

7 | 356

57

Πρεβζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β'
Έτος 7ο
Τεύχος 25
Ιανουάριος-Ιούνιος 1991
Τιμή: 1000 δρχ.

Πρεβζάνικα Χρονικά
Εξαμηνιαία περιοδική
έκδοση της Δημοτικής
Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

Έδρα: Εθν. Αντίστασης
& Θεοφάνη (γωνία)
Πρέβεζα 481 00
τηλ. (0682) 22375

Συντακτική Επιτροπή
Βαγγέλης Αυδίκος
Ευριπίδης Αφεντουλίδης
Βαγγέλης Κογιαντής
Σπύρος Λάμπρος
Θωμάς Μανόπουλος
Σπύρος Ντούσιος
Γιώργος Σακκάς
Κώστας Τζίμας

Γενική επιμέλεια
Βαγγέλης Αυδίκος

Καλλιτεχνική επιμέλεια
Βαγγέλης Κογιαντής

Διορθώσεις-σελιδοποίηση
Ευριπίδης Αφεντουλίδης

Εκτύπωση: Χ.Τσαγκίης &
Σία Ο.Ε., Χρ.Κοντού 70,
τηλ. 24429, Πρέβεζα

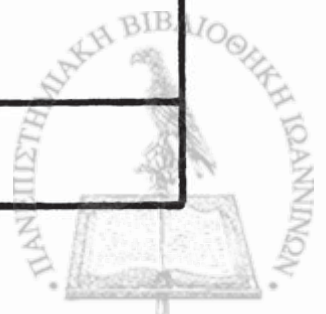
Κεντρική διάθεση: Δημο-
τική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας

Συνδρομές
Ετήσια (2 τεύχη): 1500 δρχ.
Φοιτητική: 750 δρχ.
Οργανισμών: 5000 δρχ.

Εμβάσματα-επιταγές:
Σπύρος Λάμπρος, Δημο-
τική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Αφιέρωμα στα Κόμικς	
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΑΖΙΝΑΣ	4
ΣΤΑΘΗΣ	9
Μ.Γ.ΜΕΡΑΚΛΗΣ	11
Συζήτηση	13
Μ.ΝΤΕΛΙΑΜΠΑΣΙ, Η Ιστορία της Πρέβεζας το 16ο αίωνα σύμφωνα με τις φορολογικές απογραφές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	23
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Η Πρέβεζα και ο Ελαι- ώνας της το 180 αιώνα	31
Από το ιδιωτικό αρχείο ΝΙΚΟΥ Δ.ΚΑΡΑΜΠΕΛΑ	64
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΡ.ΑΥΔΙΚΟΣ, Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Πρέβεζας 1915-1929: Μια πρόταση για μελέτη της αστικής Κοινότητας	73
ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ, Ηπειρωτικός μύθος	83
ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΑΡΓΑΡΗΣ, Το νεοελληνικό επώνυμο στην Ήπειρο	99
Μ.Μ.ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Η καταγωγή του δημοτικού τραγουδιού. Σε αναζήτηση των απαρχών της ιστορί- ας της νεοελληνικής λογοτεχνίας	111
ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ Γ.ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ, Η ιδεολογία της επανάστασης στο κλέφτικο τραγούδι	129
ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Δ.ΤΡΙΑΝΤΟΥ, Αφηγηματικές τεχνικές στο "Τέλος της μικρής μας πόλης" του Δημ.Χατζή. Ένα παράδειγμα ανάλυσης: «Ο Νιτέτεκτβ»	143
ΦΩΤΗΣ ΜΠΑΟΣ, Μέχρι τελικής πτώσεως	161
ΘΩΜΑΣ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ανεξερεύνητο δυστύχημα	165
ΠΑΝΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, ένας Πρεβζάνος ποιητής	171
ΘΑΝΑΣΗΣ ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ, τρία ποιήματα	179
ΕΥΔΟΚΙΑ ΜΑΤΣΙΓΚΟΥ, Αμβρακικός κόλπος	183
ΚΩΣΤΑΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ, Προστασία Αμβρακικού κόλ- που	189
ΚΥΡΙΑΚΗ ΠΑΡΑΘΥΡΑ, Η Καθολική Εκκλησία του Αγίου Ανδρέα στην Πρέβεζα	193
ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ	199

P. SAM

Τα κόμικς σαν νέα μορφή έκφρασης

Από την εκδήλωση
των «Πρεβεζάνικων
Χρονικών» για τα
κόμικς, που έγινε στις
26-1-91 στη Θεοφάνειο
αίθουσα τέχνης στην
Πρέβεζα με ομιλητές:

τον καθηγητή Λαογρα-
φίας Παν/μίου Αθηνών
Μ.Γ.Μερακλή,

τον εκδότη του περιο-
δικού «Παρα-πέντε»
Γ.Μπαζίνα, και

το σκιτσογράφο
Στάθη.

Γ. Μπαζίνας

Τα πράγματα που θα πούμε, αναγκαστικά, θα είναι αποσπασματικά και δεν θα μπορέσουν να φωτίσουν, πιστεύω, το θέμα "κόμικς" γιατί είναι πραγματικά πολύ σημαντικό. Είναι σημαντικό από την άποψη, ότι είναι ένα εκφραστικό μέσο πάρα πολύ σημαντικό, είναι μια τέχνη, αν θέλετε να την ονομάσουμε έτσι, και αναγκαστικά στο λίγο χρόνο που έχουμε εδώ θα πούμε μερικά πράγματα. Απλώς, αυτά τα μερικά πράγματα, θα προσπαθήσουν, όσο είναι δυνατόν, να βοηθήσουν να κατανοήσουμε καλύτερα αυτό το μέσο.

Ένας ορισμός, που έχει γίνει ευρύτατα αποδεκτός, σαν σημείο αναφοράς παλιότερα, περιγράφει το κόμικς σαν μια καλλιτεχνική φόρμα, όπου παίζουν ρόλο, αναγκαστικά, οι εξής παράγοντες: μια ιστορία, που η αφήγησή της γίνεται μέσω μιας αλληλουχίας εικόνων, ένα σύνολο ηρώων, που ο χαρακτήρας τους εξελίσσεται μέσα σ' αυτή την αλληλουχία και ο διάλογος-κείμενο, που περιλαμβάνεται μέσα στις εικόνες. Αυτός είναι ο πιο πρωτόγονος κι απλοϊκός τρόπος να ορίσει κανείς το κόμικς και στάθηκε για πολλά χρόνια ένα χρήσιμο σημείο αναφοράς, αλλά που με κανένα τρόπο δεν μπορεί να περιγράψει την εξέλιξη του κόμικς και τις διαδοχικές μορφές που έλαβε.

Με τον ίδιο τρόπο που σήμερα δε χρειάζεται να ορίσει κανείς, τι είναι κινηματογράφος, τι είναι λογοτεχνία, τι είναι ποίηση, έτσι και το κόμικς, δε χρειάζεται πια ορισμούς, αλλά κατανάλωση, δηλ. ανάγνωση.

Αν το προσεγγίσει κανείς χωρίς προκαταλήψεις, που έχουν εκφράσει ορισμένοι, κατά κανόνα ημιμαθείς, είναι σίγουρο πως ο δεκτικός αναγνώστης, θα συναντήσει μια πηγή αισθητικής χαράς, με φρεσκάδα και εξαιρετική γεύση. Αρκεί ο αναγνώστης να μην ανήκει στην κατηγορία των ανθρώπων, που κρίνουν ένα μυθιστόρημα από τις δύο πρώτες παραγράφους, ή να θεωρεί πως του αρκεί η πρώτη σκηνή ενός θεατρικού έργου, για να του κάνει κριτική ανάλυση. Ο μόνος τρόπος για να κατανοήσει το κόμικς κανείς, είναι να διαβάσει κόμικς και όχι να συζητήσει για κόμικς, όπως θα κάνουμε εμείς αυτή τη στιγμή. Η συζήτηση απλώς θα βοηθήσει στο να δώσει περισσότερα ερεθίσματα, για να γίνει πιο γόνιμη επαφή, μ' αυτό το εξαιρετικά εκφραστικό μέσο που πολλοί ονόμασαν ένατη τέχνη και που σίγουρα έχει μπει αποφασιστικά πια στη ζωή μας.

Πώς γεννήθηκε το κόμικς

Απλώς θα ειπωθούν μερικά πολύ επιγραμματικά σημεία, για να καταλάβουμε γιατί βρισκόμαστε αυτή τη στιγμή εδώ, γιατί υπάρχει το κόμικς, από πού ξεκίνησε. Άμα το δει κανείς εκ των υστέρων, η γέννηση και η επακόλουθη εξέλιξη του κόμικς στις Η.Π.Α., δείχνει τόσο αναπόφευκτες, όσο και θεαματικές. Στο τέλος του 19ου αιώνα πάντως, τίποτα δεν προμήνυε την αμερικάνικη εισβολή σ' ένα τομέα, όπου οι πρωτοπόροι ήταν μέχρι τότε αποκλειστικά ευρωπαίοι. Μη σας παραξενέψει το όνομα, αλλά ήταν ο Λεονάρντο ντα Βίντσι, που πρώτος προσπάθησε συνειδητά με τα βιβλία και τα σκίτσα του να δημιουργήσει μια καινούργια γλώσσα, που να διατηρεί τα γνωστά μορφολογικά στοιχεία του γραπού λόγου και να υλοποιεί το περιεχόμενό της με οπικά στοιχεία.

Ο Λεονάρντο ντα Βίντσι συνέλαβε το σύστημά του, όχι για να λύσει κάποιο αισθητικό πρόβλημα, αλλά ένα φιλοσοφικό δίλημμα. Οι καλλιτέχνες και οι στοχαστές της Αναγέννησης συνειδητοποιούσαν, ότι η πρωταρχικότητα του γραπού λόγου φέρνει στον άνθρωπο την αποξένωση από τους ομοίους του. Αυτό το πάντρεμα εικόνας και λόγου, φυσικά δεν ήταν εύκολο. Χρειάστηκε πολύς χρόνος, χρειάστηκαν πολλοί ευφυείς και ανήσυχτοι άνθρωποι να προσθέσουν τις δικές τους επινοήσεις κι όταν ιστορικά υπήρξαν οι κατάλληλες συνθήκες και η τεχνολογική υποδομή, χρειάστηκαν δύο αδίστακτοι εκδότες, που σ' αναζήτηση περισσότερων αναγνωστών, έδωσαν την οικονομική δυνατότητα να γεννηθεί η καινούργια τέχνη. Γύρω στα 1880, ένας αριθμός από ημερήσιες αμερικανικές εφημερίδες άρχισαν να βγαίνουν και την Κυριακή. Πρώτος ο Τζόζεφ Πούλιτzer ανακάλυψε τη χρησιμότητα του ένθετου, του χρώματος και των κόμικς. Ο συνδυασμός αυτός των νεωτερισμών, οδήγησε στο ιστορικό "γέλοου-κιτ" του Ρίτσαρντ Αουτγουλιτ το Φεβρουάριο του 1896. Το "γέλοου-κιτ" δεν ήταν ακόμη κόμικς με τη σημερινή έννοια, αλλά η δημιουργία του είχε θεμελιώδη σημασία, γιατί σημείωνε τη γέννηση του κόμικς σαν αυτόνομου μέσου. Στις σελίδες του Γούρντ στις εφημερίδες του Πούλιτzer βρίσκονται τα χαρακτηριστικά της καινούργιας φόρμας. Αφηγηματική συνέχεια, περιοδικά εμφανιζόμενοι ήρωες, διάλογος που παρεμβάλλεται στις εικόνες. Αλλά ήταν ο Χίρστ, που σαν ανταγωνιστής του Πούλιτzer, οδήγησε το κόμικς ακόμη παραπέρα. Αδίστακτος

αλλά ευφυής, αφού έκλεψε τους καλύτερους σχεδιαστές του Πούλιτζερ, λάνσαρε το 1927 ένα καινούργιο χιουμοριστικό ένθετο, το "Αμέρικαν Χιούμοριστ" και κάτω από το άγρυπνο μάτι του, με στόχο βέβαια τις πωλήσεις, δημιούργησε ασυνείδητα μια καινούργια γλώσσα, που μαζί με το σινεμά, έδειξε ένα καινούργιο τρόπο να κοιτάς την πραγματικότητα γύρω σου. Αυτά είναι τα οξύμωρα σημεία της ιστορίας. Δύο αδίστακτοι καπιταλιστές στάθηκαν αφορμή να αναπτυχθεί ένας καινούργιος τρόπος έκφρασης με εκρηκτικές δυνατότητες, ένα νέο είδος που ωστόσο χρησιμοποιήθηκε με ποικίλους τρόπους.

Το κόμικς σήμερα

Το κόμικς έχει ορισμένες ιδιαιτερότητες, που πρέπει να σεβαστεί ο μελετητής στην κριτική του προσέγγιση. Εδώ θα επισημάνουμε μόνο ορισμένες. Το κατ'εξοχήν χαρακτηριστικό του κόμικς είναι η συγχώνευση λόγου και εικόνας. Η καλλιτεχνική έκφραση στο κόμικς είναι το αποτέλεσμα αυτής της ιδιότυπης σχέσης λόγου και εικόνας, είναι συγχώνευση κι όχι ανπαράθεση των στοιχείων που την αποτελούν. Όταν το κείμενο (πλοκή-καταστάσεις-διάλογος) είναι καλής ποιότητας, στηρίζει ένα σκίτσο μέτριο, ακόμη και κακό. Και αντίστροφα, ένα καλοφραγμένο σχέδιο μπορεί μόνο του να αντισταθμίσει της αδυναμίες του κειμένου. Όταν τόσο το κείμενο όσο και το σκίτσο είναι εξαιρετά, το αποτέλεσμα είναι αριστουργηματικό. Όταν το αποτέλεσμα είναι μέτριο, δικαιώνει όλες τις κακές κριτικές που έχουν δεχθεί τα κόμικς. Και δυστυχώς, όπως σε όλα τα είδη καλλιτεχνικής έκφρασης, τα αρνητικά αποτελέσματα είναι απείρως περισσότερα από τα θετικά. Όπως συνέβη και με τον κινηματογράφο, η μεγάλη επιτυχία του κόμικς σα μέσο επικοινωνίας οδήγησε μερικές φορές στην υποτίμησή του σαν εκφραστικού μέσου.

Αντιμετωπίστηκε απλώς σαν κοινωνικό φαινόμενο που πρέπει να αναλυθεί. Βλέποντάς το απ' αυτή την οπτική γωνιά, του αρνήθηκαν εκ των προτέρων τη δυνατότητα να κουβαλάει αισθητικές αξίες, θεωρώντας το σαν αποτέλεσμα τεχνικής. Αυτό έγινε από ανθρώπους, που αγνοούσαν τη δυναμική της διαδικασίας στη δημιουργία ενός κόμικς. Στην πραγματικότητα, το κόμικς είναι ένα μέσο πολύ πιο εκφραστικό απ' τον κινηματογράφο, την τηλεόραση, ή άλλες σύγχρονες μορφές τέχνης. Οι καλλιτέχνες δεν είναι πάντα

μόνοι, αλλά κατά κανόνα είναι έκφραση προσωπική. Τα κύρια υλικά του δημιουργού κόμικς είναι το χαρτί, το μολύβι, το μελάνι, το πινέλο και το χρώμα. Δεν προϋποθέτει την παρέμβαση της απρόσωπης τεχνικής, παρά μόνο στο τελευταίο στάδιο, δηλ. στην αναπαραγωγή του για να φτάσει στο μεγαλύτερο δυνατό κοινό. Από τη στιγμή που το κόμικς, οποιοδήποτε κι αν είναι αυτό, γίνεται κατ'αρχήν οπικά αναληπτό, το είδος εντάχθηκε στην κατηγορία των γραφικών τεχνών, όπως οι εικονογραφήσεις ή οι γελοιογραφίες. Φυσικά, υπάρχει μια άμεση σχέση ανάμεσα στο "στριπ" και στη γελοιογραφία, όπως ανάμεσα σε μια ιστορία κόμικς και μια εικονογράφηση. Οι διαφορές ωστόσο, θα 'πρεπε να είναι εμφανείς. Η γελοιογραφία και η εικονογράφηση τονίζουν μόνο ένα σημείο, ή το αποφασιστικότερο μέρος της αφήγησης, ενώ στο κόμικς υπάρχει αφηγηματική ροή και συνέχεια. Τα καλλιτεχνικά προβλήματα, που αντιμετωπίζει ο δημιουργός κόμικς, δεν συμπίπτουν με το πρόβλημα του παραδοσιακά εικαστικού καλλιτέχνη. Όπως τα προβλήματα του κινηματογράφου, δεν είναι ίδια με τα προβλήματα του φωτογράφου. Η εικόνα του κόμικς δε φαίνεται μ' ένα συγκεκριμένο σημείο στο χρόνο, αλλά συμμετέχει στη χρονική ροή της αφήγησης. Είναι μια εικόνα χρονικά διάχυτη, που η προβολή της στο χώρο, όπως προχωράμε από καρέ σε καρέ, είναι ο καθρέφτης μιας προβολής στο χρόνο, μέλλοντα ή παρελθόντα. Ο δημιουργός κόμικς είναι ζωγράφος και συγγραφέας μαζί και μόνο αυτό μπορεί να δείξει το καλλιτεχνικό βάρος που επωμίζεται, αλλά και τις δυνατότητες του εκφραστικού μέσου που κατέχει. Δυστυχώς ή ευτυχώς, είναι απεριόριστα τα επιμέρους θέματα, στα οποία θα μπορούσε να αναφερθεί κανείς, μιλώντας για τα κόμικς. Κι ακόμη περισσότερο, ίσως αυτό το κείμενο που γράφτηκε να μιλάει ήδη για κάποια πράγματα, θεωρώντας ότι υπάρχουν κάποια δεδομένα που θα 'πρεπε να ξέρουμε, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι εύκολο να τα ξέρουμε. Πιστεύω ότι αυτό που μπορεί να βοηθήσει να γίνουν πιο κατανοητά, είτε αυτά που γράφτηκαν, είτε να λυθούν οποιεσδήποτε απορίες γύρω από τα κόμικς ή να εκφραστούν ανηρρήσεις και να τις συζητήσουμε, θα είναι μέσα από μια συζήτηση που θα μπορούσε να γίνει μετά.

Β.Αυδίκος

Ευχαριστώ το Γιώργο Μπαζίνα ο οποίος έδωσε ένα περίγραμμα της ιστορικής εξέλιξης, αλλά και των στοιχεί-

ων που συγκροτούν το κόμικς και σειρά έχει τώρα ο Στάθης. Ο Στάθης έχει και ουρά, είναι και Σταυρόπουλος δηλ. Αλλά όμως είναι γνωστός ως Στάθης. Ως Στάθης ο σκιτογράφος, ο οποίος καταφέρνει μέσα από τα σκίτσα του, να σχολιάζει τόσο δυνατά τις καταστάσεις πολιτικές, κοινωνικές, που δε χρειάζεται νομίζω πολλές φορές να διαβάσει και τις πυκνές αναλύσεις. Εγώ να τον ευχαριστήσω σήμερα από δω, δημοσίως, γιατί κατάφερε να μου λύσει πολλά προβλήματα και κυρίως να μου χαρίσει γέλιο και ξεγνοισιά μέσα από τα σκίτσα του. Ο λόγος στο Στάθη λοιπόν.....

Στάθης

Να σας καλησπερίσω κατ' αρχήν. Εγώ δεν έχω ένα κείμενο γραμμένο και το λέω αυτό εκ των προτέρων, γιατί έτσι κι αλλιώς θα πω πάρα πολύ λίγα πράγματα, με την ελπίδα ότι θα μπορέσουμε να συζητήσουμε στη συνέχεια. Γιατί πιστεύω ότι με τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις που ενδεχομένως θα γίνουν, θα μπορέσουμε να ξεκαθαρίσουμε ή να πούμε καλύτερα κάποια πράγματα, που αν ήταν ετοιμασμένα απλώς για ένα σχεδιαστή όπως είμαι εγώ, θα δίναμε το περίγραμμα, αλλά ίσως όχι την ουσία, έτσι όπως εγώ την αισθάνομαι. Μέσες άκρες, το θέμα των κόμικς σας έχει αγγίξει, σας είναι γνωστό, είτε επειδή υπήρξατε παιδιά, είτε επειδή έχετε παιδιά. Και το λέω αυτό, γιατί ο πρώτος που έρχεται σε σχέση και σε επαφή με τα κόμικς είναι ο νέος άνθρωπος. Αν θα κρατήσει αυτή τη σχέση κι αυτή την επαφή, όταν θα μεγαλώσει, εξαρτάται από δύο παράγοντες. Από το τι κόμικς διάβασε, όταν ήταν μικρός, κι από τη γενικότερη κουλτούρα τελικώς άρχισε να προσλαμβάνει μεγαλώνοντας. Όταν μιλάμε για τα κόμικς, εγώ πάντα αισθάνομαι, - παρ' όλο που δε θα το 'θελα καθόλου -, την ανάγκη ότι πρέπει να απολογηθώ για κάνα δυο πράγματα, που τα αφορούν, και να δικαιολογήσω δυο τρία πράγματα, που επίσης τα αφορούν. Γιατί διαισθάνομαι ότι πάντα υπάρχει μια προκατάληψη για τα κόμικς. Μια προκατάληψη, που βέβαια είναι δικαιολογημένη, γιατί ο κύριος όγκος της παραγωγής, - και δε χρησιμοποιώ τυχαία τη λέξη παραγωγή, διότι είναι βιομηχανικό είδος -, που είναι κρεμασμένος στα περίπερα, με τον οποίο και έρχεται κανείς σε επαφή, είναι κακός στην ποιότητά του. Αυτό δημιουργεί μια προκατάληψη που μας κάνει βέβαια να ξεχνάμε ότι με τον ίδιο τρόπο που υπάρχει κακό κόμικς, υπάρχει κακό σινεμά, κακό θέατρο και κακή λογοτεχνία. Μας δίνει την εντύπωση, ότι γενικά είναι μια τέχνη που δεν την έχουμε και

περί πολλού και παρ' όλο που ζει τόσο πολύ καιρό, ακόμη αγωνίζονται μερικοί να της αναγνωρίσουν τον τίτλο της ένατης τέχνης. Επίσης, σ' αυτή την προκατάληψη βοηθάει και το θέμα της ίδιας μας της γλώσσας, με την έννοια ότι, αν υπήρχε μια άλλη λέξη όπως εικονογράφημα ή εικονογραφήγημα, όπως έχει ακουστεί τελευταία, η προσέγγιση θα ήταν ευκολότερη στο είδος.

Τα κόμικς προέρχονται από την ελληνική λέξη "κωμικός" Βέβαια είναι αδέξια λέξη και στα αγγλικά, διότι τελικά δεν αποδίδει αυτό που τα κόμικς είναι στο σύνολό τους. Αποδίδει αυτό που στην αρχή οι "εύθυμες σελίδες" - οι σελίδες ελεύθερου χρόνου των αμερικάνικων εφημερίδων, - μπορούσαν να αποδώσουν έχοντας κόμικς. Αυτό αφορά μόνο τη γέννησή τους. Στη συνέχεια, τα κόμικς μεγαλώσανε, τα θέματα τους διευρύνθηκαν και η λέξη, ούτε στα αγγλικά, αποδίδει τα κόμικς σαν περιεχόμενο. Είναι απλώς μια λέξη-σημείο. Όμως, στην ελληνική γλώσσα έρχεται η λέξη αυτή να ενισχύσει την προκατάληψη, ότι δεν είναι ελληνική, παρ' όλο που έχει ελληνική ρίζα.

Τώρα για να μπούμε περισσότερο στην ουσία, τα κόμικς έχουνε μια ιδιόμορφη γλώσσα, η οποία έχει να κάνει και με τις άλλες τέχνες, αλλά ταυτόχρονα και την αυτονομία της, όπως όλες οι τέχνες. Η γλώσσα της τελικά έχει την αυτονομία της από τις άλλες.

Τα κόμικς, με την έννοια που τα δεχόμαστε σήμερα, ξεκίνησαν σίγουρα την εποχή της βιομηχανικής μαζικής παραγωγής πληροφορησης μέσα απ' τις εφημερίδες. Όμως, δε μπορούμε να αγνοήσουμε ότι τα κόμικς προϋπήρξαν. Πρώτα ψάχνοντας και ύστερα βλέποντας τα καρτέ των κόμικς, δηλ. τις εικόνες με τη ζωγραφιά και το λόγο, θα έλεγε κανείς ότι τα κόμικς είναι ένα είδος αρχέτυπης γλώσσας που ανάγει στο ιδεόγραμμα, στην εποχή δηλ. που υπήρχε ένα σημείο που εξέφραζε ένα νόημα και ταυτόχρονα αυτό το σημείο είχε κοντινή καταγωγή στη ζωγραφική. Δηλαδή το αρχικό "άλφα" που προερχόταν από ένα ταύρο και που παρουσίαζε τελικά ένα ταύρο.

Στο καρτέ του κόμικς έχουμε μια ιδιότυπη σχέση του λόγου και της εικόνας. Αυτό και μόνο το χαρακτηρίζει και το ξεχωρίζει από οποιαδήποτε άλλη τέχνη. Απ' την άλλη μεριά, ιστορικά αν το δούμε, δε θα σταματήσουμε αναζητώντας τα κόμικς στις αρχές του περασμένου αιώνα, πολύ περισσότερο του 20ου, αλλά θα μπούμε πολύ μακριά στην ιστορία και θα δούμε κόμικς, πέρα απ' τις τρομερές μινια-

τούρες που υπήρχαν στο Μεσαίωνα και μάλιστα εύθυμες και σαπρικές σε πάρα πολλά χειρόγραφα, τα οποία ασχολούνταν με θέματα πάρα πολύ σοβαρά, γιατί ίσως θα ξέρετε ότι στο Μεσαίωνα το θέμα της σάπρας και του γέλιου ήταν σχεδόν απαγορευμένο. Δεν ήταν σοβαρό για έναν άνθρωπο να γελάει και μάλιστα δημόσια. Οι σχολαστικοί θεωρούσαν το γέλιο σχεδόν αμαρτία. Παρά πολλοί άνθρωποι που είχαν μια ευρύτερη και θα έλεγα και ελληνική μόρφωση, ανάμεσα στους οποίους ήταν οι μελετητές των αρχαίων στα μοναστήρια, όπου μπορούσαν να διαβάσουν τον Αριστοτέλη και διάφορα έργα, απέκτησαν τη διάθεση να σαπρίσουν αυτά τα ίδια κείμενα. Αυτό το πράγμα το έκαναν με μικρογραφίες, όπου κάποιος που τις κοίταζε, απλά έβλεπε έναν επίσκοπο για παράδειγμα. Αν όμως αναποδογύριζε την εικόνα, ή την κοίταζε πιο προσεκτικά, θα έβλεπε μια γίδα κρυμμένη μέσα στα άμφια του επισκόπου. Μ' αυτό τον τρόπο, προσπάθησαν εικονοκλαστικά, κατά τον μανιακό τρόπο που οι άνθρωποι θέλουν να είναι ευτυχώς εικονοκλάστες, να σαπρίσουν διάφορα πράγματα. Μέσα σ' αυτές τις μικρογραφίες, υπάρχουν ολόκληρες ιστορίες, που, αν σήμερα τις αποσωδικοποιήσουμε, θα έχουμε ένα κόμικς. Με τον ίδιο τρόπο, στην αρχαία Αίγυπτο ή σε ελληνικά αγγεία βλέπουμε ολόκληρες ιστορίες να εκτυλίσσονται εικόνα προς εικόνα με τη δομή και τον τρόπο που τα σημερινά κόμικς εξελίσσονται, πολλά δε απ' αυτά έχουν και λόγο. Ειδικά στο Βυζάντιο, συναντάμε πάρα πολλές φορές το κλασικό κόμικς, που βλέπουμε σήμερα. Με τη διαφορά ότι δεν υπάρχουν τα μπαλονάκια, οι φούσκες, όπως υπάρχουνε στον Αστερίξ, στο Λούκυ Λούκ.

Θέλω να πω ότι υπάρχει και η εικόνα και ο λόγος, ακριβώς με τον τρόπο που υπάρχει και σήμερα, απλώς είναι γραμμένο διαφορετικά. Έχουμε πάρα πολλές μορφές κόμικς: Είναι τα κόμικς της μιας σελίδας, πολιτικά, που προσπαθούν να αναλύσουν θέματα της τρέχουσας πολιτικής. Είναι κόμικς πολλών σελίδων, που έχουν περιπέτειες και που κανείς μπορεί να τα διαβάσει, όπως βλέπει μια καλή περιπέτεια στο σινεμά. Υπάρχουν κόμικς που είναι μεγάλα και που έχουν σαφείς πολιτικές και κοινωνικές αναφορές. Υπάρχουν κόμικς, στα οποία οι πληροφορίες που συνδυάζουν το στόρυ της ιστορίας του σενάριου, της αφήγησης, είναι ακριβείς και ελεγμένες, όπως είναι στον Τεν Τεν.

Υπάρχουν πάρα πολλές αρετές στα κόμικς. Εκείνο που μπορεί κανείς να πει είναι ότι μπορούμε να τα ξεχωρίσουμε

σε δυο κατηγορίες μ' ένα μεταίχμιο μεταξύ τους: Τα κόμικς για ενήλικους και τα κόμικς για παιδιά. Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία, εμπεριέχουν και λογοτεχνικές αρετές κι αυτό φαίνεται από τον Χιούγκο Πρατ με τον Κόρτο Μαλτέζε, τον Ι.Καλαϊντζή, ο οποίος τον τελευταίο καιρό έβγαλε, μαζί με το "Παρά πέντε", το "Μαύρο είδωλο της Αφροδίτης". Είναι καταπληκτικό κόμικς, όπου οι αναφορές που κάνει στον ελληνικό πολιτισμό, στη διαχρονικότητά του και στους χαρακτήρες των Ελλήνων και των Ρωμικών είναι τόσο σύνθετες που πραγματικά χρειάζονται, αφού το διαβάσει κανείς, να κουβεντάσει γι' αυτό το πράγμα, όπως καμιά φορά, όταν βγαίνουμε απ' το σινεμά, κουβεντάζουμε για την ταινία που είδαμε. Θα τελειώσω μ' ένα τελευταίο σημείο, που εμένα με γοήτευε από μικρό παιδί και που το είχα μέσα στην ψυχή μου, αλλά δεν μπορούσα να το πω με λόγια. Όταν το κατάλαβα και τ'πα στον εαυτό μου πρώτα με λόγια, κατάλαβα γιατί τα κόμικς εξασκούν τέτοια γοητεία. Τα κόμικς είναι μια ιστορία σε εικόνες, η οποία είναι πάντα ανακλήσιμη. Θέλω να πω ότι, όταν διαβάζεις ένα κόμικς και σ' αρέσει κάπ σ' αυτό, μπορεί να το ξαναγγίξεις και να το ξαναδιαβάσεις, όπως κάνεις μ' ένα βιβλίο.

Ούτε και με το βιβλίο μπορείς να κάνεις ακριβώς το ίδιο πράγμα, γιατί η σελίδα ή το πράγμα που σε ερέθισε και σε έκανε να σκεφτείς ή να φανταστείς, περνώντας ο χρόνος, αλλάζει μαζί με τον τρόπο που θυμάσαι. Με το κόμικς, αυτό το πράγμα που έχεις δει, η κίνηση που έχεις εντοπίσει, η ποίηση που ενδεχομένως έχεις βρεί είναι αιωνίως νέα. Μ' έναν ιδιόμορφο τρόπο, άνθρωποι που υπήρξαν συντηρητικοί στην παραγωγή των κόμικς, όπως ο Ερζέ, - έκανε 54 χρόνια να φορέσει κανονικά παντελόνια, φορούσε παντελόνια του γκόλφ, - παρ' όλο που οι ιστορίες του ήταν συντηρητικές, αγαπήθηκαν πολύ και διαβάζονται ακόμη. Η στιγμή που διαβάζεις τα κόμικς είναι πάντα μια στιγμή που μπορείς να την ξαναέχεις, γιατί δεν αλλάζουν τα καρεδάκια του.

Β. Αυδίκος

Ευχαριστώ και τον Στάθη. Θα κλείσει της εισηγήσεις ο κ. Μιχάλης Μερακλής, ο οποίος είναι καθηγητής Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και βέβαια να μου επιτρέψει να πω, ότι για πάρα πολλούς από μας τους φιλόλογους υπήρξε και είναι και δάσκαλος.

Μ.Μερακλής

Πράγματι έχω μια αμηχανία, η να πρωτοπώ για ένα

θέμα που φαίνεται απλό αλλά δεν είναι. Ακούσατε τους δύο προλαλήσαντες. Ας ξεκινήσουμε από αυτούς. Και οι δύο συνηγορούν υπέρ των κόμικς. Ο ένας απολύτως, ο άλλος λέγοντας, ότι υπάρχουν και καλά και κακά κόμικς, όπως υπάρχει καλός-κακός κινηματογράφος, καλή-κακή λογοτεχνία.

Μπορεί να σας ξάφνιασε αυτή η τοποθέτηση, γιατί η τρέχουσα άποψη για τα κόμικς είναι καταδικαστική.

Θα τοποθετήσω το ζήτημα σε κάποιο θεωρητικό επίπεδο. Ίσως αυτή η θεωρητική τοποθέτηση να απαλλάξει τα κόμικς από την κατηγορία που τα βαρύνει.

Εντυπωσιάστηκα αυτές τις μέρες διαβάζοντας σε μιά εφημερίδα για τη σταδιοδρομία και τη βιοθεωρία του Αμερικανού Τέρνερ, του ιδιοκτήτη του CNN. Κάποια στιγμή συλλογίστηκα: «Μα, αυτός είναι σαν ένας ήρωας - ή δημιουργός - των κόμικς!» Το μυστικό της επιτυχίας του υπήρξε απλό. Προσφέρει την είδηση, τα γεγονότα, ανεπεξέργαστα, επίπεδα, χωρίς προεκτάσεις, χωρίς να φωτίζει το βάθος τους, «αρκούμενος, όπως γράφει η εφημερίδα, στον εντυπωσιασμό που μετατρέπεται πολύ ευκολότερα σε εμπόρευμα». Ακόμα: «Ο αυτοδημιούργητος μεγιστάνας του αμερικανικού Νότιου έχει ύφος υπεροπικό, έχει ιδέες απλοϊκές κι έχει γούστο από ρηκό, έως αγοραίο. Κι όταν επικρίνεται για όλα αυτά, απαντάει: - Το γούστο μου μετράει, ή το ότι έκανα τον κόσμο να μοιάζει σαν μικρό χωριό; Το ύφος μου μετράει, ή ότι το CNN καλύπτει για την ώρα 92 χώρες;»

Υπάρχει, νομίζω, εδώ μια βαθύτερη συγγένεια με τη "φιλοσοφία" των κόμικς, που η υπεραπλούστευση των μηνυμάτων τους δρά, μπορούμε να πούμε ίσως, αποβλακωτικά επάνω στο κοινό. Τα κόμικς παρουσιάζουν κάποτε και κριτική της κοινωνίας, αλλά και η κριτική είναι υπεραπλούστευμένη, εύκολα αποπροσανατολίζει.

Αλλά ας δούμε το θέμα, τουλάχιστον, των κόμικς πιο προσεκτικά. Τίθεται το ζήτημα: Είναι, τα κόμικς, μέσο αποβλάκωσης, επνοήθηκε το είδος για να αποβλακώνει τον άνθρωπο, - χρησιμοποιώ μια έκφραση ακραία, - ή είναι συνέπεια ενός ήδη "αποβλακωμένου" κόσμου; Στην πρώτη περίπτωση, το κόμικς είναι από πρόθεση βλαπτικό. Και αυτή είναι η άποψη που ακούγεται συχνά στο τόπο μας και αλλού. Υποστηρίζεται, - όχι μόνο ως τρέχουσα άποψη, αλλά και ως επίσημη γνώμη φορέων κ.λπ., - ότι τα κόμικς είναι ένα κανάλι, μέσα από το οποίο περνάει η κυρίαρχη

ιδεολογία, για να κρατάει τις μάζες στην αποβλάκωση, στην απλοϊκή σκέψη. Δεν είναι έτσι. Τα κόμικς, και θα συμφωνήσω εδώ με τους φίλους που προηγήθηκαν, είναι και αυτά μια μορφή τέχνης, στην οποία αντανακλάται η **ήδη υπάρχουσα πραγματικότητα**. Και αυτό, πρώτον: τα απαλλάσσει από την πρόθεση να βλάψουν, αφού είναι ήδη προϊόντα μιας "βεβλαμμένης" κοινωνίας. Δεύτερον, υποδηλώνει ότι, ως μια έκφραση τέχνης, τα κόμικς μπορούν (σε πολλές περιπτώσεις και το έχουν πραγματοποιήσει) να αντισταθούν, να αντιδράσουν στις καθορίζουσες συνθήκες, να υπερβούν τον από έξω καθορισμό.

Είμαστε, αγαπητοί φίλοι, στην εποχή των κόμικς, αφού είμαστε στην εποχή της εικόνας. Πάντως η εικόνα των κόμικς δεν είναι άξια καταδίκης. Τα κόμικς έχουν δώσει πολλά δείγματα εικαστικής ευαισθησίας. Έχει αναπτυχθεί μια θαυμάσια "γραφιστική" τέχνη εξαιτίας και χάριν των κόμικς. Βέβαια, το ότι είμαστε στην εποχή της εικόνας, σημαίνει, ότι είμαστε στην εποχή, όπου υποχωρεί ή χειμάζεται ο λόγος. Δέχομαι, όπως είπα, σε ικανό βαθμό την αισθητική της εικόνας των κόμικς. Δεν μιλώ ανάλογα για το λόγο των κόμικς. Δεν θα γίνω ο συνήγορος αυτού του λόγου. Κατά κανόνα είναι κακός ή και αφασικός.

Τελειώνω επανερχόμενος στο περιεχόμενό τους. Για να επαναλάβω, ότι, κατά τη γνώμη μου, δεν υπηρετούν εκ προθέσεως κάποιον αλλοτριωτικό, στρεφόμενο εναντίον του ανθρώπου, σκοπό. Τα κόμικς είναι, κατά κάποιον τρόπο, αυθόρμητα δημιουργήματα μιας ζήτησης, για την οποία συνέτρεξαν και προϋπήρξαν άλλοι λόγοι, έξω από αυτά. Από το σημείο αυτό και πέρα αρχίζει η περιπέτεια που χαρακτηρίζει τα καλλιτεχνικά έργα, - αφού και τα κόμικς θέλησα να τα τοποθετήσω μέσα στο ευρύ εκείνο πλαίσιο πολιτισμικών επιφαινομένων, που συνθέτουν τον κόσμο της τέχνης. Υπάρχει καλή και κακή τέχνη, τέχνη συμβιβασμένη ή μη, τέχνη που υπηρετεί κερδοσκοπικούς ή άλλους σκοπούς, τέχνη που ανδρά και ανπστέκεται σε τέτοιες σκοπιμότητες. Τα κόμικς μπορούν να κινηθούν μέσα στα όρια που θέτουν αυτές οι πιθανότητες.

Αυτά, και μακάρι να υπάρξει εκ μέρους σας αντίδραση, ώστε να συνεχίσουμε ...

Π. Δράκου

Πιστεύοντας ότι τα κόμικς δημιουργούν πρότυπα και διαμορφώνουν συνειδήσεις, πώς ελέγχεται αυτό;

Μ.Μερακλής

Είναι αυτή, ακριβώς, η πάγια θέση. Εσείς τη θέτετε ως ερώτηση, συνήθως τίθεται ως βεβαιότητα. Δηλαδή: τα κόμικς επιβάλλουν πρότυπα, τα οποία διαμορφώνουν μια κοινωνική συνείδηση, αρνητική κοινωνική συνείδηση. Νομίζω ότι μπορώ να απαντήσω, ότι δεν είναι έτσι. Τα κόμικς δεν διαμορφώνουν, είναι τα ίδια, όπως είπα, κάτι διαμορφωμένο, που οφείλεται στην υπάρχουσα "κουλτούρα"

Τα κόμικς, εξάλλου, υπάρχουν για να διασκεδάζουν. Αυτός είναι ο ρόλος τους, διασκεδαστικός. Με τα κόμικς, πολλοί, κερδίζουν στιγμές κάποιας φυγής από τις φροντίδες, τους περισπασμούς, την πλήξη της ζωής, όπως λ.χ. και με τον κινηματογράφο, όπως και με ένα βιβλίο, με ένα Bell. Ας διαβάσετε Bell, αν σας αρέσουν. Ας μην τα φοβόσαστε. Αρκεί να διαβάσει κανείς. Η απογοήτευσή μου, ταξιδεύοντας με λεωφορείο στα Γιάννενα, όπου είχα συνταξιδιώτες και φοιτητές, ήταν πως αυτοί δεν διάβάζαν τίποτα. Χαιρόμουν στις σπάνιες περιπτώσεις, όπου τους έβλεπα να διαβάζουν. Οτιδήποτε. Και κόμικς; Και κόμικς. Βέβαια πολύ πιο κανονικό είναι να διαβάζουν κόμικς τα παιδιά. Τα οποία άλλωστε αφορά και η ερώτησή σας. Κανένα πρότυπο, λοιπόν, των κόμικς δεν τα επηρεάζει. Δεν έχουν τέτοια δύναμη επηρεασμού τα κόμικς. Τέτοια δύναμη δεν απέκτησαν, δυστυχώς, ούτε μεγάλες μορφές και είδη τέχνης.

Βεβαίως υπάρχουν συχνά στα κόμικς, για να το πω έτσι, τα έκτυπα των προτύπων. Αλλά, θα το ξαναπώ, ο υπεράνθρωπος ή το ιμπεριαλιστικό κράτος, που θέλει να κυριαρχήσει παγκοσμίως, δεν υπάρχει εκεί πρωτογενώς. Το κράτος αυτό δεν υπάρχει, γιατί το προπαγανδίζουν τα κόμικς. Υπάρχει σ' αυτά ως μίμηση της πραγματικότητας, ως η αντανάκλασή της.

Αλλά η μίμηση αυτή είναι, σε τελευταία ανάλυση, διασκεδαστική: ο αναγνώστης δεν την παίρνει, έτσι κι αλλιώς, στα σοβαρά. (Και επιτέλους, δεν μιλούν όλα τα κόμικς για τον σούπερμαν!)

Προηγουμένως μίλησα για μια ομοιότητα που έχει το CNN (και ο ιδιοκτήτης του) με τα κόμικς. Αλλά δεν θα πρέπει να μας διαφύγει και η διαφορά: όταν καθόμαστε να δούμε τις ειδήσεις του CNN, θέλουμε να πληροφορηθούμε. Όταν ανοίγει κάποιος και διαβάζει το κόμικς, θέλει να διασκεδάσει. Έτσι μπορούμε να ασκούμε κριτική σε κάποιον που μεταβάλλει την πληροφόρηση σε κόμικς και, συγχρόνως, να δηλώνουμε φίλοι τους, φίλοι των κόμικς ...

Γ.Μπαζίνας

Από τη δική μου μεριά θα ήθελα να σου απαντήσω, ότι αν είχαν πραγματικά αυτή τη δυνατότητα, θα ήταν ένα τρομακτικό όπλο στα χέρια αυτού που θα 'θελε να τα χρησιμοποιήσει και θα το είχε χρησιμοποιήσει ήδη. Το ερώτημα αυτό θα ήταν λογικό να μπαίνει, αν θα έμπαινε και για τις άλλες τέχνες. Δηλαδή ο κινηματογράφος διαμορφώνει κοινωνική συνείδηση, το θέατρο διαμορφώνει; Πιστεύω ότι πρέπει να κάνουμε ερωτήσεις με ίσους όρους και για τα κόμικς, όπως και τις άλλες τέχνες, αν μπορούν να διαμορφώνουν κοινωνική συνείδηση. Δεν μπορούν, φυσικά. Εάν το είχε καταφέρει οποιαδήποτε τέχνη, θα το είχαν ανακοινώσει ήδη. Απλώς, συνεισφέρουν κι αυτά στη διαμόρφωση, όπως συνεισφέρει η κουλτούρα γενικά στη διαμόρφωση μιας κοινωνικής συνείδησης. Μόνα τους όμως, δεν μπορούν να κάνουν απολύτως τίποτε και έχει αποδειχθεί ότι σαν προπαγανδιστικό όπλο ήτανε ανεπαρκές. Προσπάθησαν να το χρησιμοποιήσουν με τη στενή έννοια της προπαγάνδας. Ήταν ανεπαρκές, όπως τελικά ανεπαρκείς φάνηκαν και όλες οι άλλες χρήσεις που προσπάθησαν να κάνουν οι διάφορες μορφές τέχνης.

Στάθης

Θα πω κι εγώ δυο πράγματα, μάλιστα θα μιλήσω για συγκεκριμένους ήρωες για να δώσω τα παραδείγματα αυτά. Εγώ έχω μια ελαφρά απόχρωση στην άποψή μου απ' τις απόψεις που ακούστηκαν πριν. Πιστεύω ότι υπάρχει ένα υποβόσκον πρότυπο. Με την έννοια, ότι μπορεί να είναι πρότυπο για έναν άνθρωπο ο Αλέν Ντελόν. Τι γίνεται όμως τότε; Έχουμε να κάνουμε με έναν άνθρωπο, για τον οποίο δε φταίνε τα πρότυπά του, αλλά φταίει ο ίδιος. Θέλω να πω δηλαδή, ότι με το ίδιο τρόπο που στα λαϊκά περιοδικά υπάρχουν φωτογραφίες ηθοποιών και βιογραφήματα ηθοποιών και διάφορα τέτοια, αν μπορούμε να πούμε ότι αυτά είναι πρότυπα για κάποιους ανθρώπους, με τον ίδιο τρόπο θα μπορέσουμε να αναρωτηθούμε αν τα κόμικς έχουν την πιθανότητα να είναι πρότυπα για κάποιον. Δεχόμενος δηλ. αυτό το πράγμα, το αντιστρέφω ταυτόχρονα και λέω ότι δεν είναι πρότυπα, δεν είναι καν υποβόσκοντα πρότυπα.

Η γενικότερη κουλτούρα που ο άνθρωπος μεγαλώνοντας αποκτά, τον κάνει να δει κριτικά αυτά που βλέπει. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να έχει σαν πρότυπο τον Τεν Τεν. Απ' την άλλη μεριά, ακόμα κι αν υπήρχε η πρόθεση να γίνει πρότυπο ο Τεν Τεν, αν όχι τόσο στον Ερζέ, το δημι-

ουργό του, όσο σ' αυτούς που τον εμπορεύτηκαν, εδώ έχουμε να παρατηρήσουμε ένα φαινόμενο, το οποίο θα πρέπει ίσως να το σημειώσετε: Ο ίδιος ο Τεν Τεν είναι ένας τύπος, ο οποίος είναι δημοσιογράφος χωρίς καν να είναι δημοσιογράφος. Είναι ένας γλυκανάλατος ήρωας ενός δημιουργού, ο οποίος απολογείται για τον ιμπεριαλισμό, για την ευρωπαϊκή επεκτατική κοινωνία και τον στηρίζει και ταυτόχρονα οι περιπέτειές του, λόγω της κομψότητας που έχουν, της πληθώρας πληροφοριών, της γλυκύτητας του λόγου και άλλων παραγόντων, είναι αγαπητότατος στους προοδευτικούς ανθρώπους. Υπάρχουν άνθρωποι που γίνονται 30 χρονών και επιστρέφουν στον Τεν Τεν, επειδή ακριβώς, όταν στα νιάτα τους τον συνάντησαν, η γεύση που τους άφησε, δεν ήταν καθόλου αντιδραστική. Θέλω να πω δηλαδή, ότι και ως πρότυπο να τον έπαιρνε κανείς τον Τεν Τεν, θα του έβγαινε πρότυπο διαφορετικό από αυτό που ο δημιουργός του σχεδίασε.

Απ' την άλλη μεριά, βέβαια, τα πράγματα δεν είναι και τόσο απλά, όπως σ' αυτό το παράδειγμα που έδωσα. Θα πάρω άλλο ένα παράδειγμα, τον Μπάτμαν. Ο Μπάτμαν, ο γνωστός "Νυχτερίδας", είναι ένας ήρωας σκοτεινός, του ημίφωτος, σπάνιο πράγμα στα Κόμικς. Δεν είναι ένας ήρωας ούτε καλός ούτε κακός. Είναι ένας ήρωας, που ακροβατεί. Ενώ είναι ταγμένος να υπηρετεί το νόμο και την τάξη, η ψυχή του ρέπει σ' αυτό που ο ίδιος διώκει. Πάρτε και δέστε τι έγινε με τον Μπάτμαν. Κάνανε μια ταινία, υπήρξε μια ολόκληρη μανία, η μπατμανία για 2 χρόνια και αλλοίωσαν ακόμα και τον ήρωα. Εγώ πιστεύω ότι η μπατμανία αυτή δεν μπορεί να αφήσει κανένα κνάρι στην ψυχή του ανθρώπου. Και μάλιστα στο επίπεδο του προτύπου.

Υπάρχουν βέβαια πράγματα που μπορεί να πει κανείς για το μηχανισμό παραγωγής τέτοιων πραγμάτων και εδώ θα πρέπει να σταθούμε πιο προσεκτικά στο μηχανισμό του Ντίσνεϋ. Εκεί, τα πράγματα μπερδεύονται. Ανάμεσα στους ήρωες του Ντίσνεϋ - το Μίκυ Μάους, το Ντόναλντ Ντακ, υπάρχουν σχέσεις μόνο χρηματιστικές, δηλ. η σχέση του Ντόναλντ με το Σκρούτζ είναι σ' αυτό το επίπεδο. Δεν υπάρχουν σχέσεις άντρα και γυναίκας, οι σχέσεις της οικογένειας περιορίζονται σε δεύτερου βαθμού συγγενείς, θείος και ανηψάκια. Είναι τυχαία όλα αυτά τα πράγματα; Εγώ πιστεύω πως όχι.

Απ' την άλλη μεριά υπάρχει ο Ασπερίξ. Ο ήρωας αυτός

είναι - θα μου επιτρέψετε τη λέξη - ένας αντιστασίας. Αντιστέκεται πάντα. Με κέφι, με χιούμορ. Μ' όλα αυτά που είπα, θέλω να πώ ότι το θέμα των προτύπων δεν μπορεί να το δει κανείς σε ενιαία βάση, υπάρχουν πάρα πολλά επίπεδα. Γι' αυτό ρώτησα, όταν άκουσα τη λέξη στην ερώτηση "πώς ελέγχεται" Νομίζω ότι δεν τίθεται καν θέμα ελέγχου, όπως δεν τίθεται θέμα ελέγχου σε καμιά τέχνη. Είναι θέμα γενικότερης και συνολικότερης κουλτούρας, που έχει ο κάθε άνθρωπος, μεγαλώνοντας και ωριμάζοντας.

Π.Βερυκοκάκης

Απόψε θα περάσουμε από το οπικό πρίσμα της συζήτησης τα κόμικς όπως είναι ή θα αλλάξουμε το διαυγές του οπικού πρίσματος και θα το κάνουμε πολιτικό; Δηλαδή θα δούμε τα κόμικς απ' την πολιτική τους οπική διάθλαση;

Στάθης

Είναι αναπόφευκτο το δεύτερο σκέλος του ερωτήματός σας, δηλ. εάν προσέξετε και αν παρατηρήσετε η πολιτική υπάρχει παντού. Το θέμα είναι πώς είναι διατυπωμένη αυτή η πολιτική, αν είναι έμμεσα ή άμεσα. Δεν υπάρχει η παραμικρή μορφή τέχνης, κατά τη γνώμη μου, που να μην έχει κοινωνική διάσταση. Απλώς, το θέμα θα ήτανε η εκδοχή πολιτική έχουσε, κι αν θα πρέπει κανείς να συζητάει γι' αυτό. Το ότι υπάρχει στα κόμικς η πολιτική, είναι δεδομένο. Δεν μπορεί κάποιος να τα αναλύσει και να τα προσεγγίσει ανεξάρτητα απ' τη δική του πολιτική θέση, χωρίς να λάβει υπόψη του την πολιτική που συναντάει αναπόσπαστα μέσα σ' αυτά. Ο Κόρτο Μαλιτέζε, ένας απ' τους ήρωες του Χιούγκο Πρατ, είναι κατ' αρχήν ένας μοναχικός άνθρωπος. Οι περιπέτειές του όμως σ' έναν κόσμο ταραγμένο από πολιτικές αναστατώσεις, ο ρομαντισμός του ο ίδιος, οι καταστάσεις με τους ανθρώπους με τις προσωπικότητες, η στάση του η προσωπική, έχουν να κάνουν με την πολιτική του. Κατά συνέπεια, αν γίνανε πολιτικές αναφορές, είναι επειδή είναι δύσκολο να αναγνώσουμε τα κόμικς χωρίς να δούμε την πολιτική που έχουν.

Π.Βερυκοκάκης

Δηλαδή τα κόμικς, αν τους αφαιρέσουμε την ανάλυση τη δικιά μας, παύουν να έχουν οντότητα;

Στάθης

Αντίθετα, καθόμαστε και τα αναλύουμε, ακριβώς γιατί έχουν οντότητα.

Π.Βερυκοκάκης

Μπράβο. Η γνώση μου είναι απ' τα βιβλία που κυκλο-

φόρψαν την εποχή του Ντίκενς κι όταν έκανε τις διαλέξεις του στην Αμερική που ήταν βέβαια ο κατ' εξοχήν διηγηματογράφος, δραματικός, συναισθηματικός και καλούνταν να δώσει διαλέξεις.

Εκείνο που μου έκανε εντύπωση από μερικά τέτοια βιβλία, είναι ότι υπήρχε κάθε 4-5 σελίδες και μια εικονογράφηση. Αυτό το πράγμα δεν υπάρχει σήμερα. Τα χρόνια εκείνα, το κοινό ήθελε να βλέπει και μερικές εικόνες, όχι διότι ήταν ανόητοι άνθρωποι, ούτε διότι δεν μπορούσαν να διαβάσουν το κείμενο, ούτε ότι δεν μπορούσαν να κάνουν παραστάσεις διαβάζοντας το κείμενο. Ήθελαν κάτι να τους καθοδηγεί. Μήπως ήταν κι αυτό μια γέφυρα προς τα κόμικς; Δηλαδή μήπως τα κόμικς αποτελούν απαίτηση των απλών ανθρώπων να γελάσουν πιο εύκολα ή πιο σύντομα απ' το να διαβάσουν ένα κείμενο ενός περίφημου σαπρικού συγγραφέα;

Ίσως, το Αμερικάνικο προλεταριάτο, που για μένα είναι το πιο δυναμικό, ήθελε κι αυτό να διασκεδάσει μ' ένα απλοϊκό τρόπο, χωρίς έγνοιες και φασαρίες και χωρίς πολύ μεγάλη σκέψη. Και δε νομίζω ότι, όταν πρωτοβγήκαν τα κόμικς, θα ήταν έτοιμα να υποστούν την ανάλυση που τους κάνουμε εμείς σήμερα.

Γ.Μπαζίνας

Αυτό είναι αλήθεια. Τελικά, η ανάγκη πια να υπάρχει μια απελευθέρωση του γραπτού λόγου, επικοινωνία μ' ένα μεγαλύτερο κοινό, μ' ένα κοινό που δεν έχει συνηθίσει να διαβάζει, οδήγησε ακριβώς αυτά τα φυλλάδια, που κυκλοφορούσαν τότε, στην εικονογράφηση. Και το κόμικς, όπως ειπώθηκε, κάποια στιγμή έκφρασε ακριβώς αυτή την ανάγκη να συνδέσει το λόγο και την εικόνα μ' ένα τρόπο που να μπορέσει να επικοινωνήσει με μεγαλύτερες μάζες. Οι λόγοι ακριβώς, που οι εκδότες που αναφέρθηκαν προχώρησαν στο να περάσουν στα έντυπα τους στο κόμικς, είναι η ανάγκη ουσιαστικά να επικοινωνήσουν με μάζες, που δεν ήξεραν καλά την αγγλική γλώσσα. Μιλάμε για μια εποχή μεγάλης μετανάστευσης, μεγάλου αναγνωστικού κοινού που δεν επικοινωνούσε με το γραπτό λόγο. Αυτό ήταν το ξεκίνημα, όμως. Όπως και για τον κινηματογράφο, ήταν το επιστημονικό πείραμα το ξεκίνημά του. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι, επειδή ξεκινάει κανείς με κάποιο ορισμένο τρόπο, δεν είναι δυνατό να αποκτήσει στο δρόμο άλλες διαστάσεις.

Πιστεύω ότι τα κόμικς έχουν αποκτήσει αυτή τη στιγμή μια άλλη δυνατότητα, δηλαδή ξεκίνησαν από ένα απλοϊκό κοινό και προχώρησαν στη συνέχεια στα παιδιά. Ξεκίνησαν

σαν κόμικς που απευθύνονται σε ενήλικους, που όμως δεν είχαν αρκετή γνώση της αγγλικής γλώσσας.

Μετά το 1968, μιλάμε ουσιαστικά για ένα ενήλικο κοινό. Το κόμικς λοιπόν έχει πάρα πολλές εκφράσεις, πολλές και διαφορετικές χρήσεις, καλές και κακές. Πιστεύω ότι πάντα πρέπει να το αντιμετωπίζουμε συγκεκριμένα. Υπάρχουν κακά κόμικς, όπως υπάρχουν και καλά κόμικς.

Μ.Μερακλής

Επιμένω ότι η λειτουργία του κόμικς και η βασική του διάσταση είναι διασκεδαστική. Εάν αφαιρέσουμε το χαρακτηριστικό αυτό, το διασκεδαστικό, νομίζω ότι δεν υπάρχει το κόμικς. Εάν έχει έτσι το πράγμα, τότε αυτό το χαρακτηριστικό είναι καθοριστικό και δεν μπορούμε να μιλάμε για τη δύναμη που έχει, είτε να διαμορφώνει πρότυπα, είτε να ιδεάζει πολιτικά, να πολιτικοποιείται. Μπορεί το κόμικς να έχει ως θέμα του την πολιτική, αλλά πάντα στο επίπεδο της διασκέδασης, δηλαδή μπορεί να πιάσει, όπως ένας σκιτσογράφος γενικότερα, πολύ καλύτερα ένα θέμα πολιτικό από έναν αρθρογράφο. Αλλά τελειώνουμε με τη διασκέδαση. Φοβάμαι ότι, αν το κόμικς αναζητήσει ενήλικο κοινό ή σοβαρευτεί, θα πάψει να είναι κόμικς. Και εκεί τίθεται με οξύτητα ένα πρόβλημα που όντως υπάρχει, το πρόβλημα της γλώσσας. Αυτό, θα είχα τύψεις εάν έφευγα, χωρίς να το θίξω. Υπάρχει πρόβλημα γλώσσας, γιατί περιορίζεται πάρα πολύ ο λόγος στο κόμικς. Δεν θα ήταν παραδοξολογία αν έλεγα, ότι οι εκδότες των κόμικς θα έπρεπε να συνεργάζονται με πολύ καλούς φιλολόγους, ώστε αυτός ο σπερματικός λόγος, που υπάρχει εκεί, να είναι τουλάχιστον σωστός. Σύντομος, μικρός, με αφαίρεση, αλλά σωστός.

Όμως, ακόμα κι αν παραμένει η φιλοσοφική γενικότητα της περιορισμένης γλώσσας, τη λύση εγώ την έδωσα ήδη. Κόμικς διαβάζω, για να διασκεδάσω. Δεν διαβάζω για να μορφώσω άποψη. Δεν θα υποκαταστήσει το κόμικς την ανάγνωση της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας ή της πολιτικής ανάλυσης. Υπάρχει τέτοιος φόβος; Υπάρχει. Αλλά πάλι δε φταίει το κόμικς. Φταίει η εποχή μας, με τους ρυθμούς που μας έχει επιβάλει. Πόσοι διαβάζουν εφημερίδα και τι διαβάζουμε απ' τις εφημερίδες; Ήδη ο αναγνώστης της εφημερίδας είναι ο αναγνώστης ενός κόμικς. Περιορίζεται σε μερικούς τίτλους και μετά την πετάει. Το ότι το Κόμικς συντελεί πλέον σ' αυτό τον περιορισμό της γλώσσας, του λόγου, αυτό είναι μια πραγματικότητα κι ένα σοβαρό πρόβλημα.

Να πω κι εγώ δυο λόγια και πάλι μ' ένα παράδειγμα: Όταν ξεκίναγαν τα κόμικς, εμφανίστηκε στις ΗΠΑ η Crazy Cat (κρέιζι κατ), η τρελή γάτα. Αυτό το πράγμα είναι ένα φαινόμενο, ακόμα για την εποχή μας. Ήταν μια ιστορία με τρεις έως τέσσερις εικόνες σε παράταξη, που συνήθως έχει αρχή και τέλος. Σ' αυτό λοιπόν το "στριπάκι" κυριαρχούσαν 3 ήρωες: η γάτα, ο ποντικός κι ένας αστυφύλακας. Ο ποντικός πετούσε στη γάτα πάντα ένα τούβλο. Ο αστυφύλακας προσπαθούσε να συλλάβει τον ποντικό και η γάτα λάτρευε τον ποντικό.

Ήταν μια ιστορία εξαιρετικά παράλογη. Αυτό το δυσνόητο και παράξενο πράγμα είχε τη μεγαλύτερη λαϊκή αναγνωσιμότητα που έχει εμφανιστεί σε αμερικάνικη εφημερίδα. Και καλούμαστε όσοι από μας μπορούν να κάνουν ανάλυση, να εξηγήσουμε αυτό το φαινόμενο. Πώς το λαϊκό κοινό αγκάλιασε με τόσο μεγάλη αγάπη κάποιες ιστορίες, που οι "κουλτουριάρηδες" καλούνται να αναλύσουν σήμερα με τεράστια δυσκολία; Όταν σταμάτησε ο δημιουργός να κάνει την Crazy Cat, σταμάτησε κι όλη αυτή η ιστορία. Κανείς δεν κατάφερε πια να το συνεχίσει.

Γ.Μπαζίνας

Τα κόμικς δεν είναι ανάγκη να προσφέρουν μόνο διασκέδαση. Θα έλεγα ότι είναι για να προσφέρουν αισθητική χαρά. Αν προσφέρουν αυτή την αισθητική χαρά, έχουν εκπληρώσει τον προορισμό τους, όπως κάθε μορφή τέχνης.

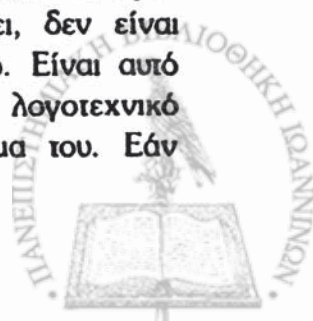
Το λέω αυτό, γιατί τυχαίνει να είμαι και εκδότης και ήθελα να διαβεβαιώσω ότι περνάνε πάντα από φιλόλογο επιμελητή και η επιμέλεια της γλώσσας τους είναι πολύ καλύτερη από πολλά λογοτεχνικά βιβλία που κυκλοφορούν. Και σε μας το πρόβλημα της γλώσσας είναι πολύ σημαντικό. Απλώς, τίποτα δεν μπορεί να πάει πίσω τη γλώσσα. Η γλώσσα πλάθεται και διαμορφώνεται από χιλιάδες συνησταμένες. Τα κόμικς είναι μια άλλη μορφή έκφρασης που χρησιμοποιεί και τη γλώσσα, αλλά δεν τη φτωχαίνει.

Β.Ευαγγέλου

Θα 'θελα να ρωτήσω τον κ. Μπαζίνα, πώς εννοεί την αισθητική χαρά και πώς τα συνδυάζει με την τέχνη. Πώς ορίζεται αυτό;

Γ.Μπαζίνας

Δεν τα έθεσα σαν ορισμό, λέω ότι θα 'πρεπε να προσφέρει αισθητική χαρά. Αν δεν το καταφέρνει, δεν είναι ένα καλό έργο. Αυτό δεν μπορώ να το ορίσω. Είναι αυτό που αποκτάει κανείς, διαβάζοντας ένα καλό λογοτεχνικό βιβλίο, η χαρά που του προκαλεί το διάβασμα του. Εάν

δεν του προκαλέσει αυτή τη χαρά, το απορρίπτει.

Β.Αυδίκος

Εξυπηρετεί η μεταφορά κλασικών έργων σε κόμικς; Ποιά είναι η άποψή σας; Θα συμβουλευάτε να μεταφερθούν;

Γ.Μπαζίνας

Σε καμιά περίπτωση. Δεν υπάρχει λόγος να προσπαθεί κανείς να μεταφέρει το ένα πράγμα στο άλλο. Αλλιώς έχει συμβεί στο παρελθόν. Η αλήθεια είναι ότι γνώρισα μερικά από τα μεγάλα έργα της λογοτεχνίας πρώτα στην εικονογραφημένη μορφή και στη συνέχεια το διάβασα αλλά σε καμιά περίπτωση δεν πιστεύω ότι πρέπει να μεταφέρονται. Το κόμικς έχει τους δικούς τους κανόνες, τους δικούς του καλλιτέχνες, τις δικές του ιδέες.

Όσο για τη χημεία ή τα μαθηματικά, όπου έχουν γίνει πολλές προσπάθειες, καλώς έγιναν, αλλά δε μιλάμε για κόμικς. Μιλάμε για πολύ συγκεκριμένη εικονογραφοποίηση, μια μέθοδο για να γίνει πιο εύκολη η ανάγνωση από το παιδί.

Ντ.Κελέση

Είμαι με την πλευρά εκείνων που αντιμετωπίζουν με κάποια προκατάληψη το κόμικς, όχι γιατί δεν τα διάβαζα όταν ήμουνα παιδί, αλλά γιατί δεν είμαι παιδί, αντίθετα έχω παιδιά και έχω την εντύπωση ότι τα παιδιά μου διαβάζουν πολύ κόμικς και δε διαβάζουν βιβλία. Τα κόμικς βοηθάνε ή εμποδίζουν τη φαντασία των παιδιών; Έχω αυτό το φόβο ότι τα παιδιά μαθαίνουν σε μια ευκολία, έχοντας τον περιορισμένο λόγο και ταυτόχρονα δίπλα την εικόνα και έτσι δεν βοηθιέται η ανάπτυξη της φαντασίας.

Μ.Μερακλής

Εάν διαβάσατε πολλά κόμικς στην παιδική σας ηλικία, έχετε την απάντηση. Ευτυχώς, δεν πάθατε απολύτως τίποτα. Ομολογώ ότι δεν διάβαζα πολλά κόμικς. Όμως, έβλεπα και εξακολουθώ να βλέπω με πάθος τις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου της δεκαετίας του '50-'60 και με συναρπάζουν. Πρόκειται για λαϊκή παράδοση, για αθάνατα έργα, τα οποία δυστυχώς δεν βοήθησαν καθόλου να αλλάξω το χαρακτήρα που έχω. Μη φοβάστε τα διασκεδαστικά είδη.

Στάθης

Ένα παιδί μπορεί να σας ανησυχήσει αν διαβάζει μόνο κόμικς ή αν διαβάζει μόνο βιβλία ή αν παίζει μόνο. Εάν κάνει πάνω από δυο πράγματα, θα πάει καλά. Υπάρχουν αρετές στα κόμικς. Είναι χρήσιμα σ' αυτή την ηλικία. Τα

κόμικς περιγράφουν τις εποχές, στολές, καράβια, λιμάνια κ.λπ. Αυτό μέσα από τη λογοτεχνία ένα παιδί είναι δύσκολο να το προσεγγίσει.

Η εικόνα είναι μέρος της ψυχής του ανθρώπου. Όσο πιο πλούσια είναι, τόσο πιο πολύ ελευθερώνει τη φαντασία του.

Η Ιστορία της Πρέβεζας το 16ο αιώνα σύμφωνα με τις φορολογικές απογραφές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

της Δόκτ. **Μελέκ Ντελίλμπασι**
Καθηγήτριας Πανεπ/μίου 'Αγκυρας

μετάφραση από τα Αγγλικά:
Ευριπίδης Αφεντουλίδης

Η εισήγηση αυτή περιλαμβάνει τρία θέματα: 1) Σύντομη αναφορά για την επιβολή της Οθωμανικής κυριαρχίας στην Ήπειρο. 2) Περιγραφή και γενικά χαρακτηριστικά των φορολογικών απογραφών των Ιωαννίνων. 3) Πληθυσμός και συνθήκες ζωής στην Πρέβεζα το 16ο αιώνα.

Οι πρώτες Οθωμανικές επιδρομές για κατάκτηση της Ηπείρου άρχισαν το 14ο αιώνα μετά τη μάχη στο Çetmanon (1371).

Η Οθωμανική κυριαρχία επιβλήθηκε στην Ήπειρο με τις γνωστές μεθόδους της Οθωμανικής κατάκτησης. Αρχικά οι Τούρκοι ήταν απλά μισθοφόροι που δούλευαν για λογαριασμό τοπικών Χριστιανών αρχόντων. Αργότερα, επωφελούμενοι από τις τοπικές διαμάχες, υπέτασαν τους Χριστιανούς άρχοντες και τους μετέτρεπαν σε δουλοπάροικους. Κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Μουράτ Α' και του Βαγιαζίτ Α' οι Χριστιανοί άρχοντες της Ηπείρου πλήρωναν *harac* (χαράτσι) στους Οθωμανούς. Η Οθωμανική επέκταση σταμάτησε μετά τη μάχη της 'Αγκυρας το 1402. (1)

Είναι γνωστό ότι η Οθωμανική κυριαρχία εγκαθιδρύθηκε σταθερά στην Ήπειρο κατά την περίοδο του Μουράτ Β'. Όταν ο Carlo Tocco πέθανε το 1429 χωρίς ν' αφήσει κληρονόμο, ο ανεψιός του (Carlo Tocco Β') άρχισε πόλεμο κατά των νόθων παιδιών του. Ο Memnunon, ένα από τα 5 νόθα παιδιά, ζήτησε βοήθεια από το Σουλτάνο Μουράτ Β'. Μετά την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης (Μάρτιος 1430) τμήμα του Οθωμανικού στρατού κατευθύνθηκε εναντίον ορισμένων Αλβανών ηγε-

(1) E.Zachariadou, *Marginalia on the history of Epirus and Albania (1380-1418)*, WZKM 78 (1988), s.195-210

μόνων που είχαν επαναστατήσει και ένα άλλο τμήμα συνέχισε προς τα Ιωάννινα υπό την αρχηγία του Σινάν Πασά, Μπέη των Μπέηδων της Ρούμελης. Ο Μουράτ Β' και ο Σινάν Πασάς, σύμφωνα με τις αρχές του *Seria* (του Ισλαμικού νόμου), κάλεσαν τις αρχές της πόλης να παραδοθούν μ' ένα γράμμα στην ελληνική γλώσσα. Αυτοί οι *amannames* είναι τα πρώτα ντοκουμέντα που δείχνουν τα δικαιώματα και τα προνόμια που παραχωρήθηκαν σε όσους μη Μουσουλμάνους αποδέχθηκαν την Οθωμανική επικυριαρχία. Αφού έλαβαν εγγυήσεις για το μέλλον, τα Ιωάννινα ενσωματώθηκαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία ειρηνικά.⁽²⁾ Μετά το θάνατο του Carlo Α' το 1449 προσαρτήθηκε στο Οθωμανικό Κράτος και η Άρτα.

Οι Οθωμανοί, μετά την κατάκτηση, εφάρμοσαν το σύστημα των *πμαρίων*, για να ασκήσουν αυστηρό κεντρικό διοικητικό έλεγχο.

Το σύστημα των *πμαρίων* ήταν παρόμοιο με εκείνο της Βυζαντινής *πρόνοιας*. Τα *πμάρια* δίνονταν από το Σουλτάνο σε ανώτερους στρατιωτικούς και διοικητικούς υπαλλήλους σαν ανταμοιβή για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στο κράτος.⁽³⁾ Η ανάγκη για γη προκειμένου να διανεμηθεί σαν *πμάρια* ήταν ένας από τους κύριους λόγους που ανάγκαζαν το κράτος να κάνει νέες κατακτήσεις. Για να εγκαθιδρύσει το σύστημα των *πμαρίων* η Οθωμανική κυβέρνηση έπρεπε να προσδιορίσει επί τόπου με λεπτομέρεια όλες τις πηγές εισοδήματος στις επαρχίες και να κάνει απογραφές που να δείχνουν την κατανομή του εισοδήματος. Διοριζόταν ένας κυβερνητικούς εντολοδόχος (*emin*) για τη διεξαγωγή έρευνας (*tahrir*) και τη συμπλήρωση των στοιχείων της απογραφής με τη βοήθεια ενός γραμματέα (*katib*). Ο εντολοδόχος έψαχνε όλα τα παλιά αρχεία, μάζευε στοιχεία χωριό το χωριό, σχετικά με τα άτομα κάθε οικογένειας, την έκταση της γής που κατείχε, τους ανύπαντρους και τις χήρες. Προσδιόριζε επίσης την ποσότητα των προϊόντων από τις συγκομιδές των τριών προηγούμενων ετών και υπολόγιζε το μέσο ετήσιο εισόδημα. Τέλος εκτιμούσε το ετήσιο εισόδημα από άλλες πηγές όπως αμπέλια, λαχανόκηπους, τσιφιλίκ, μύλους. Ακόμη κατέγραψε τις αγορές και τους εμπορικούς φόρους στις πόλεις. Όλα αυτά τα στοιχεία καταγράφονταν σε λεπτομερή αρχεία (*mufassal teftter*).

Όταν τελείωνε η κατά τόπους απογραφή, οι αρχές συμπλήρωναν ένα συνοπτικό αρχείο (*icmal teftter*) όπου φαινόταν η κατανομή του εισοδήματος κατά *πμάριο*.⁽⁴⁾

Οι πρώτες απογραφές εισοδήματος στα Ιωάννινα, που πρέπει να έγιναν μετά την κατάληψη της πόλης το 1430, δεν διασώζονται πλέον στα Τουρκικά Αρχεία. Οι παλιότερες απογραφές για την Ήπειρο, που φυλάσσονται στα Αρχεία του Πρωθυπουργού, ανάγονται στα έτη 1564 και 1579. Επίσης στα Κτηματολογικά Αρχεία της Άγκυρας υπάρχουν απογραφές του 1583 και συνοπτικό αρχείο του ίδιου έτους.

(2) M.Delilbası, *Selanik ve Vanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*, Belleten LI/199 (1987), σ.75-101.

(3) Σχετικά με τη σχέση πρόνοιας και τιμαριού, βλέπε: S.Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, Los Angeles, 1986 (2nd edition), pp.468-470.

(4) Σχετικά με το σύστημα των τιμαριών, βλέπε: H.Inalcık, *Hicri 835 tarihli Suret-i Defter -i Sancak - i Arvanid*, T.T. K.1987 (2nd edition), pp.XI-XXXVI και O.L.Barkan-E.Merici, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara, 1988, pp.1-104.

Για να καταλήξω σε ακριβέστερα στοιχεία χρειάστηκε να συγκρίνω δεδομένα από τις τρεις αυτές απογραφές. Διαπίστωσα όμως ότι η τρίτη απογραφή δεν είναι παρά αντίγραφο της δεύτερης.

Σύμφωνα με αυτές τις απογραφές του 16ου αιώνα η Ήπειρος διαιρούνταν σε 2 *καζάδες*: Τον *καζά* των Ιωαννίνων και τον *καζά* της Άρτας.

Ο *καζάς* των Ιωαννίνων περιλάμβανε τις εξής περιοχές (*nahiyes*): Malkas (Μαλακάσι), Kurenduz (Κούρεντα), Carnakosta (σήμερα Δωδώνη), Zagorya (Ζαγόρι), Laka (Λάκα), Podgoryani (σήμερα Παρακάλαμος), Konice (Κόνιτσα).

Ο *καζάς* της Άρτας περιλάμβανε τις περιοχές:

Rinase (σήμερα Ριζά), Bobolyani (?), Radoviz (Ραδοβίτσι), Cemernik (Τζουμέρκα), Roguz (Ρωγοί), Girebene (Γρέβενα).

Όσο αφορά την Πρέβεζα, ανήκε στο *ναχιγιέ* της Ρηνιάσας, δηλ. στον *καζά* της Άρτας. Η ίδια η πόλη δόθηκε σαν *πυρρίο* στους στρατιώτες της φρουράς της.

Ο πληθυσμός της Πρέβεζας

Την περίοδο αυτή η φορολογούμενη μονάδα ήταν το αγροτικό *νοικοκυριό* με *κωράφι* κάποιου μεγέθους. Η μονάδα αυτή ονομάστηκε *cift-hane* (5) από τον H.Inalcik. Απογράφονταν οι οικογενειάρχες που περιλάμβανε κάθε φορολογούμενη μονάδα. Ένας παντρεμένος άντρας με την οικογένειά του αποτελούσε μια οικονομική μονάδα και μόνο το δικό του όνομα εμφανιζόταν στον κατάλογο. Οι άγαμοι φορολογούμενοι (*mucetted*) σημειώνονταν με το αραβικό γράμμα *mit*. Σε μερικά *τεφτέρια* απογράφονταν και οι *χήρες* καθώς και οι *απαλλασσόμενοι* του φόρου, όμως στα *τεφτέρια* των Ιωαννίνων δεν συνάντησα τέτοιες κατηγορίες.

Στην απογραφή του 1564 σημειώνονται 30 *νοικοκυριά* και 13 *εργένηδες* ενώ στην απογραφή του 1579 σημειώνονται 50 *νοικοκυριά* και 20 *εργένηδες*. Δηλ. σε 15 χρόνια οι φορολογούμενες μονάδες αυξήθηκαν από 43 (30+13) σε 70 (50+20). Αν δεχθούμε έναν αριθμό 5 *ατόμων* ανά *νοικοκυριό* καταλήγουμε σε 150 άτομα για το 1564 και 250 άτομα για το 1579. Οι αριθμοί αυτοί δίνουν μια κατά προσέγγιση εκτίμηση του πληθυσμού της Πρέβεζας. Πρέπει να τονιστεί ότι σ' αυτούς δεν συμπεριλαμβάνεται το Οθωμανικό στρατιωτικό και διοικητικό προσωπικό, που από το συνοπτικό αρχείο φαίνεται ότι ανέρχεται σε 77 άτομα, δηλ. 1 *dizdar* (διοικητής), 1 *kethuda* (οικονόμος) και 75 *mustahfizan* (στρατιώτες της φρουράς).

Από τα βιβλία των απογραφών συμπεραίνουμε ότι η Πρέβεζα ήταν ένας μικρός *οικισμός* το 1564, με 150 μόνο κατοίκους. Την ίδια χρονιά όλος ο *ναχιγιές* της Ρηνιάσας περιελάμβανε 1696 *νοικοκυριά* και 400 *εργένηδες*.

Το 16ο αιώνα κατοικούσαν στην Πρέβεζα μόνο Χριστιανοί και το ίδιο συνέβαινε σε όλα τα *κωριά* και τους *ναχιγιέδες* της Ηπείρου.

(5) Οφείλω ευγνωμοσύνη στον καθηγητή Inalcik, ο οποίος συζήτησε μαζί μου μερικά από τα ζητήματα όταν έγραφα αυτό το άρθρο. Σχετικά με το σύστημα *cift-hane*, βλέπε το σημαντικό άρθρο του καθηγητή Inalcik: *The Emergence of Big Farm, ciftliks: State, Landlords and Tenants, Studies in Ottoman Social and Economic History, Variorum Reprints, London, 1985, pp.105-126.*

Μόνο μια Μουσουλμανική κοινότητα υπήρχε, στην πόλη των Ιωαννίνων, με 50 νοικοκυριά. Αυτό δείχνει ότι στην Ήπειρο οι Τούρκοι δεν εφάρμοσαν πολιτική εκτοπίσεων ούτε αποικιοποίησης.

Η φορολόγηση της Πρέβεζας

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως και στα άλλα Ισλαμικά κράτη, η κοινωνία χωριζόταν σε δύο μεγάλες τάξεις. Υπήρχε καταρχήν η στρατιωτική τάξη που περιλάμβανε όσους δούλευαν άμεσα στην υπηρεσία του Σουλτάνου, δηλ. στρατιωτικό προσωπικό, γραφειοκράτες και ιερωμένους, μαζί με τις οικογένειες και τους υποτακτικούς τους. Αυτή η τάξη δεν ασχολούνταν άμεσα στην παραγωγή και απαλλασσόταν από κάθε είδος φόρου. Η δεύτερη τάξη, είτε Μουσουλμάνοι είτε όχι, ονομάζονταν *raya* (ραγιάδες) και ασχολούνταν με παραγωγικές δραστηριότητες - εμπόριο και γεωργία - και έπρεπε να πληρώσουν φόρους. Σύμφωνα με την Οθωμανική θεωρία όλοι οι ραγιάδες και η γή του βασιλείου ανήκε στο Σουλτάνο. Αυτό δεν πρέπει να παρερμηνευθεί ότι ο Σουλτάνος πράγματι ήταν ιδιοκτήτης της γής και του πληθυσμού. Ο κρατικός έλεγχος αππροσώπευε απλώς ένα αξίωμα για την επιβολή της κεντρικής εξουσίας και τη διατήρηση ενός ειδικού καθεστώσ στη γεωργία.

Το Οθωμανικό φορολογικό σύστημα βασιζόταν τόσο σε αποσπάσματα του *Seria* (ιερός νόμος) όσο και στην προσωπική εξουσία (*orfi*) του σουλτάνου. Οι φόροι της *orfi* εφαρμόζονταν πλατιά σε όλη την Αυτοκρατορία και συχνά ονομάζονταν "συνήθεις φόροι" γιατί περιλαμβάνονταν σ' αυτούς και μερικοί προ-οθωμανικοί τοπικοί φόροι. Ο σπουδαιότερος από τους φόρους του *Seria* ήταν η *osur* (δεκάτη). Γενικά, το ένα δέκατο της αγροτικής παραγωγής (*cizye* ή *harac*) συλλεγόταν από τους μη Μουσουλμάνους, που χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες με βάση τη δυνατότητα πληρωμής. Στη δεκάτη συμπεριλαμβανόταν και ο φόρος ελέγχου αγοράς καθώς και ο φόρος επί των προβάτων. Ο κυριότερος από τους φόρους της *orfi* ήταν ο φόρος επί της γής (*cift-resmi*). *Cift* λεγόταν ένα κομμάτι γής μεγέθους επαρκούς ώστε να μπορεί να ζει απ' αυτό μια αγροτική οικογένεια και να πληρώνει φόρους στο κράτος (που ήταν ιδιοκτήτης της γής). *Ciftlik* ήταν η βασική γεωργική μονάδα και ανάλογα με τη γονιμότητα του εδάφους το μέγεθος του κυμαινόταν από 60 μέχρι 150 acres (240-600 στρέμματα).(6)

Οι αγρότες που κατείχαν ένα *cift* έπρεπε να πληρώνουν επίσης φόρο σε μετρητά, τον *cift-resmi*, που ανερχόταν γενικά σε 22 akca.

Αντίστοιχος του *cift-resmi* ήταν και ο *ispence*, ο σπουδαιότερος τακτικός φόρος που πλήρωνε κάθε μη μουσουλμανικό νοικοκυριό προς τους τμαριούχους. Στην απογραφή του 1564 τα έσοδα του *ispence* στην Πρέβεζα ήταν 1075 akca και στην απογραφή του 1579 ήταν 1750 akca. Και στις δυο περιπτώσεις κάθε νοικοκυριό πλήρωνε *ispence* 25 akca.

Πριν αναφερθούμε αναλυτικά στους αγροτικούς φόρους της Πρέβεζας, πρέπει να τονίσουμε ότι τα διασωθέντα φορολογικά αρχεία δεν σκόπευαν να καταγράψουν

(6) H.Inalcik, Osmanlidarda Raiyyet Rûsumu, Belleten XXIII/92 (1959), pp.575-610.

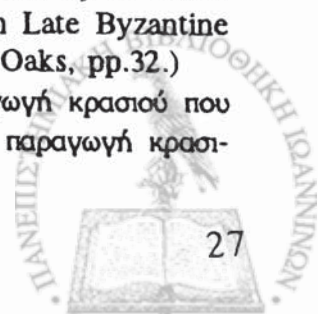
όλες τις πηγές φορολόγησης των αγροτών, αλλά μόνο τα ποσά εκείνα που δίνονταν στους πμαιοφύκους και στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο (*hassa-i humayun*). Υπήρχαν και άλλοι φόροι όπως ο *cizye* (κεφαλικός φόρος), ο φόρος επί των ζωντανών και διάφοροι έκτακτοι φόροι (*avariz-i divaniye*) που επιβάλλονταν περιστασιακά, για την αντιμετώπιση π.χ. των εξόδων μιας στρατιωτικής εκστρατείας (*tekalif-i orfiye*) (7). Γι' αυτό, τα διασωθέντα αρχεία μας δίνουν μια πολύ γενική εικόνα της κοινωνικής και οικονομικής δομής της Πρέβεζας.

Ακολουθούν πίνακες των απογραφών του 1564 και 1579 που δείχνουν τον πληθυσμό και τη φορολόγηση, με τη συγκομιδή που υπόκειται στη δεκάτη και στις άλλες οφειλές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1			
Η ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1564			
Πληθυσμός: Νοικοκυριά 30, Εργένηδες 13			
Έσοδα φόρου <i>ispence</i>	<i>akca</i>		1 075
Έσοδα φόρου δεκάτης :			
Σιτάρι	<i>akca</i>		1 200
'Αγριο σιτάρι.	<i>akca</i>		880
Λαχανικά-κηπευτικά	<i>akca</i>		185
Έσοδα από δασμούς :			
Στο σανό	<i>akca</i>		180
Στα κοτόπουλα	<i>akca</i>		70
Διαμετακομιστι- κού εμπορίου.	<i>akca</i>		1 250
Μονοπωλίων (8).	<i>akca</i>		2 000
Επί των πωλήσε- ων στην αγορά	<i>akca</i>		2 000
Πρόστιμα	<i>akca</i>		125
Σύνολο.	<i>akca</i>		8 965

(7) O.L.Barkan - E.Mericli, *ibid.* pp.18, H.Lowry, *Changes in Fifteenth-century Ottoman Peasant Taxation: The Case Study of Radilofo, Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, ed. Bryer-Lowry, Birmingham - Dumbarton Oaks, pp.32.)

(8) Οι στρατιωτικοί είχαν το προνόμιο να μπορούν να πουλάνε την παραγωγή κρασιού που τους δινόταν σαν μέρος της δεκάτης πριν οι αγρότες φέρουν τη δική τους παραγωγή κρασιού στην αγορά. Αυτός ο περιορισμός ονομαζόταν μονοπώλιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Η ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1579

Πληθυσμός: Νοικοκυριά 50, Εργένηδες 20

Έσοδα φόρου ispence	akca	1 750
Έσοδα φόρου δεκάτης :		
Σιτάρι	akca	2 400
Κριθάρι	akca	880
Καλαμπόκι	akca	88
Βρώμη	akca	56
Αμπέλια	akca	200
Λινάρι	akca	150
Καννάβι	akca	100
Έσοδα από δασμούς :		
Στο σανό	akca	300
Μονοπωλίων	akca	2 000
Διαμετακομιστι- κού εμπορίου. .	akca	1 400
Επί των πωλήσε- ων στην αγορά	akca	2 000
Βαλανίδια	akca	100
Φρούτα	akca	50
Λαχανικά-κηπευτικά	akca	100
Πρόστιμα αγροφυ- λακής	akca	100
Κοτόπουλα	akca	50
Εισπράξεις από αδι- κήματα-γάμους	akca	732
Σύνολο	akca	12 456

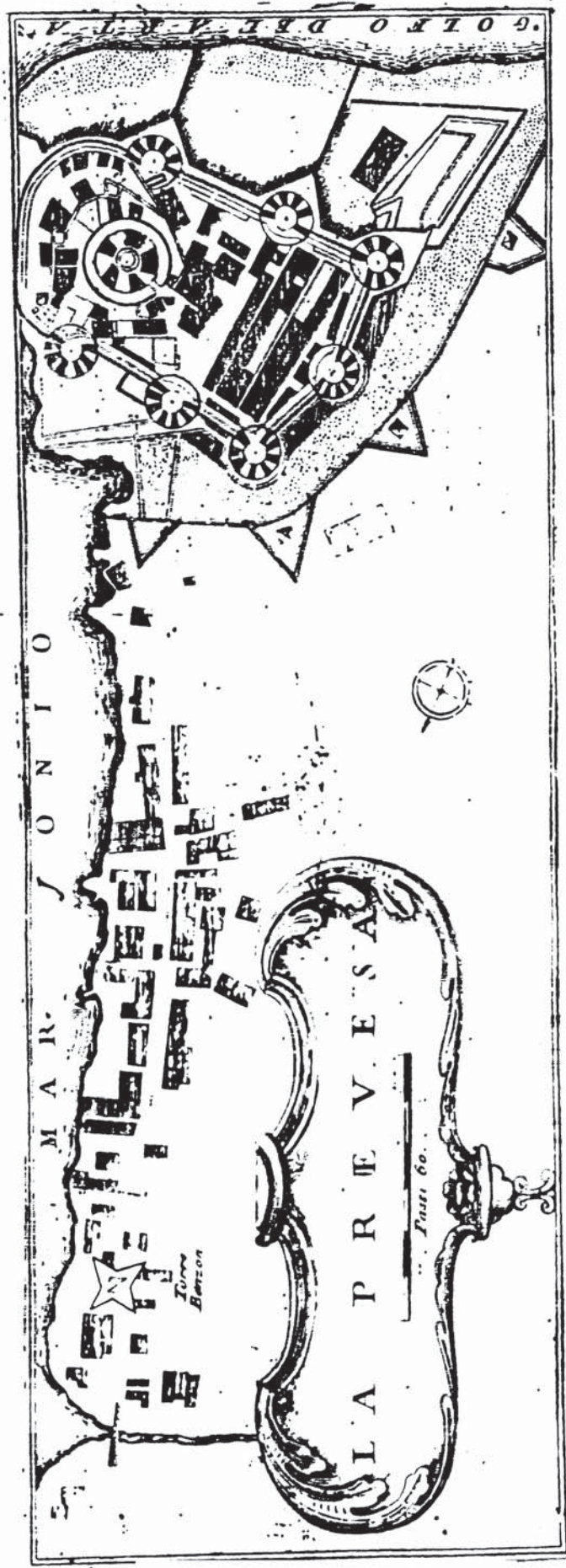
Από τους παραπάνω πίνακες προκύπτει ότι το 49% το 1564 και το 51,4% το 1579 πληρώθηκαν από τους αγρότες της Πρέβεζας για τα αγροτικά τους προϊόντα. Όσον αφορά τα δημητριακά, το σιτάρι και το κριθάρι ήταν πρώτα σε σπουδαιότητα. Οι συνολικοί φόροι αγοράς και διαμετακόμισης ήταν ελαφρώς χαμηλότεροι των αγροτικών φόρων και συγκεκριμένα 36% το 1564 και 27,3% το 1579.

Ο *ispence*, ο σημαντικότερος φόρος ανά νοικοκυριό για τους μη Μουσουλμάνους, ήταν 12% στην πρώτη και 14% στη δεύτερη απογραφή σαν ποσοστό των συνολικών εσόδων των πμარიούχων. Υπάρχει μια ακόμη κατηγορία φόρων, οι *oadi-hana*, που περιλάμβαναν τα πρόστιμα, το φόρο γάμου και τις επιβαρύνσεις για πληρωμή των αγροφυλάκων, και ανέρχονταν σε 1,4% στην πρώτη και 6% στη δεύτερη απογραφή.

Συμπερασματικά, η Πρέβεζα το 16ο αιώνα ήταν μια μόνο από τις πόλεις του ναχιγιέ της Ρηνιάσας και ο πληθυσμός της ήταν αποκλειστικά από Χριστιανούς. Όπως όλοι οι μη Μουσουλμάνοι, οι κάτοικοι της Πρέβεζας έπρεπε να πληρώσουν *ispence*. Αυτή την περίοδο, όπως δείχνουν οι εμπορικοί φόροι, υπήρχε αξιόλογη εμπορική δραστηριότητα και μεγάλη ποτάμια κυκλοφορία. Όμως πρέπει να τονιστεί ότι η οικονομία στηριζόταν στα αγροτικά προϊόντα, συμπεριλαμβανομένης και της παραγωγής κρασιού.

Αργότερα, αυτός ο μικρός οικισμός έγινε ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα της Ηπείρου.

Ο πρώτος παραδοσιακός οικισμός της Πρώτης. Αρχιτεκτονική της αρχαιότητας του
 Καρυδά (κ. Καρυδάκη) και οι Καύκων της προέλευσης. Αρχιτεκτονική του Κολοράδο, 1884
 την εορταστική του 1884

Η Πρέβεζα και ο ελαιώνας της το 18ο αιώνα

του Γεωργίου Μουστάκη

Η Πρέβεζα από την ίδρυσή της και μέχρι τις αρχές του 18ου αιώνα ήταν ένας μικρός οικισμός σε μια στρατηγική θέση. Την ιστορική αυτή πραγματικότητα την επιβεβαίωσαν, με τις ανακοινώσεις των, η M. Delilbasi η οποία ανέφερε ότι το 1605 που επέδραμαν στην Πρέβεζα οι Φλωρεντινοί, κατοικούσαν από πενήντα χριστιανικές οικογένειες, από τις οποίες μπορούσαν να φέρουν όπλα εκατό άτομα. Άλλοι κάτοικοι ήταν εκατό οικογένειες Μωαμεθανών (Συμπόσιο Ιστορίας της Πρέβεζας, 22-24/9/89).

Μετά τους δύο Βενετοτουρκικούς πολέμους (1684-1699 και 1714-1718) που με την συνθήκη του Πασάροβιτς το 1718 την πήραν οριστικά οι Βενετοί και την κράτησαν συνεχώς ογδόντα χρόνια (1718-1797), ήταν σχεδόν ακατοίκητη.

Ο Πρεβεζάνος Δημάρατος γράφει: «Κατά την διάρκεια των αγώνων αυτών η Πρέβεζα καταστράφηκε τελείως, απέμειναν δε εκ του πληθυσμού περί τας εξήκοντα οικογένειες, οι οποίες εν έτει 1700 εκδιωχθείσαι υπό των

Τούρκων, μετέβησαν εις Λευκάδα εις το αρχειοφυλακείον της οποίας και αναφέρονται ονομαστικώς». Το 1730 ανέφερε ο κ. Καρατζόγλου ότι είχε 1800 κατοίκους. Επίσης, αναφέρθηκε ότι, όταν οι Βενετοί παρέδωσαν την πόλη στους Γάλλους, κατά μια πηγή είχε 10.000 κατοίκους και κατά μια άλλη 14.000.

Όσους κατοίκους και να είχε, γεγονός είναι ότι στα ειρηνικά αυτά χρόνια της Βενετοκρατίας η Πρέβεζα έγινε σωστή πολιτεία και μάλιστα φτωχομάνα, όπως την έλεγαν οι παλαιοί κάτοικοι.

Η άποψη, η οποία αναφέρθηκε, ότι η αύξηση αυτή του πληθυσμού οφείλεται σε αυτούς, οι οποίοι έφευγαν από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές και ζητούσαν καταφύγιο στην Πρέβεζα δεν είναι επαρκής, γιατί στη Λευκάδα, η οποία ήταν, όπως γράφει και ο ποιητής, "αμαρτωλού φωλιά", και στη Βόνιτσα δεν παρουσιάστηκε τέτοια πληθυσμιακή έκρηξη.

Η κ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκί-

δου, καθηγήτρια του Πανεπιστημίου των Ιωαννίνων και ανπρόεδρος της οργανωτικής επιτροπής του συνεδρίου, σε άρθρο της στην εφημερίδα των Αθηνών "Καθημερινή" για το συνέδριο ιστορίας της Πρέβεζας έγραψε: «Η ιστορική επιστήμη έχει τα τελευταία χρόνια διευρύνει σημαντικά το πεδίο της έρευνάς της σε θέματα που σχετίζονται με την οικονομία, την κοινωνία, την πνευματική ζωή κ.λπ.». Η κ. Πελεκίδου με την επισήμανσή της αυτή μας δείχνει το σωστό δρόμο, τον οποίο πρέπει να ακολουθήσει η ιστορική έρευνα, που θα ασχοληθεί με τις αυξομειώσεις του πληθυσμού μιας πόλης και στην προκειμένη που μας αφορά, της Πρέβεζας, ο δρόμος αυτός οδηγεί κατευθείαν στον ελαιώνα της, για τον οποίο κανένας σύνοδος δεν ενδιαφέρθηκε.

Ο ελαιώνας φυτεύτηκε μετά το 1718 και είναι το μεγαλύτερο παραγωγικό έργο, που έγινε ποτέ στην περιοχή της Πρέβεζας. Σύγχρονα με την ανάπτυξη του ελαιώνα μεγάλωνε και ο οικισμός και αναπτυσσόταν και η αλιεία. Στους οικονομικούς πόρους, που έδινε ο ελαιώνας, και στην αλιεία στηρίχθηκε η οικονομία του τόπου, που για πολλά χρόνια μέχρι ότου το δεύτερο ήμισυ του περασμένου αιώνα με την εισαγωγή των βιομηχανικών προϊόντων στην ενιαία πλέον Ήπειρο και την εξαγωγή των κτηνοτροφικών προϊόντων αναπτύχθηκε το εμπόριο και η κίνηση του λιμανιού.

Άλλη παραγωγική τάξη και σοβαρός οικονομικός πόρος δεν υπήρχε. Η ναυτιλία και το εξωτερικό εμπόριο ήταν σχεδόν ανύπαρκτο. Οι Βενετοί, οι οποίοι χαρακτήριζαν το εμπόριο τροφή και χυμό του κράτους των, «εμπόδισαν

τους Επανησίους να αναπτύξουν την ναυτιλία» (σελ.227 τομ.Ι και σελ.226 τομ.ΙΑ, Ιστ. Ελλ. Εθν. Εκδ.). Μικρά σκάφη για κοντινές διαδρομές με μικρή κίνηση (Βόνιτσα, Λευκάδα, Πάργα), για τις οποίες οι Βενετοί δεν είχαν οι ίδιοι συμφέρον ασφαλώς θα ήταν στα χέρια των Ελλήνων.

Τα ογδόντα χρόνια της Βενετοκρατίας ήταν συγχρόνως και τα τελευταία χρόνια του βίου της Γαλινοτάτης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου. Ήταν χρόνια παρακμής του εμπορίου και της ναυπλίας της, όχι μόνο γιατί η κυριαρχία της στην Ανατολή περιορίστηκε από τους Τούρκους, αλλά κυρίως γιατί άνοιξαν οι μεγάλοι θαλάσσιοι δρόμοι και αναπτύχθηκαν ανταγωνιστικά μεγάλα λιμάνια και εμπορικά κέντρα στη Δυτική Ευρώπη.

Στην Ήπειρο το περιορισμένο εμπόριο της προβιομηχανικής αυτής εποχής ήταν στα χέρια των Γάλλων, οι οποίοι ίδρυσαν στην Άρτα προξενικό πρακτορείο το 1705 και διακινούσαν τα εμπορεύματά τους από το λιμάνι της Σαλαώρας. Ανταγωνιστικό προς το Γαλλικό ήταν το Αυστριακό εμπόριο που διεξαγόταν από την Τεργέστη. Οι μεγάλοι αντίπαλοι των Τούρκων, οι Αυστριακοί, αφού μετά από πολλά χρόνια και αιματηρούς πολέμους τους αναχαίψαν και τους απομάκρυναν από την περιοχή τους, μετά τον τελευταίο πόλεμο (1714-1718) άλλαξαν πολιτική απέναντί τους. Από τότε και μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, με τον οποίον κατέρυσαν μαζί και οι δύο αυτοκρατορίες, η Αυστρία αγωνίστηκε για να διατηρήσει η Τουρκία τα εδάφη που κατείχε και ταυτόχρονα ανέπτυξε το εμπόριό της σε όλο το χώρο της Τουρκικής Αυτοκρατορίας. Η στάση αυτή της Αυστρίας δημι-

ούργησε και το λεγόμενο Ανατολικό ζήτημα. Το Αγγλικό εμπόριο εμφανίστηκε στα μέρη μας μετά την κατάληψη της Μάλτας από τους Άγγλους (18ος αιώνας).

Ο Μητροπολίτης Άρτης-Πρεβέζης Σεραφείμ στο ιστορικό του δοκίμιο γράφει: «Ενεπκής γενομένης χώρας της Πρεβέζης, και εκτεινομένης άχρι της μιάς ώρας εις την αρχαίαν Νικόπολιν, κατά τα διακαραχθέντα τότε υπό μικτής επιτροπής Οθωμανών και Ενετών όρια, ήρξατο η πόλις ίνα κατοικήται υπό διαφόρων οικογενειών, εκ τε των Ιονίων νήσων Ακαρνανίαν, Θεσπρωτίαν και των περικώρων αυτών, αίπνες προήρχοντο ως εις άσυλον, φρουρούμεναι υπό Εθνικής Ελληνικής Φρουράς καλλιεργούσαι τας γαίας διαμεριζομένης προς διαφόρους αιτούντας πολίτας, κατά ρητήν διαταγήν της Ενεπκής Κυβερνήσεως και φυτεύσας τα ελαιόδενδρα και προαγόμενοι οσημέραι επί το βελτίον». Ο δε Ι.Φ.Δημάρατος γράφει: «Απέζων δε οι κάτοικοι εκ της αλιείας, της υποτυπώδους ναυπλίας και υπό των κατοίκων τη προτροπή και αρωγή του Ενεπκού κράτους φυτευθέντος ελαιώνος».

Προτού αναφερθούμε στον ελαιώνα και την ιστορία του, θα πρέπει να δούμε γεωγραφικά την έκταση της Βενεπκής κτίσης της Πρέβεζας.

Τα σύνορα μεταξύ Τουρκίας και της Βενεπκής κτίσης της Πρέβεζας, άρχιζαν από το ιχθυοτροφείο Μάζωμα, ακολουθούσαν στην περιοχή του ασυρμάτου του ΟΤΕ, τα ρωμαϊκά τείχη, έφταναν στη θέση του καπετάν Δήμου, που είναι στο κέντρο της συνοριακής γραμμής και από εκεί συνέχιζαν από τα Φισκούρια στο Ιόνιο. Από το μικρό τότε οικισμό της Πρέβεζας, που περιοριζόταν στο τρίγωνο, το σημερινό Μητροπολι-

κό μέγαρο, Ι.Ν. του Αγίου Νικολάου και κάστρο της Μπούκας - εκεί που τώρα είναι οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις -, η απόσταση με τα πόδια είναι μιά ώρα γεμάτη. Πέρα από τα σύνορα αυτά δεν υπάρχει ούτε ένα ελαιόδενδρο και, όπως γράφει ο Μητροπολίτης Σεραφείμ, «οι γαίες της Νικοπόλεως και του Μύγκα ήταν ιδιοκτησία της Μονής Ζαλόγγου και ηρπάγησαν από τον Αλή Πασά», ο οποίος στο ακρωτήρι του Μύγκα έκτισε θερινό ανάκτορο, στο οποίο πήγε και έμεινε αμέσως μετά τη μάχη της Νικόπολης (12-10-1798) και εισήλθε στην Πρέβεζα τις 14-10-1798, όταν οι στρατιώτες του είχαν συμπληρώσει τη συμφωνημένη λεπλασία.

Το ότι η περιοχή της Νικόπολης ήταν Τουρκική προκύπτει και από επιστολή του Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτης, στην οποία υπαγόταν η περιοχή της Πρέβεζας, Παΐσιου προς τον έκτακτο Προβλεπτή της Λευκάδας, στην οποία υπαγόταν η Πρέβεζα: «Μας γράφεις προσέει δια ένα κομμάτι μάρμαρον, όπου ευρίσκεται εις το παλαιόκαστρο εις την εκκλησίαν του Αγίου Ιωάννου και το ζητάει ο εξοχώτατος Γκενεράλης δια να ιδή την αρχαιότητά του. Ως τόσο ημείς εκείνο το μέρος και εις εκείνην την εκκλησίαν ποτέ δεν επήγαμε, όπου να έχουμε είδησιν τελείαν δια το μάρμαρον. Και αν η εκκλησία εκείνη είναι ερημωμένη και χαλασμένη και λειτουργία εις αυτήν δεν γίνεται, ημπορεί να τελειωθεί το αυθεντικόν ζήτημα ήδε και εις την εκκλησίαν αυτήν γίνεται λειτουργία και επάνω εις αυτό το μάρμαρο εβρίσκεται απθωμένη η Αγία Τράπεζα καθώς γράφει, η εκκλησία δεν μας συγχωρεί να κατεβάσωμε την Αγία Τράπεζα και να μεταφέρωμεν εκείνα τα λιθάρια εις

Ο πλάτανος στη θέση "Καπετάν Δήμου", όπου ήταν το φυλάκιο των ενετικών συνόρων

άλλους τόπους, όπου προσφέρει τις εκεί. Και όταν έλθωμεν εις Πρέβεζαν και λάβωμεν βεβαίαν είδηση διά την αυτήν πέτρα ημπορούμεν τότε να δώσωμεν κάθε είδησιν και ως συμφέρει» (Αστ. Αρχ. Μετ. Βενετών και Τούρκων). Ο Δεσπότης με τον τρόπο του αρνήθηκε να δώσει το μάρμαρο, από τη γνωστή και σήμερα εκκλησία του Αγίου Ιωάννη του Ρηγανά, στο Βενετό που τόσο το ήθελε, αλλά δεν τολμούσε να το πάρει μόνος του, γιατί ήταν έξω από τα σύνορα.

Στη θέση Καπετιάν Δήμου, από την οποία περνούσε ο λεγόμενος κόκκινος δρόμος, ο κόκκινος δρόμος, ο οποίος άρχιζε από το καφενείο Κατωγιάννη, ήταν το κτήριο της φρουράς των συνόρων. Ο Θωμάς Ροπόκης, παλαιός ιδοκτήτης των ελαιοδένδρων στη θέση αυτή, ο οποίος πέθανε σε ηλικία 105 χρόνων, θυμόταν τα ερείπια του κτηρίου αυτού. Το πηγάδι, που ήταν κοντά στο κτήριο, σημειώνεται στα τοπογραφικά απαλλοτριώσεων του Υπουργείου Γεωργίας. Ο γερο-πλάτανος που στον ίσκιό του κάθονταν και δροσίζονταν οι φρουροί των συνόρων, υπάρχει ακόμα.

Προτού ανοίξουν οι δρόμοι, λίγο προ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, από τη θέση αυτή περνούσαν όσοι έρχονταν ή πήγαιναν στο δυτικό τμήμα του σημερινού νομού Πρεβέζης και Θεσπρωτίας.

Η Πρέβεζα τότε συναλλασσόταν κυρίως με τα κοντινά Ιόνια Νησιά, με τη Βόνιτσα, Πάργα και από την ξηρά επικοινωνούσε με το δυτικό τμήμα του νομού, στο οποίο η Βενετία είχε επιρροή, γιατί με τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) απαγορεύταν στους Τούρκους να πλέουν στις ακτές της Ηπείρου το δε 1778 με νεωτέρα συμφωνία μετα-

ξύ Βενετίας-Τουρκίας απαγορεύθη να εγκαταστήσουν οι Τούρκοι πυροβολεία εις απόσταση ολιγοτέρα των δέκα μιλίων από την Άρτα, η οποία τότε ήταν μεγάλο εμπορικό κέντρο και η έδρα των Τουρκικών αρχών.

Ακόμα και όταν την Πρέβεζα την κατείχαν οι Τούρκοι και δεν υπήρχε συνοριακό πρόβλημα πολλοί ταξίδευαν προς την Άρτα και τα Γιάννενα από τη Σαλαώρα. Ο Άγγλος Henry Holland στο βιβλίο "Ταξίδια στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρο, Αλβανία" γράφει ότι το 1812 «Μετά από ένα ευχάριστο πλου από την Πρέβεζα αποβίβαστήκαμε στην Σαλαώρα». Εκεί συνάντησε μερικούς Εβραίους και συνεχίζει: «Μάθαμε πως οι Εβραίοι απασχολούνταν με την επίπλωση των παλατιών του Αλή Πασά και ότι τώρα ήταν καθ' οδόν προς την Πρέβεζα».

Η βενετοκρατούμενη περιοχή της Πρέβεζας είχε έκταση περίπου 25.000 στρέμματα και ήταν η μισή από την έκταση του μετά το 1912 δήμου της Πρέβεζας, από τον οποίο αργότερα αποσπάστηκαν το Μιχαλίτσι, η Σμυρτούλα και ο Μύτικας. Η μορφή που πήρε η περιοχή αυτή τα χρόνια εκείνα διατηρήθηκε μέχρι την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους το 1912 και με πολύ μικρές αλλαγές μέχρι τη δεκαετία του 1950, οπότε με την ανάπτυξη της καλλιέργειας των κηπευτικών και των εσπεριδοειδών, άρχισε το ξερίζωμα των ελαιοδένδρων και η μεταφορά μεγάλων ποσοτήτων καυσοξύλων στην Πάτρα, την Αθήνα και τελευταία στα Γιάννενα.

Η χρήση της γης, όπως σχεδιάστηκε και διαμορφώθηκε από τους Βενετούς, οι οποίοι είχαν μια χιλιόχρονη διοικητική πείρα και μεγάλες οργανωτικές ικανότητες, ήταν άριστη και έτσι

δημιουργήθηκαν οι οικονομικοί πόροι, ώστε ο μικρός οικισμός να αναπτυχθεί σε πόλη.

Ζωντανό παράδειγμα είναι ότι η κοινότητα Καναλίου με πιο ομαλή έκταση 25.000 στρ. και πλήρη γεωργική και κτηνοτροφική εκμετάλλευση μετά τις απαλλοτριώσεις, δεν κατόρθωσε να φτάσει ποτέ 1.000 κατοίκους, όπως και τα τρία μαζί μικρά χωριά, που προανέφερα.

Πρώτος στόχος ήταν να φυτευτούν ελαιόδεντρα παντού, όπου ήταν δυνατόν, τα οποία κάλυψαν τη μισή έκταση και αποτέλεσαν ένα συνεχές δάσος. Φύτεψαν ελαιόδενδρα ακόμα και πάνω στο βουνό του Αγίου Θωμά και Λασκάρας, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα, και ο ελαιόκαρπός τους έχει τη μεγαλύτερη απόδοση σε λάδι.

Τον ακριβή αριθμό των ελαιοδένδρων της εποχής εκείνης δεν τον γνωρίζουμε, γιατί οι διάφοροι ερευνητές των αρχείων της Βενετίας δεν καταπίσταν με τον ελαιώνα της Πρέβεζας. Μπορούμε όμως να σχηματίσουμε γνώμη για το μέγεθός του από διάφορες μεταγενέστερες πληροφορίες.

Το 1938 ο τότε Διευθυντής του Υποκαταστήματος της ΑΤΕ Φώτης Λαμπρόπουλος έκανε απογραφή των ελαιοδένδρων και, όπως μου είπε ο Γιάννης Μουστάκης, ο οποίος τότε ήταν υπάλληλος του Υπ/τος και αργότερα Δήμαρχος, μέτρησαν 130.000 δέντρα, από τα οποία τα 115.000 ήταν στον κάμπο της Πρέβεζας και τα 15.000 στην Πέρα Πάντα, όπως έλεγαν την κερσόνησο από Μαργαρώνα μέχρι τους Αγίους Αποστόλους. Ο Αθανάσιος Μανόπουλος, ο οποίος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου είχε ασχοληθεί με ενοικιάσεις φώρων, εκμεταλλεύσεις ελαιοτρι-

βείων, και μετά τον πόλεμο είναι ο μεγαλύτερος μέτοχος του πυρηνουργείου, μου είπε ότι οι ενδιαφερόμενοι να νοικιάσουν τον φόρο της δεκάτης, προκειμένου να προσφέρουν στον πλειοδοτικό έπρεπε να εκτιμήσουν την ποσότητα του "ηρτημένου" ελαιοκάρπου. Για να πλησιάσει η εκτίμησή του, όσο το δυνατόν πιο κοντά στην πραγματικότητα, έπρεπε να ξέρουν τον αριθμό των ελαιοδένδρων.

Αυτοί οι πεπειραμένοι Πρεβεζάνοι, που γνώριζαν με λεπτομέρεια όλα τα λιοστάσια, υπολόγιζαν ότι ο ελαιώνας αποτελούνταν από εκατόν σαράντα χιλιάδες ελαιόδενδρα. Η διαφορά μεταξύ 130.000 ελαιόδενδρα της ΑΤΕ το 1938 και των ενοικιαστών του φόρου της δεκάτης δικαιολογείται, γιατί ήδη προ του 1938 είχαν ξεριζωθεί αρκετά ελαιόδενδρα, όπως του Κακώνη απέναντι από το στάδιο, του Δήμου Νίκου στα Μοαζίρικα, άλλα στους καφενέδες, που έγιναν περιβόλια, και σε πολλές άλλες τοποθεσίες. Τα χρόνια εκείνα υπήρχαν πολλά ελαιόδενδρα μέσα στην πόλη, όπως μπροστά από το κατάστημα των αδελφών Συνεσίου.

Ο Ηλίας Βασιλάς γράφει ότι ο αριθμός των ελαιοδένδρων στα 1912 έφτανε 135.000 περίπου. Οι πυρκαγιές, το ξεριζωμα και η δημιουργία περιβολιών εμείωσαν τον αριθμό γύρω στα 105.000, όπως αναφέρει απογραφή του 1940, χωρίς να γράφει την υπηρεσία που την έκανε. Ο πρώτος αριθμός, που μας δίνει ο Ηλίας Βασιλάς, και ενδιαφέρει για την ιστορία του ελαιώνα είναι κοντά στην πραγματικότητα. Ο δεύτερος, αν και αναφέρεται σε πιο κοντινή εποχή, δεν είναι αντικειμενικός. Φαίνεται ότι η απογραφή για την οποία γράφει, μια δουλειά δύσκολη από τη φύση

της, προπάντων για ανθρώπους άσχετους με τον ελαιώνα, δεν απόγραψε όλα τα ελαιόδενδρα.

Από τις παραπάνω ερμηνείες συμπεραίνουμε ότι ο ελαιώνας είχε την εποχή των Βενετών οπωσδήποτε 140.000 ελαιόδενδρα.

Στα αρχεία της Βενετίας, η οποία μεθόδευσε το τεράστιο αυτό παραγωγικό έργο και το επιδότησε, πρέπει να υπάρχει ο ακριβής αριθμός των ελαιοδένδρων, όπως και των Επανήσων. Η στατιστική των ετών 1766-1770 μας δίνει την παρακάτω εικόνα στα Επάνησα. Η Κέρκυρα πρώτη με 1.905.917 ελ., η Ζάκυνθος με 113.161, η Λευκάδα με 44.169, η Κεφαλληνία με 38.516, τα Κύθηρα με 31.584 (1ος τόμος σελ.227 Ιστ.Ελλ. Έθνους). Με την απογραφή του έτους 1716 η Κέρκυρα είχε 1.837.730 ελ., δηλ. από το 1716 που η Πρέβεζα περιήλθε στους Βενετούς, φυτεύτηκαν στην περιοχή της τόσα δένδρα, όσα δεν φυτεύτηκαν σε όλα τα νησιά μαζί και έγινε η δεύτερη ελαιοπαραγωγική περιοχή στο Ιόνιο, μετά την Κέρκυρα, η οποία ήταν Ενετική συνέχεια από το έτος 1386 και το κυριότερο εισόδημά της προερχόταν από την ελαιοπαραγωγή.

Ο εντατικός ρυθμός της φύτευσης των ελαιοδένδρων σε όλο τον χώρο που ήταν κατάλληλος για να ευδοκιμήσουν, προδίδει κάποιον επείγοντα λόγο.

Έχει γραφεί ότι η Βενετική Δημοκρατία προώθησε το φύτευμα του ελαιώνα για να εισπράξει φόρους από την παραγωγή του ελαιολάδου. Δεν είναι όμως ο κύριος λόγος, γιατί, εάν ήταν αυτός ο σκοπός της, θα προωθούσε το φύτευμα της ελιάς στα νησιά που ήταν πυκνοκατοικημένα, ασφαλή και είχαν

τότε εδαφικά περιθώρια.

Ο κύριος λόγος που ανάγκασε την Γαλινοτάτη να δημιουργήσει τον ελαιώνα ήταν στρατιωτικός, γιατί με λίγους κατοίκους θα ήταν πολύ δαπανηρή η διατήρηση της Πρέβεζας από τους Βενετούς. Η Βενετία το οικονομικό βάρος που της δημιούργησε η κατοχή της Πρέβεζας το ανημέτωπσε με αναπτυξιακή οικονομική πολιτική που εφήρμοσε, γι' αυτό παραχώρησε δωρεάν γη και προπαντός επιδότησε το φύτευμα των ελαιοδένδρων.

Οι Βενετοί από πολλά χρόνια είχαν εγκαταλείψει το στρατό ξηράς και είχαν στραφεί όλοι στο φορέα δύναμης και πλούτου για το κράτος τους, το ναυτικό. Οι στρατιωτικοί ξηράς που πολεμούσαν στις διάσπαρτες κτήσεις της Ελληνικής ανατολής εναντίον του διαρκούς Οθωμανικού κινδύνου, στρατολογούνταν έξω από την Βενετία ανάμεσα σε αλλοδαπούς μισθοφόρους και είχαν μεγάλο κόστος.

Ο Ιωάννης Ψαράς στο βιβλίο του "Θεσμός της πολιτοφυλακής στις Βενετικές κτήσεις του Ελληνικού χώρου, 16ος-18ος αιώνας" γράφει: «Η εξοικονόμηση χρηματικών πόρων και η εμπόδιση της ασφάλειας στις μακρινές αποικίες μπορούν εύκολα να ερμηνεύσουν το θεσμό της πολιτοφυλακής και την εγκαθίδρυσή του στον Βενετοκρατούμενο Ελληνικό χώρο» και συνεχίζει: «Η διάρθρωση της πολιτοφυλακής ήταν όμοια σε όλες σχεδόν τις Βενετικές κτήσεις. Επιμέρους διαφορές υπήρχαν βέβαια, όπως όσες προέκυπταν από την ανάγκη προσαρμογής του θεσμού σε τυχόν ιδιαιτερότητες κάθε αποικίας».

Η πολιτοφυλακή ήταν βοηθητικό στρατιωτικό σώμα, το οποίο απαρτιζόταν από τους Έλληνες κατοίκους, οι οποίοι

είχαν ηλικία από 18 έως 50 ή 60 χρόνων και από λίγους ξένους υπαξιωματικούς. Οι πολιτοφύλακες ήταν άμισθοι. Γι' αυτό τα σώματα αυτά είχαν μικρό κόστος για το Βενετικό κράτος. Από τον προϋπολογισμό του δημοσίου ταμείου Λευκάδος για το έτος 1756-57 πληροφορούμαστε ότι τότε υπηρετούσαν ως τακτικά έμμισθα στελέχη της πολιτοφυλακής στο νησί μόνο ο αρχηγός, ένας αξιωματικός και ένας τυμπανιστής. Οι μισθοί των τριών αυτών ανδρών αποτελούσαν το μόνο έξοδο του Βενετικού δημοσίου για την εκ τετρακοσίων ανδρών πολιτοφυλακή της Λευκάδος, για αυτό η ετήσια δαπάνη για την πολιτοφυλακή ανέρχονταν στο 3,90% του συνόλου των δαπανών της Βενετικής Διεύθυνσης στο νησί. Ο καπτάνος αρχηγός τους διοριζόταν από το Γενικό Προβλεπτή της θάλασσας. Στα καθήκοντα των πολιτοφυλάκων περιλαμβάνονταν η καταδίωξη των ληστών, των φυγοδίκων και των λαθρεμπόρων, η φρούρηση των παραλιών και η ενίσχυση του στρατού σε περίπτωση εκθρικής επιδρομής.

Κατά τον Βενετοτουρκικό πόλεμο του 1684-1699 οι Βενετοί, οι οποίοι κυριάρχησαν στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου, οργάνωσαν για πρώτη φορά στρατιωτική δύναμη από πολιτοφύλακες (Τσερνιδες), οι οποίοι είχαν ως αποστολή την αμυντική προστασία της υπαίθρου, ενώ οι Φάντοι της Γκουάρντια φρόντιζαν για την προστασία της πόλης και του φρουρίου της Πρέβεζας. Η διάρθρωση της πολιτοφυλακής συγκροτήθηκε κατά το πρότυπο της γειτονικής Επανάστασης και της Πάργας, της οποίας τα χρόνια 1578-1584 η πολιτοφυλακή είχε 168 άνδρες σε σύνολο πληθυσμού 607 ανθρώπων.

Η άλλη μισή ακάλυπτη από ελαιόδενδρα έκταση της Βενετικής Πρέβεζας είχε μικρή γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή, απαραίτητη όμως για τις ανάγκες των κατοίκων. Σε μια λουρίδα γης από την Παργινόσκαλα μέχρι το Καλαμίτσι, παράλληλα με την ακτή 500 στρ. περίπου, από τα μπουρίνια και την αρμύρα το χειμώνα δεν ευδοκιμούσαν τα ελαιόδενδρα. Στην περιοχή αυτή φυτεύτηκαν αμπέλια, τα τελευταία διατηρήθηκαν μέχρι τις αρχές του αιώνα μας. Ο Θανάσης Μανόπουλος θυμάται το τελευταίο, που ήταν του Μίκα (η μάνα του ήταν το γένος Μίκα), και τα εκλεκτά προϊόντα του. Από οικογενειακή παράδοση ξέρω ότι τα αμπέλια φυτεύονταν εκεί από τον 18ο αιώνα (από πολλές γενιές η οικογενειά μου ήταν ιδιοκτήτρια αμπελιού στη θέση που τώρα είναι η βίλλα του Δ.Καράμπελα).

Μετά την απελευθέρωση το 1912, μπήκαν στην αγορά της Πρέβεζας τα προϊόντα της Πελοποννήσου και της Λευκάδας και σταμάτησε η καλλιέργεια των αμπελιών στο Καλαμίτσι. Παράλληλα με τα αμπέλια καλλιεργούσαν πολλές συκιές, όχι μόνο γιατί ήταν ανθεκτικές στις καιρικές συνθήκες το χειμώνα, αλλά και γιατί λόγω των ανέμων δε σκουλίκιαζαν τα σύκα.

Επίσης, δεν ευδοκιμούσαν τα ελαιόδενδρα. Στη θέση Σκαμνούλα-Μπάλτες δηλαδή από το ΚΕΓΕ μέχρι τα Κλωστήρια, γιατί τα εδάφη ήταν από βαρκά μέχρι και ελώδη. Η έκταση αυτή είναι μεγαλύτερη από 3.000 στρέμματα.

Στο χώρο αυτό βοσκούσαν τα κονδρά ζώα τα οποία ήταν πολλά, γιατί με αυτά οργώνανε το λιοστάσια κάθε δεύτερο χρόνο, κουβαλούσαν τον ελαιόκαρπο και γυρίζανε το μύλο στα λιτροβιά.

Στον εκτεταμένο χώρο από τη θέση καπετάν Δήμου μέχρι το Νεοχώρι, δηλαδή στις περιοχές Ποδόγυρος, Ανάληψη, Πετρίτσια και Ταράνα, υπήρχαν πολλά λιοστάσια μεμονωμένα, τα λεγόμενα νησιά. Το πιθανότερο είναι στο χώρο αυτόν, ο οποίος είχε φτωκά εδάφη, να φυτεύτηκαν επιλεκτικά ορισμένα λιοστάσια. Η άποψη ότι υπήρχαν περισσότερα δένδρα και καταστράφηκαν από πυρκαγιές νομίζω ότι έρχεται δεύτερη και δεν επιβεβαιώνεται από τους ιδιοκτήτες εκείνους, των οποίων οι οικογένειες από τον περασμένο αιώνα είχαν τα περισσότερα ελαιοστάσια και τις μεγαλύτερες εκτάσεις και οι οποίοι κατά σύμπτωση ήταν φίλοι και συγγενείς μου. Μικροπυρκαγιές γίνονταν σπάνια, όταν οι κτηνοτρόφοι τον Σεπτέμβριο έκαιγαν τα λιβάδια.

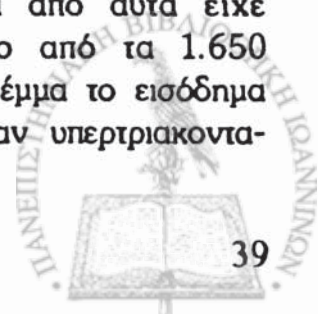
Ο Ληκ που ήρθε στην Πρέβεζα δέκα χρόνια μετά τον χαλασμό της γράφει: «Η Πρέβεζα έχασε τα ένα τρίτο από τα δένδρα της στις πυρκαγιές. Ένα τέτοιο περιστατικό, όχι τόσο καταστροφικό, έγινε όταν βρίσκονταν στην περιοχή τα ασκέρια του Βεζύρη». Δεν γνωρίζω π δένδρα εννοεί ο Ληκ. Εάν εννοεί ελαιόδενδρα, η πληροφορία του αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί δεν υπήρχε χώρος για άλλα 70.000 ελαιόδενδρα, δηλαδή όσα ήταν σχεδόν όλα τα ελαιόδενδρα της Πάργας (80.000). Η καταστροφή αυτή θα ήταν μεγάλο γεγονός με σοβαρές επιπτώσεις στην οικονομία του τόπου. Οι σύγχρονοι συγγραφείς θα στέκονταν σε αυτό και οι Βενετοί θα το είχαν σημειώσει, όπως και οι Νοτάριοι.

Στο χώρο αυτό βοσκούσαν πρόβατα και προμήθευαν το αστικό κέντρο με κτηνοτροφικά προϊόντα. Επειδή τα

εδάφη ήταν φτωκά, μια προβατίνα ήθελε για να ζήσει περίπου τρία στρέμματα, ενώ στην Λάμαρη ήθελε μόνο ένα. Τα απρανή εδάφη από τους Λάκκους μέχρι την Αγία Τριάδα, όπως και τα βουνά του Αγίου Θωμά και της Λασκάρας είχαν ελαχίστη αξία ως βοσκότοποι. Σε όλες αυτές τις περιοχές από Μπάλιες μέχρι Λασκάρα προ του πολέμου βοσκούσαν 4.000 πρόβατα, από τα οποία παραγωγικά (γαλάρια) ήταν 2.500 και έδιναν στην κατανάλωση 60.000 οκάδες γάλα, 3.000 οκάδες μαλλί και 2.500 αρνιά και παλαιά πρόβατα, απαραίτητα για τις ανάγκες της πόλης.

Για να σχηματίσουμε συνολική εικόνα της οικονομίας του κλάδου της κτηνοτροφίας, ο οποίος διατήρησε την ίδια μορφή εκμετάλλευσης αρκετούς αιώνες και μέχρι την δεκαετία του 1950 και την αξία της γης, θα αναφερθώ στη μεγαλύτερη κτηνοτροφική μονάδα (Βαγγέλη) στον χώρο αυτόν κατά την διάρκεια του πολέμου. Στα λιβάδια Ανάληψη (1.000 στρ.) και Πετρίτσια (650 στρ.) ιδιοκτησίας Κατσάνου, που ήταν τα καλύτερα της περιοχής, βοσκούσαν 700 πρόβατα, από τα οποία γεννούσαν και έδιναν σε καλή χρονιά 10.000 οκάδες γάλα, 600 οκάδες μαλλί και 400 αρνιά μικρού βάρους. Από την αξία των προϊόντων αυτών έπρεπε να ζήσει η πολυπληθής οικογένεια των κτηνοτρόφων και να πάρουν και οι ιδιοκτήτες τα δικά τους.

Επίσης, στο χώρο αυτόν σε έκταση 60 στρεμμάτων υπήρχαν λιοστάσια (νησιά) με 700 ελαιόδενδρα της ίδιας ιδιοκτησίας, η οποία από αυτά είχε εισόδημα μεγαλύτερο από τα 1.650 στρ., δηλαδή ανά στρέμμα το εισόδημα των ελαιόδένδρων ήταν υπερτριακοντα-

πλάσιο των λιβαδιών. Από τα πιο πάνω προκύπτει, γιατί η αξία της γης ήταν μικρή μέχρι πρόσφατα.

Εκτός από την γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή του τόπου είχαμε και την ψαροσύνη. Η ανάπτυξη του οικισμού προκάλεσε την ανάγκη να αναπτυχθεί η αλιεία του Αμβρακικού, η οποία μέχρι τότε ήταν σχεδόν ανύπαρκτη.

Οι Βενετοί την έφεραν από τα νησιά Μπουράνο της Βενετίας με τις πιο σύγχρονες τέχνες της εποχής εκείνης. Αυτοί έμαθαν τους ντόπιους πώς να πίνουν ψάρια. Οι τέχνες και οι μέθοδοι αλιείας των Βενετών διατηρήθηκαν μέχρι τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, οπότε η μηχανοκίνηση των σκαφών, τα νάυλον δίχτυα και τα χωματοουργικά μηχανήματα στα ιβάρια, ανέτρεψαν τις μέχρι τότε συνθήκες αλιείας. Λίγο πιο μπροστά, Μαυροθαλασσίτες πρόσφυγες ψαράδες από τη Σινώπη και από τα Πριγκιπονήσια και την Πέραμο της θάλασσας του Μαρμαρά έφεραν νέες τέχνες στην ελεύθερη αλιεία του Αμβρακικού, όπως τα Νταλιάνια, τα καλαμωτά, τα κοφίνια και βελτίωσαν τα δίχτυα (1923).

Με τον καιρό σχηματίστηκε μια πολυπληθής τάξη ψαράδων, οι οποίοι κοιτοικούσαν στην περιοχή του Ιερού Ναού του Αγίου Νικολάου και από το όνομα του νησιού της καταγωγής τους, του αρχικού πυρήνα, πήραν το όνομα μπουρανέλοι, όπως και στη γειτονική Λευκάδα. Ο Ληκ γράφει: «Κάπου 400 πρεβεζάνικες οικογένειες ζούσαν από τα διβάρια της πολιτείας ή τα Αρηνά και της Ακαρνανίας». Στον Αμβρακικό ψαράδες ήταν μόνο οι μπουρανέλοι της Πρέβεζας. Αργότερα, μερικοί αλιεργάτες, που δούλευαν στα ιβάρια, εγκαταστάθηκαν στην ακατοίκητη Κορωνοσία

με την ανοχή των διαχειριστών της ιεράς μονής, ιδιοκτήτριας του νησιού και έτσι σχηματίστηκε ένα ψαροχώρι στενά συνδεδεμένο με την Πρέβεζα. Τα τελευταία χρόνια ο Ο.Δ.Ε.Π. μοίρασε δωρεάν στους κατοίκους όλη την έκταση του νησιού, στο οποίο υπάρχουν 700 περίπου ελαιόδενδρα, που φυτεύτηκαν στα χρόνια της Βενετοκρατίας.

Το Ιόνιο δεν ψαρεύονταν μέχρι εδώ και λίγα χρόνια, οι μπουρανέλοι δεν είχαν λόγο να αφήσουν τον ήρεμο και τόσο πλούσιο σε ψάρια Αμβρακικό και να θαλασσοδέρνονται στο Ιόνιο. Αλλά και τα αλιευτικά τους σκάφη τα πρυάρια, το σημερινό πυροφάνι. Πόσο απέφυγαν το ψάρεμα στο Ιόνιο οι παλιοί ψαράδες προκύπτει και από το εξής περιστατικό που έμεινε στην ιστορία της ψαροσύνης του τόπου μας. Οι δύο αδελφοί Χρόνη (Χρονάκηδες) ψάρευαν στην περιοχή του διαύλου. Είχαν ρίξει μερικά μεγάλα αγκίστρια δεμένα με γερό βιομηχανικό νήμα (σαν αυτά που έριχναν μέχρι και τον Β' παγκόσμιο πόλεμο για ροφιούς). Σε κάποια στιγμή πιάστηκε ένα μεγάλο ψάρι και άρχισε να τραβάει το μικρό σκάφος προς το πέλαγος και, ενώ οι ψαράδες δεν είχαν παρά να περιμένουν να κουραστεί το ψάρι και να το πάρουν, ο ένας αδελφός φοβήθηκε το πέλαγος και είπε στον άλλο: «Κόψτο, αδελφέ, γιατί θα μας πάει στη Μάλτα». Το έκοψαν και έτσι έχασαν μια καλή ψαριά. Το Σεπτέμβριο μήνα αλάτιζαν μεγάλες ποσότητες σαρδέλας μέσα σε ανοιχτά ξύλινα δοχεία, από τις οποίες οι περισσότερες πουλιούνταν στα Ιόνια νησιά, κυρίως όμως στη Λευκάδα, Κεφαλονιά και Ιθάκη. Επίσης, αλάτιζαν πολλά κέλια. Τα έπιαναν στις θέσεις που

λέγονται Χελοϊβαρα, και ήταν κυρίως τρία: οι Λάκκοι, το Σόγωνο και ο Γρίπος, τα οποία σήμερα εκμεταλλεύεται ο Αλιευτικός Συνεταιρισμός Πρεβέζης. Τοποθετούσαν τα χέλια σε λάκκους και τους έριχναν από πάνω πολύ αλάτι. Μετά από μέρες τα χέλια ήταν στεγνά, γιατί τα υγρά μαζί με το αλάτι που περίσσευε πήγαιναν στη γη και έτσι τα ταξίδευαν μέσα σε σακιά.

Τους κεφάλους τους έκαναν πετάλια με πολύ αλάτι και τους έδεναν με βούρλα για να μην τους φύγει το αλάτι. Έτσι μπορούσαν να διατηρηθούν πολλές μέρες και να ταξιδέψουν. Εκλεκτά ψάρια, σε μικρές ποσότητες, γίνονταν σαβόρο. Με αυτόν τον τρόπο συντηρούσαν και εξήγαγαν τότε τα ψάρια που οι κάτοικοι της Πρέβεζας, αν και ψαροφαγάδες, δεν μπορούσαν να τα καταναλώσουν, γιατί ο Αμβρακικός είχε άφθονα και εκλεκτής ποιότητας. Για την εκμετάλλευση των ιβαρικών και την κατανάλωση των ψαριών ο Ληκ γράφει: «Η εκμετάλλευση των ιβαριών της Άρτας και της Ακαρνανίας βρισκόταν στα χέρια των πλουσιότερων Πρεβεζάνων που είχαν συμπήξει εταιρίες. Κάθε εταιρία νοίκιαζε ένα μέρος από τα διβάρια, μίσθωνε ψαράδες και τους εφοδιάζε με δίχτυα και τα απαραίτητα σύνεργα της ψαρικής. Όσο προχωρούσε η πώληση του ψαριού, τα χρήματα συγκεντρώνονταν σε κοινό ταμείο και, αφού πληρωνόταν το μουκατέσι, μοιραζόταν το κέρδος ανάμεσα στους εμπόρους και τους ψαράδες. Αυτός και άλλοι τρόποι συνεργατικής που επέτρεπαν την συμμετοχή στα κέρδη όλων των προσώπων που έπαιρναν μέρος στην επιχείρηση, συνηθίζονταν όχι μόνο στο εμπόριο αλλά και στις αγροτικές απασχολήσεις των Ελλή-

νων.

Το ψάρι παστώνονταν επιτόπου και τροφοδοτούσε τους ελληνικούς πληθυσμούς κατά την διάρκεια των Νησιετών».

Οι Βενετοί μετά την λήξη του πολέμου και την υπογραφή της συνθήκης του Πασσάροβιτς (1718) με την οποία τους παραχωρήθηκε η εγκαταλειμμένη από τους κατοίκους της Πρέβεζα, για να στηρίξουν τη στρατηγική αυτή θέση, έβαλαν αμέσως σε εκτέλεση με μεθοδικότητα το μακρόπνοο οικονομικό τους πρόγραμμα, με την αποπεράτωση του οποίου η Πρέβεζα θα αποκτούσε οικονομικούς πόρους, που θα συντελούσαν να αναπτυχθεί και να γίνει πόλη, της οποίας οι κάτοικοι θα συμμετείχαν στην άμυνά της με την οργάνωσή τους στην πολιτοφυλακή. Από το φόρο της δεκάτης του ελαιολάδου και πολλών εσόδων θα καλύπτονταν τα έξοδα της κτήσης αυτής, η οποία εξυπηρετούσε ευρύτερους σκοπούς, όπως ο έλεγχος της εισόδου του Αμβρακικού, των παραλίων της Ηπείρου, αλλά και την επαφή με τους Έλληνες της Δυτικής Ελλάδας οι οποίοι στους πολέμους με τους Τούρκους ήταν σύμμαχοί της και πάντοτε υπολόγιζε σε αυτούς σε περίπτωση πολέμου. Γι' αυτό κάλεσαν όσους από του Έλληνες συμμάχους οπλαρχηγούς ήθελαν να εγκατασταθούν στην Πρέβεζα μαζί με όσους από τους άντρες τους το επιθυμούσαν. Οι άντρες ήταν συνήθως συγχωριανοί και συγγενείς των καπεταναίων.

Πολλοί έσπευσαν να έλθουν στην Πρέβεζα, γιατί η παραμονή τους στα τουρκοκρατούμενα χωριά ήταν επικίνδυνη γι' αυτούς και συγχρόνως διανοιγόταν η προοπτική καλύτερης οικονομικής αποκαταστάσεώς τους. Αρκετοί ήλθαν

και από τις πρώην κτήσεις της Βενετίας στην Πελοπόννησο και Κρήτη.

Οι Βενετοί παραχώρησαν δωρεάν κέρσες εκτάσεις σε όλους αυτούς, με την υποχρέωση να τις μετατρέψουν σε καλλιεργήσιμες και να φυτεύσουν ελαιόδενδρα τα οποία και επιδοτούσαν.

Ο Ιταλός ιστορικός Κ.Μπότα γράφει ότι η Βενετία έδινε 42 τσεκίνια για κάθε εκατό ελαιόδενδρα, το ίδιο γράφει και ο Άγγλος Ντέιβις. Ο Κερκυραίος καθηγητής Ανδ. Αδρεάδης, το 1907 γράφει ότι έδινε ένα τσεκίνι για κάθε δένδρο. Η διαφορά αυτή στο ποσό της επιδότησης δικαιολογείται, γιατί οι ελαιώνες των κτήσεων της Βενετίας στο Ιόνιο φυτεύτηκαν σε διαφορετικά μέρη σε διάστημα πολλών χρόνων και κάτω από διαφορετικές συνθήκες.

Η δωρεάν διανομή των εκτάσεων δεν πρέπει να μας εντυπωσιάζει, γιατί η αξία τους ήταν μηδαμινή. Στα χρόνια προ και μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο ένα στρέμμα γεωργικής γης είχε την ίδια αξία με ένα ελαιόδενδρο, δηλαδή η αξία της γης ενός ελαιώνα ήταν κάτω του 10% της αξίας του, αφού σε ένα στρέμμα ήταν φυτευμένα κατά μέσο όρο δέκα με δώδεκα ελαιόδενδρα. Είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς ποια θα ήταν η αξία της κέρσου αυτής γης στην τότε σχεδόν ακατοίκητη Πρέβεζα και την οποία οι Βενετοί την προσέφεραν «πρός διαφόρους αιτούντας». Εκείνο που αξίζει μεγαλύτερης προσοχής είναι η επιδότηση, η οποία ήταν μεγαλύτερη από την αξία της κέρσου γης και την διέθεσαν οι Βενετοί σε δύσκολα αυτούς χρόνια, σε μια κτήση χωρίς σχεδόν έσοδα. Μεγάλο μέρος των κέρσων αυτών εκτάσεων, και μάλιστα οι πιο έφορες, ήταν κατά-

φυτο από άγρια δένδρα, όπως φτελιάδες, (υπάρχουν υπολείμματα σε ορισμένα μέρη: στου Ζιάβρα στο Βαθύ και στο καφενείο Κατωγιάννη), δρύες (υπάρχουν στην Αγία Τριάδα, Άγιο Θωμά, Αγίους Αποστόλους, Ράχες και Καλαμίτσι). Οι υπόλοιπες καλύπτονται από θάμνους και άλλα δένδρα.

Οι εκτάσεις αυτές που ήταν ιδιοκτησία του τουρκικού κράτους, μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς περιήλθαν στο βενετικό, εκτός από μερικά τεμάχια γεωργικής γης που ήταν ιδιοκτησία Τούρκων πολιτών, οι οποίοι τα πούλησαν μετά την συνθήκη σε νεοφερμένους Έλληνες. Αυτά τα δημόσια δάση και τις κέρσους εκτάσεις διένειμε η Βενετία.

Για να πετύχει η προσπάθεια αυτή, δεν έφτανε η πολλή δουλειά, η παραχώρηση της γης και η επιδότηση. Ήθελε και οργάνωση.

Από τα άγρια δένδρα της Πρέβεζας τα πιο πολλά και πιο μεγάλα ήταν οι δρύες. Οι κάτοικοι τα λέγανε δένδρα. Όλα τα παλιά σπίτια της Πρέβεζας ήταν κατασκευασμένα με δένδρινη ξυλεία, που χρσίμευε για ξυλοδεσιές, δηλαδή ξύλινα σινάζια, πρέκια πάνω από τα κουφώματα, μεγάλες γριντιές πελεκητές, ξύλα στέγης και πατωμάτων. Αυτά τα ξύλα είναι μεγάλης αντοχής, όταν όμως δεν έχουν τα νερά τους ίσια, όπως έλεγαν οι τεχνίτες που τα δούλευαν, ή παράλληλα με την τελική γραμμή του ξύλου σπάνε πολύ εύκολα. Γι' αυτό χρησιμοποιούσαν τα ίσια για την κατασκευή των οικοδομών και τα λεγόμενα στραβόξυλα στη ναυπηγική.

Οι εργάτες που με τα τότε πρωτόγονα μέσα έκοβαν τα δένδρα, ξεκάρωναν πρώτα τα στραβόξυλα και τα έκοβαν στα μέτρα που ήθελαν ή τους πήγαινε

το ξύλο και τα ίσια που ήταν οι κορμοί τα έσχιζαν με πριόνια (καταρράκτες, αυτοί που τα δούλευαν λέγονταν σαρτζίδες) και τα έβγαζαν πλάκες στο πάχος που ήθελαν. Από τις πλάκες αυτές, που τότε τις έλεγαν τάβλες, οι οικοδόμοι και οι ναυπηγοί έβγαζαν τα ξύλα στις διαστάσεις και το σχήμα που ήθελαν. Την εμπορία και μεταφορά της ξυλείας αυτής την ανέλαβαν οι Βενετοί. Δεν γνωρίζουμε αν τότε εξαγονταν καυσόξυλα και παρασκευάζονταν ξυλοκάρβουνα, που θα έδιναν ένα εισόδημα. Για τα ξυλοκάρβουνα ο Ι.Λαμπρίδης γράφει: «Η χρήση των ανθράκων εν Ιωαννίνους εγένετο κοινοτέρα, λέγεται από του 1798 και ουκί από του 1802, ως σημειοί ο Λήκ, ότι ο Αλής επανακάμψας εκ του Δουνάβεως μετήνεγκεν εκείθεν και Βουλγάρους διδάξαντας τους Έλληνες την κατασκευήν αυτών».

Στον ευρύτερο χώρο του νομού μας την εποχή εκείνη τα δάση ήταν άφθονα. Καταφεύγω σε δύο πηγές που γράφουν για αυτά. Η έκδοση της Εθνικής Τράπεζας "Εμπορική ναυπλία" γράφει: «Άφθονη και πολύ κατάλληλη για ναυπήγηση ξυλεία ήταν αυτή του ποταμού Λούρου. Για την περιοχή αυτή η Γαλλική Κυβέρνηση κατόρθωσε να πετύχει ειδική άδεια και μετέφερε ποσότητες στα ναυπηγεία της Τουλώνας για πολεμικά καράβια που κατασκευάζονταν εκεί». Ο Holland το 1812 γράφει: «Τα δάση στις νότιες ακτές προμηθεύουν το μεγαλύτερο μέρος της ξυλείας που εξαγεται από τον κόλπο της Άρτας. Για ένα αρκετό μεγάλο διάστημα έμενε στην Άρτα ένας Γάλλος αντιπρόσωπος με σημαντικό σκοπό να προμηθεύει ξυλεία δια συμβολαίου στα ναυπηγεία της Νότιας Γαλλίας, αλλά μετά τον

θάνατο του Μ.Λασσάλ, το 1792, ο πόλεμος και άλλα γεγονότα εμπόδισαν την συνέχιση αυτού του εμπορίου. Η ξυλεία που υλοτομείται τώρα είναι κυρίως μικρότερου μεγέθους και από αυτήν 20 με 30 φορτία εξαγονταν επίσης τελευταία από τον κόλπο, τα περισσότερα στη Μάλτα για οικοδόμηση και ως καυσόξυλα».

Η καταστροφή των δένδρων στην περιοχή συνεχίστηκε μέχρι τα χρόνια μας, οπότε έφτασε στο τέρμα. Ένας από τους μεγαλύτερους καταστροφείς των δασών μας ήταν ο Τουρκαλβανός Χουσέμ Πασσάς, ιδιοκτήτης του χωριού του Λούρου. Αυτός στα τέλη του περασμένου αιώνα, έκοψε πολλά άγρια δένδρα και τα έκανε κάρβουνα, τα οποία φόρτωνε σε καΐκια μέσα στο ποτάμι και τα πήγαινε στην Ιταλία.

Στη Λάμαρη είχε διαφύγει της καταστροφικής μανίας των ανθρώπων, ίσως λόγω μεγέθους, μια πολύ μεγάλη Ρένια (Βασιλική Δρύς), η οποία από άγνωστη αιτία ξεράθηκε. Ύστερα από χρόνια, ένα βράδυ που έκανε μεγάλη φουρτούνα, οι κάτοικοι της περιοχής άκουσαν έναν τρομακτικό θόρυβο. Την άλλη μέρα είδαν τη Ρένια πεσμένη στο έδαφος. Η κραυγή αυτή της Ρένιας ανήγγειλε το τέλος των δασών της Λάμαρης. Ευτυχώς, που τα τελευταία χρόνια στα χωριά μας, με καθυστέρηση διακοσίων χρόνων φυτεύτηκαν πολλά ελαιόδενδρα, πρασίνισε ο τόπος και μειώθηκε κάπως το κακό που έγινε.

Όταν τα ελαιόδενδρα ήταν μικρά και δεν έδιναν εισόδημα, οι κάτοικοι της Πρέβεζας, για να ζήσουν, καλλιεργούσαν στον ενδιάμεσο χώρο, κυρίως δημητριακά.

Από την ανάμξη των ελαιόδενδρων με την καλλιέργεια και την κτηνοτρο-

φία δημιουργήθηκε σοβαρό πρόβλημα γεωργικής ασφάλειας. Πολλά θέματα ασφάλειας προκαλούσαν διάφορα κακοποιά στοιχεία, τα οποία κατέφευγαν προσωρινά στην Πρέβεζα. Ο Αστέριος Αρχοντίδης γράφει: «Στην Πρέβεζα είχαν το ορμητήριό τους οι κλέφτες Αρκουμαναίοι, "χαλαστάδες του τόπου", όπως χαρακτηρίζονται σε έγγραφο των Ελλήνων προκρίτων». Και συνεχίζει: «Εξ άλλου οι Βενετοί επιδίωκαν να διατηρούν καλές σχέσεις με τις ένοπλες Ελληνικές ομάδες και τις ημιανεξάρτητες πατριές, και να τις χρησιμοποιούν συχνά για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Στα μέλη των ομάδων αυτών, όταν καταδιώκονταν από τις Τουρκικές αρχές οι Βενετοί παραχωρούσαν άσυλο στην Πρέβεζα, στη Βόνιτσα και γενικότερα στα Βενετοκρατούμενα Επάνησα. Με την ανάπτυξη της Πρέβεζας δημιουργήθηκαν και άλλα ζητήματα Διοίκησης, τα οποία προκάλεσαν την ανάγκη Πρεβεζάνοι να μεταβούν στην Βενετία και να ζητήσουν να αυτοδιοικηθούν» (Έκκλησις των Πρεβεζάνων προς τον Δόγη, 23/8/1740).

Η Γερουσία δέχθηκε την αίτηση των Πρεβεζάνων θετικά και ζήτησε από τον Προβλεπτή της θάλασσας Αντώνιο Λορεδάν να πληροφορήσει τον Δόγη για την κατάσταση στην Πρέβεζα και τις προβλέψεις του.

Η απάντηση του Προβλεπτή προς τον Δόγη είναι ένα σοβαρό κείμενο για την ιστορία της Πρέβεζας, από το οποίο μεταξύ άλλων αντλούμε την πληροφορία ότι η αρχική Πρέβεζα που συγκροτήθηκε το 1718 είχε τότε διακόσιες οικογένειες και 900 κατοίκους και ότι οι μετέπειτα νέοι κάτοικοι, μέχρι το 1740, αποτέλεσαν ξεχωριστό οικισμό. Δυσκά της σημερινής αγοράς γύρω από

το μετέπειτα Σαϊτάν Παζάρ, όπου η μορφολογία του εδάφους δημιουργούσε πιο υγιεινές συνθήκες για διαβίωση και κατοικία, δηλαδή τους δύο οικισμούς τους χώριζε το ποτάμι και η ελώδης περιοχή του (σημερινή οδός Κ.Καρωτάκη).

Επίσης, μαθαίνουμε για τον τρόπο με τον οποίο διοικούσαν οι Βενετοί τους Έλληνες των κήσεών τους. Για αυτό παραθέτω την απάντηση του Προβλεπτή της θάλασσας προς τον Δόγη, όπως την παρουσίασε ο Γιαννιώτης Κ.Δ.Μέρτζος, ο οποίος έφερε στη δημοσιότητα όλα τα σχετικά έγγραφα με τον τίτλο "Τα Προνόμια της Πρεβέζης υπό την Ενετοκρατία". Ηπειρωτική Εστία, Ιούλιος 1962.

1740 23 Αυγούστου

Να διαβιβασθή εις τους Σαβίους της μιάς και της άλλης Χειρός (1)

Οι Σύμβουλοι:

Θωμάς Μοροζίνι, Γιάκομο Καβάλλι, Τζανάν Τίεπολο, Αντώνιος Σαβοριάν, Γάσπαρο Δολφίν, Πέτρος Κουερίνι.

τη αυτή ημέρα

Να μας πληροφορήση ο Γενικός κατά θάλασσαν Προβλεπτής

Δέσμη 992 - Γερουσία κατά θάλασσαν (Senato Mar)

Ο Γενικός κατά θάλασσαν Προβλεπτής Αντώνιος Λοδεράν, απαντών εις την ως άνω διαταγήν γράφει εις τον Δόγην:

Ζάκυνθος 3 Οκτωβρίου 1740

«...Το φρούριον και η τοποθεσία της Πρεβέζης που δεσπόζουν της εισόδου του Κολπου της Άρτας αξίζει δικαίως την εύνοιαν της Δημοσίας προστασίας. Ευθύς μετά την απόκτησίν της

(1) Savii del Consiglio και Savii di Terraferma

ο εξοχώτατος, αείμνηστος, Καπιτάν Τζε-
νεράλ Πιζάνι είχε αναγνωρίσει την
σπουδαιότητα της στρατηγικής ταύτης
θέσεως την οποίαν έπρεπε να κρατήσει
οπωσδήποτε η Δημοκρατία. Δεν είναι
καθόλου διαφορετική η γνώμη μου
σήμερα οπότε διατάσσομαι, εις εκτέλε-
σιν της διαταγής της Εξοχωτάτης
Γερουσίας, να δώσω πληροφορία επι
του υπομνήματος που υπέβαλον εκείνοι
οι κάτοικοι. Ούτοι αυξήθηκαν αριθμη-
κώς αλλά δεν έχουν διευθύνοντας,
εξαιρέσει των δημογερόντων οι οποίοι
αυτοβούλως παρεμβαίνουν εις διάφορα
ζητήματα ενδιαφέροντα το Κοινόν,
πλην η παρέμβασίς των δημιουργεί
σύγχυσιν. Αυτός είναι ο λόγος δια τον
οποίον οι κάτοικοι έλαβον την απόφα-
σιν να προσπέσουν εις τους πόδας της
Υμετέρας Γαληνότητος και να την εκλι-
παρήσουν όπως τοις επιτραπή να σχη-
ματίσουν Κοινότητα, την οποίαν θα
απαρτίσουν αι καλλίτεροι οικογένειαι.
Τοιουτοτρόπως είνε βέβαιοι ότι θα απο-
κατασταθή μιά ταξις εις την καλήν διοί-
κυσιν διά της εκκλογής των αξιωματού-
χων υπό του Κοινοτικού Συμβουλίου.
Οι λόγοι που συνηγορούν υπέρ της
αποδοχής της εκκλήσεώς των δεν είνε
διαφορετικοί από εκείνους που παρώθη-
σαν, εις άλλους καιρούς, την Εξοχωτά-
την Γερουσίαν όπως παραχωρήση τα
αυτά προνόμια εις διαφόρους πόλεις του
Μορέως. Και η Πάργα ακόμη που έχει
ελάχιστην περιφέρειαν έχει γίνη Κοινό-
της. Το αυτό συνέβη και με την Αγίαν
Μαύραν που ανεγνωρίσθη ως Κοινότης
άμα τη καταλήψει της. Ούτως και από
την συσταθησομένην Κοινότητα Πρεβέ-
ζης θα εκλεγούν οι αξιωματούχοι που
θα φροντίσουν διά τα συμφέροντά της
ήτοι οι Σύνδικοι, οι δικασταί, οι αγορα-
νόμοι, οι υγειονομικοί και οι υποτακτι-

κοί τούτων και θα είναι όλοι δημόσιοι
άνθρωποι ανεγνωρισμένοι και όχι
πλέον αυτόβουλοι ιδιωτικοί μεσάζοντες.

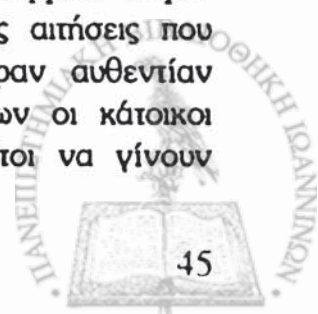
«Από την απογραφήν που μου
έστειλεν ο εκεί Προβλεπτής προκύπτει
ότι αι οικογένειαι Πρεβέζης είνε 200
και ψυχαί 900. Είνε όλοι γηγενείς.
Δεν περιλαμβάνονται εις τον αριθμόν
αυτών οι εξ άλλων μερών προσελθόν-
τες, οι οποίοι ανεγείρουν σπίνα λιθό-
κτιστα και εσχημάτισαν εν προάστιον
(borgo) με αρκετόν πληθυσμόν και το
οποίον κείται εις ωραίαν θέσιν εις την
είσοδον του Κόλπου. Νομίζω ότι πρέπει
να γίνη α-ποδεκτή η έκκλησις των
διότι θα καταστούν ούτω πλέον αφω-
σιωμένοι οι υπήκοοι εκείνοι, εις το
Δημόσιον όνομα, και ότι πρέπει να
αναλάβουν υπευθύνως την φύλαξιν των
συνόρων από επιδρομάς κακοποιών και
να παρεμποδίσουν την εισχώρησιν
άλλων οικογενειών από την Οθωμανι-
κήν Επικράτειαν, πράγμα δια το οποίον
πολλάκις διεμαρτυρήθησαν οι Οθωμανοί
Διοικηταί.

Η συνεργασία, αφ' ετέρου, των
εκλεγνομένων αξιωματούχων μετά του
εκεί Προβλεπτού θα συντελέση πάρα
πολύ εις την ησυχίαν και ασφάλειαν
του τόπου...».

Άμα τη λήψει της ως άνω απαντή-
σεως του Γενικού κατά θάλασσαν Προ-
βλεπτού, συνήλθεν η Γερουσία και εξέ-
δωκε το κάτωθι Ψήφισμα (Κατάστικον
206, φύλλον 159, 31 Δεκεμβρ. 1740)

Πρός τον Γενικόν κατά θάλασσαν
Προβλεπτήν

«Αι υμέτεροι ένορκοι διαβεβαιώσεις
της 3ης παρελθόντος Οκτωβρίου κατα-
κτηρίζουν ως λογικάς τας αιτήσεις που
υπέβαλον εις την ημετέραν αυθεντίαν
διά των αντιπροσώπων των οι κάτοικοι
Πρεβέζης. Εξαιτούνται ούτοι να γίνουν

ανεγνωρισμένη Κοινότης και επειδή διαβλέπομεν ότι θα προκύψουν πολλά γενικά οφέλη, η δε Γερουσία είναι διατεθειμένη να αποδεχθή το αίτημά των, επιφορτίζει υμάς όπως λάβητε την επιβαλλομένην απόφασιν και διατυπώσετε τους όρους υφ' ους θα καταστή Κοινότης η Πρέβεζα και θα αυτοδιοικηται εν πλήρει τάξει, ως τούτο γίνεται και αλλαχού και ειδικώς ως το σπουδαίον ζήτημα της φυλάξεως των συνόρων». Επήφισαν: υπέρ 83, κατά 1 και μία ψήφος αποχής.

(Ο Γενικός Προβλεπτής κατόπιν της ως άνω εξουσιοδοτήσεως, συνέταξε τον Κανονισμόν της Κοινότητος εξ 11 άρθρων και τον υπέβαλεν εις την Γερουσίαν δι' εγγράφου της 26 Ιουλίου 1741.)

(Δέσμη 987 - Γενικός κατά θάλασσαν Προβλεπτής). Ιδού το έγγραφον εν περιλήψει:

«...η Πρέβεζα απλώνεται κατά μήκος της ακτής όπου υπάρχουν πολλά σπίτια. Αι οικογένειαι που κατοικούν εις αυτά είναι πολλών ειδών.

Μερικαί έμειναν ή ήλθον αμέσως μετά την κατάληψιν, άλλαι ήλθον από την Κρήτην, τον Μορέαν και άλλους τόπους που ήσαν κάποτε Ενεπκαί κτήσεις, και κατέφυγον εκεί, καταδιωκόμενοι, ως πρόσφυγες. Ο τόπος ευρίσκεται εις κατάλλλον θέσιν και θα προοδεύση, αν αρχίση το εμπόριον και αν ιδρυθή μικρά της βιομηχανία (...) Κατόπιν του Διατάγματος της Εξοχωτάτης Γερουσίας προέβην εις την διατύπωσιν των άρθρων του Κανονισμού έχων υπ' όψιν μου τον της Αγίας Μαύρας (...) συνημμένως υποβάλλω εις την Υμετέραν Γαληνότητα αντίγραφον του καταρτισθένος Κανονισμού...».

«Ημείς Αντώνιος Λοδεράν Γενικός

κατά θάλασσαν Προβλεπτής της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, Λαβόντες υπ' όψιν το θέσπισμα της Εξοχωτάτης Γερουσίας υπό χρονολογίαν 31 Δεκεμβρίου 1740 κ.λπ., κ.λπ.

Αποφασίζομεν

1) Εξετάσαντες τας οικογενείας που κατοικούν εις Πρέβεζαν εκ των οποίων μέρος μεν ευρέθη εκεί κατά την κατάληψιν της πόλεως υπό του αιμνήστου στρατηγού Ανδρέα Πιζάνι, Ιππότου, Καπιτάν Τζενεράλ νη Μάρ, άλλο δε μέρος ήλθεν από την Κρήτην, τον Μορέαν και αλλαχόθεν - παλαιοί αφωσιωμένοι υπήκοοι της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας - προυπημάσαμεν από τας μέν και από τας δέ, τας καλλιτέρας οικογενείας τα οποίας εθεωρήσαμεν αξίας όπως εγγραφούν ως μέλη του Κοινοτικού Συμβουλίου. (Έπεται ο κατάλογος των οικογενειών.) (2)

2) Καθορισθέντος ούτω του αριθμού των οικογενειών των αποτελουσών την Κοινότητα, αύται θα απαλλάσσωνται από τας αγγαρείας, αι οποίαι δεν αρμόζουν εις τα Κοινοτικά μέλη. Προσθήκη άλλων οικογενειών εις το Συμβούλιον δεν θα δύναται να γίνη παρά των μελών, χωρίς προηγουμένην έγκρισιν του Γενικού κατά θάλασσαν Προβλεπού και των Γενικών Προβλεπών των Νήσων που θα εναλλάσσωνται εις το αξίωμα. Εις αυτούς και μόνον επαφίεται η κρίσις αν και κατά πόσον θα τυγχάνουν τοιαύτης πηγής αι προταθησόμεναι οικογένειαι και οι ίδιοι θα αποφασίζουν την είσοδόν των εις το Κοινοπκόν Σώμα.

3) Το ούτως εκλεγσόμενον Συμβούλιον θα συνέρχεται παρουσία,

(2) Δεν ευρίσκεται εις τα έγγραφα ταύτα ούτε και ανευρέθη αλλαχού.

πάντοτε, του ευγενούς τακτικού Προβλεπτού και διαδόχων του εν Πρεβέζη, ως επίσης και παρουσία του Εκτάκτου Προβλεπτού του εδρεύοντος εν Αγία Μαύρα εις ην περίπωσιν ήθελεν ευρεθή εν Πρεβέζη και θα συνέρχεται εντός μιας ευρυκώρου και καταλλήλου οικίας εις το προάστιον, κάτωθι του Κάστρου, η οποία θα ανεγερθή δαπάναις της Κοινότητος.

4) Δίδεται το δικαίωμα εις το Κοινοπκόν Σώμα να εκλέγη τρεις Συνδίκους - ως τούτο γίνεται και εις άλλας Κοινοτήτας - οι οποίοι θα φροντίζουν δια τα συμφέροντα του Κοινού με πάσαν προσοχήν και ακρίβειαν που απαιτούν αι διάφοροι υποθέσεις και θα μεριμνούν δια παν ό,π ήθελε παρουσιασθή αφορών τη Δημόσιαν υπηρεσίαν. Επιβάλλεται εις αυτούς η ρητή υποχρέωσις να επαγρυπνούν ώστε να μη εισέρχωνται επί ουδενί λόγω, φανερά ή κρυφά, νέαι οικογένειαι, συμφώνως με την απαγορευτικήν προκήρυξιν του Εξοχωτάτου Γενικού Προβλεπτού κατά θάλασσαν, Ερίτσο, και εν η περιπτώσει ήθελεν εισχωρήσει εις έδαφος της Πρέβεζης οικογένειά τις, να ειδοποιείται αμέσως ο τακτικός Προβλεπτής ίνα φροντίζη διά άμεσον απέλασίν της έξω των συνόρων. Ταυτοχρόνως να δίδεται είδησις και εις τον Έκτακτον Προβλεπτήν. Επι πλέον δε, κατά διμηνίαν, οι Σύνδικοι οφείλουν να συντάσσουσιν ένορκον βεβαίωσιν περί της εν γένει καταστάσεως της χώρας, περιγράφοντες τα κατά τους δύο τούτους μήνας διάφορα συμβάντα και να την υποβάλλουν εις τον Γενικόν κατά θάλασσαν Προβλεπτήν. Και τούτο θά κάμνουν μέχρις ότου λήξη η θητεία των. Εν εναντία περιπτώσει, θα είνε ούτοι οι μόνοι υπεύθυνοι ενδεχομένων ατοπημά-

των, ζημιών και αταξιών και οι υπεύθυνοι θα υποστούν τας δεούσας κυρώσεις παρά της Ανωτάτης κατά θάλασσαν Αρχής.

5) Επιτρέπεται ομοίως εις το Συμβούλιον να εκλέγη τρεις δικαστάς οι οποίοι θα δικάζουν τας μεταξύ των κατοίκων διαφοράς μέχρι του ποσού των 15 ρεαλιών ως καθωρίσθη και δια την Αγίαν Μαύραν, αι δε αποφάσεις των θα εφεσιβάλλωνται εις το Δικαστήριον του τακτικού Προβλεπτού.

6) Το Συμβούλιον θα δύναται να εκλέγη ένα Γραμματέα όστις θα συντάσση τας αποφάσεις των Συνδίκων και τας άλλας ενδεχομένας πράξεις των ιδίων.

7) Το Συμβούλιον θα εκλέγη δύο εντίμους δικαστάς - εκμηπτάς οι οποίοι θα έχουν τα δικαίωμα να διατιμώσι πάντα τα τρόφιμα ως και τα κρασιά που θα εισάγωνται εις το Προάστιον και θά έχουν ως ανταμοιβήν της υπηρεσίας των εκείνο που λαμβάνουν και άλλοι εκμηπταί των άλλων Κοινοτήτων των Νήσων. Εάν ήθελον αποκαλυφθή παραβάσεις οφείλουν αμέσως να υποβάλλουν λεπτομερή έκθεσιν εις την Γραμματείαν του ευγενούς Προβλεπτού όστις θα επιβάλλη τας αναγκαίας κυρώσεις.

8) Θα εκλέγη ωσαύτως τρεις υγειονόμους, οι οποίοι θα φροντίζουν αγρύπνως εις την εξασφάλισιν της υγείας. Αν δε ήθελεν εμφανισθή έκτακτόν τι συμβάν, οφείλουν να αναφέρουν αμέσως εις τον ευγενή Προβλεπτήν ίνα λαμβάνη τα κατάλληλα μέτρα. Και επειδή από την Εξοχωτάτην Αρχήν των Προέδρων εν Βενετία εδόθη διαταγή και ανετέθη ήδη το αξίωμα του Καγκελλαρίου του Γραφείου της Υγείας εις τον κύριον Αντώνιον Κονσολάτον,

οφείλουν να τον διατηρήσουν εις την θέσιν του μέχρι νεωτέρας αποφάσεως της Εξοχωτάτης Γερουσίας. Ως προς δε το ζήτημα του Υγειονομικού Καταστήματος, θα τοις παραχωρηθή κατάλληλον οικόπεδον διά την ανέγερσίν του.

9) Επιτρέπεται ομοίως εις το Κοινοτικόν Σώμα να εκλέγη δύο δικαστάς - εκπιπτάς των αγροζημιών που ήθελον προξενηθή από χονδρά και μικρά ζώα. Χωρίς την πραγματογνωσύνην τούτων δεν είναι δυνατόν να υποβληθή καταγγελία παρ' οιουδήποτε, συμφώνως τω νόμω κατά των υπαιτίων των αγροζημιών.

10) Τα αξιώματα των Συνδίκων, δικαστών, γραμματέων και οιονδήποτε άλλο ήθελε δημιουργηθή από το συμβούλιον, δεν θα διαρκούν πλέον του έτους, προ της λήξεως του οποίου δέον να εκλέγωνται οι διάδοχοι, οι δε υπηρετήσαντες αξιωματούχοι δεν θα δύνανται να επανεκλεγούν αν δεν μεσολαβήση εν έτος από της λήξεως της θτείας και τούτο θα τηρήται πάντοτε. Γίνεται ρητή δήλωσις ότι αι συνεδριάσεις του Συμβουλίου δεν θα θεωρώνται έγκυροι και εν απαρτία αν δεν μετέχουν εις ταύτας τα 3/4 των εγγεγραμμένων μελών τουλάχιστον και ότι πάσαι αι ψηφοφοραί που θα εγίνοντο με ολιγώτερα μέλη των 3/4 θα λογίζονται άκυροι.

11) Αν το μεγαλύτερο μέρος των Συνδίκων ζητήσουν από τον ευγενή Προβλεπτήν την σύγκλησιν του Συμβουλίου, ούτος δεν θα δύναται να την αρνηθή. Επιτρέπεται τόσον εις τα μέλη του Συμβουλίου της Κοινότητος όσον και εις τους λοιπούς κατοίκους η χρήσις των πυροβόλων όπλων ίνα εξασκώνται εις την χρήσιν τούτων και ώσιν έτοιμοι εις κάθε περίστασιν.

Η παρουσία να καταγράφη εις τα Βιβλία της Γραμματείας του Εξοχωτάτου Εκτάκτου Προβλεπτού και του τακτικού Προβλεπτού Πρεβέζης δια την ακριβή τήρησιν και εκτέλεσιν».

Με τον κανονισμό αυτόν που ψήφισε η Γερουσία της Βενετίας και στον οποίο αναγράφονται τα προνόμια που τους παραχωρήθηκαν, κυβερνήθηκε η Πρέβεζα τα επόμενα 56 χρόνια, σχεδόν ως αυτόνομος πολιτεία, στην οποία ο Βενετός Προβλεπτής προέδρευε του κοινοτικού συμβουλίου, του οποίου τα μέλη ήταν Έλληνες εκλεγμένοι από τους πολίτες. Σε άλλα σώματα ασκούσε εποπτική διοικητική εξουσία. Στην κυριαρχία τους οι Βενετοί είχαν τη Φρουρά του κάστρου, η οποία αποτελούνταν συνήθως από Δαλματούς μισθοφόρους.(3)

Από την ανάγνωση του κανονισμού αυτού διαπιστώνει κανείς ότι η ελληνική κοινότητα της Πρέβεζας, στα χρόνια της Βενετοκρατίας, είχε δικαιώματα που δεν τα έχουν οι σημερινοί Δήμοι, όπως το σοβαρό θέμα της προστασίας της υγείας των κατοίκων, με την εκλογή τριών Ελλήνων υγειονόμων «οι οποίοι θα φρόντιζαν αγρύπνως εις την εξασφάλισιν της υγείας». Με την κατασκευή και λειτουργία του λοιμοκαθατηρίου προστατευόταν αρκετά ικανοποιητικά η υγεία των κατοίκων από τις μεταδοτικές ασθένειες. Συνήθως, τις μετέφεραν ταξιδιώτες από θάλασσα και ξηρά, γι' αυτό προτού μπουσν στην πόλη περ-

(3) Την εποχή αυτή ένας Δαλματός λοχίας της Γκουάρντια, με το όνομα Μπλάκι (σλαβικά: δάσος) παντρεύτηκε Πρεβεζάνα και έγινε μόνιμος κάτοικος της Πρέβεζας. Οι απόγονοί του πήραν το όνομα Μπάλκος ή Ματζώρος από το βαθμό του στον στρατό.

νούσαν από καραντίνα, δηλαδή κάθονταν απομονωμένοι στο λοιμοκαθατήριο (λαζαρέτο), τόσες ημέρες όσες υπολόγιζαν ότι χρειαζόταν για να εκδηλωθεί η ασθένεια. Εάν υπήρχε μόλυνση και μετά έμπαιναν στην πόλη, υπήρχε επίσης κίνδυνος, κυρίως από την ποιότητα των νερών, να προκληθεί τύφος. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις οι υγειονόμοι έπρεπε να δράσουν άτεγκτα. Σε πολλές περιπτώσεις τα μέτρα αυτά ήταν σωτήρια, όπως φάνηκε αργότερα, όταν η Άρτα έχασε από λοιμό τους μισούς κατοίκους της, ενώ η Πρέβεζα έχασε ελαχίστους. Ο Γιάννης Τάλλαρους μου είπε ότι το λαζαρέτο της Πρέβεζας ήταν εκεί που τώρα είναι η ιδιοκτησία Σαμίου και το παλαιό Εβραϊκό νεκροταφείο.

Άλλη σοβαρή παραχώρηση ήταν η ευθύνη της κοινότητας για την αγροτική ασφάλεια με την εκλογή δύο Ελλήνων δικαστών, οι οποίοι ήταν και εκπαιδευτές της ζημιάς, όπως επίσης και η εκλογή δύο δικαστών εκπαιδευτών για αγορανομικές υποθέσεις και το σημαντικότερο η εκλογή τριών δικαστών, οι οποίοι θα δίκασαν σε πρώτο βαθμό «τας μεταξύ των κατοίκων διαφοράς». Ο πελάτης μπορούσε να εφεσιβάλλει την απόφαση αυτή και να ζητήσει να δικασθεί από δικαστήριο, στο οποίο προέδρευε ο Προβλεπτής και, όπως γράφει ο Καλοδούκας, εάν πάλι δεν ήταν ικανοποιημένος από την απόφαση και αυτού του δικαστηρίου, μπορούσε να πάει την υπόθεσή του στα δικαστήρια της Βενετίας και το καταπληκτικό, για την νεοελληνική εποχή μας, είναι ότι ο Προβλεπτής ήταν υποχρεωμένος να δώσει τα αντίγραφα της δικογραφίας μέσα σε τρεις ημέρες, αλλιώς του επιβαλλόταν χρηματικό πρόστιμο.

Για τον τρόπο με τον οποίο αποδι-

δόταν η δικαιοσύνη στα χρόνια της Βενετοκρατίας, ο Οδυσσεύς-Κάρολος Κλήμης, σε ομιλία του στις 25-1-89 είπε: «Οι Βενετοί είχαν τέλειο δικαστικό σύστημα του οποίου ο απόνχος κράτησε στην Κέρκυρα μέχρι τον Β' παγκόσμιο πόλεμο».

Τα προνόμια οι Βενετοί τα σεβάσθηκαν μέχρι το τέλος και με το πέρασμα του χρόνου η διοίκησή τους γινόταν περισσότερο σκιώδης. Ο Ι.Λαμπρίδης γράφει σχετικά: «Εφόσον δε η Βενετική δύναμις εξησθένει τοσούτο εδεικνύετο γλυκυτέρα και επεικεστέρα». Ο δε Πρεβεζάνος Ι.Φ.Δημάρατος γράφει: «Έφθασαν δε τα πράγματα εις τοιούτον σημείον εξευτελισμού ώστε εις την Πρέβεζα επί παραδείγματι αι διάφοροι αρχαί υφίσταντο μόνον κατά τύπους. Εις την περίοδον ταύτην αναφέρεται και η κωμική παράδοσις ότι αξιωματικός της υπηρεσίας παρουσιαζόμενος ενώπιον του διοικητού απήντα εις την ερώτησιν εάν υπάρχει τι ανακοινώσιμον εκ της υπηρεσίας, στερεοτύπως: niente eccellente, si grassan i caponi per la sua eccellenza (ουδέν εξοχώτατε, παχύνομεν τα καπόνια δια την αυτού εξοχώτητα)».

Η αυτοδιοίκηση που παραχώρησε η Βενετία στην Κοινότητα της Πρέβεζας, συντέλεσε να συγκροτηθεί μια κοινωνία, η οποία ζούσε με σπάνια για τα χρόνια εκείνα ελευθερία και τάξη, με πληθυσμό συνεχώς αυξανόμενο, χάρη στους οικονομικούς πόρους που άρχισε να δίνει ο ελαιώνας.

Ο ελαιώνας ήθελε διαρκή φροντίδα και γι' αυτό χρειαζόταν πολλά εργατικά χέρια. Κάθε δεύτερο χρόνο οργώνονταν όλα τα λιοστάσια. Όταν τα ελαιόδενδρα μεγάλωναν ήθελαν κλάρισμα, το λεγόμενο "ξεκούφωμα". Με τα συνεχή κλαρίσματα και την κοπριά από

τα πρόβατα και από τα άλλα μεγάλα ζώα ενίσχυαν τα ελαιόδενδρα για να δίνουν καλή σοδειά. Οι κλαριστάδες ήταν πολύ επιτήδαιοι τεχνίτες, κτυπούσαν με το τσεκουράκι τους και το πιο μικρό ακριανό ξεράδι και έδιναν στο ελαιόδενδρο, με πολύ μεράκι, το σχήμα που έπρεπε. Με τα ξύλα από τα κλαδεύματα η Πρέβεζα ικανοποιούσε τις ανάγκες της σε καυσόξυλα. Προτού αρχίσει η συγκομιδή του ελαιοκάρπου, ο ελαιώνας έπρεπε να καθαριστεί καλά, για να μπορούν οι γυναίκες να μαζέψουν, από το έδαφος, τον καρπό με τα κέρια, ήταν το λεγόμενο ξάρισμα.

Κυρίαρχο θέμα για όλους τους

κατοίκους ήταν η παρακολούθηση της πορείας της σοδειάς από την ανθοφορία μέχρι το μάζεμα του καρπού και την απόδοσή του σε λάδι. Το ενδιαφέρον ήταν μεγάλο, γιατί από το "πάσιμο" των ελαιοδένδρων στην ανθοφορία είχαν την πρώτη ένδειξη για τη σοδειά και κατά συνέπεια για την καλή ή κακή οικονομία του τόπου και όλοι εύχονταν να μην βάλει όστριες και κάψει τον ανθό. Τον Ιούλιο μήνα όταν ο καρπός μπορεί κάπως να εκμηθεύει, το πρωί, που ο ελαιοκάρπος φαίνεται καλύτερα, επισκέπονταν τα ελαιοστάσια για να δούν τι καρπό έχουν και ευχόνταν να βάλει "λιοβόρια" γιατί ο θαλασσινός

Ο ανεμόμυλος του 18ου αιώνα, στο Τσαβαλοχώρι

πουνέντες με την υγρασία του ευνοούσε τον δάκο για τον οποίον τότε δεν υπήρχε τρόπος καταπολέμησής του. Άλλη ασθένεια του ελαιοκάρπου ήταν η παστέλα, αυτή εκδηλώνονταν όταν η συγκομιδή είχε πλέον αρχίσει και ήταν δραματικό να χάνεται το μοναδικό εισόδημα για πολλούς κατοίκους μέσα από τα χέρια τους.

Στο μάζεμα του ελαιοκάρπου, εκείνα τα χρόνια έπερναν μέρος όλες οι γυναίκες της Πρέβεζας και, όταν το απόγευμα γύριζαν στα σπίτια τους με τα αδειανά καλάθια τους, γέμιζαν οι δρόμοι από τις εργατιές και τα ζώα που μετέφεραν τον καρπό στα λιοτριβία. Στα λιτρουβιά όπου συγκεντρωνόταν ο ελαιοκαρπος κάθε βράδυ κτυπούσε η καρδιά της Πρέβεζας.

Η παραγωγικότητα των ιπποκινήτων εκείνων λιτρουβιών ήταν πολύ μικρή και γι' αυτό ήταν πολλά, οι πιο παλαιοί μιλούσαν για τριάντα. Ο πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάνννενα (1870) γράφει πως ήταν 26. Οι ανάγκες για λιτρουβιά ήταν οι ίδιες από την εποχή των Ενετών και μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, αφού υπήρχε ο ίδιος αριθμός ελαιοδένδρων. Το λιτρουβιό στεγαζόταν σε ένα μεγάλο ισόγειο κτήριο, στο ένα μέρος ήταν ο μύλος στον οποίον αλέθονταν οι ελιές και τον κινούσαν άλογα. Εκεί δίπλα ήταν ο σταύλος για τα ζώα και ο χώρος, στον οποίο αποθηκευόταν ο ελαιοκαρπος. Ο μύλος τα χρόνια εκείνα ήταν με ένα λιθάρι, πλάτους 60 εκ. και ύψους 1,3 εκ. και είχε μικρή απόδοση. Ο εργάτης έριχνε μια φτυαριά ελαιοκαρπο και, αφού τον πατούσε το λιθάρι, τον μάζευε πάλι και συνέχιζε έτσι με πολύ κόπο. Τέτοιο μύλο είχε το λιτρουβιό του Συρρακιώτη Φίτσα, εκεί που τώρα είναι το σπίτι του Χ.Μακρυ-

γιάννη, μέχρι και τον Β' παγκόσμιο πόλεμο το θυμάμαι να εργάζεται. Αργότερα, τα αλώνια των ιπποκινήτων αυτών λιτρουβιών έγιναν κλειστά και γύριζαν δύο και τρεις μικρότερες πέτρες και σιδερένιες φτερωτές έφερναν συνεχώς τον ελαιοκαρπο στον δρόμο των λιθαριών, έτσι δεν χρειαζονταν συνεχώς την παρουσία του εργάτη και είχαν μεγαλύτερη απόδοση. Στο άλλο μέρος ήταν ένα σιδερένιο πλαίσιο, στην οροφή του οποίου βίδωνε μια βίδα πάχους περίπου 10 εκ. και μήκους 1,50 μ. Η βίδα αυτή πίεζε προς τα κάτω μια βαριά σιδερένια πλάκα. Αυτό ήταν το χειροκίνητο πεστήριο της εποχής, ένα καζάνι στο οποίο έβραζε συνέχεια νερό, η ξύλινη μουργαριά που ήταν σαν μεγάλο βαρέλι ανοικτό στο επάνω μέρος, οι καπάσες για το λάδι και αρκετός χώρος για το λιοκόκι.

Όταν ολοκληρωνόταν το άλεσμα, έβραζαν από μια κουβαδιά σε στρογγυλούς σάκους που τους έλεγαν σφυρίδες και τους τοποθετούσαν στη βάση του πεστηρίου. Στην κάθε σφυρίδα κατά την τοποθέτησή της έβραζαν και μια μπγιώνα καυτό νερό. Η κολώνα που σχημάτιζαν οι σφυρίδες λεγόταν στάση. Η τοποθέτηση και το άπλωμα του ζυμαριού με το χέρι μέσα στη σφυρίδα ήταν δουλειά του αρχιεργάτη.

Για να κατεβεί η βάση της βίδας να πιέσει τις σφυρίδες για να βγει το λάδι, στην αρχή την έφερναν γύρα με τα χέρια. Όταν δεν προχωρούσε άλλο, τη γύριζαν με ένα πολύ γερό ξύλο από ελιά μήκους 3 μέτρων περίπου και πάχους 15 εκ., που το κινούσαν οριζόντια ως μοχλό (μανιβέλα). Όταν οι εργάτες δεν μπορούσαν να κινήσουν άλλο την μανιβέλα, περνούσαν στην άκρη της ένα χοντρό σχοινί και το

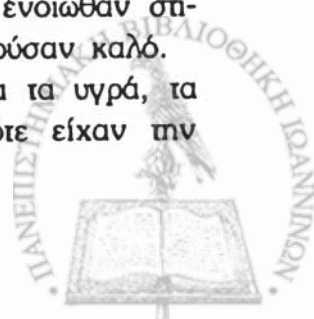
τραβούσαν με τροχαλία. Η τροχαλία της εποχής εκείνης ήταν ένα κοντρό στρογγυλό ξύλο πάχους 30 εκ. και ύψους 3 μέτρων. Το τοποθετούσαν κάθετα στο έδαφος. Οι δύο άκρες είχαν δύο σιδερένιους πόλους που έμπαιναν σε σίδερα στεριωμένα γερά στο έδαφος και στην οροφή. Στο ξύλο αυτό καρφώνανε θηλιές από γερά σχοινιά. Εκεί περνούσε ο κάθε εργάτης την άκρη από ένα δικό του ξύλο μήκους 1,5 μ. Σπρώχνοντας τα ξύλα αυτά το σχοινί που τραβούσε την μανιβέλα τυλιγόταν στην τροχαλία. Η κίνηση αυτή επαναλαμβανόταν όσο ήταν δυνατόν. Όταν η βίδα δεν κατέβαινε άλλο, τη σήκωναν. Έβγαζαν τις σφυρίδες και τις ξανατοποθετούσαν, αφού πάλι του έριχναν καυτό νερό και τις πίεζαν για δεύτερη φορά. Το λάδι μαζί με τα καυτά νερά χύνονταν στο λαρδί και από εκεί τα μάζευε ο караβοκύρης με τη βοήθεια των εργατών. Το καθαρό λάδι το ρίχνανε στις καπάσες. Το δεύτερο, που ήταν λάδι και νερό, το ρίχνανε σε καπάσα, που ήταν τοποθετημένη μέσα σε λιοκόκι, ώστε με τη ζέστα του να διευκολύνεται ο διαχωρισμός του λαδιού από το νερό. Τα υπόλοιπα νερά τα ρίχνανε στην μουργαριά από την οποία, συνήθως στο τέλος της περιόδου μάζευαν μια ποσότητα λαδιού.

Για τη λειτουργία του λιτρουβιού χρειάζονταν επτά με οκτώ άτομα, που συνήθως δούλευαν σε δύο βάρδιες. Το προσωπικό με τη Βενετσιάνικη ναυική ορολογία το έλεγαν τσούρμιο και τον αρχιεργάτη караβοκύρη. Έτσι, συνεχίζουν να λεν ακόμη οι ψαράδες το προσωπικό των ιβαριών και τον αρχηγό τους. Καθ' όλη τη διάρκεια των εργασιών το προσωπικό κοιμόταν και έτρωγε στο λιτρουβιό. Στην οικονομική αυτή

μονάδα του τόπου, που λεγόταν λιτρουβιό, εκτός από τους εργάτες ήταν συνήθως εκεί οι ιδιοκτήτες, οι οποίοι συνήθως ήταν και ελαιοπαραγωγοί, και οι εισπράκτορες του φόρου της δεκάτης. Όλοι έτρωγαν από το φαγητό που μαγείρευε το λιτρουβιό, και στο οποίο έβάζαν τόσο λάδι, που τις πρώτες μέρες τους προκαλούσε εντερικές διαταραχές και τούτο, γιατί όλοι πίστευαν στην μεγάλη θρεπτική αξία του, για την οποία έλεγαν και το γνωστό «φάε λαδ' κι έλα βράδ'». Το ψωμί το ζέσταιναν στη φωτιά και το γέμιζαν λάδι. Ήταν η πυρομάδα του λιτρουβιού. Ο ζωμός της φασουλάδας ήταν όλο λάδι. Γενικά, το λάδι κυριαρχούσε στη μαγειρική και στα γλυκά που συνθηζόνταν, όπως ο χαλβάς, οι πηγανίτες και η λαδόπιτα γλυκό, για χαρές και λύπες.

Στο λιτρουβιό πηγαινοέρχονταν οι ελαιοπαραγωγοί, για να συμφωνήσουν πότε θα δουλέψουν τον ελαιόκαρπό τους και να παρακολουθήσουν μέχρις ότου να μαζέψουν τα λάδια. Εκεί, πλήρωναν όλους όσους εργάζονταν στα ελαιοστάσιά του. Συνήθως, την Κυριακή που πήγαιναν οι γυναίκες να πάρουν το λάδι για τα μεροκάματά τους γέμιζε το λιτρουβιό γυναίκες. Εκεί, έκλειναν οι συμφωνίες για την αγοραπωλησία του λαδιού. Οι έμποροι που έρχονταν από το εσωτερικό της χώρας αγόραζαν λάδι με μεγάλη οξύτητα, αρκεί να ήταν λαπάντε και τούτο γιατί μιά κουταλιά λάδι σε μια κατσαρόλα φαίνεται, όπως έλεγαν, και γι' αυτό το προτιμούσαν οι καταναλωτές. Όσοι από τους ντόπιους ήθελαν καλό λάδι, πηγάνιζαν ένα αυγό και το έτρωγαν, εάν δεν ένοιωθαν σιφάδα στο στόμα, το θεωρούσαν καλό.

Το λάδι, όπως και όλα τα υγρά, τα μετρούσαν με δοχεία. Τότε είχαν την

“πίντα”, η οποία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας μετονομάστηκε σε τσουκάλι και πήρε το όνομα αυτό από το χάλκινο δοχείο, που είχαν όλα τα σπίτια και με το οποία έπνυν νερό. Μέχρι την δεκαετία του 1920, η ποσότητα του λαδιού που συμφωνούσαν για την πώληση του ελαιοκάρπου, αποκοπές, υπολογιζόταν σε τσουκάλια.

Συμπλήρωμα σε όλες αυτές τις οικονομικές δραστηριότητες ήταν οι χρονιάρες ημέρες, που συνέπιπταν χρονικά με την αιχμή της ελαιοπαραγωγής και όλοι είχαν την οικονομική ευχέρεια να παίξουν το γνωστό μέχρι σήμερα τυχερό παιχνίδι, το πίτς, του οποίου ο τζίρος κάθε χρονιά ήταν ανάλογος με την σοδιά και υποδέχονταν το νέο χρόνο με μπαφίσα και λαδόπιτα.

Η Ενετική διοίκηση από το παραγόμενο λάδι έπερνε ως φόρο το 10%, τη λεγόμενη δεκατιά, όπως και από τα ψάρια, το λεγόμενο πεντάπι. Οι άλλοι φόροι έδιναν μικρά έσοδα. Οι έμπειροι Βενετοί ενοίκιαζαν τους φόρους αυτούς με διαγωνισμούς. Η είσπραξη των φόρων αυτών και προπαντός της δεκάτης ήθελε πολλά άτομα να ελέγχουν συνεχώς τα παραγόμενα λάδια σε όλα τα λιτρουβιά. Οι ενοικιαστές έπρεπε να υποθηκεύσουν πολλά ακίνητά τους για την ασφαλή είσπραξη από το Βενετικό κράτος του ποσού της ενοικιάσεως. Γι αυτούς τους λόγους συνεταιρίζονταν αρκετοί και έπαιρναν έμπιστους και έντιμους υπαλλήλους, συνήθως δύο για κάθε λιτρουβιό, και οι ίδιοι επιστατούσαν σε όλα. Η ενοικίαση της δεκαπάς και η αγορά ελαιοκάρπου στο κλαρί (αποκοπές) ήταν επικίνδυνες δουλειές. Πολλές χρονιές, όταν οι ελιές προσβάλλονταν από δάκο ή παστέλα, οι άνθρωποι αυτοί καταστρέφονταν οικονομι-

κά. Με τον τρόπο αυτό συνέχισαν να εισπράττουν τους φόρους αυτούς οι Τούρκοι και οι Έλληνες μέχρι τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, οπότε με το τέλος του καταργήθηκαν.

Βελτιωμένα τεχνικά τα ιπποκίνητα και χειροκίνητα λιτρουβιά λειτουργούσαν μέχρι το 1950 και για μια εικοσαετία κατόρθωσαν να αντέξουν στο συναγωνισμό των μηχανοκίνητων υδραυλικών.

Την περίοδο αυτή της Βενετοκρατίας τα ελαιόδενδρα έφτασαν σε πλήρη ανάπτυξη και καρποφορία, ο δε πληθυσμός έφτασε στο ανώτατο όριο που η οικονομία του τόπου μπορούσε να συντηρήσει.

Η κοινωνία της Πρέβεζας που σχηματίστηκε από τη συγχώνευση Ελλήνων, οι οποίοι είχαν ζήσει πολλά χρόνια κάτω από διαφορετικό κυρίαρχο και είχαν διαφορετικά ήθη και έθιμα, διέφερε από αυτές της υπολοίπου Ηπείρου και των Επανήσων.

Οι προερχόμενοι από τα Βενετοκρατούμενα μέρη (Μοριά, Κρήτη, Επάνησα) είχαν εξυπηρετήσει με οποιοδήποτε τρόπο τα συμφέροντα της Γαληνοτάτης, μιλούσαν Ιταλική, είχαν δεσμούς με την Βενετική διοίκηση και είχαν υποστεί την επίδραση των Βενετών στη συμπεριφορά και την ενδυμασία. Οι Ηπειρώτες και Στερεοελλαδίτες που είχαν ζήσει υπόδουλοι των Τούρκων, είχαν διάλεκτο δική τους με ύφος μάλλον τραχύ και αγροίκο, επηρεασμένο από Αλβανο-Τουρκικούς ή τοπικούς ιδιωματοσμούς και ήταν πιο πολλοί και δυναμικοί.

Στην Πρέβεζα κατέφυγαν πολλοί αγωνιστές της ελευθερίας (Σουλιώτες, Ανδρούτσος, Γρίβας) αλλά και πολλοί ληστές και ζωοκλέφτες, για ν' αποφύ-

γουν την τιμωρία από το Τουρκικό κράτος για τις αξιόποινες πράξεις τους. Αυτή όμως η πλευρά είναι μια άλλη σελίδα της τοπικής ιστορίας.

Στην κοινωνία της Πρέβεζας, που σχηματίστηκε την εποχή του Γαλλικού διαφωτισμού και αναπτύχθηκε σε μια εποχή που παράλληλα με την παρακμή της Βενετίας, ο Ελληνισμός άρχισε να αναπτύσσεται, οικονομικά, πνευματικά και πολιτιστικά. Δεν υπήρχε αριστοκρατία ούτε ιδιόκτητα χωριά, τμάρια όπου ο τιμαριούχος είχε το δικαίωμα να δικάζει τους χωρικούς για ορισμένα αδικήματα, όπως συνέβαινε στα Ιόνια Νησιά.

Βέβαια, υπήρχε διαφορά κοινωνική και πολιτική μεταξύ των πρώτων κατοίκων που αποτέλεσαν την κοινότητα και αυτών που ήλθαν αργότερα, οι οποίοι θεωρούνταν ξένοι και δεν είχαν δικαιώματα στην εκλογή των αξιωμάτων, επιβάλλονταν όμως με το δυναμισμό τους.

Οι Πρεβεζάνοι ήταν φιλελεύθεροι, περισσότερο γλετζέδες και κουβαρντάρδες από τους κατοίκους των άλλων Ηπειρωτικών πόλεων και τούτο γιατί μπορούσαν πιο εύκολα να αποκτήσουν τα απαραίτητα, για να ζήσουν. Ήταν όμως και παλικάρια και τούτο οφειλόταν στην κοινοική τους καταγωγή και από το δικαίωμα, που τους έδωσαν οι Βενετοί, να οπλοφορούν άλλα και να ασκούν την τέχνη του πολέμου με την ένταξή τους στην πολιτοφυλακή, η οποία βρισκόταν σε απόσταση αναπνοής από τον εχθρό.

Από τη Βενετία και την Κέρκυρα έφτασε στην Πρέβεζα η χαρτοπαιξία. Τα παιχνίδια που έπαιζαν ήταν η πασέτα και το φαραώ. Από τα τυχερά παιχνίδια εκείνο που κυριάρχησε και παι-

ζόταν από όλους, μαζί πλούσιους και φτωχούς, στους ελεύθερους χώρους ήταν το γνωστό πίτς, το οποίο επιβίωσε μέχρι σήμερα, παρόλο που μετά το 1912 διώκεται. Στο ύπαιθρο παίζονταν για άσκηση και οι μπάλλες. Από την ίδια κατεύθυνση ήρθε και γιορταζόταν στην Πρέβεζα το καρναβάλι. Το καρναβάλι της Βενετίας ήταν το καλύτερο από τα ιταλικά καρναβάλια. Η συμμετοχή του Δόγη και της Γερουσίας στις εορτές αυτές έδινε ιδιαίτερη επιστημότητα στους εορτασμούς, οι οποίοι επεκτεινόταν και στις Βενετικές κτήσεις. Το καρναβάλι συνέχιζε να γιορτάζεται στην Πρέβεζα και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η ενδυμασία τους ήταν διαφορετική. Οι Βενετοί φορούσαν τα φράγκικα, που ήταν ριχτά και πολύχρωμα. Στην Κέρκυρα οι άνθρωποι του κάθε επαγγέλματος είχαν και το δικό τους χρώμα. Εκείνος που έραβε τις ενδυμασίες αυτές λεγόταν Φραγκοράπτης.

Πολλοί φορούσαν μάλλινα ρούχα. Τα υφάσματα τα έφρακναν στους αργαλειούς οι κάτοικοι του Συρράκου. Ένας από την τάξη των ραφτάδων του Συρράκου ερχόταν το φθινόπωρο στην Πρέβεζα με ποικιλία υφασμάτων, τα έραβε και τα πωλούσε. Μετά το χειμώνα πήγαινε στον τόπο του. Ο κάθε ράπτης του Συρράκου πήγαινε πάντα στο ίδιο μέρος. Προημούσαν τα λιμάνια και έφταναν μέχρι και την Ισπανία.

Στο Κοντινέντε που η Πρέβεζα ήταν η πρωτεύουσά του, όπου συμπεριλαμβάνονταν οι Βενετικές κτήσεις του Βουθρωτού, της Πάργας και της Βόνιτσας, επίσημος γλώσσα ήταν η Ιταλική. Αυτή μιλούσαν και έγραφαν στο γραφείο του Προβλεπτή, στα δικαστήρια, στο γραφείο του μηχανικού και σε αυτή συντάσσονταν τα συμβόλαια από τους

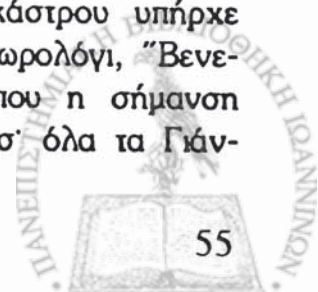
νοτάριους. Την ελληνική την χρησιμοποίησε η εκκλησία. Η εκπαίδευση ήταν υποτυπώδης. Κτήρια σχολικά δεν υπήρχαν, η διδασκαλία γινόταν στους νάρθηκες των εκκλησιών και τους θερμούς μήνες υπό τα δένδρα των κήπων των Ι.Ναών, όπως γράφει ο Ι.Φ.Δημάρατος. Όταν ήλθε στην Πρέβεζα ο Κοσμάς ο Αιτωλός, με τη διδασκαλία του και τις συμβουλές του παρότρυνε τους κατοίκους και έφπασαν το πρώτο σχολείο. Τους μισθούς των δασκάλων τους πλήρωναν οι ενορίες, ενώ τον Ιταλοδιδάσκαλο τον πλήρωνε το κράτος.

Μαζί με την αύξηση του πληθυσμού αναπτύσσονταν η αλιεία, η σπηροτροφία (4), η βιοτεχνία, τα επαγγέλματα, το εξαγωγικό εμπόριο του λαδιού, των αλιευμάτων και η εισαγωγή κυρίως δημητριακών. Για το άλεσμα των δημητριακών λειτουργούσαν δύο ανεμόμυλοι. Ο ένας υπάρχει ακόμα, στην οδό Απντάνων, κοντά στην Αγροτική Τράπεζα, και ο άλλος ήταν στη μύτη του Ακτίου. Τον κατεδάφισαν οι Ιταλοί και με την πέτρα του έκπασαν πολυβολεία. Οι μύλοι αυτοί στο τέλος του 18ου αιώνα ήταν ιδιοκτησία της οικογένειας Γενοβέλη, στα μέσα του 19ου ήταν του Σ.Βαρζέλη. Μετά το 1881 που το Άκτιο έγινε Ελληνικό και άρχισε η εισαγωγή αλεύρων από τους μύλους της Βράιλας της Ρουμανίας, οι ανεμόμυλοι εγκαταλείφθηκαν. Λειτουργούσαν επίσης δύο μύλοι με άλογα και ένας τον χειμώνα με τα νερά της βροχής που σχημάτιζαν ένα ρέμα στο Τσαβαλοχώρι και το οποίο συνέχιζε στη νότια πλευρά της πυροσβεστικής υπηρεσίας. Ο μύλος

(4) "Άλλη γυναικεία δουλειά, εύκολη όμως και αποδοτική, ήταν του κουκουλιού (1500 λίτρες ακατέργαστο μετάξι)" Ληκ

ήταν περίπου εκεί που τώρα είναι το κτήμα ιδιοκτησίας Νάνου και λειτουργούσε μέχρι το 1930. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Αθανάσιος Φλέβας και ο γιος του Ιωάννης. Το άλεσμα των δημητριακών ήταν σοβαρό πρόβλημα για τους κατοίκους και το έζησαν έντονα οι Πρεβεζάνοι κατά την κατοχή (1941-44).

Με την οικονομική ανάπτυξη οι κάτοικοι άρχισαν να ενδιαφέρονται για κοινωφελή και πολιτιστικά έργα, όπως η κατασκευή δρόμων, μικρών γεφυριών, υδραγωγείου και ωρολοιοστασίου που έγινε το σύμβολο της πόλης. Στην πλάκα που είναι στην πρόσοψη του κτίσματος είναι σκαλισμένη η επιγραφή: ΩΡΟΣΚΟΠΕΙΟΝ ΚΤΙΣΜΑ ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΙΣΘΕΝΤΩΝ ΥΠΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΕΜΠΤΕΚΟΛΟΥ ΠΡΟΒΛΕΦΤΟΥ ΑΞΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ΑΨΝΒ (1752)". Το κτίσμα αυτό είναι βενετσιάνικης τεχνοτροπίας και επιρροής. Παρόμοια υπάρχουν στα Επάνησα. Στα Γιάννενα που τότε ήταν πρωτεύουσα ενός μεγάλου τμήματος του ελληνισμού, το Ωρολοιοστάσιο κτίστηκε μόλις το 1905. Νομίζω ότι είναι ευκαιρία να διευκρινίσουμε, εάν την εποχή εκείνη τοποθετήθηκε και ρολόι. Ο Οδ. Μπέτσος γράφει: «Οι πηγές μας δεν μας διαφωτίζουν αν το ρολόι που μπήκε το 1865 είναι το πρώτο ρολόι με δείκτες και καμπάνες για να κτυπάνε τις ώρες και τα ημίωρα ή είναι το δεύτερο». Ο Γιαννιώτης Κ.Φωτόπουλος στο βιβλίο του, που αναφέρεται στην πόλη των Ιωαννίνων στις αρχές του αιώνα μας γράφει: «Στον πύργο πάνω από την κύρια πύλη του κάστρου υπήρχε ένα παμπάλαιο μεγάλο ωρολόγι, "Βενετσιάνικο" το έλεγαν, που η σήμανση των ωρών ακούγονταν σ' όλα τα Γιάν-

νενα. Ατυχώς τον μηχανισμό του τον αφάιρεσαν οι Ιταλοί κατά την τρίμηνο κατοχή, που μας έκαναν στα Γιάννενα το 1917. Οι τροχοί του όπως θυμάμαι που σκαρφαλώνανε από περιέργεια με άλλα παιδιά, ως εκεί ψηλά, ήταν μεγάλοι κατάλληλοι για κάρο. Το 1925 κατόπιν ενεργειών του Δημάρχου μεταφέρθηκε η παλιά Βενετσιάνικη καμπάνα του Ωρολογίου του Φρουρίου, από το παρεκλήσι των Αγίων Αναργύρων, όπου φυλάσσονταν, λόγω μη λειτουργίας του πρειπωμένου ωρολογίου και τοποθετήθηκε στον αναστηλωθέντα πύργο της πλατείας. Έκτοτε παραμένει εκεί σημαίνοντας τις ώρες με την αργυρόχρηνη φωνή της. Στα τέλη του 18ου αιώνα στάλθηκε από την Δόγη της Βενετίας Αλ. Σεμεπέπολο, σαν δώρο προς τον δήμο της Πρέβεζας, που υπήγετο τότε υπό την κυριαρχία της Γαλινοτάτης Δημοκρατίας "εις παντοτεινήν φιλίαν και ενόπτιαν" σύμφωνα με την υπάρχουσα επιγραφή στα χείλη της. Αργότερα όταν ο Αλή Πασάς κατέλαβε την Πρέβεζα από τους Γάλλους, μετέφερε την ονομαστή αυτή καμπάνα για την μελωδικότητά της στα Γιάννενα και την τοποθέτησε στο μεγάλο πύργο της κεντρικής πύλης του Φρουρίου. Ατυχώς όμως, όπως αναφέρει ο Σπ. Ζούμπος, δεν αποδίδει τον ήχο ολοκληρωμένο από ένα μικρό τραύμα στα χείλη που έπαθε κατά την μεταφορά της και από το "ρόπτρο" (γλωσσίδι) της, το προερχόμενο από το παλαιό μηχανήμα και το οποίο δεν φτάνει στα άκρα της περιφέρειας του κώδωνα. Παρά ταύτα κατά τις νύκτας, ιδίως, το κτύπημα των ωρών εντυπωσιάζει τον ακούοντα με την βαρείαν και μελωδική φωνήν της και τον παράδοξον ήχον».

Η μαρτυρία του Κ.Φωτόπουλου διευ-

κρινίζει τα πράγματα και αποδεικνύει, ότι υπήρχε ρολόδι, με δείκτες και καμπάνα και το οποίο δούλευε μέχρι το 1917, σ' άλλα μέρη. Η δε καμπάνα του ακόμα είναι τοποθετημένη στο ρολόδι των Ιωαννίνων.

Να δούμε τώρα που το μάθαμε αν ο Δήμος θα ζητήσει να γυρίσει η καμπάνα στη θέση για την οποία έγινε ή ως προϊόν αρπαγής του Αλή Πασά θα συνεχίσει να κοσμεί την πόλη των Ιωαννίνων. Εκείνο το ρολόδι που τοποθετήθηκε το 1865 σταμάτησε να δουλεύει στο τέλος της δεκαετίας του '40. Το σημερινό αγοράστηκε και τοποθετήθηκε το 1954 από το Δήμο, επί δημαρχίας Ι.Μουστάκη.

Η παραποίηση του ονόματος και του αξιώματος του Προβλεπτή Σεμιτέκολου, δεν αλλάζει τίποτε, είναι θέμα μνήμης, αφού ο Κ.Φωτόπουλος έγραψε εβδομήντα χρόνια μετά το 1917. Το μεγάλο χρονικό διάστημα (1798-1865) που έμεινε η Πρέβεζα χωρίς ρολόδι, μαρτυρεί όχι μόνο το μέγεθος του καλασμού της, αλλά και το νέο κλίμα οπισθοδρόμησης σε πολιτιστικά θέματα με την Τουρκική κατοχή.

Από τα Βενετοκρατούμενα νησιά μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα το σύστημα, με το οποίο οικοδομούσαν και διαχειρίζονταν τους Ι.Ναούς.

Προτού περιέλθει η Πρέβεζα στη Βενετική κυριαρχία, λειτουργούσε ένας Ι.Ναός, αυτός του Αγίου Νικολάου, ο οποίος είχε οικοδομηθεί με τον τρόπο που κτίζονταν όλοι οι Ι.Ναοί στην Τουρκοκρατούμενη χώρα, δηλαδή με την συμβολή της εκκλησίας και τη συμμετοχή όλων των κατοίκων, οι οποίοι γίνονταν στη συνέχεια ενορίτες και εξέλεγαν τους επιτρόπους, οι οποίοι μαζί με τον ιερέα διαχειρίζονταν τα

πράγματα του Ι.Ναού. Οι πρώτοι κάτοικοι, δηλαδή οι διακόσιες οικογένειες που αναφέρει ο γενικός Προβλεπτής, συνέχισαν να εκκλησιάζονται στον Ι.Ναό του Αγίου Νικολάου, ο οποίος είχε μέχρι προ ολίγων χρόνων τους περισσότερους ενορίτες.

Όλοι οι άλλοι Ι. Ναοί της Πρέβεζας οικοδομήθηκαν τον 18ο αιώνα ως εξής: Ένας ιερέας, συνήθως Επανήσιος, έκτιζε σε χώρο που επεκτεινόταν η πόλις ένα μικρό οικοδόμημα, το οποίο διαμόρφωνε σε Ι.Ναό που ήταν ιδιοκτησία του. Στον ιδιόκτητο αυτό ναό λειτουργούσε ο ίδιος και οι απόγονοί του και, όταν δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν, τον ενοικίαζαν ή τον πωλούσαν. Στον κάθε νέο ναό εκκλησιάζονταν οι νεοφερμένοι, τους οποίους στην αρχή οι παλαιοί κάτοικοι τους κρατούσαν σε απόσταση, για πολλούς λόγους. Γι' αυτό η Πρέβεζα είχε ένδεκα ενοριακούς ναούς μέχρι την δεκαετία του 1930, ενώ τα Γιάννενα είχαν μόνο πέντε. Τον 19ο αιώνα με την Τουρκοκρατία, το σύστημα αυτό δεν άντεξε, οι ναοί πωλήθηκαν από τους ιδιοκτήτες τους σε όσους εκκλησιάζονταν και οι οποίοι αποτελούσαν το λεγόμενο αδελφάτο. Οι μεταγενέστεροι εκκλησιαζόμενοι ήταν οι ενορίτες.

Μετά την αγορά τους οι μικρές αυτές εκκλησίες κατεδαφίστηκαν και κτίστηκαν πιο μεγάλες, από τις οποίες πολλές τα τελευταία χρόνια ξανακτίστηκαν για τρίτη φορά.

Από το "Ιστορικό Δοκίμιο" (1884) του Μητροπολίτη Άρτης και Πρεβέζης Σεραφείμ Ξενοπούλου αντιλούμε τις παρακάτω πληροφορίες για τους Ι.Ναούς της Πρέβεζας:

1) Αγίου Νικολάου οικογένειες 170, ιερείς δύο.

2) Αγίου Κωνσταντίνου "κτήμα της οικογένειας Θερμογιάννη εκ Κερκύρας" οικογένειες 60.

3) Αγίου Βασιλείου «ηκοδομήθει υπό της οικογένειας Δέβακη, εις ην εφημέρευον ιερείς εκ αυτής της οικογένειας μέχρι του έτους 1866, ότε ο τελευταίος αυτής γόνος ιερεύς και οικονομός Βασίλειος Δέβαρης προτροπή και παρακινήσει ιεραρχική, παρεκώρρησεν αυτήν εις τους ενορίτας». Είχε ιερέα έναν και οικογένειες 70.

4) Ιωάννου του Χρυσοστόμου, «ανεγερθείσα υπό των προγόνων του αείμνηστου ιερέως Παναγιώτη Τζουράκη Λευκαδίου», οικογένειες 50. Ο Ηλίας Βασιλάς γράφει ότι αυτός ο ναός καταστράφηκε στο καλασμό της Πρέβεζας (12-10-1798). Αργότερα, τον ανακαίνισε ο ιδιοκτήτης του, ιερέας Παναγιώτης Τουρούτης. Ιθακήσιος Ιονικός υπήκοος.

5) Αγίου Δημητρίου, «κατά το παραθαλάσσιον χαμηλή λίαν. Ο Ναός ούτος ανηγέρθη δαπάνη διαφόρων εντίμων οικογενειών», οικογένειες 40.

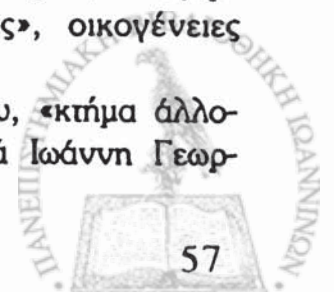
6) Αγίου Χαραλάμπους, «οικοδομηθείς περί τας αρχάς του παρελθόντος αιώνος, εκ βάθρων», οικογένειες 80.

7) Κοιμήσεως Θεοτόκου, «ηκοδομήται (1872) εκ βάθρων, παθούσα από σεισμούς, άλλοτε ούσα κτήμα της οικογενείας Ζαλογγιτών», οικογένειες 50.

8) Αγίων Αποστόλων, «κτήμα ποτέ των οικογενειών ιερέως Φούσκαρη και ιερέως Ιωάννου Πρωτόπαπα, αφιερωσάντων αυτήν τους ενορίταις επί χρηματική δόσει τω 1839», οικογένειες 40.

9) Προφήτου Ηλιού, «κτήμα ποτέ της οικογενείας Παπαστάμου, ανεγερθείσα επί Ενετοκρατίας», οικογένειες 50.

10) Αγίου Αθανασίου, «κτήμα άλλοτε της οικογενείας παπά Ιωάννη Γεωρ-

γώση, ανεγερθείσα επί Ενετοκρατίας», οικογένειες 60.

11) Αγία Παρασκευή, «οικοδομηθείσα κατά τον 18ον αιώνα επί Ενετοκρατίας υπό πινος οικογενείας Σεργιάνη, παραχωρηθείσης αυτήν ακολούθως προς την οικογένειαν Γαβανόζη και αυτή πρό ολίγων ετών εις τους ενορίτας επί χρηματική πνι δώσει», οικογένειες 40.

12) Άγιος Σπυρίδων, Βαθύ. «Αύτη εκτίσθη τω 1735, Μαΐου 6, υπό του Ενετού Διοκτιού της πόλεως ταύτης, Ρόκο Κορνάρου, Προβλεπού και παρεκωρήθη τη Ορθοδόξω οικογενεία Αποσπόρου, ως έχει η σωζομένη επιγραφή».

Η περίπτωση του Ι.Ναού του Αγίου Σπυρίδωνα, που κτίστηκε από Βενετό και παραχωρήθηκε σε ορθόδοξη οικογένεια μαρτυρεί ότι στην Πρέβεζα δεν έγινε προσπάθεια για να ασπασθούν οι κάτοικοι τον καθολικισμό. Εξάλλου όσοι καθολικοί εγκαταστάθηκαν στην Πρέβεζα τα χρόνια εκείνα, ασπίασθηκαν την ορθοδοξία και οι απόγονοί τους ανέπτυξαν μεγάλη εθνική δράση, όπως ο Αλέξανδρος Βαλεντίνης, που νέος γνωρίστηκε με τον Ρήγα Φερραίο και αργότερα ήταν ο πρώτος Πρεβεζάνος που μνήθηκε στη Φιλική Εταιρία. Επίσης, ο Ιωάννης Γενοβέλης, στενός συνεργάτης του Ιωάννη Καποδίστρια, που έγινε μέλος της εικοσαπενταμελούς Γερουσίας, μαζί με τον Θ. Κολοκοιτώνη, Γ. Κουντουριώτη, Π. Μαυρομχάλη και άλλους, από τους πιο σημαντικούς Έλληνες της εποχής εκείνης.

Στα Βενετοκρατούμενα μέρη οι επεμβάσεις και η επίδραση της Παπικής Εκκλησίας ήταν συνεχής και με την προπαγάνδα τους έκαναν προσπάθειες να διαβρώσουν φυλετικά και θρησκευτικά το φρόνημα των Ορθοδόξων Ελλή-

νων. Στη μακροχρόνια προσπάθειά τους κατόρθωσαν να διαβρώσουν μέχρι ενός σημείου τα θρησκευτικά πράγματα, αλλά δεν κατόρθωσαν να κάμψουν την πίστη των Ελλήνων στην Ορθοδοξία.

Οι Πολιούχοι της Κέρκυρας Αγ. Σπυρίδων, της Κεφαλληνίας Αγ. Γεράσιμος και της Ζακύνθου Αγ. Διονύσιος «έθραυσαν τα κύματα των παπικών προς εξαφάνισιν της Ορθοδοξίας της Επτανήσου» (Ηπ. Εστία, τεύχ. 7ον).

Η πιεστική και διαβρωτική τακτική των καθολικών είχε τα παρακάτω αποτελέσματα, όπως γράφει ο Σπ. Παπαγεωργίου στην εκκλησιαστική ιστορία της Κέρκυρας: «Η εν λόγω δε ξενική επίδρασις έφτασε μάλιστα εν Κερκύρα κατά τας αρχάς του 18ου αιώνας μέχρι του σημείου καιριωτάτου της θρησκείας. Επί Μ.Πρωτόπαπα Σ. Βούλγαρη (1716-1735) είχεν εισαχθεί παρά πνών ιερέων, ακόμα και του δια ρανψμού λαπνικού Βαπίσματος». Ο δε Ροδικανάκης στο βιβλίο του "Βοναπάρτης και Ιόνιοι Νήσοι" γράφει: «Ορθόδοξος και Καθολικός κλήρος συνθηροίετο και ελειτούργει από κοινού έκαστος συμφώνως προς το τυπκόν του και με την γλώσσαν, οι δε εκκλησιαζόμενοι συνόδευαν την λειτουργίαν ψάλλοντες οι μεν Ελληνιστί, οι δε Λαπνιστί».

Στην Πρέβεζα οι καθολικοί δεν απειτόλμησαν τέτοιες επεμβάσεις, γιατί ήξεραν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων που προέρχονταν από Τουρκοκρατούμενα μέρη ήταν αδιάλλακτη στο θέμα θρησκείας. Επίσης, κάτι τέτοιο θα είχε δυσμενή αντίκτυπο στους κατοίκους της Ηπείρου και Αιτωλοκαρνανίας, στους οποίους η Βενετία παρουσιαζόταν ως ομόθρησκος και υπελόγιζε σε αυτούς, στην όποια ανπαράθεσή της με την Τουρκία αλλά και για

εμπορικούς λόγους.

Σχετικά με τη θρησκεία στα Τουρκοκρατούμενα μέρη ο ιστορικός Ι. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «καίτοι πολλά δυστυχήματα υπέστημεν κατά τους αιώνας της Τουρκοκρατίας αληθώς, όπως ειπείν, ουδεμία ξενική κυριαρχία έδωσεν εις ημάς τοιαύτην άνεσιν και άδεια προς Εθνικήν ρύθμισιν και ανάπτυξιν όσον η Τουρκική, ήτις άφησεν εις τους Έλληνας την Εκκλησιαστικήν κυριαρχίαν και την απολκεισπικήν διαχείρισιν των κοινοτήτων αυτών και ουδέν σπουδαίον κώλυμα έθηκεν εις την ελευθερίαν της εκπαιδεύσεως».

Οι Βενετοί αναγνώριζαν σαν επίσημη Εκκλησία την Καθολική και κατήργησαν τις Ορθοδόξους Μητροπόλεις στις κτήσεις τους.

Τον τίτλο του Μητροπολίτη τον αντικατέστησαν με τον τίτλο του Πρωτόπαπα για να υποβαθμίσουν την τοπική ηγεσία της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Η Πρέβεζα ήταν ένα μικρό μέρος, το οποίο εκκλησιαστικά αποκόπηκε από την Μητρόπολη της Ναυπάκτου και γι' αυτό έγινε αποδεκτός ο τίτλος του ανεξάρτητου Πρωτόπαπα. Στην Πρέβεζα ο Πρωτόπαπας ήταν ο πρώτος στην τάξη ιερέας χωρίς εξουσίες, γιατί και με τους Βενετούς οι εκκλησίες της Πρέβεζας συνέχιζαν να υπάγονται στη Μητρόπολη της Ναυπάκτου. Αυτό προκύπτει και από την αλληλογραφία των Προβλεπών της Πρέβεζας, της Αγίας Μαύρας, του Γενικού Προβλεπτή και του Μητροπολίτη το 1783 για εκκλησιαστική υπόθεση, την οποία βρήκε στα αρχεία της Βενετίας ο Κ. Δ. Μέριτζος.

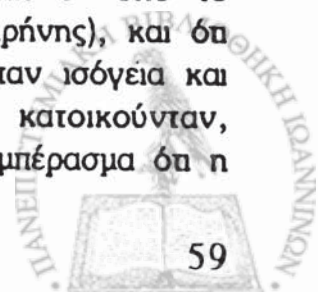
Οι απόγονοι ενός ιερέα του Ι. Ναού των Αγίων Αποστόλων, που είχε τον τίτλο αυτόν, πήραν το επώνυμο Πρωτόπαπας, ο τελευταίος απόγονος ήταν ο

Νικόλας που πέθανε προ τριακονταετίας. Στα ογδόντα χρόνια της Βενετοκρατίας κτίστηκαν ακόμα δέκα εξωκλήσια και δύο μικρά μοναστήρια των Αγίων Αποστόλων και της Αγίας Τριάδας.

Η έκταση που κάλυπτε η πόλη της Πρέβεζας ήταν μικρή και οριοθετούνταν προς τη δύση, από τους Ι. Ναούς του Αγίου Νικολάου, Αγίου Κων/νου, Αγίας Παρασκευής και Αγίου Βασιλείου, δηλαδή την οδό Πολυτεχνείου. Προς βορρά από τους Ι. Ναούς Αγίων Αποστόλων και Κοιμήσεως της Θεοτόκου, σημερινή οδός Π. Τσαλδάρη. Ο Προφήτης Ηλίας αρχικά ήταν εξωκλήσι. Ο οικισμός επεκτάθηκε προς τα εκεί μετά το χαλασμό της Πρέβεζας, όταν εγκαταστάθηκαν, μεταξύ Αγίας Παρασκευής και Προφήτη Ηλία, πολλοί Τουρκαλβανοί και από το όνομα του τόπου της καταγωγής τους ονομάστηκε η συνοικία Γαρδίκι.

Μέσα στην έκταση αυτή ήταν όλα τα λιτρουβιά. Στο τέλος του περασμένου αιώνα κτίστηκαν έξω από το όριο των δύο αυτών δρόμων, του Χουσέμ Πασά, εκεί που τώρα είναι η πυροσβεστική, των τούρκων αδελφών Λιάγη, μετέπειτα Αθ. Κολιαδήμα στα Χάνια και του Συρρακιώτη Δ. Δούλη στο Τζαβαλοχώρι, όπου τώρα είναι η κατοικία Π. Ράπτη.

Επίσης, μέσα στο χώρο αυτόν ήταν και όλοι οι φούρνοι για ψησικά και ψωμί. Αν υπολογίσουμε ότι το μεγαλύτερο εμβαδόν του χώρου αυτού καλυπτόταν από τις ακατοίκητες ελώδεις εκτάσεις του Καρυδά και της Λούτσας, που διέσχιζαν την πόλη σ' όλο το μήκος της (περιοχή Λ. Ειρήνης), και ότι τα περισσότερα σπίτια ήταν ισόγεια και η ύπαιθρος χώρα δεν κατοικούνταν, προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι η

Πρέβεζα δεν είχε πότε τον πληθυσμό που αναφέρουν (10.000 ή 14.000). Εξάλλου μέχρι και την απελευθέρωσή της με τους ιδίους οικονομικούς πόρους και με επιπλέον αυτούς που προήλθαν από την ανάπτυξη του λιμανιού δεν ξεπέρασε ποτέ τις 6.000 (το έτος 1900, Χριστιανοί 3.700, 1.300 Τούρκοι και 300 Εβραίοι και Ιταλοί σύνολο 5.700. Εφ. Ηπειρ. Αθήνας).⁽⁵⁾ Η διακύμανση του πληθυσμού του νησιού της Λευκάδας, που ήταν και αυτή "του Αρματολού φωλιά", δεν μας βοηθάει να δεχτούμε αυτά τα νούμερα. Πώς είναι δυνατόν η Πρέβεζα από σχεδόν ακατοίκητη, μέσα σε ογδόντα χρόνια, να έχει 14.000 κατοίκους, όταν το νησί της Λευκάδας, που είχε το 1684 9.000 κατοίκους, το 1760 είχε 12.000 και προς το τέλος της Βενετοκρατίας το 1778 είχε 15.000. ⁽⁶⁾

Οι Πρεβεζάνοι, όπως και οι κάτοικοι των άλλων Βενεπικών κήσεων στην Ήπειρο, είχαν επίγνωση ότι υπό την κυριαρχία των Βενετών ζούσαν πιο

⁽⁵⁾ Η Πρέβεζα με την απογραφή του 1951 είχε 11.003 κατοίκους, με τις απογραφές του 1961, 1971 και 1981 είχε 11.172, 11.439 και 11.000. Στις απογραφές απογράφηκαν στην Πρέβεζα όλοι οι Συρρακιώτες του Ελαιώνα, όπως αποδεικνύεται από τις απόγραφές του Συρράκου, 1961 κάτοικοι 18, 1971 κάτοικοι 11 και 1981 κάτοικοι 77. Επίσης απογράφηκαν πολλοί Λευκαδίτες που είχαν εγκατασταθεί στην Πρέβεζα.

⁽⁶⁾ Μιά ιστορική και γεωγραφική έρευνα του συνοικισμού ΠΡΕΒΕΖΑ της κοινότητας Ραφταναίων του νομού Ιωαννίνων μπορεί να βοηθήσει για την προέλευση του ονόματος και της δικής μας Πρέβεζας. Ο συνοικισμός αυτός με την απογραφή του 1961, είχε 29 κατοίκους, το 1971 είχε 18 και το 1981 είχε δύο.

καλά από τους άλλους Έλληνες και αγωνιούσαν για την τύχη τους μετά από πιθανή αποχώρηση των Βενετών από τα εδάφη τους. Την ανησυχία τους αυτή, η οποία επιβεβαιώθηκε αμέσως μετά την αποχώρηση των Βενετών με το χαλασμό της Πρέβεζας και την πώληση της Πάργας λίγο αργότερα, την εξέφρασαν έμπρακτα, όπως γράφει ο Ι.Λαμπρίδης: «Εν τη λειψοστρατία του τελευταίου Βενετού Κυβερνήτου των Ιονίων Νήσων, απέστειλον οι Πάργιοι εις Κέρκυραν περί 120 εντόπιους στρατιώτες ίνα αμισθί υπηρετήσωσι και συντρέξωσιν αυτόν». Ο δε Κ.Δ.Μέριτζος γράφει: «Ίδού μία απίστευτος εκδήλωσις αλληλεγγύης προς την φθίνουσαν Αριστοκρατίαν, εσημειώθη τότε εκ μέρους των Σουλιωτών και άλλων οπλαρχηγών. Ούτοι, διατρανούντες πίστιν και αφοσίωσιν εις την Γαληνοτάτην προσφέρονται να συμπολεμήσωσιν μετά των Ενετών δια την διάσωσιν της Δημοκρατίας (Παράρτημα Α'). Πολύ αφελείς, βεβαίως, ήσαν οι οπλαρχηγοί, διότι δεν ήσαν εις θέσιν να εκπλήσωσιν αφ' ενός μεν την Ναπολεόντειον ορμήν και αφ' ετέρου την μοιραίαν κατάπτωσιν της άλλοτε ισχυράς Ενετίας».

Οι μεγάλες δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, που ενέσκηψαν στην περιοχή του Ιονίου μετά την κατάρρευση του Βενεπικού κράτους και ήλθαν σε επαφή με τους Τούρκους, ως σύμμαχοι και ως αντίπαλοι, ανάλογα με τα ευρύτερα συμφεροντά τους, δεν είχαν ιδιαίτερο λόγο για να επιμείνουν στη διατήρηση των Ηπειρωτικών κήσεων όπως η Βενετία, η οποία, παρά την αδυναμία της, κατόρθωσε τόσα χρόνια να εξισορροπεί τα πράγματα και να τις διατηρήσει μέχρι το τέλος.

Ακολούθησε "ο χαλασμός" (12-10-

1798), που με τη λεηλασία της, τη σφαγή, τη φυγή των κατοίκων της, την απώλεια των προνομίων της και την υποδούλωσή της στον τουρκικό ζυγό, έφερε στον τόπο δυστυχία, από την οποία συνήλθε χάρη στον πλούτο του ελακώνα της και της ψαρουσής.

Η πώση της Πρέβεζας είχε ευρύτερες επιπτώσεις. Ο Αναστ. Γεωργαντζής στην ιστορική του μελέτη "Οι Σουλιώτες και οι Ηρωικοί Αγώνες τους" γράφει: «Και η κατάληψις της Πρέβεζας από τον Αλή Πασά το 1798 αρκετά δυνατά τράνταξε τα θεμέλια του αήπτιου Σουλίου» και συνεχίζει: «Η δικόνοια αλλά

και η Πρέβεζα συνετέλεσαν στην πώση του». Για την πώση του Σουλίου ο Κ.Δ.Μέρτζος γράφει: «Νομίζομεν ότι πιθανότατα θα παρετεινετο και η αντίστασις του Σουλίου, αν δεν έππε το 1797 η προστάτις των Ενεπκή Αριστοκρατία, η οποία τους εχορήγει όπλα, πυρομαχικά και τρόφιμα».

Η περίοδος της Βενετοκρατίας (1718-1798) ήταν η καλύτερη για την Πρέβεζα σε όλη την ιστορική της διαδρομή μέχρι τότε και απορεί κανείς γιατί στο συνέδριο για την ιστορία της Πρέβεζας δεν είχαμε ανακοινώσεις που να αναφέρονται σε αυτήν την περίοδο.

ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΡΖΗ

**ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ
ΣΥΜΜΙΚΤΑ**

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 1991

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990

Νικόπολις Α'

Πρακτικά
του πρώτου Διεθνούς
Συμποσίου για τη Νικόπολη
(23 - 29 Σεπτεμβρίου 1984)

Πρέβεζα 1987

ΩΡΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Δευτέρα - Τετάρτη: 9.00 π.μ. - 2.00 μ.μ.
Τρίτη - Πέμπτη - Παρασκευή: 9.00 π.μ. - 2.00 μ.μ. και 5.30 μ.μ. - 8.30 μ.μ.
Σάββατο: 9.00 π.μ. - 1.00 μ.μ.

Από το ιδιωτικό αρχείο του Νίκου Δ. Καράμπελα

Ο στρατηγός Κ. Σαμουτζάκης και άλλος αξιωματικός στη διάρκεια της εκστρατείας του 1912-1913 στην Ήπειρο.

Ιδιόχειρη καρτ-ποστάλ του στρατηγού Σαμουτζάκη, ταχυδρομημένη από τα Γιάννενα στη διάρκεια του πολέμου.

1912-1913

Πέρασαν 80 περίπου χρόνια, απ' όταν άρχισε η ηρωική εκστρατεία του 1912-1913, που είχε σαν αποτέλεσμα να απελευθερωθεί από τον τούρκικο ζυγό η πέραν του Αράχθου ποταμού Ήπειρος. Κάθε εκστρατεία καλύπτεται δημοσιογραφικά και φωτογραφικά με τρόπους ανάλογους της εποχής. Έτσι, και η εκστρατεία του 1912-1913 εκαλύφθη φωτογραφικά από διάφορους φωτογράφους, που ακολούθησαν το στρατό σε όλες σχεδόν τις φάσεις του πολέμου. Αρκετές από αυτές τις φωτογραφίες χρησιμοποίησαν εκδότες της εποχής για την εκτύπωση «επιστολικών δελταρίων» (καρτ-ποστάλ). Με αυτό τον τρόπο σώθηκαν ευτυχώς αρκετές φωτογραφίες, για να μπορούμε και εμείς σήμερα να δούμε με τι μέσα και τι θυσίες αγωνίζονταν οι ήρωες του πολέμου του 1912-1913.

Από τους κυριότερους εκδότες καρτ-ποστάλ αυτού του πολέμου στην Ήπειρο υπήρξαν οι: α) Α.Πάλλης, β) Μιχαλόπουλος και γ) Ελληνική Πινακοθήκη.

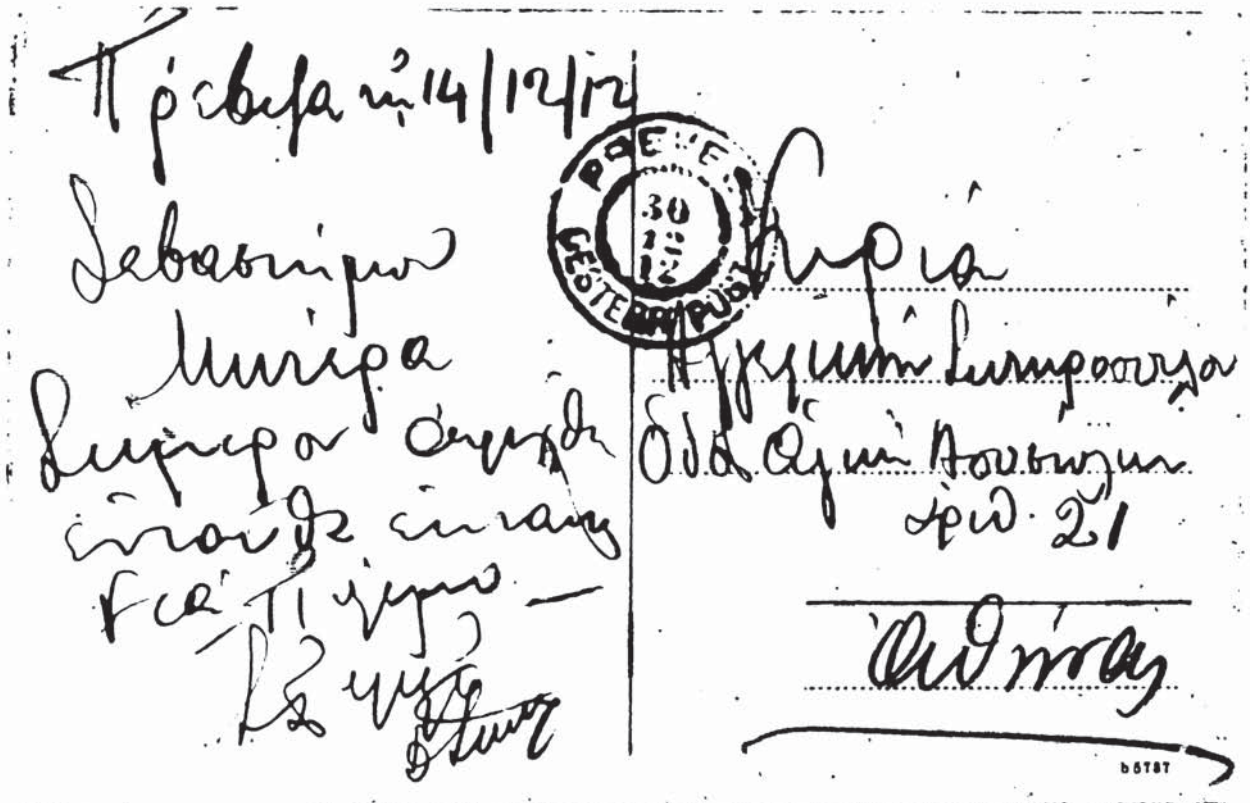
Δεκαπέντε από αυτές τις καρτ-ποστάλ παρουσιάζω σ' αυτό το τεύχος των «Πρεβεζάνικων Χρονικών», διαλέγοντας μόνο αυτές που αφορούν την Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή και κάποια αξιόλογα γεγονότα του πολέμου.

Νίκος Δ. Καράμπελας

ΝΙΚ. ΜΑΚΚΑΣ
 Κυβερνήτης Κανονισφόρου Α.
 Διαλύσεως τὰ στενά Πρέβεζας τὴν
 παραμονὴν τῆς κηρύξεως τοῦ μετὰ τῆς
 Τουρκίας ἀγῶνος.

Καρτ-ποστάλ με τον υποπλοίαρχο Νικ. Μακκά, ο οποίος διοικούσε την ομάδα των πλοίων που εισέβαλαν στον Αμβρακικό κόλπο από τα στενά της Πρέβεζας, την 4η Οκτωβρίου 1912, και μπόρεσαν έτσι να ανεφοδιάσουν τα τμήματα του στρατού που βρίσκονταν κοντά στο Λούρο ποταμό

Καρτ-ποστάλ ταχυδρομημένη από την Πρέβεζα στις 14.12.1912.
 Ο φαντάρος (αποστολέας) λέγει στη μυίρα του ότι έφτασε
 στην Πρέβεζα εκτάκτως για τον πόλεμο.

Καρτ-ποστάλ δημιουργημένη με φωτογραφικό μοντάζ που δείχνει τις πολεμικές συγκρούσεις προ της Πρεβέζης, (αψιμαχία στη Νικόπολη), μεταξύ του ελληνικού αποσπάσματος υπό τας διαταγές του ταγματάρχου Σπηλιάδου και του τουρκικού σώματος

Καρτ-ποστάλ δημιουργημένη με φωτογραφικό μοντάζ που δείχνει τις προσπάθειες για την κατάληψη της Πρεβέζης

ΤΑ ΚΥΡΙΕΥΘΕΝΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΦΡΟΥΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
LES FORTS TURCS DE PREVEZA CONQUÉRÉ PAR LES GRECS

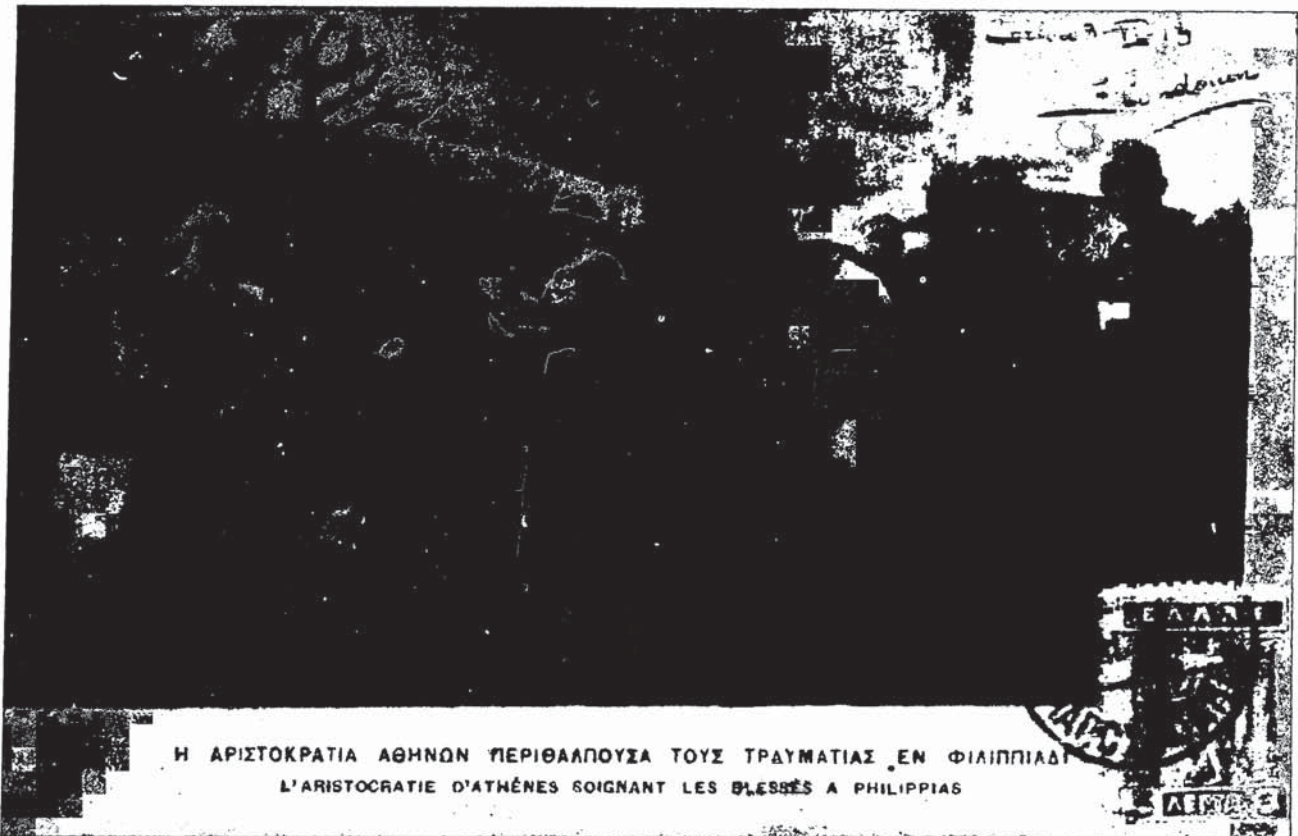
Το φρούριο του Αγίου Αντρέα, όπως ήταν το 1912, με την επιβλητική είσοδό του στη θέση που σήμερα είναι ο κήπος, δίπλα από τη Λέσχη των Αξιωματικών

Ἡ εἰσοδος τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ποὺ δυστυχῶς γκρεμίστηκε στὴ δεκαετία τοῦ '50
L'entrée de la forteresse de Préveza après l'occupation.

Ἡ εἰσοδος τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Ἀντρέα ποὺ δυστυχῶς γκρεμίστηκε στὴ δεκαετία τοῦ '50

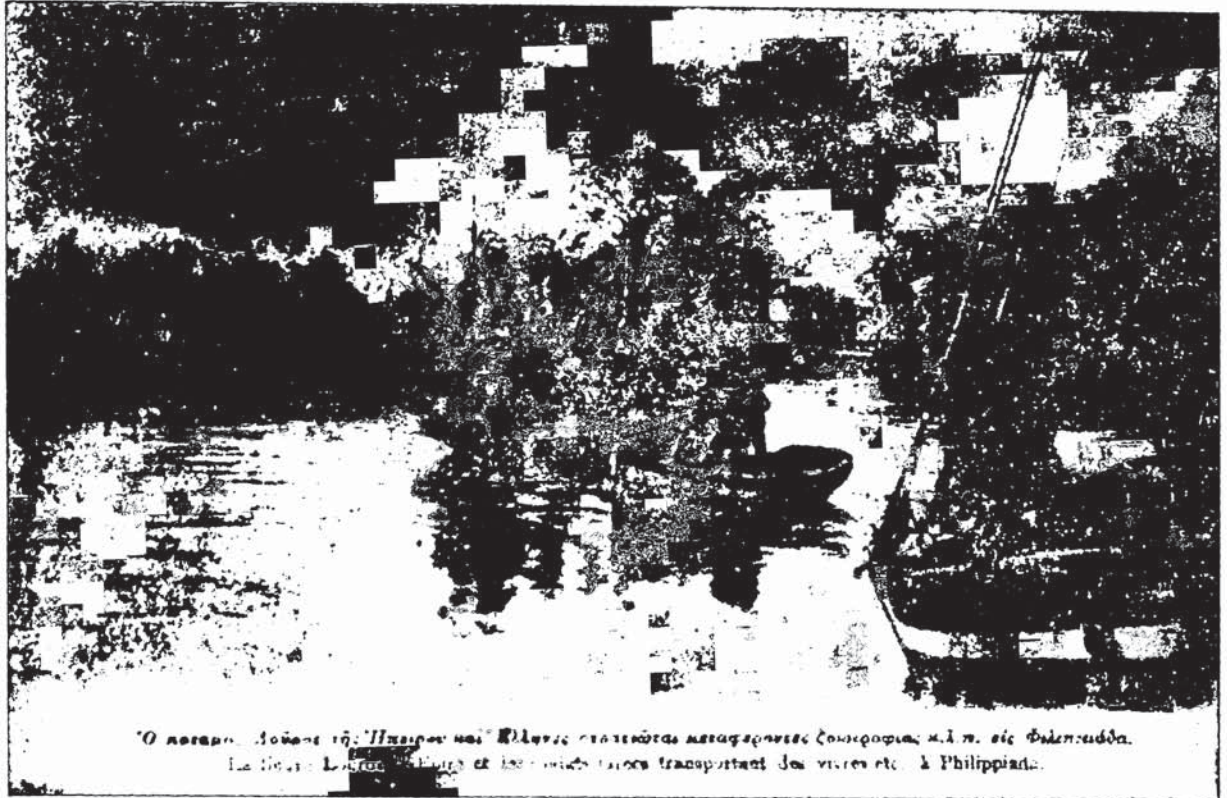
Η ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ ΑΘΗΝΩΝ ΠΕΡΙΘΑΛΠΟΥΣΑ ΤΟΥΣ ΤΡΑΥΜΑΤΙΑΣ ΕΝ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΙ
L'ARISTOCRATIE D'ATHÉNES SOIGNANT LES BLESSÉS A PHILIPPIAS

Η περίθαλψη των τραυματών στην περιοχή της Φιλιππιάδας
από αριστοκρατία των Αθηνών

ΤΡΑΥΜΑΤΙΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΑΙ ΤΩΝ ΜΑΧΩΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΕΝ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΙ
SOLDATS BLESSÉS DE COMBATS D'ÉPIRE A PHILIPPIAS

Περίθαλψη των τραυματών του πολέμου του 1912-13
στη Φιλιππιάδα από τον Ερυθρό Σταυρό

Ο ποταμός Λούρου της Ήπειρου και Έλληνες στρατιώτες μεταφέρουντες ζωοτροφάς κ.λ.π. εις Φιλιππιάδα.
Le fleuve Louros de l'Épire et les soldats grecs transportant des vivres etc. à Philippia.

Μεταφορά εφοδίων μέσω του ποταμού Λούρου στη Φιλιππιάδα

Φορητόν αυτοκίνητον μεταφοράς τραυματίας.

Automobile transportant des blessés.

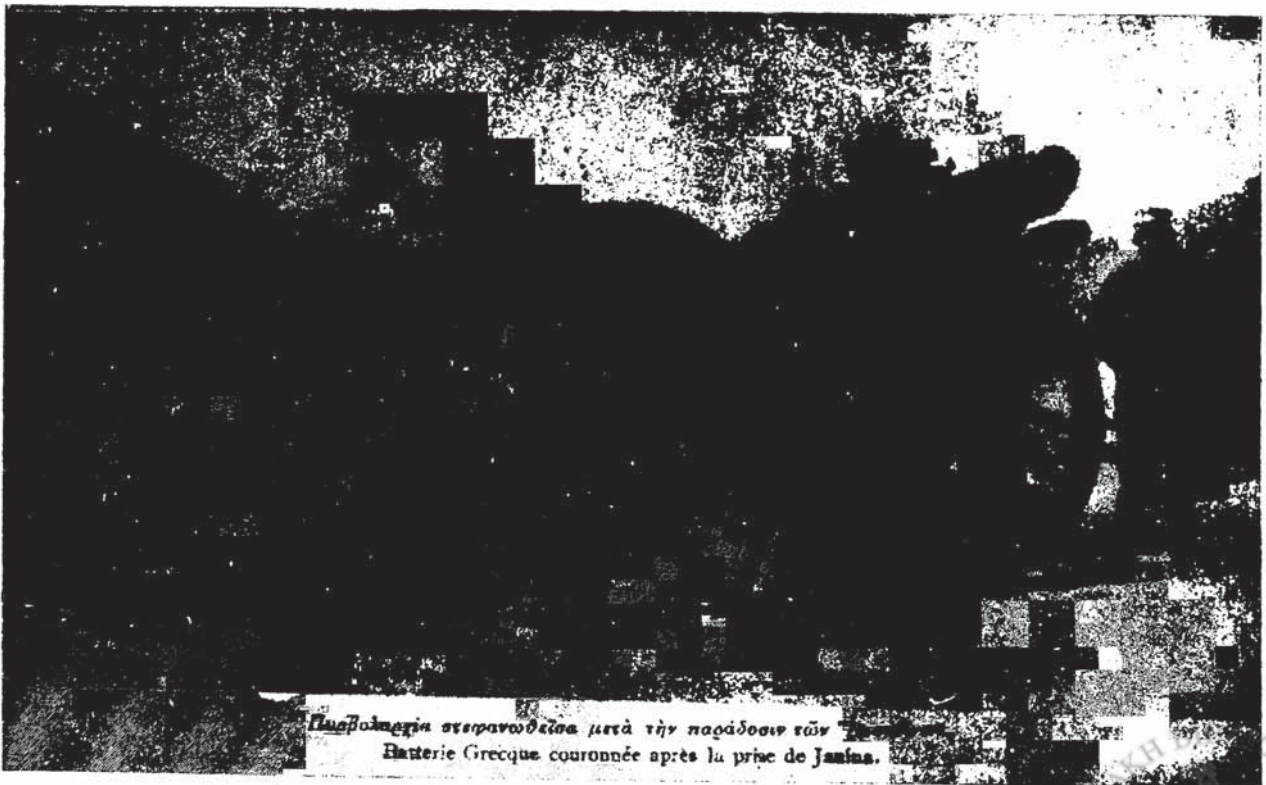
«Νοσοκομειακό» της εποχής στο δρόμο Πρεβέζης-Φιλιππιάδος

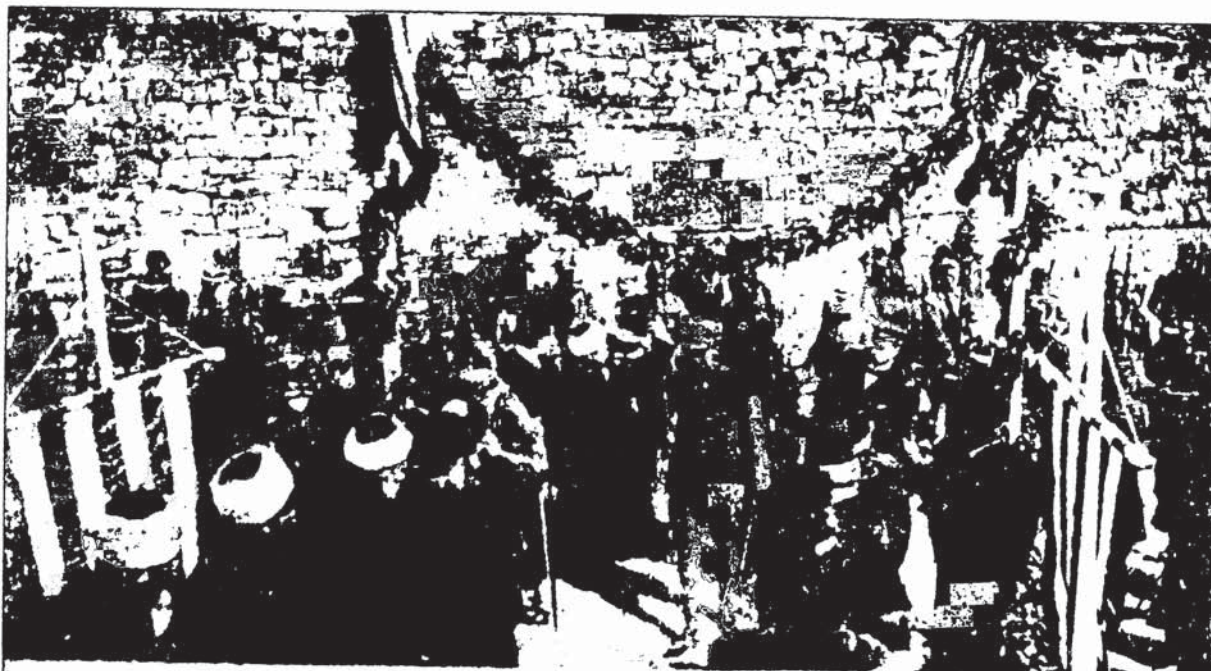
*Ἀξιωματικοὶ προγευμαρίζοντες εἰς τὴν θέσιν «Μούλες» Ἠπείρου.
Officiers dejeunant à la place «Moules» d'Épire.*

Κολατσιό και σχέδια για την ημέρα

*Παρεμβολομένη αεροναυθία μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν
Batterie Grecque couronnée après la prise de Janina.*

Με τέτοια πυροβόλα και γερές ψυχές πάρθηκαν τα Γιάννενα και όλες οι άλλες πόλεις της Ηπείρου το 1912-13.

*Οι Μουσουλμάδες φιλοξένησαν τον διάδοχον Κωνσταντίνον εντός τῆς Μοσκέας.
Les Musulmans de Janina faisant un accueil chaleureux au prince Royal Constantin dans la Mosquée.*

Μουσουλμάνοι πρῶκοντες υποδέχονται τὸ διάδοχο Κωνσταντῖνο
καὶ τοῦ παραδίδουν τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων.

*Ἐν τῷ χωρίῳ Δολιανῆ τῆς Ἠπείρου ἐποδοχόμενον τὴν Α.Β.Υ. τὸν διάδοχον.
L'arrivée de S. A. R. le prince Royal à Doliani d'Épire.*

Ἡ υποδοχὴ τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας
τοῦ χωρίου Δολιανῆ στα Γιάννενα

Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Πρέβεζας (1915-1929):

Μια πρόταση για μελέτη
της αστικής Κοινότητας (*)

του Βαγγέλη Γρ. Αυδίκου
Φιλολόγου - Διδάκτορα Λαογραφίας

Η λαογραφία, όπως είναι γνωστό, ως κατ' εξοχήν επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού, αναζητούσε το υλικό της στις προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών της.⁽¹⁾ Σ' αυτό βέβαια συντέλεσε και ο εν γένει προσανατολισμός της λαογραφίας,

(*) Ανακοίνωση που έγινε στο συνέδριο: "Τα Ελληνικά Αρχεία στον κόσμο που αλλάζει", (Πρέβεζα, 12-16 Σεπτεμβρίου 1990), (Πρέβεζα, 12-16 Σεπτεμβρίου 1990)

(1) Σχετικά με το αντικείμενο της λαογραφίας βλ. Ν.Γ. Πολίτης, "Λαογραφία", 1(1909), σ.7. Στίλπων Κυριακίδης, "Τι είναι Λαογραφία και εις τι δύναται να ωφελήσει η σπουδή της", Λαογραφία, 12 (1938), σ.148. Richard M. Dorson (εισαγωγή και εκδοτική επιμέλεια), *Folklore and Folklife: An Introduction*. University of Chicago Press, Chicago and London 1972, σ.3. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης*, Αθήνα 1978, σ.21. Μ. Γ. Μερακλής, *Σημειώσεις Λαογραφίας, τόμος Α': Έννοια και σκοπός της λαογραφίας*, Ιωάννινα 1981, σ.1. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφία και ανθρωπιστικές σπουδές*. Θεσσαλονίκη 1981, σσ.89-90. Στέλιος Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο 1900-1975*, διδακτορική διατριβή. Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1982, σ.9. Ευαγγελή Αρ. Ντάτση, "Οι θεωρητικοί προβληματισμοί στις λαο-εθνο-ανθρωπολογικές σπουδές", "Σύνδειπνον". Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο. Ιωάννινα 1988, σ.237. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Η ελληνική και διεθνής ονοματοθεσία της λαογραφίας*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988, σ.15.

Επίσης, ιδιαίτερα κατατοπιστικά είναι: Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας: Κριτική ανάλυση*. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα (1978). Το αφιέρωμα του περιοδικού "Διαβάξω", "Λαογραφία", 245 (1990). Ιδιαίτερα, βλ. Roderick Beaton, "Το ελληνικό δημοτικό τραγούδι ως τέχνη του λόγου", ό.π., σσ.13-14 και Μ. Γ. Μερακλής, "Θέσεις για τη λαογραφία", ό.π., σσ.16-22.

η οποία χαρακτηριζόταν από την ιδιότητα του στυλοβάτη αλλά και ερευνητή της "συνέχειας"(2) του ελληνικού έθνους. Αυτή η "συνέχεια" ανιχνεύτηκε στον προφορικό λαϊκό πολιτισμό του λαού της υπαίθρου. Ήταν μία συνειδητή ενέργεια που υπαγορεύτηκε από την πεποίθηση ότι οι αγρότες,(3) οι μη μορφωμένοι, ήταν οι φορείς της "συνέχειας".

Αυτή η αντίληψη διαμόρφωσε και την αντίστοιχη μέθοδο, την ποιοτική, η οποία επικέντρωσε τις προσπάθειές της στην καταγραφή του υλικού μέσω της επιτόπιας έρευνας και των προφορικών συνεντεύξεων.(4)

Στη μεταπολεμική περίοδο, από τη δεκαετία κυρίως του 1970 και ύστερα, η λαογραφία επηρεάστηκε από τις συγγενείς επιστήμες και δανείστηκε τα μεθοδολογικά τους εργαλεία,(5) όπως είναι η ποσοτική μέθοδος και η μελέτη των αρχειακών πηγών. Χαρακτηριστικές είναι οι επισημάνσεις στο αφιέρωμα του περιοδικού "Διαβάζω" στη λαογραφία: «Μια τέτοια θεώρηση των φαινομένων εισάγει, ασφαλώς, το κοινωνιολογικό στοιχείο στην ερμηνεία των γεγονότων και την έννοια της κοινότητας, όπου εντάσσονται η πολιτισμική δημιουργία και τα κοινωνικά δρώμενα, σε συνάρτηση και με την οικονομική οργάνωση του χώρου-πλαισίου. Η εξέταση των λαογραφικών φαινομένων μ' αυτό το πνεύμα εξοικειώνει το λαογράφο με τις γνωστές μεθόδους που χρησιμοποιούν οι κοινωνικές επιστήμες».(6)

Στην κατεύθυνση αυτή εκπονήθηκαν αρκετές διατριβές στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, στις οποίες η ποιοτική μέθοδος συνδυάστηκε με τη μελέτη των αρχειακών πηγών. Τον τρόπο αυτό ακολούθησε κι ο υποφαινόμενος στην εκπόνηση της διατριβής του για την Πρέβεζα. Η προσέγγιση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών συμπεριφορών και αλλαγών, που συνέβησαν στην Πρέβεζα (7) στη μεταπο-

(2) Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, ό.π., σσ.44-45. Margaret Alexίου, "Τι είναι και πού βαδίζει η (ελληνική) λαογραφία;". Πρακτικά Δ' Συμποσίου ποιήσης. Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1985, σσ.44-45. Ευαγγελή Αρ. Ντάτση, *Η χαλκοτεχνία στα Γιάννινα στις παραμονές του πολέμου του 1940*, διδακτορική διατριβή, Γιάννινα 1985, σ.12.

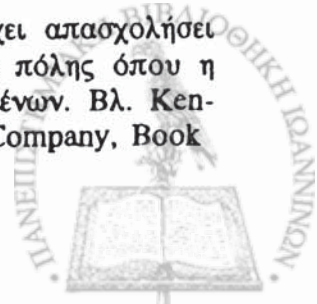
(3) Μ.Γ.Μερακλής, "Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων", στο βιβλίο: *Λαογραφικά Ζητήματα*. Εκδόσεις Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989, σ.15. Μ.Γ.Μερακλής, "Θέσεις για τη λαογραφία", *Διαβάζω*, ό.π., σ.18. Μ.Γ.Μερακλής, *Σημειώσεις λαογραφίας, τόμος Α': Έννοια και σκοπός της λαογραφίας*, ό.π., σ.2. Στάθης Δαμιανάκος, "Ακαδημαϊκή λαογραφία και αγροτική κοινωνία. Μια χαρακτηριστική περίπτωση: η μυθοποιία του κλέφτικου", στο βιβλίο: *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*. Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1987, σ.41.

(4) Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, "Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό", στο βιβλίο: *Λαογραφικά Μελετήματα*. Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979, σ.44. Κωνστ. Δ. Τσαγγαλάς, *Η γυναικεία κατασκευαστική ενδυμασία σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον*, Γιάννινα 1982, σ.23.

(5) Βασίλης Νιτσιάκος, "Λαογραφία και Κοινωνιολογία", *Διαβάζω*, 245 (1990), σ.19.

(6) Μ. Γ. Μερακλής, "Θέσεις για τη λαογραφία", *Διαβάζω*, ό.π., σ.21.

(7) Το πρόβλημα της συμπλήρωσης των μεθοδολογικών εργαλείων έχει απασχολήσει τους λαογράφους και τους ανθρωπολόγους, ιδιαίτερα στο χώρο της πόλης όπου η γραπτή πληροφορία είναι απαραίτητη για την κατανόηση των φαινομένων. Βλ. Kenneth S.Goldstein, *A Guide for Field Workers in Folklore*. Gale Research Company, Book

λεμκή περίοδο, θα ήταν ακατόρθωτη ή ατελής, αν δε γινόταν αξιοποίηση των αρχείων, από τα οποία τα περισσότερα ήταν διάσπαρτα και δύσκολη η πρόσβαση σ' αυτά.

Τα πιο οργανωμένα και συνάμα εύκολα στην πρόσβαση και ενδιαφέροντα ήταν τα πρακτικά του δημοτικού συμβουλίου Πρέβεζας, τα οποία αποτέλεσαν και τη βάση για την ανακοίνωσή μου στο Α' Διεθνές Συμπόσιο Ιστορίας της Πρέβεζας, η οποία αναφερόταν στην πρόσληψη από το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων, όπως καταγράφονται στις πράξεις ονοματοδοτήσεων.(8)

Αφορμή για τη συστηματική μελέτη των πρακτικών του δημοτικού συμβουλίου ήταν η ένταση, με την οποία αποτυπώθηκε ο Εθνικός Δικασμός στα πρακτικά της εποχής. Το δημοτικό Συμβούλιο της Πρέβεζας με δήμαρχο τον Κωνσταντίνο Τόλια και με παρόντα μέλη τους Σωτήριο Ζέλη, Ιωάννη Αυγερινό, Γεώργιο Περδικάρη και απόντα τους Σεΐχ Σαμψή και Ιωσήφ Λέβη καταδίκασε την ενέργεια της Εθνικής Άμυνας ως προδοτική, το δε Βενιζέλο χαρακτήρισε με τα πιο μελανά χρώματα. Αυτά έγιναν τη Δευτέρα 12 Δεκεμβρίου 1916, ώρα 10 το πρωί.(9)

Έξι μήνες μετά ο Βενιζέλος υπερισχύει, συνεπικουρούμενος και από τους Γάλλους. Το γεγονός αυτό καταγράφεται στα πρακτικά του δημοτικού συμβουλίου, με τρόπο μάλιστα ασυνήθιστο, που ανατρέπει τη συνήθη δομή των πρακτικών. Έτσι, στο ίδιο βιβλίο συνεδριάσεων, όπου έγινε ο αναθεματισμός του Βενιζέλου, τώρα (7 Αυγούστου 1917, ημέρα Δευτέρα και ώρα 5.30 μ.μ.) αποκαταστάθηκε. Προηγούνται η αναγγελία της μεταβολής και οι πρωταγωνιστές της, κάτω από την επικεφαλίδα ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΓΕΓΟΝΟΣ, όπου σημειώνονται: «Απειλούμενης προ ημερών Ιταλικής κατοχής εγένετο συνεπεία πατριωτικών αγώνων και ενεργειών των Φιλελευθέρων της Πρεβέζης κατάληψις της πόλεως υπό του Γαλλικού Στρατού. Την 3ην/16ην Ιουνίου 1917 ημέραν της εβδομάδος Σάββατον Γαλλικόν απόσπασμα υπό τον υπολοχαγόν Louis Ballois μετά Στρατού της εθνικής αμύνης κατέλαβε την πόλιν παραλαβόν αυτήν παρά των ελληνικών αρχών του κράτους των Αθηνών. Ο Louis Ballois παρέδωκεν αυτήν στραπωπικώς εις τον αντισυν/χην κ. Ιωάννην Μαυρουδίν Στραπωπικόν Διοικητήν των Ιονίων νήσων και της Ηπείρου, ούτος δε πολιτικώς εις τον κ. Παπαναστασίου, αντιπρόσωπον της εθνικής κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης».(10)

Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αντικατάσταση της δημοτικής αρχής, η οποία καταδίκασε το Βενιζέλο. Έτσι, Δήμαρχος τοποθετείται ο Παναγιώτης Καρυστινός και σύμβουλοι οι Θεοχάρης Μακρής, Βασίλ. Γκιούλμπαμπας, Δημ. Μουστάκης, Χαρ. Καστάνης, Ιωάν. Κακαμπίνης, Σπυρ. Τσούτσουρας, Μιλτ. Μπάλκος, Στυ-

Tower, Detroit 1964, σσ.144-159. Richard M. Dorson, "Doing Fieldwork in the City", *Folklore*, 92 (1981), σσ.149-154. Richard G. Fox, *Urban Anthropology. Cities in their Culture Settings*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1977, σ.7. Richard Bashan, *Urban Anthropology: The Cross-Cultural Study of Complex Societies*. Mayfield Publishing Company, Palo Alto, Cal. 1978, σσ.314-322. Jonathan Baker, *The Rural-Urban Dichotomy in the Developing World. A Case Study from Northern Ethiopia*. Norwegian University Press 1986, σσ.18-21.

(8) Βλ. Βαγγέλης Γρ.Αυδίκος, "Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας", *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), σσ.49-70.

(9) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 42 (12.12.1916).

(10) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 14 (7.8.1917).

λιαν. Παπαγεωργίου, Διον. Βαρσάμης, Λέων Μάτσας, Νικ. Λάζαρος, Κων. Κυριαζής.(11)

Η ενασχόληση λοιπόν με την ονοματοθεσία μου καλλιέργησε την εντύπωση ότι θα ήταν δυνατό να μελετήσει κανείς και να ανασυστήσει πλευρές της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής συμπεριφοράς της κοινότητας. Επέλεξα για το σκοπό αυτό την περίοδο από την απελευθέρωση της Πρέβεζας ως τα τέλη της δεκαετίας του 1920.

Είναι η περίοδος, κατά την οποία η πόλη επιχειρεί να οργανώσει το χώρο της και να διαφοροποιήσει σημεία της δημόσιας πολιτισμικής συμπεριφοράς της, ως απόρροια και της προνομακτής διαμετακομιστικής της θέσης στον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου και της ΒΔ Ελλάδας.

Τα πρακτικά της περιόδου που επιλέχτηκε καλύπτουν το διάστημα από 16 Ιανουαρίου 1915 ως 29 Δεκεμβρίου 1929. Η πόλη απελευθερώθηκε, όπως είναι γνωστό, στις 21 Οκτωβρίου 1912 και, για ένα διάστημα δύο ετών περίπου, δε διασώζονται πρακτικά. Τα υπάρχοντα πρακτικά της υπό εξέταση περιόδου είναι οκτώ βιβλία.(12)

Μέσα από τη μελέτη των πρακτικών προκύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία μπορούν να κωδικοποιηθούν ως ακολούθως:

1. Οργάνωση του χώρου της πόλης

Εδώ μπορούμε να κατατάξουμε τις προσπάθειες των δημοτικών συμβουλίων να αποκτήσει η πόλη ρυμοτομία, ηλεκτροφωτισμό, οδικούς άξονες για την απρόσκοπτη ροή της κυκλοφορίας, ύδρευση. Πρόκειται για στοιχεία που προσδίδουν εικόνα αστικού χώρου στην πόλη. Ρυμοτομία βέβαια η πόλη δεν κατάφερε να αποκτήσει ως και σήμερα ακόμη, παρά το ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε ήδη από το 1915 εκ μέρους του δημοτικού συμβουλίου, που προκήρυξε «διαγωνισμό μεταξύ των πτυχιούχων μηχανικών ή αρχιτεκτόνων περί αναλήψεως της εκπονήσεως της μελέτης περί σχεδίου περί ρυμοτομίας».(13)

(11) ό.π.

(12) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας από :

- α. 16- 2-1915 μέχρι 22- 8-1916
- β. 22- 8-1916 μέχρι 7- 8-1917
- γ. 3- 1-1920 μέχρι 1- 8-1920
- δ. 5-10-1920 μέχρι 8-12-1921
- ε. 1- 1-1922 μέχρι 30-12-1922
- στ. 9- 1-1923 μέχρι 28- 3-1928
- ζ. 6-12-1925 μέχρι 19-12-1928
- η. 30- 1-1925 μέχρι 29-12-1929

(13) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 14 (20.4.1916). Ο διαγωνισμός αυτός έγινε, επειδή «κατέστη αδύνατος η ανεύρεσις του Γερμανού αρχιτέκτονος του αναληφθέντος διαταγή της Γενικής Διοικήσεως Ιωαννίνων της εκπονήσεως της μελέτης της ρυμοτομίας της πόλεως (...)». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ό.π. Από τη διαδικασία για τη ρυμοτομία (δημοσίευση απόφασης) μαθαίνουμε ότι στην πόλη κυκλοφορούσε τοπική εφημερίδα το 1915 με τίτλο "Πρέβεζα", για την οποία όμως δεν έχουμε άλλα στοιχεία, προς το παρόν τουλάχιστον, ούτε από γραπτές πηγές ούτε από προφορική μαρτυρία. Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 28 (21.9.1916):

Ο ηλεκτροφωτισμός είναι ένα θέμα που απασχόλησε παρά πολύ τα κατά καιρούς δημοτικά συμβούλια. Ο λόγος ήταν το γεγονός, ότι δεν υπήρχαν πιστώσεις για την ανάληψη ή συνέχιση του έργου. Έτσι, από το 1915 το δημοτικό συμβούλιο αναγκάστηκε να επιβάλλει δασμό «επί των εμπορευμάτων των εισαγομένων εις τον δήμον προς τοπικήν κατανάλωσιν εκ του εξωτερικού ή εξ άλλων δήμων και κοινοτήτων του κράτους»,⁽¹⁴⁾ προκειμένου να ανταποκριθεί στην «ψηφιοθείσαν σύμβαση

«Συνεπεία των υπ' αριθ.14 και 15 πράξεων του Δημοτικού Συμβουλίου και των υπ' αριθ. 2795 και 2796 ε.ε. εγκριτικών αυτών αποφάσεων του κ. Νομάρχου, απέστειλε προς τας εν Αθήναις εκδιδόμενας εφημερίδας "Νέα Ημέρα" και "Νέα Ελλάς" ως και προς την ενταύθα τοιαύτην "Πρέβεζα" προς δημοσίευσιν την υπ' αριθ. 1327 ε.ε. διακήρυξιν περί ρυμοτομίας της πόλεως Πρεβέζης(...)». Στα Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 9 (3.5.1917), επαναλαμβάνεται ο διαγωνισμός για τη ρυμοτομία. Ο διαγωνισμός επαναλαμβάνεται κι άλλες φορές και το 1920 «το Δημ. Συμβούλιον προέβη εις την αποσφράγισιν των μέχρι της ημέρας εκείνης υποβληθέντων τριών ενσφραγιστων φακέλων ως ακολούθως: Α Φάκελλος. Αίτησις και προσφορά των Μηχανικών Τοπογράφων Κων. Παπακλεοπούλου και Hermann Archinal υπ' αριθ. πρωτ. 790 (...) προσφερομένων να αναλάβωσι την εκπόνησιν του σχεδίου ρυμοτομίας της πόλεως αντί αμοιβής 135 χιλιάδων δραχμών. Εν τω αυτώ όμως φακέλλω ευρέθη και νέα αίτησις (...) μετά συνημμένων νέων ορών επί τη βάσει του οποίου προσφέρονται να εκτελέσωσιν το σχέδιον ρυμοτομίας της πόλεως αντί ογδοήκοντα χιλιάδων δραχμών. Β. φάκελλος. Αίτησις και προσφορά Κων. Σκέφερη Μηχανικού προσφερομένου (να εκπονήση το σχέδιον ρυμοτομίας της πόλεως επί τη βάσει των εγκεκριμένων όρων διακήρυξης(...)). Κατόπιν απεσφράγισθη φάκελλος ενσφράγιστος περιέχων επιστολήν(...) του εν Ιωαννίνους Μηχανικού Lucien Vibert, δηλούντος ότι κατόπιν εντολής εξ Αθηνών της Γαλλικής ανωνύμου εταιρείας Omnium Francais d'Electricité αποστέλλει αντίγραφον των όρων επί τη βάσει των οποίων ανέλαβεν αυτή το σχέδιον ρυμοτομίας της πόλεως Αγρινίου μετά της δηλώσεως ότι επί τη αυτή βάσει δύναται να αναλάβη και την εκπόνησιν του σχεδίου της πόλεως Πρεβέζης. Το δε Δημοτικόν Συμβούλιον, το μεν διότι ευρέθη ανεπιλότως προ τόσον υπερβολικών απαιτήσεων, το δε διότι παρουσιάζονται προτάσεις επί τη βάσει νέων όρων (...), εξάλλου έχον υπ' όψιν ότι παρά της Omnium Francais προς τούτοις όροι είναι συντεταγμένοι γαλλιστί και χρήζουσι μεταφράσεως, επιπροσθέτως δε με δήλωσιν του κ. Δημάρχου ότι και έτερός τις Μηχανικός εκ Χανίων της Κρήτης ονόματι Μαραχιάνης ενδέχεται να υποβάλη προσφοράν βραδύνασαν διότι η σχετική διακήρυξις μας αποσταλείσα ταχυδρομικώς, επεστράφη ανεπίδοτος, οπότε το Γραφείον του Δήμου ηναγκάσθη να αποστείλη ταύτην εκ νέου, αναβάλλει(...)». Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 9 (2.6.1920). Ο διαγωνισμός επαναλαμβάνεται στις 23 Ιουνίου και το δημοτικό συμβούλιο αποφασίζει να επαναληφθεί, επειδή βρήκε υπερβολική την προσφορά (49500). Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 10 (23.6.1920).

(14) Νωρίς, το δημοτικό συμβούλιο ενδιαφέρθηκε για τον ηλεκτροφωτισμό της πόλης. Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, Α' (16.1.1915). Το 1916 συνεδρίασε και «προτάσει του δημάρχου επαναλαμβάνεται η συζήτησις επί των υποβληθεισών προτάσεων δια τον ηλεκτροφωτισμόν της πόλεως. Ο κ. δήμαρχος λέγει ότι: κατόπιν επισταμένης μελέτης ην έκαμον επί των υποβληθεισών προτάσεων και της εν τοις επανειλημμένοις συνεδριάσεσιν του Δημοτικού Συμβουλίου γενομένης συζητήσεως δια τον ηλεκτροφωτισμόν της πόλεως μας, εμόρφωσα την γνώμην ότι αι υπό του κ. Ονουφρίου Γλύνη υποβληθείσαι τοιαύται είναι αι συμφερότεροι τω Δήμω δια τους εξής λόγους: α. Διότι η διάρκεια του παρ' αυτού ζητουμένου προνομίου είναι μόνον τριά-

του ηλεκτροφωτισμού της πόλεως Πρεβέζης». (15)

Από νοοτροπία επίσης για τη διαμόρφωση εικόνας αστικού χώρου διαπνέεται και το αίτημα του δημοτικού συμβουλίου «περί συστάσεως εν Πρεβέζη ταμείου εξυγιάνσεως και υδρεύσεως της πόλεως, καθόσον η σύσταση του ταμείου τούτου εν τη πόλει Πρεβέζης τυγχάνει λίαν επιβεβλημένη ίνα τούτο προβή εις την άμεσον εκτέλεσιν διαφόρων εξυγιαντικών έργων των οποίων η πόλις έχει απόλυτον ανάγκην προς περιστολήν της μασπζούσης την πόλιν ελονοσίας, ως και εις την εκτέλεσιν διαφόρων υδραυλικών έργων, των οποίων η πόλις έχει ωσαύτως απόλυτον ανάγκην ως πάσχουσα εκ λειψυδρίας». (15) Εξυγιαντικά έργα στην πόλη έγιναν, ύδρευση όμως ή πόλη απέκτησε πολύ αργότερα.

Η εικόνα όμως της πόλης δε βελτώνεται, αν όλα τα προηγούμενα δε συνοδεύονται από προσπάθειες για την επισκευή των οδών, οι οποίες «ευρίσκονται άπασαι εις αθλίαν και ελεεινήν κατάστασιν καθιστάμεναι σχεδόν αδιαβατοι κατά τον χειμώ-

κοντα ετών, ενώ η εταιρεία Σ. Αγαπητός και ΣΙΑ ζητεί πενήντα ετών, η δε της εταιρείας Τσόχα-Ψάρα τριάκοντα πέντε ετών. β. Διότι επί πλέον ο κ. Ον. Γλύνης δέχεται άμα τη παρελεύσει εικοσαετίας από της ενάρξεως της συμβάσεως να γίνεται ο Δήμος κατά τα υπόλοιπα δέκα έτη του προνομίου συνταίρος του 50% επί των καθαρών κερδών, όπερ ουδεμία άλλη των συναγωνισθεισών εταιρειών προτείνει. γ. Διότι ο κ. Γλύνης δεν ζητεί γήπεδον παρά του Δήμου, προς εγκατάστασιν του ηλεκτροπαραγωγού εργοστασίου του, αναλαμβάνων να εγκαταστήση τούτο εν ιδιοκτήτω οικοπέδω, όπερ μετά την λήξιν του προνομίου της συμβάσεως θα περιέρχηται εις την κυριότητα του Δήμου μετά του εργοστασίου και ολοκληρών εγκαταστάσεων άνευ αποζημιώσεως τινός του Δήμου προς αυτόν (...). δ. Διότι ο χρόνος της υπό του κ. Ον. Γλύνη ενάρξεως του φωτισμού είναι μικρότερος των άλλων, καθόσον ούτος υπόσχηται ανυπερθέτως μετά εν έτος από της εγκρίσεως της συμβάσεως παρά του Υπουργείου της Συγκοινωνίας να κάμη έναρξιν της παροχής φωτισμού της πόλεως, ενώ οι άλλοι απαιτούσιν διπλάσιον χρόνον (...). Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 39 (31.10.1916). Με τα Πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 8(26.4.1917) επαναλαμβάνεται ο διαγωνισμός. Αργότερα, μαθαίνουμε ότι το έργο του ηλεκτροφωτισμού έχει ανατεθεί στην εταιρεία Π. Βίλμερ και Σια, η οποία προς τερματισμό της κατασκευής των εγκαταστάσεων ζητά να επιτραπεί να αλλάξει μέρος του συμβολαίου, «ώστε η εταιρεία να δύναται να ανασχηματισθή δια της αποχωρήσεως μελών τινών και της προσλήψεως νέων, μεταβαλλομένης της υπάρχουσής εταιρικής επωνυμίας». Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 21 (10.6.1921). Το 1922 έχουν ολοκληρωθεί τα έργα κατασκευής του εργοστασίου και διεξάγεται συζήτηση στο συμβούλιο για το ποιος θα παραλάβει το έργο. «Ο κ. Δήμαρχος ανακοινώσας εις το Συμβούλιον ότι παρουσιασθείς αυτώ σήμερον ο εκ των συνταίρων της αναδόχου εταιρείας του ηλεκτροφωτισμού της πόλεως μας Παύλος Βίλμερ και Σια, τυγχάνων συνταίρος και της κατόπιν σχηματισθείσης νέας εταιρείας, Δ. Γκούμας και Σια, ανεκοίνωσεν αυτώ ότι αι εγκαταστάσεις αποπερατώθησαν». Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 8 (8.4.1922) και 11 (25.4.1922). Το 1925 η εταιρεία ηλεκτροφωτισμού αγοράστηκε από τον Ιωάννη Δ. Καλλημέρη, ο οποίος την είχε στην κατοχή του ως την αντικατάσταση της εταιρείας από τη Δ.Ε.Η. Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 6 (28.3.1925).

(15) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 81 (20.3.1929). Από το 1920 το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε την ανάθεση «της μελέτης της υδρεύσεως της πόλεως Πρεβέζης εις τον πρώην επιθεωρητήν των Δημοσίων έργων Α. Κορυζήν με την πεποίθησιν ότι θέλει παρουσιάσει τα μάλιστα ευσυνειδήτην και αρτίαν εργασίαν (...). Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 15 (5.10.1920).

να λόγω των βροχών και κατά το θέρος λόγω της άμμου».(16) Προς το σκοπό αυτό το δημοπικό συμβούλιο εγκρίνει ποτώσεις «αφ' ενός χάριν του εμπορίου και της ναυπλίας εν γένει, αφ' ετέρου δε χάριν της εξυγιάνσεως και του καλλωπισμού της πόλεως».(17) Τέτοιοι δρόμοι ήταν ο παραλιακός αλλά και άλλοι που συνέδεαν το λιμάνι με την κεντρική πύλη της πόλης.

Η συμπεριφορά εξάλλου των δημοτικών συμβουλίων ως κατοίκων αστικού πόλου εκδηλώνεται και στη σχέση τους με την ύπαιθρο. Οι γύρω κοινότητες υπάγονται στο δήμο της Πρέβεζας κι έκτοτε ήταν για πολλά χρόνια οικισμοί της πόλης. Η εκδήλωση της αστικής συμπεριφοράς φαίνεται πιο πολύ στην αντίδραση να υπαχθεί το ειρηνοδικείο «Ηγουμενίτσας εις το πρωτοδικείον Κερκύρας, καθόσον εκ τούτου παραβλάπονται κατά πολύ τα συμφέροντα της πόλεως μας».(18) Πρόκειται για έκφραση τοπικιστικού ανταγωνισμού, που θα πάρει (από τη μεριά της πόλης) μεγάλες διαστάσεις στη μεταπολεμική περίοδο, οπότε θα πραγματοποιηθεί γενικότερη αναδιάταξη του περιφερειακού χώρου.

2. Το ενδιαφέρον για την προστασία της δημόσιας υγείας, που προσφέρει στοιχεία για μορφές εθιμικής συμπεριφοράς

Τα κυριότερα σημεία του ενδιαφέροντος είναι το νεκροταφείο και τα αποχωρητήρια. Όσον αφορά το πρώτο «Το Συμβούλιον λαβόν υπ' όψιν ότι παρίσταται απόλυτος ανάγκη της ανεγέρσεως Νεκροταφείου, καθόσον το μέχρι τούδε ισχύον σύστημα της ταφής των νεκρών εν τοις περιβάλοις των εκκλησιών της πόλεως είναι λίαν επιβλαβές εις την υγείαν των κατοίκων προσέτι δε ότι και η αστυνομική διεύθυνσις δια διατάξεως ώρισεν μόνον εν τω περιβάλλω της απομακρυσμένης εκκλησίας του Προφήτου Ηλίου δέον να θάπωνται οι νεκροί και ότι ο χώρος ούτος είναι λίαν περιορισμένος και ανεπαρκής»(19) αποδέχθηκε το έγγραφο «της διαχειριστικής επιτροπής του κληροδοτήματος του αιμνήστου Χρίστου Ρίζου της υπό την προεδρίαν της Α. Σεβασμιότιτος του Μητροπολίτου Νικοπόλεως και Πρεβέζης, δι' ου αιτείται όπως ο Δήμος αναλάβη την κατασκευήν του Νεκροταφείου της πόλεως εις τον από του αιοδήμου Χρ. Ρίζου κληροδοτηθέντα χώρο».(20) Το πρακτικό μας δίνει πληροφορίες για αλλαγή στη δημόσια εθιμική συμπεριφορά των κατοίκων της Πρέβεζας. Ός τότε η ταφή γινόταν στους περιβάλλους των ναών. Αυτό εκφράζει την οργάνωση της πόλης κατά γειτονίες, όπου ως ενοποιητικό στοιχείο λειτουργούσε η εκκλησία-νεκροταφείο. Η αύξηση όμως των κατοίκων της πόλης δημιούργησε και προβλήματα υγείας, που οδήγησε και στην αλλαγή της εθιμικής συμπεριφοράς της πόλης.(21) Το νεκροταφείο μπορεί να αντιμετωπιστεί στο συμβολικό επίπεδο ως

(16) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 31 (22.2.1927)

(17) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, ΣΤ' (27.1.1915)

(18) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 14 (11.6.1923)

(19) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 30 (2.9.15)

(20) ό.π.

(21) Ο Αλεξάκης αναφέρει ότι στη Μάνη τα γένη ήταν οργανωμένα οικιστικά γύρω από μια εκκλησία-νεκροταφείο. Το κοινό νεκροταφείο είναι προϊόν της νεότερης εποχής και συνέπεια της επέμβασης της κεντρικής εξουσίας. Βλ. Ελευθ. Π. Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή.

τάση για αποκατάσταση της ενότητας της πόλης.

Η δεύτερη δημόσια εθιμική συμπεριφορά είναι τα αποχωρητήρια και ουρητήρια, σε μια εποχή όπου δεν υπήρχαν ανάλογοι χώροι στα καταστήματα. Έτσι, το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας από το 1916 ήδη ασχολείται με το θέμα αυτό και αποφασίζει «την κατασκευήν αποχωρητηρίων και ουρητηρίων παρά τη Τουρκική Σχολή των αρρένων, παρά τη αποθήκη Μονοπωλείου του άλατος και παρά το παραλιακόν φρουριακόν τείχος».(22) Και τα τρία προτείνεται να κατασκευαστούν στο χώρο της παραλίας, που ήταν η βιτρίνα της πόλης και κινιόταν πολύς κόσμος. Παλιότερα υπήρχαν αποχωρητήρια αλλά ήταν πρωτόγονα και αμαύρωναν την εικόνα της πόλης ως σοβαρού διαμετακομιστικού κέντρου.

Επειδή όμως, παρά την απόφαση, το θέμα καθυστερούσε, το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας επανέρχεται το 1920, «καθόσον η επί πλέον διατήρησις των υπάρχόντων, εκτός του ότι αποτελεί θέαμα αηδές από πάσης απόψεως, και με αναχρονισμόν τέλειον, θίγοντα την αξιοπρέπειαν της τε δημοτικής αρχής και συμπάσης της πόλεως, συγχρόνως όμως αποτελεί και κίνδυνον σοβαρόν της δημοσίας υγείας, γνωστού όντος ότι πολλοί πολίται και μέρος του κινητού της πόλεως πληθυσμού, τόσον δια το ανεπαρκές τούτων όσον και δια το απρόσιτον αυτών, κατά τας τρικυμώδεις ίδια ημέρας, όποτε τα κύματα εισερχόμενα περιλούζουν αυτά και τους εν αυτοίς, αναγκάζονται να τρέπονται ανά την πόλιν προς ανεύρεσιν μέρους προς εκπλήρωσιν της φυσικής των ανάγκης».(23)

Τα αποχωρητήρια ως τότε ήταν στην παραλία, πάνω από τη θάλασσα, γεγονός που δημιουργούσε πολλά προβλήματα, όπως χαρακτηριστικά περιγράφονται στο πρακτικό. Το δημοτικό συμβούλιο στην ίδια συνεδρίαση, επειδή καθυστερούσε η κατασκευή των τριών αποχωρητηρίων αποφάσισε να κατασκευάσει αποχωρητήριο στην αυλή της Θεοφανείου Σχολής.(24)

3. Κοινωνική μέριμνα

Το δημοτικό συμβούλιο συχνά ενισχύει άπορους συμπολίτες με χρηματικά (25) ποσά, αλλά και επιτρέπει σε άλλους να εγκαταστήσουν παραπήγματα (26) στον παρατάφριο χώρο της συνοικίας Τσαβαλοχώρι. Το τελευταίο μας ενδιαφέρει πού πολύ, αφού τα δημοτικά συμβούλια με τις αποφάσεις τους συνέβαλαν στην οργάνωση του περιφερειακού χώρου της πόλης και την οικιστική του συγκρότηση.

Αθήναι 1980, σ.32 και 150.

(22) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 28 (21.9.1916)

(23) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 5 (12.3.1920)

(24) ό.π.

(25) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, Δ' (27.1.1915), Ε' (27.1.1915)

(26) Το δημοτικό συμβούλιο «εγκρίνει όπως ο Δήμος παραχωρήσει εις έκαστον ανάλογον έκτασιν παρά την τάφρον, οδός Αντιτάνων, επί τω σκοπώ ν' ανεγείρωσιν επ' αυτής αχυροκαλύβην». Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 94 (21.6.1930). Δανείζομαι απόσπασμα πέρα από τη χρονική περίοδο που όρισα για την έρευνα. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν είχαμε ανάλογη συμπεριφορά και στα προηγούμενα χρόνια. Δεν υπάρχει μόνο αναφορά στα πρακτικά των δημοτικών συμβουλίων.

4. Τρέχουσες δραστηριότητες

Σ' αυτές συμπεριλαμβάνονται η έγκριση προϋπολογισμών του δήμου,(27) η ενοικίαση διαφόρων καταστημάτων του δήμου,(28) η ενοικίαση των φόρων (29) που έπρεπε να εισπράξει ο δήμος από τα εισαγόμενα στην πόλη προϊόντα, ενοικίαση βοσκοτόπων,(30) ενίσχυση σχολείων,(31) ενίσχυση ναών,(32) ενίσχυση πολιτιστικών σωματείων της πόλης.(33)

Στις δραστηριότητες αυτές κατατάσσουμε και τη φροντίδα για το ρολόι της πόλης. Μέσα από τα πρακτικά μαθαίνουμε την ύπαρξη στην Πρέβεζα μιας όκι και τόσο συνηθισμένης επαγγελματικής απασχόλησης, του "κορδιστού",(34) όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται. Το δημοτικό συμβούλιο θεωρεί σημαντική υπηρεσία προς τους συμπολίτες τη λειτουργία του ρολογιού και γι' αυτό φροντίζει και εγγράφει πίστωση «προς μισθοδοσίαν του επιμελουμένου το κούρδισμα του δημοτικού ωρολογίου της πόλεως, ως επίσης και δια την συντήρησιν τούτου και λαβόν υπ' όψιν ότι η λειτουργία τούτου είναι απολύτως αναγκαία δια τους κατοίκους της πόλεως».(35)

Γίνεται αντιληπτό, και μετά τα προηγηθέντα, ότι η αξιοποίηση των πρακτικών των δημοτικών συμβουλίων για τη μελέτη της πόλης είναι απαραίτητη και η φροντίδα για την ένταξή τους στο αρχειακό υλικό ενός ιστορικού αρχείου επιβάλλεται.

(27) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, Γ' (16.1.1915)

(28) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, Θ' (9.2.1915), 11 (28.2.1915)

(29) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 16 (4.5.1915), 4 (5.2.1921)

(30) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 27 (15.9.1916). Ενοικίαση γινόταν και του πορθμείου Αγίου Σπυριδώνος-Μαργαρώνας. Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 3 (6.2.1920).

(31) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 29 (28.9.1916). Από τέτοιες ενέργειες μαθαίνουμε ότι το 1917 υπάρχουν στην Πρέβεζα οθωμανικά σχολεία, τα οποία ζητούν κι αυτά οικονομική ενίσχυση από το δημοτικό συμβούλιο, για να αντιμετωπίσουν την οικονομική δυσπραγία. Βλ. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 10 (16.5.1917).

(32) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 37 (30.10.1915)

(33) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 12 (25.6.1920). Με το πρακτικό αυτό αποδέχεται «αίτησιν του αρτισυστάτου συλλόγου Φιλαρμονικής ο Ορφεύς (...)». Βλ. ό.π.

(34) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 29 (28.9.1916)

(35) Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 26(4.8.1915)

Ηπειρωτικός Μύλος

(Λαογραφική συλλογή)
του Χρήστου Σκανδάλη

Στον Ηπειρωτικό χώρο οι μύλοι (νερόμυλοι) διατηρούνται και βρίσκονται σε λειτουργία ακόμη, μύλο που τους συναγωνίζονται σύγχρονα μηχανοκίνητα-πλεκτροκίνητα αλεστικά μέσα (αλευρόμυλοι). Έτσι, γίνεται άλεση γεννημάτων (δημητριακών) και σήμερα στο νερόμυλο, που φέρεται με την κοινή, συνηθισμένη ονομασία, μύλος.

Παρουσιάζουμε σε αυτοτελή λαογραφική συλλογή το μύλο, γιατί δεν έχει γίνει, απ' όσα γνωρίζουμε, παρόμοια μέχρι σήμερα. Βέβαια, συλλογείς λαογραφικών, έχουν καταγράψει στοιχεία από τους μύλους, τους μυλωνάδες, την άλεση, κ.λπ. Λείπει, όμως, μια συστηματική, λεπτομερής λαογραφική συλλογή και μελέτη. (Και ο υποφαινόμενος στο "Λαϊκό γλωσσικό υλικό", λαογραφική συλλογή, Α' Βραβείο Γλωσσικής Εταιρείας Αθηνών, 1971, περιγράφει το μύλο στο κεφάλαιο "Καθημερινός βίος- Γεωργική ζωή").

Στην παρούσα λαογραφική συλλογή η έρευνα και καταγραφή έγινε στους μύλους Αϊ-Γιώργη Φιλιπιάδας και Ραφαίων-Τερόβου Ιωαννίνων, που βρίσκονται και οι δυο στην ανατολική όχθη του Λούρου ποταμού.

Ο μύλος τ' Αϊ-Γιώργη, στο χωριό Άγιος Γεώργιος Φιλιπιάδας, είναι από τους παλιότερους και θα στήθηκε, οπωσδήποτε, απ' όταν ο Ηπειρώτης πρωτόμαθε την τέχνη του μύλου και του μυλωνά. Είναι άγνωστο από πότε το

Ξεροβούνι βγάζει ποτάμι νερό από το ριζό του αυτό. Πάντως, είναι γνωστό ότι η πολυάνθωπη αρχαία Νικόπολη υδρευόταν από τη μεγάλη αυτή πηγή. Πάνω από την πηγή και λίγο βορειότερα φαντάζει η "τρύπα τ' Αϊ-Γιώργη", παράξενο έργο της φύσης, φορτωμένο με τους θρύλους και τις παραδόσεις για τον Αϊ-Γιώργη και το στοιχειό.

Ο μύλος τ' Αϊ-Γιώργη βρίσκεται λίγες δρασκειλιές χαμηλότερα από την πηγή και, "μυλαύλακο" και "κάνουλα", ρίχνουν σχεδόν κατευθείαν απ' αυτή το νερό στη φτερωτή.

Ο δεύτερος μύλος, περιοχής Ραφαίων-Τερόβου, βρίσκεται στην ίδια, ανατολική όχθη του Λούρου, κοντά σε μικρό οικισμό και στάνες του χωριού και απέναντι από το Κάτω Κουκλέσι που είναι κτισμένο στη δυτική όχθη και σε πλαγιά της Ολύτικας. Γι' αυτό και οι μυλωνάδες του μύλου τις τελευταίες δεκαετίες είναι Κουκλεσίτες. Το αυλάκι νερού φθάνει στο μύλο, ριζό-ριζό, από ψηλότερο σημείο του ποταμού.

Αλλά και του μύλου τ' Αϊ-Γιώργη, τα τελευταία χρόνια οι μυλωνάδες του Γουσαίοι είναι από το όμορο του Κουκλεσίου χωριό, τη Μουσιωτίτσα. Αυτός εξάλλου είναι και ένας από τους λόγους που μας έκαναν να παρουσιάσουμε μαζί τους δυο αυτούς μύλους. Έτσι, λοιπόν, δικαιολογείται και η ίδια ονοματολογία, συνήθειες, μνημεία λόγου κ.λπ, στους δυο μύλους.

Οι μύλοι που περιγράφονται έχουν και νεροτροβιά (νεροτριβή). (Δε θα καταγραφεί εδώ, γιατί αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο).

Πρέπει να ξέρουμε πως στις όχθες του Λούρου υπάρχουν κι άλλοι μύλοι, όπως αυτός "στο Βρό" (Βιρό), στις πηγές του ποταμού, που λειτουργεί. Ακόμη, της Κλεισούρας, της Βούλιστας, της Κουκουσούνστας (Θεριακήσι).

Όσο οι δυο μύλοι που περιγράφουμε, όσο και οι άλλοι στο Λούρο ποταμό και ευρύτερα του χώρου της Ηπείρου είναι βακούφικοι, εκκλησιαστικά κτήματα. Ελάχιστοι είναι κοινοπκοί. Το βακούφικο παρέμεινε από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα. Τα εκκλησιαστικά δεν μπορούσαν να τα πάρουν οι μπέδες και οι πασάδες. Οι μυλωνάδες νοικάζουν, συνήθως με δημοπρασία, τους μύλους του βακούφικους ή κοινοπκοί.

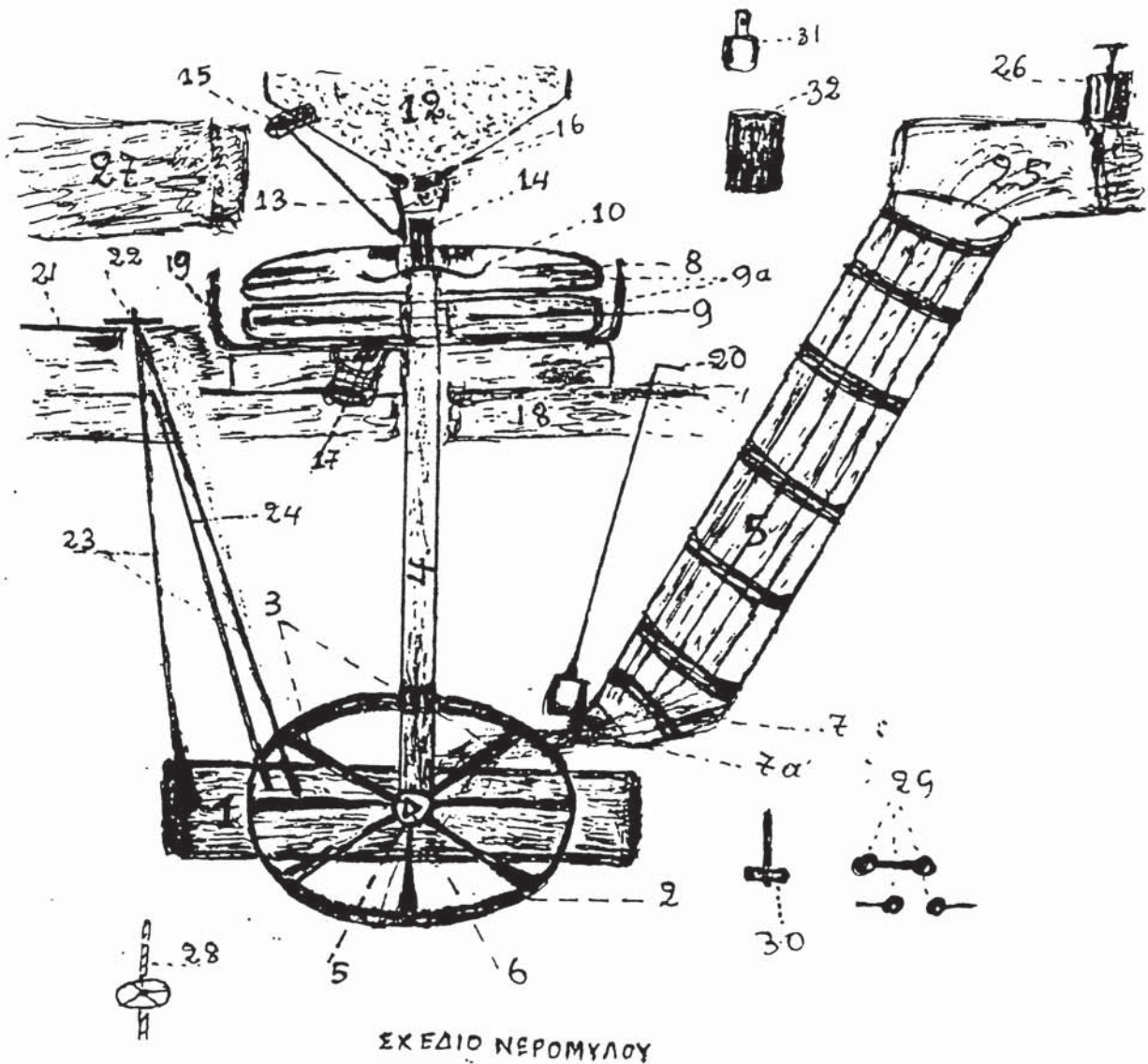
Για τους δυο μύλους, Αϊ-Γιώργη και Τερόβου, θα παρουσιασθούν, όπως έχουν καταγραφεί, τα παρακάτω: ονοματολογία, περιγραφή και χρήση κάθε εξαρτήματος, υλικό κατασκευής του, αντικείμενα του μύλου - μυλωνά, λειτουργία του μύλου, μυλωνάδες, άλεση, κτήριο μύλου, συνήθειες και έθιμα για το μύλο, μνημεία λόγου για το μύλο (παροιμίες και παροιμώδεις φράσεις, μύθοι, δημώδη δίσπικα και τραγούδια, κ.λπ.).(*)

Α. Ο Μύλος: Ονοματολογία, εξαρτήματα και αντικείμενα, υλικό, κατασκευής τους, λειτουργία, άλεση, κτήριο, μυλωνάς

Η μπάβου (μπάμπου). Είναι το κοντρό, στενόμακρο πελεκητό ξύλο, πάνω στο

(*) (Πηγές, πληροφορητές: Κώστος Τέλη Μπάρκας και μπαρμπα-Γιάννης Βασιλείου, μυλωνάδες από το Κουκλέσι, Νικόλας Γούσης, μυλωνάς τ' Αγιωργίτικου μύλου και ενθυμήσεις από τον πατέρα του, μυλωνά του ίδιου μύλου, χωρικοί που πήγαν αλέσματα στο μύλο, προσωπικές εμπειρίες από παρατήρηση και αυτοψία στους μύλους.)

ΣΧΕΔΙΟ ΝΕΡΟΜΥΛΟΥ

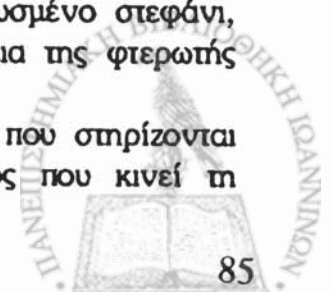
οποίο στηρίζεται όλο το σύστημα περιστροφής της μυλόπετρας και λειτουργίας γενικά του μύλου (αριθ. 1 στο σχέδιο). Η οναμασία του, από τη βάρβα, τη γριά. Κατασκευάζεται από ξύλο δρύας, βελανιδιάς, πουρναριού.

Η ρόδα ή φτερωτή. Είναι το σύστημα του τροχού που περιστρέφεται με τη δύναμη του νερού και δίνει την κίνηση στη μυλόπετρα μέσω του άξονα.

Τα κιάλια ή κλιάρια (κουτάλια ή κουλιάρια). Ο πλατές ειδικά κατασκευασμένες ακτίνες της ρόδας που δέχονται όλη την πίεση του νερού, για να γίνει η περιστροφή. Μπορεί να είναι μέχρι και οκτώ (αριθ. 3).

Του σπαφάν' (το στεφάνι). Το γύρω-γύρω της ρόδας, το πεπλατυσμένο στεφάνι, πάνω στο οποίο καταλήγουν και στηρίζονται τα κιάλια, η περιφέρεια της φτερωτής ή ρόδας (αριθ. 2).

Ου αφαλός (ο αφαλός). Το κεντρικό κυκλικό σύστημα-στήριγμα που στηρίζονται (εκφύονται) τα κιάλια-ακτίνες και περνά ο άξονας ο κατακόρυφος που κινεί τη

μυλόπετρα (αριθ. 5).

Του κυπρί (το κυπρί). Το κωνικό σιδερένιο, σαν κύπρο κατασκεύασμα, στον αφαλό, όπου στηρίζεται ο άξονας και δένεται, για να περιστρέφεται με την κίνηση της ρόδας (αριθ. 6).

Ου άξονας ή τ' αδράχτ (ο άξονας ή αδράχτι). Βασικό εξάρτημα του μυλικού συστήματος (αριθ. 4). Εφαρμόζεται στέρεα στο κέντρο της φτερωτής, διαπερνά ελεύθερα το κέντρο της κάτω μυλόπετρας και στερεώνεται στην πάνω με τη χελιδόνα (θα περιγραφεί παρακάτω). Είναι από σίδηρο, μα και ξύλινος, από σκληρό ξύλο, όπως η μπάμπου.

Η απάν' μυλόπετρα (απάνω μυλόπετρα). Στερεωμένη στον άξονα και κινείται μ' αυτόν (αριθ. 8). Στο κέντρο έχει το άνοιγμα για να πέφτει το γέννημα ν' αλέθεται. Στερεώνεται στον άξονα με τη χελιδόνα.

Η χελιδόνα (αριθ. 10). Ένα σημαντικό εξάρτημα. Κατασκευασμένο από σκληρό σίδηρο. Είναι σχήματος ανοικτού σίγμα, σαν χελιδόνη. Με το μέσο καμπυλωτό της μέρος στερεώνεται στο άκρο του άξονα και τα κεκαμμένα άκρα της στην απάνω μυλόπετρα. Με τη χελιδόνα, δηλαδή, δένεται η απάνω μυλόπετρα στον άξονα και περιστρέφεται μ' αυτόν.

Η κάτ' μυλόπετρα (κάτω μυλόπετρα, αριθ. 9). Είναι ακίνητη και με άνοιγμα στο κέντρο να διέρχεται ο άξονας.

Οι μυλόπετρες (μυλόπετρες, αριθ. 8 και 9). Είναι κυκλικές. Κατασκευασμένες από στουρνάρωπετρα καθαρή περίπου σαν κρυσταλλική, που έχει μέσα και δεσίματα φυσικά ασβεστολιθικά. Πάντως είναι πολύ σκληρή πέτρα. Η μυλόπετρα μπορεί να είναι μονοκόμματη, αλλά και να αποτελείται από κομμάτια πελεκημένα και σφιγμένα, ώστε ν' αποτελούν ένα σώμα, τη λεγόμενη μυλόπετρα. Η μυλόπετρα δένεται και σφίγγεται με σιδερένια στεφάνια. Οι επιφάνειες που εφάπτονται στις δυο μυλόπετρες είναι επίπεδες και γίνεται σ' αυτές η λεγόμενη χαραγή (χαραή), για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω.

Ου κρόθους (ο κρόθος ή κόθρος, αριθ. 9). Ο μεταλλικός περίγυρος, τα στεφάνια τα μεταλλικά που σφίγγουν και συγκρατούν ως ένα σώμα τη μυλόπετρα.

Η κουτσίνα (αριθ. 12). Το τραπεζοειδές πειραμοειδές κασόνι πάνω από τις μυλόπετρες, όπου αδειάζεται το γέννημα για άλεση. Είναι ξύλινο.

Τα βαρδάρια, είναι ο σύνθετος ξύλινος μηχανισμός που, κινούμενος ρυθμικά, αφήνει το γέννημα να πέφτει λίγο-λίγο στις μυλόπετρες για άλεση. Αποτελείται από μάνδηλα, σανιδάκια, κ.λπ. (αριθ. 13, 14, 15, 16).

Τα βαρδάρια αποτελούνται από τα παρακάτω εξαρτήματα:

Του καρύκ (το καρύκι, αριθ. 13 και 16). Η κουτσίνα στενεύει αφήνοντας μια τρύπα ωοειδή να πέφτει το γέννημα. Ακριβώς κάτω της είναι δεμένο, να κινείται, ένα κουτάκι. Σ' αυτό πέφτει το γέννημα από το στόμιο της κουτσίνας. Αυτό το κουτάκι με το στόμιο της κουτσίνας αποτελούν το λεγόμενο καρύκ. Είναι τραπεζοειδές κλεισμένο από τις τρεις πλευρές του, ενώ στο μπροστινό μέρος είναι ανοικτό, για να χύνεται το γέννημα στην τρύπα της μυλόπετρας. Ένα μαντάλι είναι προέκταση της αριστερής πλευράς του καρυκιού. Στο μαντάλι αυτό εφάπεται το αδράχτι.

Τ' αδράχτ (το αδράχτι, αριθ. 14). Είναι το μικρό αδρακτοειδές μαντάλι που στερεώνεται στο πάνω μέρος της χελιδόνας, βγαίνει από την τρύπα της πάνω μυλόπετρας και εφάπεται όπως είπαμε στο άκρο-μαντάλι του καρυκιού. Το αδράχτι

αυτό, μόλο που έχει το όνομα, δεν είναι ακριβές αδράχι. Είναι τετραγωνισμένο στο σημείο που αγγίζει το καρύκι. Έτσι, κινούμενο το σύστημα της μυλόπετρας, κινεί και το αδράχι που είναι στερεωμένο στη χελιδόνα. Περιστρεφόμενο, λοιπόν το αδράχι χτυπά με τις τέσσερις γωνίες του το μάνταλο-άκρο του καρυκιού: τάκα, τάκα, τάκα, τάκα, κ.λπ. Το καρύκι κινείται με τη σειρά του ρυθμικά και χύνει το γέννημα που έχει πέσει από την κουτσίνα. Αν το αδράχι ήταν κυλινδρικό, θα στριβόταν στο μάνταλο του καρυκιού χωρίς να το κινεί ρυθμικά. Στο άκρο του καρυκιού-μαντάλου δένεται σχοινί και, τεντωμένο, προσδέεται πάνω στην κουτσίνα σε ξυλοθλεκιά με ειδικό σουβλάκι (αριθ. 15). Έτσι, το καρύκι γίνεται ευκίνητο γιατί είναι δεμένο πίσω (από την κουτσίνα) και μπροστά (με το σχοινί που περιγράψαμε προτύτερα). Μάλιστα, το σχοινί με τη θλεκιά έχει κι άλλο σκοπό: να ανεβάσει και κατεβάσει το καρύκι, για να γίνεται μεγαλύτερη ή μικρότερη η ροή του γεννήματος στην τρύπα της μυλόπετρας. Δηλαδή, οριζοντιώνεται το κουτάκι-καρύκι ή του δίνεται κλίση κάτω.

Τα βαρδάρια ή βαρδάρι του μύλου, από τη στιγμή που αυτός μπαίνει σε λειτουργία ν' αλέσει, κινούνται και χτυπούν συνέχεια και ρυθμικά. (Για παροιμιώδεις φράσεις και παροιμίες από τα βαρδάρια θα μιλήσουμε παρακάτω.)

Η **κάναλ' ή μπούτα** (η κανάλη ή μπούτα, αριθ. 5). Είναι ο μεγάλος κύλινδρος, ανοικτός στο επάνω μέρος του και κάτω στενεύει ιδιόμορφα και λοξά προς τη φτερωτή του μύλου. Μοιάζει σαν τη μικρή μπούτα που χτυπάν το γάλα να βγει το βούτυρο, γι' αυτό πήρε και αυτή την ονομασία. Όλες οι παλιότερες μπούτες του μύλου ήταν ξύλινες. Σανίδες-δόγκες δηλαδή γερές και μακριές που δένονταν με τα σιδερένια στεφάνια ή ξύλινες δεσιές. Το σφίξιμο της κανάλης ήταν πολύ γερό, γιατί η πίεση του νερού θα την άνοιγε με την πρώτη. Οι μπούτες-κάναλες τώρα γίνονται με τσιμέντο-μπετόν και είναι γερές και ανθεκτικές στην πίεση και την υγρασία.

Του **προκάνουλου** (το προκάνουλο, αριθ. 7). Είναι το κωνειδές στένωμα της κάνουλας-μπούτας που κατευθύνεται προς τη φτερωτή.

Του **φ'σούν'** (το φυσούνι, αριθ. 7α). Μοιάζει σαν το φυσούνι που δίνει αέρα. Το φ'σούν' έχει την τρύπα που σφενδονίζει το νερό στη φτερωτή του μύλου (το λένε και σφούνι από το σφώνιο).

Η **σταματήρα ή σταματιστήρας** (αριθ. 20). Ο ξύλινος μοχλός με την πορτούλα σαν φτυάρι που φράζει την έξοδο του νερού στο φ'σούν, σκορπίζοντάς το να μη χτυπά με ορμή τη ρόδα. Όταν θέλει να σταματήσει ο μυλωνάς το μύλο, τραβά το μοχλό προς μια διεύθυνση, μπαίνει η μεταλλική πορτούλα μπροστά και κόβει την ορμή του νερού σκορπίζοντάς το. Ακινητοποιεί το μοχλό, να μη φύγει από τη θέση της η σταματήρα.

Η **σκουτήρα ή σκουστήρα** (αριθ. 21, 22, 23). Είναι μηχανισμός σημαντικός στο μύλο. Ανεβάσει και κατεβάσει την απάνω μυλόπετρα, ανάλογα με το αλεύρι που πρέπει να βγει, δηλαδή φτηνό, χοντρό, κ.λπ.

Σκουτήρα (σικωτήρα). Οι μυλωνάδες λένε κυρίως το μοχλό (αριθ. 21) που ανεβάσει ή κατεβάσει το σταυρό του μηχανισμού ανεβάσματος και κατεβάσματος της μυλόπετρας. Η σικωτήρα είναι ξύλινη.

Ου σταυρός (σταυρός). Μοχλός σχήματος σταυρού στο πάνω άκρο του. Το κατακόρυφο στέλεχος του μοχλού που το λένε αδράχι' ενώνεται στο κάτω μέρος

του με τη μπάμπου. Όταν η σκουτήρα (ο μοχλός αριθ. 21) πέσει το ένα άκρο του σταυρού, τότε όλο το σύστημα κινήσεως της πάνω μυλόπετρας σπκώνεται. Αντίθετα, όταν ο μοχλός της σκουτήρας κατεβαίνει, τότε η μυλόπετρα χαμηλώνει και το κενό με την κάτω ελαχιστοποιείται, ώστε στο τέρμα οι δυο μυλόπετρες να εφάπτονται. Τώρα τελευταία οι μυλωνάδες, αντί των εξαρτημάτων ανεβάσματος, μοχλού σκουτήρας και σταυρού, τοποθέτησαν κοκλιωτό μηχανισμό. Έτσι, στρίβοντας τη ρόδα του κοκλία (ειδικής βίδας) ανεβάζουν ή κατεβάζουν το σύστημα περιστροφής και τη μυλόπετρα. Τέτοιος κοκλιωτός μηχανισμός (αριθ. 28) υπάρχει στο μύλο τ' Αϊ-Γκώρη Φιλιπιάδας.

Του λουστάρ' (λοστός, αριθ. 24). Σιδερένιος μοχλός να ακινητοποιεί τη ρόδα, όταν χρειαστεί.

Η αλευροθήκη' (αλευροθήκη, αριθ. 19). Το μεγάλο κυλινδρικό δοχείο που είναι τοποθετημένο κάτω από την κάτω μυλόπετρα σε υπερυψωμένη από το έδαφος βάση. Ο κόθρος της αλευροθήκης, που είναι ανοικτή επάνω, ξεπερνά το ύψος της πάνω μυλόπετρας. Οι μυλόπετρες φαίνονται κωμένες μέσα στην αλευροθήκη. Μεταξύ της εσωτερικής περιφέρειας της αλευροθήκης και της εξωτερικής στις μυλόπετρες μένει ένα κυλινδρικό τυμπανοειδές κενό. Εδώ συγκεντρώνεται το αλεύρι που βγαίνει από τις μυλόπετρες.

Η βρύσ' (η βρύση, αριθ. 17). Η τρύπα στη μπροστινή κάτω μεριά της περιφέρειας της αλευροθήκης. Έχει και μικροκάνουλα να χύνει το αλεύρι στο σακί, που σκαλώνεται απ' εδώ κι απ' εκεί στην αλευροθήκη.

Του πατάρ' (το πατάρι, αριθ. 27). Παταράκι να πατά ο μυλωνάς ν' αδειάζει το άλεσμα στην κουτίνα. Σ' αυτό ακουμπά και τη μεριά (μισοσάκι γεννήματος για άλεσμα).

Του μυλαύλακου (το μυλαύλακο, αυλάκι του μύλου, αριθ. 25). Το αυλάκι που οδηγεί το νερό να το ρίξει στην κάνουλα. Πολλές φορές φέρνει το νερό από μακρινή απόσταση. Το μυλαύλακο λέγεται κι **αυλακόνιρου τ' μύλ'** με κλαδιά και κώματα, για ν' ανεβεί η στάθμη του νερού, να πάρει κρέμαση και οδηγηθεί στο μύλο. Δέσες φπάνουν συνήθως από κατφορικά μέρη του μυλαύλακου.

Κόφτρα ή κόφτρες (αριθ. 26). Λένε τα σημεία και τις μικρές πορτούλες με ουρά σαν Γ που κόβουν το νερό στο μυλαύλακο και γενικά στ' αυλακόνερο. Το κόψιμο γίνεται σε περίπτωση επισκευής του μύλου ή όταν το νερό του αυλακιού το χρειάζονται οι χωρικοί για πόσημα των χωραφιών. «Κόπ'κε το νερό στο μύλο, πουτίζουν τα καλαμπόκια».

Του ζύγ' τ'ς μιάβους (το ζύγι της μπάμπως). Είναι η εργασία από τον ειδικό μυλωνά κατά την οποία γίνεται το κατακόρυφο ζύγισμα με νήμα της στάθμης (ζύγι) ολοκλήρου του συστήματος επί της μπάμπως, έτσι ώστε ο μύλος να είναι σε κατακόρυφο άξονα, να περιστρέφεται ελεύθερα και τέλεια μέσω του κωνικού κυπριού.

Η χαραή τ'μυλ' (η χαραγή του μύλου). Είναι το χάραγμα με ειδικό σφυρί της πάνω μυλόπετρας, ώστε να πετάξει δοντάκια. Η μυλόπετρα χαράζεται κάθε φορά που σώνεται και δεν κόβει το γέννημα. «Είνι απ' τ' χαραή ου μύλους» (είναι από τη χαραγή ο μύλος). Λέγεται, όταν έχει γίνει χαραγή στο μύλο. Ο κάθε χωρικός αποφεύγει να αλέσει πρώτος μετά από χαραγή, γιατί πέφτουν λιθαράκια, στουρνάρια στο αλεύρι από τη φρεσκοτυπημένη μυλόπετρα.

Του σφ'ρί για τ' χαραή (το σφυρί για τη χαραγή, αριθ. 30). Είναι το ειδικό

σφυρί, πλατυσμένο και κοφτερό κι από τα δυο του άκρα, με το οποίο γίνεται η χαραγή της πάνω μυλόπετρας, όπως είπαμε παραπάνω.

Του σφύριζμα τ' μύλ' (το σφύρισμα του μύλου). Το χτύπημα με το σφυρί της μυλόπετρας, για να γίνει η λεγόμενη χαραγή.

Τα ρουγγούλια (αριθ. 29). Είναι αυγοειδή κομμάτια ξύλου με κερουλάκια, μονά ή διπλά. Με αυτά ροβολάει και σύρεται η μυλόπετρα από τη θέση της. Σηκώνεται από τη θέση της για να γίνει π.χ. η χαραγή.

Του δέσμου τ' μύλ' (το δέσιμο του μύλου). Λέγεται έτσι το σφίξιμο των στουρναρολίθων με σφήνες στον κόθρο, για να γίνει ο όγκος της μυλόπετρας.

Το ξάλεσμα. Έτσι λέγεται το πρώτο άλεσμα μετά τη χαραγή, για να καθαρίσουν οι μυλόπετρες από τα στουρναράκια. Για το λεγόμενο καθάρισμα ο μυλωνάς μπορεί να αλέσει και δυο φορτώματα γέννημα. «Μη σκιάζισι», λέει ο μυλωνάς στο χωρικό, «του γκαθάρσα του μύλου. Για, κι του ξάλεσμα τόκου για τ'ς κόπς κι τα γρούνια».

Τα πουτσ'νάρια. Είναι οι μικροί πίδακες στο προκάνουλο και γύρω από το φ'σούν. Μ' αυτά, μέσα από τις χαραμάδες ή τρυπούλες, πετάγεται νερό και λιγοστεύει η δύναμη στο φ'σούν. Οι μυλωνάδες, για να βουλώσουν τα πουτσ'νάρια, ρίχνουν σιανάφουρα και μούσκλα (δηλαδή μούσκλα, φύλλα δέντρων, ξεροχόρταρα, κ.λπ.).

Το κτίριο του μύλου. (Το οικοδόμημα γενικά που στεγάζεται ο μηχανισμός του μύλου, ο μυλωνάς, αποθηκεύονται τ' αλεστικά, ξεφορτώνονται τα γεννήματα για άλεση, μαζεύονται τα μάλλινα για τη νεροτριβή, παραμένουν οι χωρικοί με την κακοκαιρία ώσπου να πάρουν σειρά. Ακόμη και η χαγιάτα, το υπόστεγο δηλαδή έξω, για τα ζώα).

Η καμάρα. Σ' όλα τα κτίρια του μύλου υπάρχει απαραίτητα η καμάρα. Δηλαδή η στοά κάτω από το δάπεδο για το μηχανισμό της φτερωτής, την πίεση και ορμητική ροή του νερού. Ακόμη και η μπάμπου βρίσκεται εδώ και το άκρο της κάνουλας (προκάνουλο και φ'σούν καταλήγουν στην υπόγεια στοά του μύλου). Η καμάρα είναι κατασκευάσμα πέτρινο, θολωτό, με ασβεστοκονία μα γερά δεμένο. Έχει κατεύθυνση πάντα από το μέρος που εισέρχεται το νερό με την κάνουλα προς την απέναντι ακριβώς πλευρά.

Τελευταία, τα δάπεδα του μύλου γίνονται με μπετόν (αριθ. 18)

Το δάπεδο του μύλου κατά την παλιά κατασκευή στηρίζεται πάνω στη θολωτή στοά. Οποσδήποτε φαίνονται τα ανοίγματα που περνούν κάτω στη στοά τα διάφορα εξαρτήματα και μηχανισμοί (σταματήρα, σκουτήρα, άξονας, αδράχτ'). Η κάνουλα ή μπούτα που βρίσκεται από το μέρος του αυλακιού και του πίσω μέρους της στοάς, στηρίζεται με την κοιλιά της στο επικλινές έδαφος και δένεται γερά. Το κάτω άκρο της με το προκάνουλο και το φ'σούν ακουμπά σε γερή βάση και κώνεται στην αρχή της στοάς, έτσι που ο μεγάλος πίδακας να χτυπά τα κιάλια της φτερωτής.

Το κτίριο του μύλου ορθώνεται πάνω από το δάπεδο της στοάς. Η κάνουλα του νερού βρίσκεται πάντα έξω από το κτίσμα. Στο ισόγειο οικοδόμημα, η κύρια πύλη είναι πάντα μεγάλη και πλατιά. Τόση που να χωρά να περάσει μέσα φορτωμένο με άλεσμα γαϊδούρι ή άλογο ή μουλάρι. Ξεφορτώνεται το ζώο και οδηγείται έξω ώσπου να γίνει η άλεση. Μετά το ξαναβάζουν μέσα για να φορτωθεί. Αυτό γίνεται κυρίως με την κακοκαιρία. Η μεγάλη αυτή πύλη είναι με καμάρα, θολωτή δηλαδή

και η πόρτα της μένει σχεδόν όλο το χρόνο ανοικτή. Υπάρχει κι άλλη πορτούλα μικρότερη να μπαινοβγαίνει ο μυλωνάς (τώρα τελευταία η μεγάλη πύλη, που κωράει και φορπάρικο, είναι τσιμεντένια). Σε μια άκρη του κπρίου του μύλου είναι και το τζάκι του μυλωνά. Ανάβει φωτιά της κρύες μέρες, ζεσταίνεται ο ίδιος, πυρώνονται και οι κωρικοί που έρχονται ν' αλέσουν. Εδώ ψήνεται και η νόσπημ κουλούρα του μυλωνά. Σε μερικούς μύλους, υπάρχει και άλλο πάτωμα (όπως στου Βιρού) πάνω από το ισόγειο. Αυτό χρησιμεύει για κατοικία της οικογένειας του μυλωνά. Άλλοτε πάλι, κάποιο οικοδόμημα κολλητά στο μύλο είναι η κατοικία του μυλωνά και της οικογένειάς του (στο μύλο τ' Αϊ-Γιώργη η κατοικία του μυλωνά αποτελεί οικοδομή ξεχωριστή). Πρέπει να ξέρουμε πως η δουλειά του μυλωνά απαιτεί να βρίσκεται όλο το εικοσιτετράωρο στο μύλο. Κλείνει την πόρτα μόνο τις μεγάλες, τις βαριές, όπως λένε, γιορτές (πάσχα, Χριστούγεννα κ.λπ.) Το ισόγειο κτίριο σκεπάζεται όταν φέρει κατευθείαν στέγη με πλάκα (ασβεστολιθικές πλάκες) ή με τη γερή μαυρόπλακα. Τελευταία, σκεπάζονται οι μύλοι και με κεραμίδια, τσίγκο, κ.λπ. Στην περίπτωση τούτη, οροφή δεν υπάρχει. Φαίνονται οι γρενπιές, τα ψαλίδια, τα πέταυρα, κ.λπ. Όταν ο μύλος έχει και άλλο πάτωμα πάνω, τότε το δάπεδο είναι ξύλινο, στηρίζεται στο μεγάλο οριζόντιο ξύλο, τη λεγόμενη καρίνα. Το πάνω κτίσμα, που το λένε και κούλια, σκεπάζεται με τα ίδια υλικά, όπως και όταν είναι ισόγειο. Τα παράθυρα είναι συνήθως μικρά, με πράκα ή θόλο και σιδεριές (σιδεροκάγκελα). Σε μερικούς μύλους υπάρχει καγιάτ (υπόστεγο) έξω κολλητά.

Του γύρ'ζμα τ' μύλ' (το γύρισμα του μύλου). Θα πεί, μπαίνει σε λειτουργία ο μύλος. Είναι γυρ'ζμένους ου μύλους (είναι γυρισμένος ο μύλος). Θα πει πως αλέθει ο μύλος, είναι σε λειτουργία.

Περιγραφή λειτουργίας: Το νερό από το μυλαύλακο πέφτει στην κάνουλα. Η σταματήρα το εμποδίζει να χτυπά τη φτερωτή. Έχει αδειαστεί το γέννημα (καλαμπόκι, σιτάρι, βρίζα, ένα από τα τρία) στην κουτσίνα. Το βαρδάρι έχει κανονιστεί. Επίσης, με τη σκουτήρα έχει κανονιστεί η επαφή της πάνω μυλόπετρας με την κάτω, για να βγει το ανάλογο αλεύρι, χοντρό, ψιλό, κ.λπ. Το σακί έχει σκαλωθεί μπροστά στη βρύση. Τραβά τη σταματήρα ο μυλωνάς. Γυρίζει η φτερωτή και μαζί της ο κεντρικός άξονας και η πάνω μυλόπετρα. Το μικρό αδράχτη, που είναι στερεωμένο στη χελιδόνα χτυπά το μάνταλο στο βαρδάρι, που κινείται ρυθμικά και κύνεται από το ανοικτό άκρο του καρυκιού λίγο-λίγο το γέννημα στην τρύπα της μυλόπετρας. Το αλεσμένο αλεύρι βγαίνει από τις μυλόπετρες στην αλευροθήκη και από την τρύπα-βρύση κύνεται στο σακί. Μόλις πέσει όλο το γέννημα από την κουτσίνα, μπαίνει η σταματήρα. Δεν κάνει να γυρίζει ο μύλος ξερός (χωρίς γέννημα στις μυλόπετρες) γιατί φθείρονται οι μυλόπετρες.

Μυλωνάς, είναι τ' αφεντικό (κι ως τον έχει μισθωμένο), ο μάστορας του μύλου. Συνήθως μεσήλικας ή γέροντας. Πάντως να μπορεί να σηκώσει τις μεριές μία-μία μόνος του και να ρίχνει από το πατάρι το γέννημα στην κουτσίνα. Πολλές φορές, αυτή τη δουλειά την κάνουν και οι κωρικοί που φέρουν αλέσματα. Ξέρει ένα-ένα τα εξαρτήματα του μύλου και τη δουλειά που κάνουν. Τα απλά τα φπάχνει και μόνος του, όταν σπάσουν ή φθαρούν. Ξέρει να ζυγίζει το μύλο, να χειρίζεται τη σταματήρα και τη σκουτήρα. Να ρυθμίζει τα βαρδάρια. Να κάνει τη χαραγή στη μυλόπετρα. Το σίκωμα της μυλόπετρας γίνεται, βέβαια, με τη βοήθεια του πασπαλιάρη και άλλων κωρικών. Ακόμη, ο μυλωνάς ξέρει καλά να νεροτροβιάζει (να

βάζει και επεξεργάζεται στη νεροτριβή τα μάλλινα και σκούπινα). Γνωρίζει τραγούδια, παροιμίες, μύθους, σακάδες (ευιράπελα) γύρω από το μύλο.

Πασπαλιάρης (πασπαλιάρης). Είναι ο βοηθός, ο παραγιός, ο υπηρέτης του μύλου. Κάνει όλες τις μικροδουλειές και τις κοντροδουλειές στο μύλο. Κυρίως προσέχει συνέχεια το γέννημα που πέφτει στη μυλόπετρα και *πασπαλεύει* το αλεύρι, αν αλέστηκε καλά. Τ'ανακατεύει στην αλευροθήκη με το χέρι του, το τρίβει στα άκρα των δακτύλων του, αν είναι κοντρό ή φτηνό, βάζει στην παλάμη του ενός χεριού μικροποσότητα τραβάει το αλεύρι προς τη βρύση της αλευροθήκης να πέσει στο σακί, που το ανασπώνει πότε-πότε να κατακάσει το αλεύρι μέρα σ' αυτό. Ρίχνει και την πασπάλη (έλαφρό στρώμα αλευρόσκονης) από την πάνω επιφάνεια της άνω μυλόπετρας μέσα στην αλευροθήκη. Πασπαλιάρης ήταν Τούρκος, τότε ο πασπαλιάρης ήταν αράπης. (Τραγούδια και παροιμώδεις φράσεις θα εκτεθούν παρακάτω).

Ξάι ή ξαγ' (ξαγι) λέγεται το αλεστικό, το δικαίωμα πληρωμής που κρατάει ο μυλωνάς. Τα αλεστικά του μυλωνά δηλαδή. Το λένε και μυλονόμ' (μυλονόμι), το νόμιμο του μυλωνά, του μύλου δηλαδή.

Το ξάι βγαίνει από το άλεσμα (το αλεύρι) ή και από το γέννημα, πρίν ριχτεί στο μύλο, με ειδικό μέτρο, την ξαγέρα ή ξαέρα.

Η **ξαέρα ή ξαγέρα** είναι το μέτρο που μετριέται το ξάι. Η παλιά ξαγέρα ήταν ένα ξύλινο δοχείο μονοκόμματο, πελεκητό σε κορμό (κουτσιούπι) δέντρου. Σκαμμένο δηλαδή κουτσιούπι. Αλλά και με δόγσες και στεφάνια μεταλλικά ή ξύλινα, σαν βαρελάκι. Το ύψος παλιότερης ξαέρας έφτανε και τα εβδομήντα εκατοστά. Την ξαέρα λέγανε και *ισ'τούρ ή τσιατούρα* (τσιτούρι ή τσιατούρα). Ο μυλωνάς έχει όριο πόσο θα ρίχνει στην ξαέρα του από το άλεσμα και πόσο θα τη γεμίζει. Ο χωρικός συχνά τον παρατηρεί: «'Αει, σαν και να την παραγεμίζεις την ξαέρα. Κι του πλών'ς κιάλας».

Του φκυάρ' (φτυάρι). Μικρό ξύλινο φτυαράκι, σαν σέσουλα δηλαδή. Μ' αυτό γεμίζει η ξαέρα και γίνονται και άλλες μικροδουλειές στην αλευροθήκη (αριθ. 31).

Η **κούφτα τ' πασπαλεύρ'** (η κούφτα του πασπαλεύρη). Είναι το επιπλέον, κατ' ευχαρίστηση, που δίνεται από το γεωργό, το χωρικό, το πασπαλεύρη. Μετριέται με τη κούφτα. «'Αει κι τ' κούφτα τ' πασπαλεύρ'» λέει ο χωρικός.

Η **κούφτα τ' μυλωνά**. Λέγεται έτσι η κατ' ευχαρίστηση κούφτα που δίνει ο χωρικός στο μυλωνά, εκτός από το ξάι. «'Αει κι η κούφτα τ' μυλωνά».

Είδη αλεύρου που αλέθει ο μύλος: Όπως είπαμε, η επαφή στις μυλόπετρες κανονίζεται με τη σκουπέρα. Έτσι το αλεύρι βγαίνει: πολύ κοντρό και το λένε **σκούβαλο**. Παρόμοιο είναι και το **πληγούρι**. **Χοντρό** αλεύρι, όπως τέτοιο είναι συνήθως το σταρίσιο για τον τραχανά. **Μέτριο**, το μεταξύ κοντρού και ψιλού. **Ψιλό** αλεύρι (όπως αυτό για πίτες και λειτουργιές) (πρόσφορα). Άχνη είναι το πιο ψιλό αλεύρι (για πίτες, γλυκά, κ.λπ.). Οι χωρικοί προημούν το μέτριο, "για να φτουράει", όπως λένε. Όσο φτηνότερο γίνεται τ' αλεύρι, τόσο μεγαλύτερη η δουλειά στις μυλόπετρες.

«'Αργησε τ' άλεσμα, γιατί τόηθελε άχνη», δικαιολογείται ο μυλωνάς στους χωρικούς που περιμένουν.

Σήμερα αλέθουν στους μύλους καλαμπόκι για κουλούρα, μερικές φορές και στάρι. Κυρίως, όμως, αλέθουν γεννήματα για ζωοτροφές. Τους καλοκαιρινούς μήνες και πότερο. Αλωνάρη (Ιούλιο) και Αύγουστο αλέθεται στους μύλους το στάρι

για τραχανάλευρο (αλεύρι για τραχανά).

Άλεσμα (άλεσμα). Είναι το κάθε δημητριακό που προσκομίζεται για άλεση στο μύλο. Άλεσμα λέγεται και η εργασία για άλεση στο μύλο.

Το άλεσμα μετριέται και υπολογίζεται σε φορτώματα. Το φόρτωμα για άλεσμα, όπως λέγεται. «Τοίμασ' τ' άλεσμα για του μύλου», λέει άντρας στη γυναίκα του. Τα αλευροσάκια γεμίζονται ως τη μέση περίπου με γέν'μα (καλαμπόκι, στάρι, βρίζα). Το κάθε σακί λέγεται **μεριά**. Δυο μεριές για ένα φορπάρικο (ζώο προς φόρτωση). Το φορπάρικο είναι το γαϊδούρι, το άλογο, το μουλάρι. Παλιότερα οι νοικοκυραίοι, οι αφεντάδες πήγαιναν με το κάρο ή τη σούστα τα γεννήματα για άλεση στο μύλο. Το βάρος στις μεριές είναι ανάλογο με το ζώο και τη δύναμή του. Το βαρύτερο άλεσμα φορτώνεται στα μουλάρια (ως 60 οκάδες ή 75-80 κιλά). Για το βάρος στο φορπάρικο λαμβάνεται υπόψη και ο δρόμος, η κατασκευή του (κακοτράχαλος, ανηφόρες, κατηφόρες, κ.λπ.). Τις μεριές ο νοικοκύρης κωρικός τις ζυγίζει στο σπίτι του, πριν ξεκινήσει για το μύλο, με το στατέρι (στατήρα). Μεταχειρίζεται το **ζ'γιαστόξ'λο** (ζυγιαστόξυλο) για το ζύγισμα. Τούτο είναι γερό ξύλο, στο πάχος παιδικού χεριού και μακρύ ως μιά οργιά. Τοποθετείται κατά το ζύγισμα οριζόντια στους ώμους των δυο ζυγιστάδων (κωρικών, μυλωνάδων, κ.λπ.) και κρεμιέται το τσιγκέλι του στατεριού, για να υψωθεί και ζυγιστεί το προσδεμένο βάρος στα κάτω τσιγκέλια.

Η **φορτουτήρα** (φορτωτήρα) είναι γερό ξύλο, δικαλωτό στην κορυφή και χρησιμοποιείται στη φόρτωση να μη γέρνει η μια μεριά, ώσπου να φορτωθεί και η άλλη. Φορτουτήρα και ζ'γιαστόξ'λο, υπάρχουν οπωσδήποτε στο μύλο.

Ανήλιαγου άλεσμα, λέγεται το άλεσμα που δεν είναι καλά λιασμένο, στεγνωμένο στο ήλιο, με αποτέλεσμα να κολλάει στις μυλόπετρες. «Είσι ανήλιαγου τ' άλεσμα κι κουλλάει», λέει ο μυλωνάς.

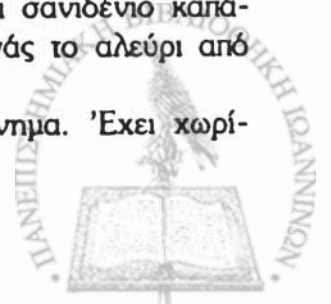
Στο μύλο ζυγίζεται το άλεσμα όταν το απαιτεί ο κωρικός που ήρθε για άλεση. Συνήθως υπολογίζεται με το φορπάρικο ζώο.

Η **κλούρα τ' μυλωνά** (κουλούρα του μυλωνά). Είναι η κουλούρα που ψήνει ο μυλωνάς στα γρήγορα στη θρακιά του ιζακιού του. Προσφέρει απ' αυτή και στους πελάτες. Θεωρείται πάντα νόστιμη, προσφαγίζεται με τυρί. «Νόστιμο του ψουμί, σαν κλούρα τ' μυλωνά».

Οικογένεια του μυλωνά. Ο **μυλωνάς**, που πάντα είναι αλευρωμένος. Η γυναίκα του που φέρεται συνήθως με το παρατσούκλι **μυλωνού** ή **μυλωνέσια**. Είναι κατά κανόνα κοντή, κοντροκώλου, όπως λένε. Περπατά και κάνει τις δουλειές άναργα (αργά-αργά). Βοηθάει τον άντρα της μυλωνά στη νεροτροβιά. **Μυλωνόπουλα** καλούνται τα παιδιά του μυλωνά. Ξυπόλητα τα καλοκαίρια και πρόθυμα να βοηθήσουν στο μύλο. (Κρατούν το καπίστρι στο φορπάρικο, τρέχουν να δουν μην και έσπασε καμιά δέση στο μυλαύλακο, κ.λπ.). Ευνόητο, πως η κατάσταση της οικογένειας του μυλωνά περιγράφηκε, όπως είχε σε παλιότερες εποχές. Αλλά και σήμερα τα πράγματα δεν απέχουν πολύ από την περιγραφή που έγινε.

Ου τάλαρος. Είναι ξύλινος κάδος-βαρέλι. Φπαγμένος με πάτο, δόγκες και μεταλλικά ή ξύλινα στεφάνια. Ο τάλαρος είναι ανοικτός επάνω και έχει σανιδένιο καπάκι πρόσθετο. Στο μύλο υπάρχουν και τρία ταλάρια. Βάζει ο μυλωνάς το αλεύρι από τα ξάγια. Σταρένιο, καλαμποκίσιο, βρίζινο.

Τ' αμπάρι. Βάζει ο μυλωνάς το ξάγι, όταν τό παίρνει σε γέννημα. Έχει κωρί-

σματα για το στάρι, το καλαμπόκι, τη βρίζα (σίκαλη).

Ευκαιριακά γίνεται λόγος με συντομία για τον χειρόμυλο:

Χειρόμυλος (χειρόμυλος). Δυο μικρές μυλόπετρες. Η πάνω φέρει τρύπα στη μέση να πέφτει το γέννημα και σ' ένα σημείο προς την περιφέρειά της μια εσοχή να κωθεί ένα σουβλερό κερουλάκι, για να πάνεται και περιστρέφεται επί της κάτω. Στο χειρόμυλο γινόταν μικροαλέσεις στο σπίτι και κυρίως το «κόψιμο κοφτού», του πληγουριού δηλαδή.

Χειρομβούλιμα (χειρομπούλισμα) λέγεται το γύρισμα του χειρόμυλου.

Χειρομβλάου, γυρίζω, φέρνω γύρω το χειρόμυλο να κόψω κοφτό, πληγούρι.

Σήμερα δε χρησιμοποιείται ο χειρόμυλος.

Του σαμαρότσιουλου για του μύλου (το σαμαρότσιολο για το μύλο). Υφαντό γερό να μη βάζει νερό, κυρίως από τραγόμαλλο. Το ρίχνουν τις βροκερές μέρες οι χωρικοί πάνω στο φοτιριάτικο με τ' άλεσμα. Δεν πρέπει να νοτίσει ούτε το γέννημα, μα ούτε, ακόμα περισσότερο, το αλεύρι.

Η **γρούνα τ' μυλωνά** (η γουρούνα του μυλωνά). Ανέκαθεν οι μυλωνάδες έτρεφαν γουρούνα στο μύλο. Το κουμάσι το είχαν κοντά στο μύλο. Αλεύρι που χυνόταν καταγής, άλεσμα από τη χαραγή, κ.λπ., ήταν μπόλικο στο μύλο να ταΐσει η γουρούνα με τα γουρουνόπουλα.

B. Εθιμικά του μύλου

1. Συνήθειες, έθιμα

α) Όταν ο νοικοκύρης φέρνει στο μύλο στάρι να τ' αλέσει για λειτουργίες (πρόσφορα), τότε ο μυλωνάς καθαρίζει, όπως λένε, το μύλο. Ρίχνει δηλαδή στάρι δικό του ν' αλεστεί και παρασύρει από τις μυλόπετρες τα τυχόν απομεινάρια άλλου δημητριακού, (καλαμποκιού, βρίζας).

β) Όποιος πάει για πρώτη φορά στο μύλο ν' αλέσει, συνήθως νεαρό άτομο, τότε ο μυλωνάς τον αλευρώνει. Τον ραντίζει, δηλαδή, με λίγο αλεύρι. «'Αει να σ' αλευρώσουμι, πρώτ' βουλά έρχισι στου μύλου».

γ) Κατά παλιά συνήθεια, στα χωριά που μεταχειρίζονται τους καλοκαιρινούς μήνες το νερό του μύλου για πόσιμα των καλαμποκιών, το κόβουν και το ξαναφήνουν ορισμένη ώρα, ακολουθώντας αστερισμό. Αυτό γίνεται οπωσδήποτε τις νυχτερινές ώρες. Έτσι, κόβουν το νερό από το μυλαύλακο και το γυρίζουν στα χωράφια «με το σκάσιμο τ'ς πούλιας». Δηλαδή όταν βγεί η πούλια στο βουνό ανατολικά. Ποτίζουν όλη τη νύχτα και ο μύλος βέβαια αργεί. Μόλις, όμως «κάτ' η πούλια», δύσει, τότε τραβούν τις κόφτρες και το νερό μπαίνει στο μυλαύλακο. Αυτό γίνεται στους μύλους και τα χωριά που το νερό είναι λιγοστό το καλοκαίρι.

δ) Στο μύλο, ώσπου να πάρουν σειρά ν' αλέσουν, κάθονται και λένε κουβέντες, διάφορα νέα από τα χωριά τους, μύθους, παραδόσεις, θρύλους, σιακάδες (ευτράπελα), μπουαμπέπα (κουβέντες για πολλά και διάφορα), κουτσομπολιά, κ.λπ. Στο μύλο τ' Αϊ-Γιώργη, λόγου χάρη, διηγούνται πάντα τις παραδόσεις για «την τρύπα τ' Αϊ-Γιώργη», τον τρύπιο βράχο και τον Άγιο Γεώργιο με το στοιχειό. Γι' αυτό και «στο μύλο, όπως λένε, μαθαίν'ς χίλια δυο πράματα».

ε) Η σειρά στο μύλο, δηλαδή «πότε θα ρίξ' ο ένας και πότε ο άλλος» (πότε θα ρίξει στην κουτίνα το γέννημα για άλεση), κανονίζεται με την άφιξη του καθε-

νός. Όταν φτάνει ο καθένας με το φορπάρικο μπροστά στο μύλο και ξεφορτώνει, παίρνει και τη σειρά του. Όποιος θέλει, δίνει τη σειρά του στον άλλο και παίρνει εκείνου. Ο καθορισμός μ' αυτό τον τρόπο της σειράς είναι απαράβατος.

στ) Μόλις γυρίζει το άλεσμα από το μύλο στο σπίτι, η νοικοκυρά φτάνει κλούρα (κουλούρα). Αυτό γίνεται, όταν έχει τελειώσει το αλεύρι στο σπίτι και δεν έχουν ψωμί. Η κουλούρα η καλαμποκίσια ψήνεται αγένωτη και γρήγορα. Αλλά και όταν έχουν αλεύρι παλιό στο σπίτι, τα παιδιά και οι γέροι ιδιαίτερα, επιθυμούν κουλούρα από φρεσκοαλεσμένο αλεύρι. «Άει, μόλις έρθ' τ' άλεσμα, θα σας φτιάσου κλούρα», λέει η μάνα στα παιδιά.

ζ) Νιόνυφη και γενικά νεαρή γυναίκα δεν πάει μόνη της στο μύλο. Κανονίζει να 'ναι παρέα με συγγενικό της πρόσωπο, συνήθως τη θεία της. Αυτό γίνεται, για να μη την κουτσομπολέψουν και για να μη την πειράξει ο μυλωνάς. Καμιά φορά η νεαρή μάνα, αν δεν πάει με συγγενή στο μύλο (ο άντρας της βρίσκεται στο ταξίδι) παίρνει μαζί της για παρέα το πιανούμενο (μεγαλύτερο παιδί της). Ο μυλωνάς, όταν έρχεται νεαρή γυναίκα για πρώτη φορά στο μύλο, την αλεύρωνει. Ρίχνει αλεύρι και πασχίζει να τη καϊδέψει κιόλας. Τον βλέπει η θεία που έχει τα μάπα τέσσερα και ξέρει το μυλωνά που είναι γυναικάς. Τον αποπαίρνει αμέσως να σταματήσει τ' αλευρώματα : «Κάτ' τα χέρια απ' τ' γυναίκα, κι άσ' τ' αλευρώματα, γιατί θα στα βάλω στο μύλο να γένουν πατσιάς...».

2. Προλήψεις, δεισιδαιμονίες

α) Το δαιμονάλευρο. Δαιμονάλευρο λένε το αλεύρι από γέννημα (καλαμποκι, στάρι, βρίζα) που αλέστηκε μέρα βαριάς γιορτής. Πιστεύουν πως ο δαίμονας (ο διάβολος) παρέσυρε το νοικοκύρη να πάει στο μύλο ν' αλέσει μέρα βαριάς γιορτής. (Και η Κυριακή λογαριάζεται στις βαριές γιορτές, γι' αυτό πηγαίνουν στο μύλο το βράδυ της μέρας αυτής, μετά τον εσπερινό). Σ' αντάλλαγμα, λοιπόν, ο δαίμονας δίνει θεραπευτικές ιδιότητες στο αλεύρι της γιορτής, το δαιμονάλευρο. Κάνουν καταπλάσματα για εξωτερικούς πόνους και ρόφημα για εσωτερικούς. Ο νοικοκύρης, για να αποφύγει το δαιμονάλευρο να το φέρει στο σπίτι, δεν το φορτώνει, δεν το παίρνει από το μύλο Κυριακή πρωί ή άλλη βαριά γιορτή. Τ' αφήνει για την επόμενη μέρα. Από το τυχόν δαιμονάλευρο που «θα μπει στο σπίτι», το πρώτο καρβέλι ή ταψί που θα ζυμωθεί και θα ψηθεί το λένε «καρβέλ' τ' δαίμονα» ή «ταψί τ' δαίμονα» αντίστοιχα.

β) Άμα, με το φόρτωμα ή το ξεκίνημα για το μύλο, κοπρίσει το ζώο, τότε ο χωρικός πιστεύει πως θα βρει αμέσως ν' αλέσει. Κι ούτε άλλο εμπόδιο (χαλασμένος μύλος, από χαραή οι μυλόπετρες, κ.λπ) θα του τύχει. (Η πρόληψη διατηρείται.)

γ) Άμα, πηγαίνοντας για το μύλο, ο χωρικός νοικοκύρης, απαντήσει λαγό στο δρόμο ή στο μονοπάτι (περάσει φράσι! μπροστά του), τότε θα του τύχει αναποδιά στο μύλο. «Αμ τούειδα ιγώ απ' του δρόμου! Μότ'χε λαγός!» Άμα, πάλι τύχει να περνάει φίδι στο μονοπάτι που πάει με το φορπάρικο για το μύλο και πάλι το θεωρεί κακοσημαδικά. Το ίδιο πιστεύει και για την αλεπού. Συνήθως του γέρνει το φορτίο το ζώο και το ρίχνει κάτω και μετά είναι παιδεμός το ξαναφόρτωμα. (Οι προλήψεις διατηρούνται.)

Γ. Μνημεία λόγου γύρω από το μύλο, την άλεση, το μυλωνά

1. Παροιμίες και παροιμώδεις φράσεις:

Παρουσιάζονται παροιμίες και παροιμώδεις φράσεις σχετικές με το μύλο, την ονοματολογία του, την άλεση, το μυλωνά, χωρίς να δίνεται έμφαση στην αλληγορική, τη μεταφορική τους σημασία, πράγμα που αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης.

«Γέθαναν τα πιδιά τ' μυλωνά για νιρό» (για όποιον, έχοντας κάτι σε αφθονία, παραπονείται ότι το στερείται, δεν το έχει). «Καθένας κλαίει το χάλι τ' κι ου μυλωνάς τ' αυλάκι τ'» (καθένας με τον πόνο του). «Σαν το βαρδάρ' τ' μύλ' πάει το στόμα τ'ς» (για τον πολυλογά, την πολυλογού). Η παροιμία από τα βαρδάρια του μύλου που χτυπούν συνεχώς και ρυθμικά. «Μην πας στο μύλο, να μην ακούεις τα βαρδάρια» (για όποιον θέλει να πάει κάπου, που είναι δεδομένο ότι θ' ακούσει πολυλογία, θα κατηγορηθεί). «Ο καλός ο μύλος τ' αλέθ' όλα». «Μπάτε σκύλοι αλέστε κι αλεσπκά μη δίνετε». «Γυρεύεξ καλλιγραφία απ' τ'ς μυλωνούς τον κώλο» (για όποιον απαιτεί καλλιτεχνία απ' εκεί που δεν πρέπει). «Αυτά τα λέν' στου μύλου» (λόγια να περνά η ώρα, ανεύθυνες κουβέντες). «Στου μπατziαριό κι στου μύλου τούειπε» (για το πόσο δημοσιοποιήθηκε ένα πράγμα). «Ου μυλωνάς, αν τ'ναξ' τα γένεια τ', μια κλούρα φκιάν'». «'Η παπάς παπάς ή ζευγάς ζευγάς ή καθάριος μυλωνάς». «Βαστάει σαν η μπάμπου στου μύλου» (όταν συναντά κάποιος εμπόδιο ή αναποδιά στο μύλο). «Βαστάει σαν η μπάμπου στου μύλου» (για να δείξουν την ανθεκτικότητα πράγματος ή προσώπου). «Θέλ' αλεύρωμα» (για σπάνια συνάντηση ή επίσκεψη). «Αν λαλείς κι δε σ' ακούν, τάξε πως είσι στου μύλου» (όπου, από το θόρυβο, ούτε ακούς ούτε σ' ακούνε). «Νόστιμο του ψουμί, σαν κλούρα τ' μυλωνά» (για να παρομοιασθεί κάτι νόστιμο). «Χάσαμεν κι τα πασπάλια». (όπως: χάσαμεν τ' αυγά κι τα καλάθια). «'Αγία Βαρβάρα φώναξι κι Αϊ-Σάβας αποκρίθικι, μαζέψι ξύλα κι άχυρα κι σύρτε κι στου μύλου...». «Θα βρέξ', γκυλίσκι η γρούνα τ' μυλωνά» (από σχετικό μύθο).

2. Ανιγμάτα για το μύλο

- α) «Μέρα νύχτα γύρα φέρν' κι όλο τρώει κι κέζ'» (ο μύλος).
- β) «Κοιλιά με κοιλιά, με χειρουδουλειά, τρώει κι κεζ'» (ο χειρόμυλος).

3. Συνθηματική γλώσσα

Συνθηματική γλώσσα οι μυλωνάδες δεν έχουν. Κι αυτό, γιατί έρχονται σε επαφή με τον κόσμο πολλών χωριών καθημερινά. Εξάλλου ο μυλωνάς είναι ένας στο μύλο, σε αντίθεση με άλλα επαγγέλματα (μαστόρων, ραφτάδων, κ.λπ.) που δουλεύουν παρέες, μπουλούκια. Όμως, στα "Κουδαρίτικα" (μαστόρων-κτιστάδων) μπήκαν λέξεις από την ονοματολογία του μύλου. Έτσι, «αλέθου» και «άλεσμα» στα Κουδαρίτικα θα πεί «αποπατώ» και «αποτάτμα».

4. Παραδόσεις, μύθοι, ευτράπελα

α) «Τα δωδεκάημερα οι δαιμόν' βγαίνουν κι πααίν' στ'ς μύλ'ς. Σα να πούμι ου μύλους τ' Μπαλαμπάν' γιουμίζ' δαιμόν'ς τα δωδεκάημερα. Δεν κουτάει άνθρουπους να τουν ρίξ'ν στου ρέμα. Κι ου μυλωνάς τουν κόβ' του μύλου, γιατί τουν βάν'»

μπρουστά οι διαόλ' κι ακούει τα βαρδιά όλ' τ' νύχτα». (Διήγηση της Νάστως Μπότσαρη, 85 χρονών. Καταγόμενη από Τσαγκαρόπουλο Πρέβεζας, παντρεμένη στο Κουκλέσι).

β) «Όπως κυνήγαε το στοιχειό ο Αγιώργ'ς να του σκουτώσ' μι του κουντάρ', τ' φεύγ' μια κουνταριά κι χτύπ'σι στου σιφάν' (το βράχο) κι του τρύπ'σι πέρα-πέρα. Να κι η τρύπα απ' φαίνιπ. Κι κάτους τους κυνήγαε ου Αγιώργ'ς το στοιχειό πατάει νια πατ'σιά ψ'λα στ'ν Ουλύτσ'κα κι άν'ξι εκείν' η γούβα ψ'λά στου β'νό τ' Κουκλεσιού. Πατάει κι άλλ' μία πατ'σιά το στοιχειό στου ριζό κι άν'ξι γούβα μινάλ' κι πέταξι νιρό, γίγκε λούτσα κι κίν'σι κι πουτάμ'. Είφι του Β'ρό να καταλάβ'ς. Έχ' κι μύλου κι νιρουτρουβιά». (Από το στόμα του Μήτρου-Νάσιου Αθανασόπουλου από το Κουκλέσι, που παραχειμάζει στον 'Αι-Γιώργη Φιλαππιάδας, 80 χρονών. Η παράδοση για την «τρύπα τ' Αϊ-Γιώργη» λέγεται και σήμερα στο μύλο).

γ) «Νια βουλά δυο γραμματσ'μέν' νύχτουσαν σ' ένα μύλο. Έκατσαν να πιάσουν τ' νύχτα. Ου μυλωνάς έφκιασι κλούρα ρουκίσι. Τ'ς έδουσι να φαν'. Ικείν' δεν έβαλαν στου στόμα. Στρώνιπ κι ου μυλουνας κι τ'ν τρώει όλ' τ' γκλούρα. Τ'ν προσφάισι μι τυρί. Κλούρα κι τυρί δε κουρταίνιπ πουτέ, τ'ς έλεε, κι έτρουγε. Γκωπώ, λέει ου ένας, πόκανι του γιατρό. Αυτός θα πθάν', θα σκάσ' απόψι! Πάμι όξου να κοιμ'θούμ, τ' λέει ου άλλους πόκανι τισν αστρουνόμου. Ου μυλουνας τ'ς είπ: Να μη κοιμ'θήτι όξου, θα βρέξ' τ' νύχτα. Ικείν' δεν τουν άκ'σαν. Βήκαν όξου. Τ' νύχτα έπασι βρουχή κι μπήκαν μέσα σα γάπς βριμένις. Του προύι ου αστρουνόμους ρουτάει του μυλουνα: Καλά, δε μας λες, πώς ήξιρις όπ θα βρέξ'. Α! τ'ς λέει ου μυλουνας, του κατάλαβα γιατί του δειλ'νό γκυλίσκι η γρούνα μ'. Έτσι βήκι κι η παροιμία: Θα βρέξ', γκυλίσκι η γρούνα τ'μυλουνα». (Ο μύθος λέγεται απ' όλους τους μυλωνάδες.)

δ) «Νια βουλά άλεσε ου κουμπάρου στου μυλουνα πούπταν κουμπάρου τ' κι εκειός. Όντας έβγαзи του ξάι, ου κουμπάρου έλεε στουν κουμπάρου τ' του μυλουνα. Ιμένα κουμπάρι θα μ' παρ'ς λιγόπρου ξάι, έτσι; Κι ου κουμπάρου ου μυλουνας έλεε στουν πασπαλιάρ': Μη τ' γιουμίεις τ'ν ξαέρα για τουν κουμπάρου, έτσι; Μη τ' γιουμίεις. Κι μι του χέρ' ου μυλουνας έδ'χνι να τ' γιουμίστ' τ'ν ξαέρα ως τ' γκουρφή. Ου πασπαλιάρ'ς κατάλαβε. Ου κουμπάρου δεν τουν είφι του μυλουνα πούπταν πίσου τ'». (Το ευτράπελο λέγεται από τους μυλωνάδες και σήμερα.)

5. Δημώδη δίστιχα και δημοτικά τραγούδια για το μύλο

«Μαρκωρή του μυλω
χάλασ' ο μύλος δε γυρνά»

«Μυλωνά, μυλωνά,
χάλασ' ο μύλος δε γυρνά,
κάποιο δόντι έχει σπάσει
κι ο τροχός έχει χαλάσει»

«Κατρουγιάρη μαντρουγιάρη,
που κατράς κι αλέθει ο μύλος»

(Λέγεται από τα παιδιά σε συνομήλικό τους ή και μεγαλύτερον, που κατούρησε

κατά λάθος το παντελόνι του ή παθαίνει νυχτερινή ενούρηση.)

«Γύραν' τ' απόσκια γύρανε, Λελούδω μ' στην αυλή σου
κι εσυ Λελούδω μ' νύχτωσες στο μύλο μην παίνεις,
γιατ' είναι Τούρκος μυλωνάς κι αράπης πασπαλιάρης.
Παίρνουν το ξάει φίλημα και την πασπάλη μάπα»

«Κίνησα να πάω στο μύλο
με τη θεία μου τη Βασίλω.
Εγώ είχα στάρι, αυτή είχε ρόκα,
πήραγε να ρίξει πρώτα.
Σπρώξε αυτή και σπρώξε εγώ,
μες στ'ν αλευροθήκ' οι δυο.

.....
Στη λαχτάρα πούχα πάρει,
να κι ο μυλωνάς για ξάι
και μας ξάγιασε τους δυο,
με γχιαστόξυλο γερό».
(Τραγουδιέται τις Αποκριές.)

(Αποσπάσματα από διάφορα δημοτικά τραγούδια).
«Απ' τα μαλλιά την άρπαξε, της κόβει το κεφάλι,
λιανά κομμάπα τό 'κανε, στο μύλο το πηγαίνει.
- 'Άλεσε, μύλο μ', άλεσε, κακιός γνωμής κεφάλι,
φκάσσε τ' αλεύρι κόκκινο και την πασπάλη μαύρη».
«'Αφγκ' ο Γιάννος την κλεψιά κι έπασσε το ζευγάρι

.....
βρίσκει το μύλο χάρβαλο και το νερό κομμένο,
όσο να βάλει το νερό, να σιάσει και το μύλο».

«...Γυρεύει μύλους δώδεκα μ' όλους τους μυλωνάδες...»

.....
Κατουρώντας, κατουρώντας,
κίνησαν τα κουτσολόκια.
Κι ήταν κι ένα κουτσολάκι,
πού 'χε κι ένα κουτσομύλι,
κι άρχισε κι αυτό ν' αλέθει
και οι τοίχοι του σειούνται
κι έφυγαν κι οι μυλωνάδες
με το τσόκο στο ζουνάρι
και τα ξάγια στο κεφάλι».

(Τόσο τα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στο μύλο, όσο και τους στίχους από παρόμοια ενθυμούνται μυλωνάδες και χωρικοί).

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'
ΕΤΟΣ 69
ΤΕΥΧΟΣ 24
ΠΡΕΒΕΖΑ

Κοινωνιολογία: Σ. ΔΑΜΙΑΝΑ

Κοινωνία: Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ,

Κ. ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ Λαογραφία:

Β. ΑΥΔΙΚΟΣ, Δ. ΡΑΠΤΗΣ Τοπική

Ιστορία: Θ. ΑΚΡΙΔΑΣ, Γ. ΜΟΥΣΤΑ

ΚΗΣ Ταξιδιωτικά: Β. ΒΑΓΚΝΕΡ

Ιδιωτικό αρχείο Νίκου ΚΑ

ΡΑΜΠΕΛΑ Περιβάλλον: Α. ΣΤΑ

ΜΑΤΗ, Θ. ΠΑΠΑΡΟΪΔΑΜΗΣ, Δ. ΠΑΒΕΛΗΣ

Β. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΣ Πεζογραφία:

Θ. ΜΠΑΟΣ, Θ. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Σ. ΝΤΟΥ

ΣΙΑΣ, Ζ. ΠΑΠΑΖΗΣ Ποίηση: Π.

ΔΟΝΟΣ Εικαστικά: Α. ΠΑΠΑΔΗ

ΜΗΤΡΙΟΥ - [REDACTED]

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Ιούλιος - Δεκέμβριος 1990

Το νεοελληνικό επώνυμο στην Ήπειρο

του Β. Μάργαρη

Ο χαρακτηρισμός (με την ευρύτερη χρήση και σκοπιμότητά του) είναι η βασική πηγή του επωνύμου. Η ροπή του ανθρώπου να κρίνει το συνάνθρωπό του, προσδίδοντας του γνωρίσματα, που του ταιριάζουν, κι η ανάγκη της διαφοροποίησής μας για ουσιαστικούς (δηλ. σχέσιν έχοντες με τον εσωτερικό μας κόσμο) μα και πρακτικούς λόγους μες στο κοινωνικό σύνολο, συνετέλεσαν περισσότερο από κάθε άλλο στη δημιουργία, κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, του επωνύμου. Το τελευταίο, πράγματι, τούτο - η διαφοροποίηση - καθώς εκ των πραγμάτων και των αντικειμενικών συνθηκών στην ομάδα δεν επέζαν, σαν σχετικός παράγοντας και μάλιστα σαν ο σπουδαιότερος επί του προκειμένου όρος, πάντοτε επιτακτικά στο πλάσιμο του επιθέτου, εμπόδιζε τη δημιουργία του στην αρχαιότητα, που γνώριζε μόνο τα πατρωνύμια και τις προσωνυμίες.(1) Φυσικά και τούτα, όπως και τα οικογενειακά ονόματα, στις ίδιες παραπάνω συγκεκριμένες αιτίες θεμελιώνουν το ξεκίνημά τους. Αργότερα όμως, με τη διόγκωση των πόλεων, τις περισσότερες πολύπλοκες σχέσεις και τη μεγαλύτερη κινητικότητα των πληθυσμών, επιτακτική προβάλλει ανάγκη δημιουργίας του επωνύμου. Ο βυζαντινός κόσμος είναι αυτός, που θεμελιώνει, έτσι, στη χώρα μας τη χρήση του.(2) Στη συνέχεια κι ως τα χρόνια μας το οικογενειακό όνομα εδραιώνεται στέρεα σαν σημαίνον μέγεθος, πολλαπλά χρήσιμη πολιτισμική κατάκτηση και πολύπλευρα εξεταζόμενο επιστημονικά. Οι περιοχές, φυσικά, που περισσότερο απ' όλες τις άλλες βγήκαν κερδισμένες απ' την έρευνά τους στο χώρο του επωνύμου είναι της γλωσσολογίας και της λαογραφίας.(3) Πράγματι, από σκοπιάς, καταρχήν γλωσσολογικής, η συστηματική ένσκηψή μας πάνω στο τελευταίο, μας προσφέρει σημαντικούς κι υπολογίσιμους καρπούς. Πουθενά αλλού, θαρ-

(1) Βλ. Ν.Π. Ανδριώτης, Μορφολογία των νεοελληνικών επωνύμων, "Αντιχάρισμα", Θεσσαλονίκη, 1946, σ. 202. Δ. Β. Οικονομίδη, όνομα και ονοματοθεσία εκ της δοξασίας του Ελληνικού λαού, "Λαογραφία", Τ.Κ.', 1962, σ. 511, υποσ. 1.

(2) Βλ. Φ.Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Ευσταθίου τα Λαογραφικά, τ.Β', Αθήνα 1950, σ.267

(3) Πολλά συμπεράσματα, βέβαια, μελετώντας τον όλβιο τούτο χώρο, μπορούν να βγάλουν και οι περιοχές της ψυχολογίας, της ψυχολογίας των μαζών και της ομάδος ειδικότερα (ρο-πές ισχυρές του χαρακτήρα μας, παρορμήσεις, κληρονομικές καταβολές και τάσεις, κληροδοτούμενες επίκτητα, καλλιτεχνικές κλίσεις, κ.λπ), της κοινωνιολογίας, (επαγγελματική διαστρωμάτωση, οικονομικές και εμπορικές συσχετίσεις, κ.λπ), της Γεωγραφίας, της Ιστορίας κ.ά.

ρούμε, δεν αφνιδιαζόμαστε τόσο πολύ και τόσο συχνά, εντρικφώντας στη γλώσσα, δεν ανακαλύπτουμε τις ικανότητες της να μπορεί ν' απλώνεται με τόλμη, και πέραν του μέτρου, προς κατευθύνσεις "ταμπού" γλωσσικά κι ανορθόδοξες, αναγκάζοντας στη θέσπιση καινούργιων σχετικών κανόνων, όσον στο επίθετο.(4) Από της πλευράς τούτης, πρόκειται για έναν τομέα κυριολεκτικά χρυσοφόρο, απ' τον οποίο μέχρι τώρα μικρά δείγματα μόνο απεκομίσαμε.(5)

Σε πλείστες περιπτώσεις στο επώνυμο διασώζει λέξεις ακρησιμοποίητες πλέον (ή χρησιμοποιούμενες ελάχιστα) στην καθημερινότητα.(6)

Φαινόμενα σχετιζόμενα με τη "συμπεριφορά" τη γλώσσας, "παραξενιές" κι άλλα χαρακτηριστικά της, που δε θα παρουσιάζονταν, ίσως, διαφορετικά, έρχονται, επίσης, καθώς τονίσαμε και παραπάνω, με τη δημιουργία και την πλατειά χρήση των επιθέτων, στο φως.(7) Όσον αφορά τη λαογραφία, ένας ολόκληρος κόσμος - μπο-

(4) Θέλει πράγματι, βαθειά και μακροχρόνια μελέτη, το σκοτεινό εν πολλοίς και σχεδόν άσκαφτο (σχεδόν άσκαφτο σε σχέση με το τι πραγματικά ποσότητες επιστημονικού πλούτου μπορεί ακόμη να μας δώσει) πεδίο του επιθέτου και της προσωνυμίας. Ένα μέγα πλήθος "άγνωστων λέξεων", πλασμένων κάτω από γλωσσολογικούς, κοινωνικούς, ψυχολογικούς όρους, που οι βάσεις και συσχετίσεις τους αξίζει να μελετηθούν με σοβαρότητα, μία πλοκή φθόγγων, γιομάτη "παραξενιές", που τόσον πολύ στη γλώσσα μόνο στην περιοχή τούτη - πιστεύουμε - συμβαίνει, μας εκπλήττει και συνιστά, απόνα σημείο και πέρα, μια πραγματική τεττα incognita για την επιστήμη.

(5) Βασική επί του προκειμένου μελέτη είναι του Ν.Π.Ανδριώτη, Συμβολή στη μορφολογία των νεοελληνικών επωνύμων, "Επιστ. Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Παειπιστημίου Θεσσα-λονίκης", τ. 6ος, 1950.

(6) Π.χ. Κονταξής, Καλαϊτζής, λέτσιος, λάνταβος, κούτσικος, κολιός, κύργιος, τσέφος, συρμακέλης, καζαντζής, τσακτοίρας, αξιούργος, σαράτσης, βρανάς, κουρτέσης, πανούσης, τούσης, σιώζιος, τσιάβος, πατσιούρας, μπύλος, σκούπρας, λιάτης, μπουκουβάλας, μπομπότας, μα-ντζίλας, τζουμανίκας, τσιούρας, τσιότσιος, μαγκλάρας, γρίβας, τσιώμος, μπαρμπέρης, μπαλτατζής, μαγκιώρος, ντούρος, λάϊος, καγγελάρης, μαργιόλας, μπαχλάβας, σιαπλαούρας, χατζής, μπόχτης, βαγενάς, μπεξεβέγκης, νταής, πρίφτης, μπουνταλάς, κουμπλομάτης, κ.λπ.

(7) Μπορούμε π.χ. να σταθούμε στα εξής: πολλά επώνυμα σχηματίζονται παίρνοντας επιπροσθέτως ως πρώτο τους γράμμα (σύμφωνο) το ν της αιτιατικής του άρθρου τους στον ενικό και (αναλόγως με τον επόμενο - δεύτερο τώρα - φθόγγο) μετατρέποντάς το μετά σε γ, μ ή διατηρώντας το (π.χ. καραμπίνας-γκαραμπίνας, κωλέτσης-γκωλέτσης, κάσιος-γκάσιος, παλάσκας -μπαλάσκας, πέγκας-μπέγκας, πάκος-μπάκος, τούσης-ντούσης, τζουβάρας-ντζουβάρας). Συχνά μάλιστα μετατρέπουν το (πρώην) δεύτερο γράμμα τους σ σε ζ, κρατώντας συγχρόνως το επιπρόσθετο ν σαν αρχικό τους και το προηγούμενως αρχικό τους το ίδιο, ή (δίχως καθόλου επιπρόσθετο) με αμετάβλητο το αρχικό τους (π.χ. τσιούνης-ντζιούνης, τσάρης-ντζάρης, τσόκας-ντζόκας, τσιμογιάννης-τζιμογιάννης, τσουμελέκας-τζουμελέκας). Περιπτώσεις, που αξίζουν προσοχής στα δυσεξήγητα εν πολλοίς και επομένως, ερευνητέα φαινόμενα επί του προκειμένου είναι επίσης, των παρατηρούμενων συχνά συνθετικών (περισσότερο των πρώτων συνθετικών) των επιθέτων (νταλα-, κουτρ-, ντελη-, μαντζα-, σια-, τζα-,...), των μετατροπών τους (φθογγικών ορθογραφικών τονισμού: σιώζιος (Θόδωρος), τσέφος (στέφος), βεκρής (μπεκρής), μπογάς (μπόγκας), τζήμας-τζίμας, κοντός-κόντος) και μερικών άλλων, που πέρα από την καθαρά γλωσσολογική σκοπιά έχουν και κάποιο λαογραφικό ενδιαφέρον καθώς γίνονται απ' τον ίδιο το λαό και τις σε συναισθηματικά συχνά κίνητρα στηριζόμενες προτιμήσεις του.

ρούμε να πούμε - που σχετίζεται με τα προβλήματα και τις αναζητήσεις της - σύνθετος και σφύζων - βρίσκεται πίσω απ' τη δημιουργία των οικογενειακών ονομάτων.(8) Το ύφος και η καλλιτεχνική διάθεση ενός λαού, ο χαρακτήρας και το ήθος του εντυπώνονται ανεξίτηλα στους φθόγγους τους. Η κατευθυνόμενη κρίση μας, η κατευθυνόμενη απ' τα μίση και τους φθόνους, τους φόβους και τη σκωπική διάθεση, οι κρυφοί μας πόθοι και η κοινωνική μαπά, η στοργή, το μεράκι είναι απ' της σκοπιάς τούτης - της ουσιαστικής - οι εκπληκτικοί πλαστοουργοί του επιθέτου. Κλιμακώσεις κάθε είδους του πληθυσμού, ροπές και συσχετισμοί κοινωνικοί και γεωγραφικά δεδομένα συντείνουν στη δημιουργία, έτσι, μιας θαυμαστά πλούσιας στον τόπο μας ποικιλίας των οικογενειακών ονομάτων.(9) Γεωγραφικοί και ιστορικοί παράγοντες θέτουν συντωχρόνω, εξάλλου, τις βάσεις για τα τελευταία μιας κοντρικής απόκρωσης κατά περιφέρειες. Παρουσιάζονται χαρακτηριστικά, που επικρατούν, διαφοροποιώντας τις περιοχές και προσδίδοντάς τους την - grosso modo - δική τους επί του προκειμένου φυσιογνωμία.(10)

Στην Ήπειρο, την πλέον δυσπρόσιτη περιοχή της χώρας μας, μορφολογικοί εδαφικοί όροι και η γειννίαση με ξένους λαούς και ξένες γλωσσικά ομάδες προσδιορίζουν τα εξωτερικά - κατά κύριο λόγο - χαρακτηριστικά των "βαριών", συχνά, επωνύμων της.(11) Γενικά, κυριαρχούν τα δισύλλαβα και τρισύλλαβα οικογενειακά ονόματα, οι βαριοί "δωρικοί" φθόγγοι (μπ, γκ, ντ, τσ, σγ) τα καταληκτικά σε -ας, -ης, -ου. Στοχεύοντας στον τονισμό της ποσοπικής και μη φυσιογνωμίας τους, στους ποσοπικούς τους συσχετισμούς και τις διαφοροποιήσεις τους, περιορίσαμε (σε μια κατάταξη γενική) σε δύο κατηγορίες τα επίθετα με μέτρο: (α) τη μεγάλη συχνότητά τους και (β) την βάσει συγκεκριμένων γνωρισμάτων ομαδοποίησή τους.

1. Με μέτρο τη μεγάλη συχνότητά τους

α) Πολύ συχνά συναντώμενα επώνυμα: (12)

Αθανασίου, Αναστασίου, Βασιλείου, Βλάχος, Γεωργίου, Γιώτης, Δάλλας, Διαμάντης, Δημητρίου, Δήμος, Ευαγγέλου, Ευθυμίου, Ζώτος, Θεοδώρου, Ιωάννου, Καρα-

(8) Επαγγέλματα και χρηστικά αντικείμενα, που δεν υπάρχουν πια, νοοτροπίες, συμπεριφορές, που τις πήρε ο χρόνος και πολιτισμικά στοιχεία καταγράφουν τα ονόματα και παραδίδονται, έτσι στην επιστήμη και τους επερχόμενους.

(9) Βασικές συλλογές οικογενειακών ονομάτων: Παπαχρηστοδούλου,- Οικογενειακά επώνυμα Δωδεκανήσου, "Μνήμη Μανώλη Τριανταφυλλίδη", Αθήνα 1960, σ.317-332. Π.Παπαγεωργίου, Αι Σέρραι και τα προάστεια, "Byzantinische Zeitschrift", τ.ΙΙΙ, 1894. Ι. Παννοπούλου, Θεσσαλικά ονόματα ανδρών και γυναικών από τον 16ο αι. και εξής, περιόδ. "Παρνασσός", τ. ΙΒ. Ι. Σταμνοπούλου, Βόλτες ονοματολογικές, Αθήνα 1929.

(10) Έτσι π.χ. (και για να περιοριστούμε σε πολύ γενικά χαρακτηριστικά, σχετικά με τις κατατάξεις τους) στην Κρήτη έχουμε τα επίθετα σε -άκης, στην Πελοπόννησο σε -όπουλος, στην Κεφαλονιά σε -άτος, στην Κύπρο σε -ου.

(11) Στην βόρειο, τη δυτική Ήπειρο (περιοχές γειτονικές με Αλβανία) και την Πίνδο επικρατούν τα πολυσύμφωνα, βαρκα και σύντομα επίθετα, στην νότια ζώνη και παράλια οι πολύχρονες ιστορικές σχέσεις με την Ιταλία και τα Επτάνησα επέφεραν τους επηρεασμούς τους.

(12) "Συναντώμενα" ενν. σ' όλο (ή σχεδόν σ' όλο) τον ηπειρωτικό χώρο.

γιάννης, Κολιός, Μπέλλος, Νάτσης, Νικολάου, Ντάνης, Οικονόμου, Πανταζής, Παπαγεωργίου, Παπαδημητρίου, Παπαδόπουλος, Παπακώστας, Παπανικολάου, Παππάς, Ράπτης, Ρίζος, Σακκάς, Σταύρου, Τάτσης, Τζίμας.

β) Συχνά συναντώμενα επώνυμα:

Αγγέλης, Αλεξίου, Αναγνώστου, Αντωνίου, Αυγέρης, Βαγγέλης, Βενέτης, Γαλάνης, Γεωργάκης, Γιαννάκος, Γιαννούλης, Γκαρτζονίκας, Γούλας, Γούσιος, Γρίβας, Δήμας, Δήμου, Δράκος, Έξαρχος, Ζήκος, Ζήσης, Ζώγας, Ζώης, Ζώτος, Θεοχάρης, Ιωαννίδης, Καλύβας, Καραμπίνας, Κατσάνος, Κατσαούνης, Καψάλης, Κίτσιος, Κίτσιος, Κοντογιάννης, Κόντος, Κοσμάς, Κωλέτσις, Κωνσταντινίδης, Κωνσταντίνου, Κώστας, Κωστούλας, Κώτσης, Λαγός, Λάμπρου, Λάππας, Λόντος, Λούκας, Λώλης, Μάκης, Μακρής, Μάνος, Μήτσης, Μπάρμπας, Μπούκας, Νάκας, Νίκου, Νούσιος, Ντέτσικας, Παναγιώτου, Παπαβασιλείου, Παπαγιάννης, Παπαδήμας, Παπαθανασίου, Παπαχρήστος, Πάσχος, Πολύζος, Σιώζος, Σπύρου, Σταμούλης, Στεργίου, Σωτηρίου, Τόλης, Τzáλλας, Τσιρώνης, Τσουμάνης, Χουλιάρης, Χρήστου, Χρόνης.

2. Με μέτρο τη βάσει συγκεκριμένων γνωρισμάτων ομαδοποίησής τους (13)

α) Εθνικά (ή προέλευσης) επώνυμα:

Αγναντίτης, Αλβανός, Αρβανίτης, Αρτινός, Αυλωνίτης, Βελιανίτης, Βενετός, Βλάχος, Βολιώτης, Βουλισπιώτης, Βραβορίτης, Βραχωρίτης, Γκαλπακιώτης, Γκαργκούνης, Γκρέκος, Γραμμενιάτης, Γρεβενιώτης, Δολιανίτης, Δολιώτης, Εγγλέζος, Εβραΐζογλου, Ζαγορίσιος, Καραγκούνης, Καστρινός, Καπνιώτης, Κατσάνος, Κανιτσιώτης, Κραψίτης, Κρανιώτης, Κυπραίος, Κωστακιώτης, Λατίνος, Λέλοβας, Λελοβίτης, Λιάπης, Μαζιανίτης, Μελιγγιώτης, Μπλιώτης, Μπεράτης, Μπολωνέζος, Μυζίκος, Μυπακιώτης, Μωραΐτης, Νεοχωρίτης, Νησιώτης, Ξένος, Ξηρομερίτης, Παπιγγιώτης, Παραμυθιώτης, Παργινός, Πραμαντιώτης, Πρεβεζάνος, Ρουμελιώτης, Σαλωνίτης, Σάμιος, Σαμιώτης, Σαρακατσάνος, Σκλαβενίτης, Σκλιβανίτης, Σκλουπιώτης, Σκουλικαρίτης, Σκωρτσιανίτης, Τζουμερκιώτης, Τσάμης, Τσαρκοβίστας, Τσιάμης, Χορμοβίτης, Χρυσοβιτσινός, Ψαριανός.

β) Επώνυμα ξενικά:

Αλιβέρτης (ιταλικό), Αΐβατίδης (τούρκικο), Βάγιας (αλβανικό), Βαρδάκης (τούρκικο), Βεκιάρης (τούρκικο), Βελήβασης (τούρκικο), Βεντούρας (ιταλικό), Βερτόδουλος (ιταλικό), Βλάσης (αλβανικό), Βλιώρας (αλβανικό), Γαβριήλ (εβραϊκό), Γαβρίλας (εβραϊκό), Γαζής (τούρκικο), Γαριβάλδης (ιταλικό), Γκέκας (αλβανικό), Γρετσίστας (σλάβικο), Δάνδολος (ιταλικό), Δεδεογλου (τούρκικο), Δεσύλλας (ιταλικό), Δερβέ-

(13) Η ομαδοποίησή τους τούτη δεν έχει, φυσικά, εξαντλητική έννοια, τόσον όσον αφορά στον αριθμό των ομάδων όσον και σε σχέση με τον αριθμό επιθέτων κάθε ομάδας. Μές στα πράγματα, βέβαια, είναι και οι πιθανότητες εσφαλμένων ερμηνειών και αντιλήψεων και η αναγκαστική προτίμηση προς λύσεις, που βαρύνουν, ίσως, πιο πολύ προς το ορθό, στη μικρή τούτη μελέτη-συλλογή. Οι κοινοτικοί κατάλογοι, οι τηλεφωνικοί και οι διασταυρούμενες προφορικές πληροφορίες ήταν οι βασικές πηγές της.

ντζας (τούρκικο), Ζαΐμης (τούρκικο), Ζάννης (γαλλικό), Ζεΐμπέκης (τούρκικο), Ζορμπάς (τούρκικο), Ζώτος (αλβανικό), Ιωνάς (εβραϊκό), Καζάνος (τούρκικο), Καζαντζής (τούρκικο), Καλαΐντζής (τούρκικο), Κανταΐφης (τούρκικο), Καπέλης (ιταλικό), Καρούσας (ιταλικό), Καρπούζης (τούρκικο), Κατής (τούρκικο), Κέφης (τούρκικο), Κεΐσογλου (τούρκικο), Κεναγιάς (τούρκικο), Κιοσές (τούρκικο), Κοτzaamπασίδης (τούρκικο), Κουιμτζής (τούρκικο), Κουμάσης (τούρκικο), Κουρσάρης (ιταλικό), Κουτρούμπας (λαπνικό), Λαυρέντζος (ιταλικό), Λέτσιος (ιταλικό), Λούτσιος (τούρκικο), Μανάβης (τούρκικο), Μαντζαρόπουλος (ιταλικό), Μαργιόλας (αλβανικό), Μαρνέλης (ιταλικό), Μεϊντάσης (τούρκικο), Μερκούρης (λαπνικό), Μιχαήλ (εβραϊκό), Μουράτης (τούρκικο), Μουσαφίρης (τούρκικο), Μούσας (λαπνικό), Μπάγας (σλάβικο), Μπάγκας (ιταλικό), Μπάζας (ιταλικό), Μπαΐλης (τούρκικο), Μπαΐράμπας (τούρκικο), Μπακάλης (τούρκικο), Μπακίρης (τούρκικο), Μπαλάσκας (τούρκικο), Μπαλέρμπας (ιταλικό), Μπάλλος (ιταλικό), Μπαλτατζής (τούρκικο), Μπακλάβας (τούρκικο), Μπαρμπας (ιταλικό), Μπαρμπούτης (ιταλικό), Μπεζεβέγκης (τούρκικο), Μπεΐντάρης (ιταλικό), Μπεκιάρης (τούρκικο), Μπεκρής (τούρκικο), Μπέλλος (ιταλικό), Μπομπότης (ιταλικό), Μιστίλιας (ιταλικό), Μπότσαρης (ιταλικό), Μπουζούκης (τούρκικο), Μπούκουρας (αλβανικό), Μπουραζάνης (τούρκικο), Μπράτσιος (ιταλικό), Ναούμης (εβραϊκό), Νταβατζής (τούρκικο), Ντάρας (ιταλικό), Ντούρος (ιταλικό), Όκκας (τούρκικο), Παρράς (τούρκικο), Πίκολης (ιταλικό), Πλιάτσικας (αλβανικό), Πράπας (αλβανικό), Πρίφτης (αλβανικό), Ρεβάνογλου (τούρκικο), Σαγανάς (τούρκικο), Σαλβαράς (τούρκικο), Σαμουήλης (εβραϊκό), Σακίνης (τούρκικο), Σελάχογλου (τούρκικο), Σκαριώτης (εβραϊκό), Σκλαβενίτης (σλάβικο), Σκουτέρης (λαπνικό), Σκρίμπας (λαπνικό), Σουβλής (λαπνικό), Σπαής (τούρκικο), Σπίνουλας (ιταλικό), Συγκούνας (αλβανικό), Τζάρας (τούρκικο), Τζερεμές (τούρκικο), Τζουμπές (τούρκικο), Τραχανάς (τούρκικο), Τσακίρης (τούρκικο), Τσάμης (τούρκικο), Τσάμπας (τούρκικο), Τσανάκας (τούρκικο), Τσανακτσίης (τούρκικο), Τσαντίλας (σλάβικο), Τσαούσης (τούρκικο), Τσαπάρης (ιταλικό), Τσεκούρας (τούρκικο), Τσελεπίδης (τούρκικο), Τσελίκης (τούρκικο), Τσέντσερης (τούρκικο), Τσιγγέλης (τούρκικο), Τσομπάνος (τούρκικο), Τσουβάλης (τούρκικο), Τσουκάλης (ιταλικό), Τσουκάνης (σλάβικο), Τσούκας (ιταλικό), Τσούπης (αλβανικό), Τσούπρας (αλβανικό), Τσοχαντάρης (τούρκικο), Φαμπιάνος (ιταλικό), Φάντης (ιταλικό), Φατούρος (ιταλικό), Φλώρος (αλβανικό), Χαλβατζής (τούρκικο), Χαλιμάς (τούρκικο), Χαντζάρας (τούρκικο), Χατζάρας (τούρκικο), Χατζής (τούρκικο).

γ) Επώνυμα δηλωτικά επαγγέλματος ή αξιώματος:

Αλευράς, Αναγνώστης, Ανυφαντής, Απέργης, Αρχιμανδρίτης, Βαγενάς, Βακάλης, Βαρβέρης, Βαφιάς, Βεζύρης, Βογιατζής, Βρανάς, Γαζής, Γαλατάς, Γελαδάρης, Γερακάρης, Γιδάρης, Γκιζάς, Γούμενος, Γραμματικός, Δασκάλας, Δασκαλόπουλος, Δάσκαλος, Δεσπότης, Δούκας, Έξαρχος, Εργάτης, Εργολάβος, Ζαΐμης, Ζαχαρτζής, Ζορμπάς, Ζωγράφος, Ηγουμένου, Θεολόγος, Ιατρού, Καγγελάρης, Καζαντζής, Καίσαρης, Καλαΐντζής, Καλαντζής, Καλόγηρος, Καλογήρου, Κάλφας, Καμπλιέρης, Καραβοκύρης, Κατής, Καπετάνος, Κεχαγιάς, Κλωστής, Κονταξής, Κοσκινάς, Κοτzaamπασίδης, Κουρσάρης, Κουριέσης, Κριθαράς, Κτίστης, Λαδάς, Λαΐνας, Λαχανάς, Λογοθέτης, Μαραγκός, Μαΐργιώτης, Μάμμος, Μαστοράκης, Μάστορας, Μελάς, Μοναχός, Μούτσιος, Μουσελίμης, Μπακάλης, Μπάτσιος, Μπέης, Μυλωνάς, Νταβατζής, Νταής, Νυφαντόπουλος, Παπουτσίης, Παππάς, Πασσιάς, Πεταλάς, Πνευματικός,

Πριμικήρης, Προβατάς, Πρωτόγερος, Πρωτόπαππας, Πρωτοσύγγελος, Ράπτης, Ραφιέλης, Ρηγανάς, Ρήγας, Ροκάς, Σαγανάς, Σακκάς, Σαμαράς, Σαμαρτζής, Σιδεράς, Σιδηράς, Σιδηρουργός, Σιταράς, Σκαλιστής, Σκαφιδάς, Σκουφιάς, Σπαής, Στρουγγάρης, Σύγγελος, Συρμακέσης, Τομαράς, Τράμπας, Τσαγγάρης, Τσαούσης, Τσουμπάνος, Τσοχαντάρης, Τυρολόγος, Υφαντής, Χασάπης, Χατζπεργάτης, Χατζής, Χρυσικός, Χρυσωτής, Ψαθάς, Ψαρράς, Ψωμάς.

δ) Επώνυμα δηλωτικά σωματικών γνωρισμάτων:

Αράπος, Ασημομύτης, Ασπρούδης, Γαλανός, Γκαβογιάννης, Γκαμήλης, Γκολωμύτης, Γκοντζιάς, Γκοντός, Γκουντούλης, Γρούμπας, Καμμένος, Καμπούρης, Καραμουστάκης, Κασίδης, Κασσαρός, Κεφάλας, Κηρομύτης Κλεισινάρης, Κοντονίκας, Κοντός, Κοντούλας, Κουντούλης, Κουλοχέρης, Κουμπλομάτης, Κουτσαύτης, Κούτσικος, Κουτσοθανάσης, Κουτσοτόλης, Κουτσός, Κουφός, Κουφούλης, Λάιος, Λαοπόδης, Λιανός, Λεβέντης, Μαγκλάρας, Μακρής, Μακρίδης, Μακρυπόδης, Μάτης, Ματσούλης, Μαυράκης, Μαυρογόνατος, Μαυροδόνης, Μαυροκέφαλος, Μαυρομάτης, Μαυρωνάς, Μέγας, Μικρούλης, Μουγκός, Μουστάκας, Μουστακλής, Μούτος, Μπλέτσας, Μπούκλας, Νάνος, Πατσούρας, Παχής, Παχίδης, Πίκολης, Πλατής, Περδικομάτης, Σαλιταπίδας, Σάλτας, Σβέρκος, Σγουρός, Σιόντας, Σπανός, Τσαλαπάτης, Τσιότσιος, Τσίμπλης, Τσίτσιος, Υψηλός, Φαγογέννης, Χασιάς, Χονδρόπουλος, Χόνδρος.

ε) Επώνυμα δηλωτικά χαρακτηριστικών καταστάσεων του ατόμου:

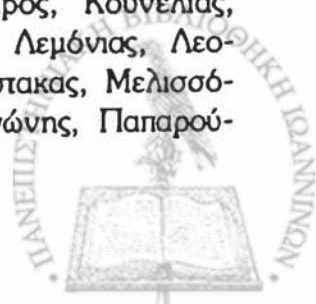
Αξιούργος, Βεκρής, Κουρεμένος, Λέτσιος, Λέτσος, Λιάπης, Λίγδας, Λούσης, Μπαλωμένος, Μπεκρής, Ρέμπελης, Σχισμένος.

στ) Επώνυμα ψυχοπνευματικών χαρακτηριστικών:

Αγαθός, Ακριβός, Βαρβάτης, Γκάφας, Γκίζερης, Γλυκός, Γρατσούνας, Ζαβογιάννης, Κάκος, Καλούδης, Καλοχέρης, Καλησώρας, Καπρίτσιος, Κέφης, Κολομπούρδας, Κολτσιδίας, Κουμάσης, Κουσουρης, Λάνταβος, Λυγούρας, Λυπημένος, Λυχούδης, Μάγκας, Μαγγιώρος, Μακάριος, Μαλακός, Μαλιάκας, Μαργιόλας, Μουρμούρης, Μπανταλούκας, Μπακλάβας, Μπεζεβέγκης, Μπέσας, Ντούρας, Παλαβός, Πεξομάτης, Περπερίδης, Πλιάτσικας, Προκόπης, Σαΐνης, Σιαπέρας, Σκαρώνης, Σφήκας, Τζιώρας, Τζώρας, Τραγουδάρας, Τσιγκούνης, Φίλος, Χαϊδεμένος, Χαλάστρας, Χαμπλωμάτης, Ψευδής, Ψόφιος.

ζ) Επώνυμα δηλωτικά δέντρων, φυτών & συγγενικών καταστάσεων

Απδόνης, Αμάραντος, Αρκουδέας, Βάγιας, Βασιλικός, Βόιδαρος, Βότανος, Βουβάλης, Γάτας, Γιαλιάνδρας, Γαρουφαλιάς, Γάτσιος, Γελαδάρης, Γράβος, Γρούνας, Δάφνος, Δενδρινός, Δράκος, Ζαρκάδας, Ζυγούρης, Ιασεμίδης, Καλαμάκης, Καλαμπόκας, Καμιλιέρης, Κανέλος, Καραβίδας, Καρδάμης, Καρύδης, Καρυδιάς, Καστανάρας, Κασίκας, Κασικογιώργος, Κληματιάς, Κόκορος, Κολοκύθας, Κόρακας, Κορομπλιάς, Κορομπλιάς, Κοσσύφης, Κοτούλας, Κούκος, Κουνάβος, Κουνέλιος, Κουνούπης, Κράνος, Κρεμμύδας, Κρομμύδας, Λαγοπάτης, Λαγός, Λεμόνιας, Λεοντάρης, Λουλούδης, Λεύκας, Λυκογιώργος, Λύκος, Μαρούλης, Μάστακας, Μελισσόβας, Μέρμηγκας, Μόσχος, Μοσχούλης, Μουμούδης, Μπάμιας, Παγώνης, Παπαρού-

νης, Παπαρούνας, Πεπόνης, Περδίκης, Περιστερής, Πιπεριάς, Πουρνάρας, Πράσος, Προβατάς, Ρεβύθης, Ρηγανάς, Ρόμπολας, Σιταράς, Σκαμνέλης, Σκόρδος, Σπουργίτης, Στάρας, Σταρίδας, Σταφύλιας, Τριαντάφυλλος, Τριφύλλης, Τσάκαλος, Τσακαλώτος, Τσικνιάς, Φάβας, Φασούλης, Φασιανός, Φλώρος, Χόρτης.

η) Επώνυμα δηλωτικά πραγμάτων και αντικειμένων:

Βαζάκας, Βαρέλης, Βέργος, Βίτσας, Βλάρας, Γελέκης, Γιαταγάνας, Γούδας, Δρεπανάς, Ζαχάρης, Καζάνης, Κακκαβάς, Καλυβιώτης, Καλιτσής, Καμαρούλας, Κανδύλης, Κάπαρος, Καρβέλας, Καρβούνης, Κασσάρης, Κατσιούλας, Κατσούλης, Κεραμίδης, Κλάρας, Κλείτσας, Κονδύλης, Κορδώνης, Κουβάρας, Κουρέλης, Κόφας, Λάπας, Λιναράς, Λύτρας, Μανίκας, Μαντζίλας, Μασούρας, Μαστραπάς, Ματσούκας, Μαχαίρας, Μούκας, Μιτάλλας, Μπομπούτης, Μπουκουβάλας, Νιρούβας, Παγούρας, Παγωτός, Πανής, Πατούνης, Πατσιάς, Πετάλης, Πελεκούδας, Σακούλης, Σέλας, Σκουτέλας, Σκουφής, Σκούπρας, Σουραύλιας, Στουρνάρας, Συγκούνας, Τζουμανίκας, Τραχανάς, Τριχάς, Τσακμάκης, Τσεκούρας, Τσιγγέρης, Φλούδας, Φυσέκης, Χαλικιάς, Χαντζάρας, Χουλιάρας, Ψαθάς, Ψαλλίδης.

θ) Επώνυμα δηλώντα σχέσεις γύρω από την οικογένεια:

Βάγιας, Γείτονας, Γενιάς, Γεροκόμος, Γιόκας, Δούλης, Κουμπάρος, Κουτσούβελος (14), Μουσαφίρης, Μπάρμπας, Μπεκάρης, Μπεκιάρης, Μπέμπης, Μπόλος (14), Μπούλης, Νικάρης, Ορφανός, Πατέρας, Πατσούρας (14), Παππούς, Συμπέθερος, Τσιούπρας, Φίλος, Χήρας.

ι) Μητρωνυμικά επώνυμα:

Αθανασούλας, Αρτέμης, Βάγιας, Βαΐτσας, Βαρβάρας, Βασιάς, Βασιούλας, Βλάχας, Βρακνούλας, Γαλαζούλας, Γεωργίνας, Γεωργούλας, Γιαννάκοβας, Γιάννενας, Γιαννούλας, Γιωτίτσας, Γούλας, Δασκάλας, Δημητρούλας, Δημούλας, Δούλης, Ευαγγελής, Ζώης, Κατερίνης, Κατέρος, Κοντούλας, Κούλας, Κούκλας, Κρυστάλλης, Κυράτσης, Κωνσταντούλας, Κωστούλας, Λάμπρης, Λένης, Λώλας, Μάνθας, Μαργιόλας, Μάρος, Νασούλας, Νίτσας, Νούλας, Παπαδιάς, Ρήνας, Ρίνης, Σιούλας, Σόφης, Σταυρούλας, Τασιάς, Τασιούλας, Τσούπρας, Χάϊδος, Χήρας.

ια) Πατρωνυμικά επώνυμα:

Αδαμαντίου, Αλεξίου, Αναγνώστου, Ανδρέου, Αντωνίου, Αποστόλου, Βασιλείου, Γεωργίου, Γρηγορίου, Δασκάλου, Δημητρίου, Δήμου, Εξάρχου, Ευαγγέλου, Ευθυμίου, Θεοδώρου, Ζαφειρίου, Ιωάννου, Καλογήρου, Καραπέτρου, Κωνσταντίνου, Λάμπρου, Μάρκου, Νικολάου, Νίκου, Παναγιώτου, Πάνου, Παπαπέτρου, Παύλου, Σπύρου, Σταύρου, Στεργίου, Στεφάνου, Στέφου, Σωτηρίου, Χρήστου.

ιβ) Επώνυμα δηλώντα βαπτιστικά: (15)

Αγγελάκης, Αδάμος, Αθανασάκης, Αλέξης, Αναγνώστης, Ανδρέας, Αντύπας, Αντωνάκης, Αργύρης, Αρτέμης, Βαγγέλης, Βασίλας, Βάπιος, Βάσος, Γαβρίλας,

(14) Προσωπωνυμια αβάπτιστου.

(15) Πολλά απ'τα επώνυμα τούτα είναι & πατρωνυμικά π.χ. Γάκης (ο Κώστας Γάκης - ο Κώστας του Γάκη), Μήτσιος (ο Χρήστος Μήτσιος - ο Χρήστος του Μήτσιου) κ.λπ.

Γάκης, Γεωργάκης, Γιαννακός, Γιάννης, Γιάννος, Γιαννούλης, Γιαννούτσος, Γιώτης, Γκόλας, (Νικόλης- Νκόλας από αιπατική), Γόρης (Γρηγόρης), Γούσης (Γιωργούσης), Γώγος (Γιώργος), Δήμος, Διαμάντης, Διονύσης, Ζαφείρης, Ζάχος (Ζαχαρίας), Ζήσης, Θανάσης, Θάνος, Θεοδόσης, Θεοδωρής, Θωμάς, Κίτσιος (Χρήστος), Κολιός (Νικολιός), Κοσμάς, Κύργιος (Κυργιάκος), Κωνσταντάκης, Κωνσταντής, Κωστάκης, Κώστας, Κώτσιος, Λάζος, Λάμπρος, Λέκας (Αλέκος), Λιάκος, (Λίας), Μάκης, Μανώλης, Μήτσιος, Μιχάλης, Νάσης (Θανάσης), Νάσιος, Νάστος (Αναστάσης), Νικολής, Νίκος, Νάκης (Κωσταντάκης, Τάκης από αιπατική), Ντάσιος, (Τάσιος από αι/κή), Ντίνος, Οδυσσέας, Παναγής, Πάνος, Σιδέρης (Ισιδώρας), Σίμος (Γεράσιμος), Σιώζος (Θόδωρος), Σπύρος, Στάθης, Στάμος (Σταμάτης), Στέργιος, Στρατής, Στράτος, Συνέσιος, Τάσης (Αναστάσης), Τάσος, Τέλης, Τζώριτζης, Τόδευλος (Χριστόδουλος), Τόλης (Αποστόλης), Τόλιας, Τούσης (Δημήτρης), Τσάβος (Σταύρος), Τσέφος (Στέφος) Τσιώμος (Θωμάς), Φίλιππας, Φώτος, Χαρίσης, Χρηστάκης, Χρόνης, Χρύσης.

ιγ) Επώνυμα της ίδιας ρίζας:

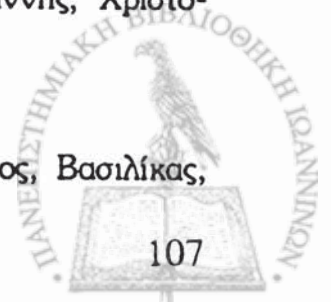
Αγγελλάκης, Αγγελής, Αγγελίδης, Αγγελομένος, Αγγελόπουλος, Άγγελος, Αλεξάκης, Αλέξης, Αλεξιάδης, Αλεξίου, Αλεξόπουλος, Αλεξανδρής, Αλεξανδρίδης, Αλεξανδρόπουλος, Αλεξάνδρου- Ανδρεαδάκης, Ανδρεάδης, Ανδρέας, Ανδρεόπουλος, Ανδρέου, Ανδρικός, Ανδρίτσος, Ανδρούτσος, Ανδρώνης, Βασιλάκης, Βασίλας, Βασιλειάδης, Βασιλείου, Βασιλίκας, Βασιλικός, Βάσιος, Βασιούλας, Βάσος, Βασοστάθης, Βάσσης, Βάσσοι, Γεράκος, Γεράσης, Γερασιμίδης, Γερόλυμος, Γερομήτσος, Γέροντας, Γέρος, Γεωργάκης, Γεωργαλής, Γεωργάνος, Γεωργαντζής, Γεωργάρας, Γεώργιος, Γεωργάτης, Γεωγρατσέλης, Γεωγρατσέλος, Γεωργιάδης, Γεωργίου, Γεωργίσης, Γεωργογιάννης, Γεωργοδήμος, Γεωργοκίτσος, Γεωργολάμπρος, Γεωργονίκος, Γεωργόπουλος, Γεωργούλας, Γεωργούλης, Γιανακάς, Γιαννάκης, Γιαννάκοβας, Γιαννάκος, Γιαννακούλας, Γιαννακούλης, Γιαννέλας, Γιαννέλος, Γιάννενας, Γιαννέτας, Γαινηκώστας, Γιαννης, Γιαννίτσος, Γιαννόγλου, Γιαννόπουλος, Γιάννος, Γιαννούλας, Γιαννούλης, Γιαννούσης, Γιαννούτσος, Δημάκας, Δημάκης, Δημακόπουλος, Δημάκος, Δημάρης, Δήμας, Δημητράκης, Δημητράκος, Δημητριάδης, Δημητρίου, Δημοκολιός, Δημολιάτης, Δημολίκας, Δημολίτσας, Δημόπουλος, Δήμος, Δημοτάτης, Δημούλας, Ζαχαράκης, Ζαχαρέας, Ζαχαρέλος, Ζαχάρης, Ζαχαριάδης, Ζαχαριάς, Ζαχαρόπουλος, Ζάχαρος, Ζαχαρέζης, Ζάχος, Καραβασίλης, Καραβάτσος, Καραγεώργος, Καραγιάννης, Καραγκούνης, Καραδήμας, Καραθάνος, Καρακίτσος, Καρακώστας, Καραμάνης, Καραμέτσος, Καραμήτσος, Καραμούτσος, Καραμπάλης, Καραμπας, Καραμπίκας, Καραμπίνας, Καραμπίνης, Καραμπούλας, Καρανάτης, Καραντζάς, Καραούσος, Καρασάββας, Κορατζένης, Καρατσιώλης, Καρακάλιος, Καρακρήστος, Κοντέλλας, Κοντέλλης, Κοντής, Κοντογεώργος, Κοντογιώργος, Κοντοδήμας, Κοντοδήμος, Κοντοζήσης, Κοντομάτης, Κοντονάσιος, Κοντόνης, Κοντονίκας, Κοντοπάνος, Κοντορίνης, Κοντός, Κοντοσάκος, Κοντοστάνος, Κοντοστέργιος, Κοντοστόλης, Κοντοσώζιος, Κοντούλας, Κοντούλης, Κοντούρας, Κοντούρης, Κούτρας, Κούτρης, Κούτρος, Κοντρομπίνας, Κούτρουλος, Κουτρομάνης, Κουτρούμπας, Κουτρομπέλης, Κουτρομπέλος, Κουτρομπίνας, Κουτσαβέλης, Κουτσαϊδης, Κουτσαμάνης, Κουτσαύτης, Κουτσαφτης Κουτσης, Κουτσιάς, Κουσιδης, Κούτσικος, Κουσίνας, Κουτσιουρούμπας, Κουτσογιάννης, Κουτσοδήμας, Κουτσοθα-

νάσης, Κουτσομήρας, Κουτσομούτης, Κουτσός, Κουτσοσπύρος, Κουτσοχρήστος, Κουτσοβέλας, Κουτσούκαλης, Κουτσούκης, Κουτσούκος, Κουτσούμπας, Κουτσουρίδας, Κυράννας, Κυράτσης, Κυργιαζής, Κυργακάτης, Κυργάκης, Κυρμάννης, Κυργιάννης, Κύργιος, Κυργώτας, Κυριακάκος, Κυριάκης, Κυριακίδης, Κυριάκος, Κυριακόπουλος, Κυριζάκης, Κυρίμης, Κυρικιρίδης, Κύρλας, Κυρλιγκίτσης, Κυρμιτζόγλου, Κωνστα- ντάκης, Κωντάκης, Κωνσταντινίδης, Κωνσταντίνου, Κωσταβασίλης, Κωσταντάκης, Κωσταπάνος, Κωσταράς, Κωσταρέλης, Κωσταρής, Κωστέας, Κωστής, Κωστουλάκης, Κωστούλας, Κωστούλης, Κωστούσης, Λάμπης, Λαμπράλης, Λαμπρακούλης, Λά- μπρης, Λαμπριανίδης, Λαμπρίδης, Λαμπρόπουλος, Λάμπρος, Λάμπρου, Λαμπρούσης, Μαντζαβίνος, Μαντζάνος, Μαντζάρης, Μαντζαρόπουλος, Μαντζαρτζής, Μαντζήλας, Μαντζίκας, Μαντζίλας, Μάντζιος, Μαντζιούκας, Μαντζιούρας, Μαντζομελέκης, Μάντζος, Μαντζούκης, Μαντζούρης, Μαντζούτσος, Μπιδράντζας, Μήτρης, Μπιδρογε- ώργος, Μπιδρογιάννης, Μπιδροκώστας, Μπιδροκώτισας, Μπιδρόπουλος, Μπιδροπάνος, Μπιδροτόλης, Μήτρου, Μπιδροχρήστος, Μπιδροχρόνης, Μπιδράκης, Μπιδράκος, Μπιδσα- ράς, Μπιδσέλος, Μήτσης, Μπιδσιακούλης, Μπιδσιάνης, Μπιδσομάρης, Μήτσιου, Μπιδσι- ούρης, Μπιδσιώνης, Μήτσογλου, Μπιδσογιάννης, Μπιδσόκαλης, Μπιδσόκας, Μπιδσοπέ- τρος, Μπιδσόπουλος, Μήτσος, Μήτσου, Μπιδσούλης, Μπιδσούρης, Μπιδσιώνης, Μπακα- γιάννης, Μπακάλης, Μπακαλούμης, Μπακανιάρης, Μπακάρης, Μπάκας, Μπακατσέ- λος, Μπακατσούλας, Μπακογιάννης, Μπακόλας, Μπακολέας, Μπιδκόπουλος, Μπά- κος, Μπακούλας, Μπακούλης, Μπιδουραζάνης, Μπιδουραντάς, Μπιδούρας, Μπιδουρατζής, Μπιδουριάννης, Μπιδούργος, Μπιδουρδούκης, Μπιδουρής, Μπιδουρίκας, Μπιδουρνάκος, Μπιδουραγιάννης, Μπιδούρος, Νικάκης, Νίκας, Νικιδόπουλος, Νικιδολαΐδης, Νικιδολακά- κης, Νικιδολάρας, Νικιδολάτος, Νικιδολέπτας, Νικιδολής, Νικιδολόπουλος, Νικιδολός, Νικιδ- ούλος, Νικιδόπουλος, Νίκος, Νίκου, Νταλαγεώργος, Νταλαγιάννης, Νταλαγιώργος, Ντα- λαλάκας, Νταλάκος, Νταλαμάγκας, Νταλαμπάκος, Νταλαμπίρας, Νταλαούτης, Ντα- λαπέρας, Ντάλας, Ντάλλας, Παναβέλης, Παναγής, Παναγιωτίδης, Παναγιωτόπουλος, Παναγιωτούρος, Παναγιόπουλος, Πανάγος, Πανάκης, Πανακούλιας, Πανάτσης, Πανατσιάς, Πανής, Πάνου, Πανούλας, Πανούσης, Πανούτσος, Παπαβαγγέλης, Παπαβρανούσης, Παπαγγέλης, Παπαγεωργάκης, Παπαγιώτης, Παπαδήμας, Παπα- διας, Παπαδιώτης, Παπαευθυμίου, Παπαζαχαρής, Παπαζήσης, Παπάζογλου, Παπαζώ- ης, Παπαηλίας, Παπακίτσος, Παπακοσμάς, Παπακώστας, Παπαλάμπρης, Παπαλέξης, Παπανίκας, Παπαντζίκος, Παπαπάνος, Παπαπαρής, Παπαρίζος, Παπαρούνης, Παπα- φώτης, Παπαχρήστος, Παπαπαύλος, Παπαπέτρου, Παπαστέφος, Παπατόλης, Παπα- φωτίκας, Σπυράκης, Σπυράκος, Σπυρέλης, Σπυρίδης, Σπυριδόπουλος, Σπυρογιώτης, Σπυρούλης, Σταματάκης, Σταμάτης, Σταμαπάδης, Σταματίου, Σταματόπουλος, Σταμέ- λος, Στάμος, Σταμουλάκης, Σταμούλης, Σταυραγγέλης, Σταύρακας, Σταυράκης, Σταυ- ράτης, Σταυριανάκης, Σταφίδας, Σταυρίδης, Σταυρινάδης, Σταυροδήμος, Σταυρόπου- λος, Σταυρούλας, Σταυρούλης, Φωτάκης, Φωτεινός, Φωτέσιος, Φώτης, Φωπάδης, Φωτίκας, Φωτίου, Φώτογλου, Φωτιονιάτης, Φώτος, Φώτου, Χρηστάκης, Χρηστιάς, Χρηστίδης, Χρηστογέρος, Χρηστογιώργος, Χρηστογιώτης, Χρήστου, Χρηστάκης, Χρηστάκος, Χρηστέας, Χρησιπανός, Χρησιπάς, Χρηστοβασίλης, Χρηστογιάννης, Χρηστο- γιώργος, Χρηστογλου, Χρηστοδουλίδης, Χρήστου, Χρηστουλάκης.

ιδ) Επώνυμα δηλώντα μεγέθυνση ή υποκορισμό:

Αλβαντάκης, Ασπρογέρακας, Βαζάκας, Βάκαρος, Βαράκης, Βασιάκος, Βασιλίκας,

Βασιούλας, Βλαδίκας, Βραζέλης, Βραζιτούλης, Βραχνούλας, Γάκης, Γεράκος, Γερασούλης, Γεωργάρας, Γιακοβάκης, Γιαννάκος, Γιαννούλης, Γιωτίτσας, Γκαρτζονίκας, Γκορίτσας, Δημαλίκας, Δημολίτσας, Δημούλας, Δραγατάκης, Ζαχαράκης, Ζάχαρος, Κάπαρος, Καπούλας, Κακαβούλης, Κατσούλης, Καψούλας, Κιτσαράς, Κοκκινέλης, Κολιάκης, Κομπούλης, Κοντούλας, Κοσοβίτσας, Κουρέλης, Κουτρομπέλης, Κουφάλης, Κυριάκης, Κυρούλης, Κωνσταντούλας, Κωστούλας, Λαμπράκης, Λιολιάκης, Μαγκλάρας, Μазαράκος, Μπισάρας, Μικρούλης, Μπακούλης, Μπασαράς, Μπισδούλης, Μπριασούλης, Νασιούλας, Ναστούλης, Νικολάρας, Παντούλας, Παντούλης, Πίτσαρος, Ρουσάκης, Σιαφάκας, Σκοπούλης, Σκουλίκας, Σουρέλης, Σπαθάκης, Σπυρέλης, Σπυρούλης, Σταύρακας, Σταυρούλας, Σταχούλης, Τζοβάρης, Τραγουδάρας, Τσακανίκας, Τσαμπαλίκας, Τσαντούλης, Φονταράς, Φραγκούλης, Χριστογιωργούλας.

ιε) Επώνυμα ξενικών καταλήξεων:

Βαλαούρας (λατινική), Βεντούρας (λατινική), Βερούκιος (λατινική), Βογατζής (τούρκικη), Βρατσίστας (ιταλική), Βραχνούλας (λατινική), Γεωργαλής (τούρκικη), Γιαννάκοβας (σλάβικη), Γκλίναβος (σλάβικη), Γκουτζούλας (λατινική), Γκόνταβος (σλάβικη), Γκορίτσας (σλάβικη), Γρετσίστας (ιταλική), Δελακούρας (λατινική), Δεληκούρας (λατινική), Δεμίτσας (σλάβικη), Δοσούλας (λατινική), Δημολίτσας (σλαβική), Ζαρκαλής (τούρκικη), Ζαχαριτζής (λατινική), Ζώγκαρης (λατινική), Καλατζής (τούρκικη), Καλπακούλας (λατινική), Καμαρούλας (λατινική), Καντούρας (λατινική), Καούρας (λατινική), Κασιανούλας (λατινική), Κάτσαρης (λατινική), Κατσιούλας (λατινική), Καψούλας (λατινική), Κεραμάρης (λατινική), Κερκελές (τούρκικη), Κλεισούρας (λατινική), Κλεισινάρης (λατινική), Κλοντζάρης (λατινική), Κονιδάρης (λατινική), Κοντούλας (λατινική), Κοσοβίτσας (σλάβικη), Κουϊμιτζής (τούρκικη), Κουμπούρας (λατινική), Λάνταβος (σλάβικη), Λιοπάρης (λατινική), Λυγούρας (λατινική), Μαλισιόβας (σλάβικη), Μάντζαρης (λατινική), Μαντζαριτζής (τούρκικη), Μασούρας (λατινική), Μουστακλής (τούρκικη), Μπασούλας (λατινική), Μπαλαούρας (λατινική), Μπακατσούλας (λατινική), Μπεκιάρης (λατινική), Μπότσαρης (λατινική), Νταβατζής (τούρκικη), Ντάσκαρης (λατινική), Ντεκουμές (τούρκικη), Ντζερεμές (τούρκικη), Παρηγορίτσας (σλάβικη), Πατσιούρας (λατινική), Περδικάρης (λατινική), Σαμαριτζής (τούρκικη), Σαρανιάρης (λατινική), Σασαμούρας (λατινική), Σεντελές (τούρκικη), Σιαπλαούρας (λατινική), Σιούλας (λατινική), Σκαμαντζούρας (λατινική), Σουγλές (τούρκικη), Στρογγάρης (λατινική), Τασιούλας (λατινική), Τζουβίστας (ιταλική), Τριβλής (τούρκικη), Τσαρκοβίστας (σλάβικη), Τσαρκοβίτσας (ιταλική), Τσέπελης (τούρκικη), Τσιαμπούλας (λατινική), Χαβελές (τούρκικη), Χριστούλας (λατινική).

ιστ) Σύνθετα επώνυμα: (16)

Ασπροποταμίτης, Βασιλικώστας, Βασταρούκας, Βλαχοπάνος, Βρακοτσιώλης, Γαισόμαλος, Γεραλέξης, Γεροβασίλης, Γιαννογιώργης, Γκορογιάννης, Δαρλαμήτσος, Δεληκούρας, Δημοθεόδωρος, Δουμαράτης, Ζαταμίκας, Ζερβοπάνος, Καζναφέρης, Καϊνιάσσης, Καλογιάννης, Καλομπάτσος, Καραμέτσος, Καράμπαλης, Κασικογιώργης,

(16) Πολλά απ' αυτά είναι συγχρόνως και πατρωνυμικά, προερχόμενα από βαπτιστικά, πούφεραν πλάι τους (καθώς ακόμα συνηθίζεται σε κάμποσα χωριά) και τα πατρώνυμα, π.χ. Σπυρονάσιος (ο Σπύρος του Νάσιου), Δημοθεόδωρος (ο Δήμος του Θεόδωρου) κ.λπ.

Κατωμέρης, Κατωπόδης, Κηρομήτης, Κολιοφούκας, Κολοβάτσιος, Κονοφάγος, Κουτσοτόλης, Λαγοπάτης, Μακρυγεώργος, Μανακανάτας, Ματσαϊδώνης, Μαυροδοντίδης, Μητρογιώργος, Μητροπάνος, Μοσχοφείδης, Μπακατσέλος, Μιακογιάννης, Μπαλαούρας, Μπαλογιάννης, Μπαρμπαλιός, Μπουκουβάλας, Μπουρογιάννης, Νασπγκόγκος, Ντιναλέξης, Ξυλογιάννης, Παλακοδήμος, Πάμπολας, Πανοτάκος, Παπαβαγγέλης, Πεντάκολος, Πεξαμάτης, Πλιακοπάνος, Πολυκατέρος, Σιαπέρας, Σουμαλεύρης, Σπυρονάσιος, Στραβοράβδης, Τασπνίκος, Τατσιράμος, Τζαδήμας, Τζακρήστος, Τσακανίκος, Τσαραδήμας, Φαγογένης, Χαμπηλωμάτης, Χατζηκώστας, Χωραβάτης, Ψυχογιός.

ιζ) Επώνυμα διαφορετικής γραφής:

Αηδόνης-Αηδώνης-Αϊδόνης-Αϊδώνης, Βάσιος-Βάσος-Βάσσος, Βήκας-Βίκας, Βίνης-Βίννης, Βρακότας-Βρακώτας, Ζάκας-Ζάκκας-Ζιάκας-Ζιάκκας, Ζάνης-Ζάννης, Ζαραβέλας-Ζαραβέλλας, Κηρομήτης-Κυρομήτης, Κλεισινάρης-Κλησινάρης-Κλισινάρης, Κουτσαύτης-Κουτσαφτης-Κουτσιαύτης, Κρομμύδας-Κρομούδας, Λιάπης-Λιάπης, Λιόλιος-Λιώλιος, Μάμμος-Μάμος, Μέρμηγκας-Μέρμιγκας, Νήτας-Νίτας, Ντήμας-Ντίμας, Παπιγγιώτης-Παπιγκιώτης, Ρηγανάς-Ριγανάς, Σκουληκαρίτης-Σκουλικαρίτης, Τάσιος-Τάσιος-Τάσσος, Τζαβάρας-Τζιοβάρας-Τζοβάρας-Τζουβάρας, Τζάλας-Τζιάλας-Τζιάλλας Τζήμας-Τζίμας, Τσιόλης-Τσιώλης-Τσόλης-Τσώλης, Φάκας-Φάκκας, Χάνας-Χάννας, Χανιζής-Χαιζής, Χαντζάρας-Χαντζάρας-Χαιζάρας-Χαιζιάρας, Χρήστου-Χρίστου, Ψόφιος-Ψώφιος, Ψύλλιας-Ψύλλιας.

ιη) Επώνυμα εσκεμμένως αλλοιωθέντα:

Βαδαλούκας, (Μπανταλούκας-Μπανταλός), Βακάλης (Μπακάλης), Βακόλας (Μπακόλας), Βαλάκας (Βλάκας), Βαρβέλης (Μπαρμπέρης), Βεκρής (Μπεκρής), Βιρβίλης (Μπιρμπίλης), Βλέτσας (Μπλέτσας), Βογιατζής (Μπογιατζής), Βότσαρης (Μπότσαρης), Βούκαλης (Μπουκάλης), Βουκουβάλας (Μπουκουβάλας), Βούρδας (Μπούρδας), Δαής (Νταής), Δάκας (Ντάκας), Δαλαγγέλης (Νταλαγγέλης), Δελής (Ντελής), Δερέκας (Ντερέκας), Δέτσικας (Ντέτσικας), Κάκος (κακός), Κάλος (καλός), Κατσικοβόρδος (κατσικοπόρδος), Κατσικομβόρδος, Κόντος (κοντός), Μαλιάκας (μαλάκας), Όκκας (οκκά), Χόνδρος (χοντρός) Ψόχιος (φόφιος), Ψώχιος

ιθ) Επώνυμα σε ρηματικούς τύπους:

Βαλιός, Βάνας, Βάνης, Βαρέσης, Γεράσης, Δέσης, Διώχνος, Δόσης, Ζήσης, Μαργώνης, Πουλήσης, Φεύγας, Χάνας, Χαρίσης, Χόρευας.

κ) Επώνυμα δηλωτικά ασυνήθιστων για οικογενειακά ονόματα χαρακτηρισμών:

Βασταρούκας, Γλυκός, Καινούργιος, Καυγός, Κρύος, Μάης, Μακάριος, Μανακανάτας, Μισθός, Νέος, Ξεκάρφωτος, Ξύλλινος, Πέτρινος, Σκαλωμένος, Τρύπας, Υψηλός, Φακός, Φωροτήρας, Χάρος, Ψαλμός, Ψόφιος.

Η καταγωγή του δημοτικού τραγουδιού

σε αναζήτηση των απαρχών της ιστορίας
της νεοελληνικής λογοτεχνίας

του Μ. Μ. Παπαϊωάννου
κριτικού λογοτεχνίας

Μπροστά στον ιστορικό που αποφασίζει να γράψει ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας οθρώνεται το ερώτημα: Πότε αρχίζει η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας; Αλλά και ο αναγνώστης που παίρνει να διαβάσει μια οποιαδήποτε ιστορία της σύγχρονης λογοτεχνίας μας, απ' αυτές που έχουν γραφεί, βρίσκεται μπροστά σ' αυτό το ερώτημα.

Η απάντηση απασχόλησε όλους τους ιστορικούς, τους μεσαιωδίφες, τους λαογράφους, τους μελετητές γενικά της λογοτεχνίας μας. Από την αναφορά αυτή δεν θα έπρεπε να παραλείψουμε και τους ιστορικούς της νεοελληνικής πολιτικής ιστορίας, γιατί και αυτοί βρίσκονται σε αναζήτηση των απαρχών της εθνικής μας ιστορίας. Τα αποτελέσματα των τόσων μόχθων φαίνονται ανάγλυφα στο παρακάτω απόσπασμα από τη "Σύντομη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας" του Γ. Καλαματσάνου, που προορίζονται για τα σχολεία (1950):

«Οι διάφοροι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας διαφωνούν για την αρχή

της. Οι περισσότεροι την τοποθετούν στο 10ο αιώνα με πρώτα έργα της τα ακριβικά δημοτικά τραγούδια. Ο Έσελιγκ όμως τοποθετεί την αρχή της στα 1204, στην εποχή δηλαδή της Φραγκοκρατίας, και ο Βουτιερίδης στα 1453, εξετάζοντας στην εισαγωγή του τους τελευταίους βυζαντινούς χρόνους. Επειδή το όργανο της λογοτεχνίας είναι η γλώσσα και επειδή η νέα ελληνική γλώσσα, όπως είδαμε προωτέρω, παρουσιάζει τους ουσιώδεις χαρακτηρισμούς της το 10ο αιώνα, δεχόμεστε πως η αρχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας πρέπει να τοποθετηθεί στο δέκατο αιώνα».

Στην εισαγωγή τους οι συντάκτες του αναγνωστικού της Α' Λυκείου τοποθετούνται ως εξής: «Για τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους μελετητές της. Πολλοί θεωρούν τη βυζαντινή και νεοελληνική λογοτεχνία αδιάσπαστο σύνολο. Άλλοι θεωρούν ως τέρμα της βυζαντινής και αφετηρία της νεοελληνικής το 1453. Η διαίρεση όμως αυτή, όσο και αν συμφωνεί με

τη διαίρεση της ιστορίας, είναι αυθαίρετη, γιατί πολύ πριν από το 1453, κατά το 10ο αιώνα, όπως θα δούμε, αρχίζει να διαμορφώνεται η νεοελληνική γλώσσα και ο νεοελληνικός πολιτισμός, που σιγά σιγά διαφοροποιούνται από τη βυζαντινή γλώσσα και το βυζαντινό πολιτισμό».*

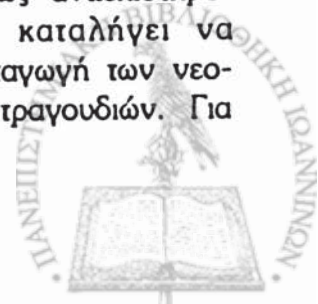
Τα σχολικά εγχειρίδια δεν προσφέρονται βέβαια για την έρευνα των προβλημάτων της ιστορίας. Καθώς προορίζονται για τη στοιχειώδη διδασκαλία της ιστορίας, παρουσιάζουν τα αποκρυσταλλώματα των επιστημονικών ερευνών. Παρόλα αυτά η εργασία των συντακτών τους δεν θα έπρεπε να είναι εντελώς μηχανική υποβάλλονται. Αυτά τα αποκρυσταλλώματα θα έπρεπε να υποβάλλονται σε κάποια κριτική. Από τη "Σύντομη ιστορία" του Καλαματιανού (1950) ως το αναγνωστικό του Λυκείου πέρασε ένα τέταρτο του αιώνα. Τίποτα δεν άλλαξε. Οι έρευνες των ειδικών ερευνητών έμειναν στο ίδιο σημείο. Και η έκθεση των συμπερασμάτων εξακολουθεί να βασανίζεται από μια σειρά διαζευκτικά. Η νεοελληνική πολιτική ιστορία και η ιστορία της λογοτεχνίας αρχίζει ή τον 10ο αιώνα, ή το 1204, ή το 1453, ή το 18ο αιώνα, ή το 1821.

Αυτή η ασυμφωνία ή διαφωνία των αρμόδιων ερευνητών φανερώνει έλλειψη κοινού επιστημονικού κριτηρίου. Αυτός ο τραγέλαφος συμπληρώνεται με όλους εκείνους, που πιστεύουν πως η νεοελληνική πολιτική και λογοτεχνική ιστορία είναι μία και ενιαία. Αρχίζει πριν από τον Όμηρο και φτά-

(* Στο αναγνωστικό της Γ' Γυμνασίου, που το επιμελήθηκαν οι ίδιοι καθηγητές τοποθετούν τις αρχές της λογοτεχνίας «γύρω στον 9ο αιώνα και κατά τη γνώμη τους τα δημοτικά τραγούδια έχουν τη ρίζα τους στα αρχαία λαϊκά τραγούδια...»

νει ως τις μέρες μας. Γι' αυτούς η νεοελληνική και λογοτεχνική ιστορία δεν χρειάζεται να έχει ιδιαίτερη αφετηρία, αφού είναι μια περίοδος της ενιαίας ιστορίας μας.

Πριν από μερικά χρόνια νέοι επιστήμονες, σπουδαγμένοι στην Ευρώπη, απαντώντας σε δημοσιογραφικές έρευνες διαπίστωναν πως η νεοελληνική πολιτική ιστορία πρέπει να ξαναγραφεί. Όμως το πρωταρχικό πρόβλημά της, το πότε αρχίζει η ιστορία μας, πολιτική και λογοτεχνική, ούτε καν είχε - και δεν έχει ακόμα - πέσει στην αντίληψή τους. Ο επιστημονικός κόσμος έχει διαβρωθεί βαθιά από τις εθνικές σκοπιμότητες, όπως λέγονται, που επιβλήθηκαν εδώ και πολλές δεκαετίες και που σύμφωνα μ'αυτές επικράτησε η άποψη της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων από τους αρχαίους κατοίκους τούτης της χώρας. Ο τρόμος κατέχει τα μυαλά και των ευφυέστερων επιστημόνων μας, όταν είναι αναγκασμένοι να θίξουν αυτό το πρόβλημα. Ο Κ.Θ.Δημαράς στην "ιστορία" του αναγνωρίζει πως «στον τόπο μας, όπου οι λαογραφικές σπουδές διαμορφώθηκαν κάτω ιδίως από την επίδραση της υψηλής εθνικής σκοπιμότητας, με επίκεντρο την ανάγκη ν' αποδειχθεί η άμεση καταγωγή της νεοελληνικής εθνότητας από τον αρχαίο ελληνικό λαό, έχουν συγκεντρωθεί αναρίθμητα παραδείγματα της επιβίωσης των αρχαίων ελληνικών εθίμων, γενικά μέσα στη νεοελληνική λαϊκή ζωή, και ειδικά στοιχείων της αρχαίας λαϊκής μορφολογίας, του τραγουδιού μέσα στα νεοελληνικά δημοτικά τραγούδια». Και ο ίδιος ο Κ.Θ.Δ., κάτω από την επίδραση της εθνικιστικής και συνεπώς ανπεπιστημονικής σκοπιμότητας, καταλήγει να δέχεται την αρχαία καταγωγή των νεοελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Για

επιβεβαίωση αυτής της αποδοχής το πρώτο κεφάλαιο της "ιστορίας" του το πιλοφορεί "Οι αρχαίοι ζούν ακόμη".

Παρόλα αυτά, ο Δημαράς προβάλλεται ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αστάθειας. Ενώ στην αρχή τοποθετούσε την αφετηρία της λογοτεχνικής μας ιστορίας στον 9ο αιώνα (παραλογές, ακριτικά τραγούδια) στο ανάτυπο από τη Γενική Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς, "Νεοελληνική Λογοτεχνία-Διάγραμμα Ιστορίας" δέχεται το 1204 για ξεκίνημα, χωρίς και πάλι να είναι σαφής: «Η άλωση εξ άλλου της Κωνσταντινουπόλεως δεν προκάλεσε σαφή διχοτόμηση εις τα πράγματα της ελληνικής παιδείας. Πολύ προ της πώσεως παρατηρούνται γλωσσικά και πολιτιστικά διαμορφώσεις ανήκουσαι σαφώς εις τον μεταγενέστερον κόσμον, ενώ αφετέρου βαθέως εντός της περιοχής του μετά την Άλωση του Ελληνισμού παρατηρούνται επιβιώσεις καθαρώς βυζαντινού χαρακτήρος». Αναποφασιστικότητα. Επιμένει να αναζητεί τα στηρίγματά του στη γλώσσα και σε πολιτιστικά φαινόμενα. Δεν συμβουλεύεται τις γλωσσικές και πολιτιστικές διαμορφώσεις, για να του φανερώσουν τους κοινωνικούς παράγοντες που τις προκαλούν, του κοινωνικούς νόμους που τις ερμηνεύουν.

Στην ίδια περίπτωση ανήκουν όλοι οι οπαδοί της "συνέχειας" και οι άλλοι - ιδεαλιστές και μαρξιστές - που δέχονται ως αρχή της ιστορίας μας μια από τις χρονιές σταθμούς της βυζαντινής ιστορίας. Έτσι εξηγούνται άλλωστε και η κραυγαλέα διαφωνία τους και οι αντιφάσεις τους. Έχουν άγνοια των νόμων της κοινωνικής ιστορίας.

Ο Λίνος Πολίτης συναρτά τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο Βυζάντιο και στη Φραγκοκρατία. Λαβαίνει υπόψη του το πρώτο γραπτό

μνημείο, το έπος του "Βασιλείου Διγενή Ακρίτα". Δεν αρχίζει με αναφορά στο προφορικό απρόσωπο δημοτικό τραγούδι. Το ειδικό κεφάλαιο το τοποθετεί στο 18ο αιώνα όταν ανθίζει το κλέφτικο τραγούδι, αν και δέχεται πως το έπος έπεται των ακριτικών τραγουδιών και διαπιστώνει πως αυτά στάθηκαν η πρώτη ύλη του. Το πρώτο κεφάλαιο της "ιστορίας" το πιλοφορεί "Πρώτη βυζαντινή εποχή (11ος-12ος αιώνας)". Η περίεργη πρωτοτυπία του είναι ότι για το δημοικό τραγούδι κρίνει πως «ζει την αυτόνομη ζωή του από τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας» (ασφαλώς και πιά πριν), χωρίς να δίνει καμιά εξήγηση γι' αυτή την τοποθέτηση του δημοικού τραγουδιού έξω από την ιστορία της λογοτεχνίας μας.

Περίεργη είναι και η άποψη του Ιταλού νεοελληνιστή Μάριο Βίτι: «Οι αρχές της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας πρέπει να αναζητηθούν στα περιθώρια της επίσημης βυζαντινής παιδείας, σε μια φάση της ιστορίας κατά την οποία ο βυζαντινός πολιτισμός παρουσιάζει σημεία αναζωογόνησης και δημιουργικής έξαρσης... αναζητώντας τις απαρχές της παραγωγής σε δημοική γλώσσα, αναγκαστικά αποσπούμε από την οργανική της δομή μια δραστηριότητα που είναι εντελώς μερική σε σύγκριση με το σύνολο της επίσημης παιδείας και της καθημερινής συνήθειας. Οποσδήποτε σε ένα ιστορικό δοκίμιο που αναφέρεται στη νεοελληνική λογοτεχνία, είμαστε υποχρεωμένοι να επιμείνουμε ακριβώς σ' αυτή τη δημοική παραγωγή, όχι μόνο γιατί η λογοτεχνία που αναφαινεται αυτή τη στιγμή έχει σαν εκφραστικό όργανο τη δημοική, αλλά για έναν επιπλέον λόγο, που αφορά την ίδια την ουσία της διοικητευμένης στη δημοική παρα-

γωγής. Τα πρόσωπα που συνθέτουν στίχους στην καθημερινή γλώσσα ξεφεύγουν από την πειθαρξία του καθιερωμένου για τη λόγια λογοτεχνία κώδικα... Σ' αυτήν την ομιλουμένη γλώσσα, που αγνοεί τις απαγορεύσεις που αξίωνε ο κάποιου είδους κλασικισμός και δεν φοβάται να παραβεί τους επίσημους κανόνες, ενσαρκώνεται η λαχτάρα να εκφραστεί με μεγαλύτερη αμεσότητα και συνέπεια η νέα κοινωνική πραγματικότητα του ελληνισμού του Βυζαντίου. Με τον τρόπο αυτό, στα περιθώρια της κατεστημένης φιλολογικής παιδείας που παραμένει δέσμια του κλασικού μεγαλείου, μορφοποιείται μια λαϊκή εκφραστική εμπειρία συνυφασμένη με τον δεκαπεντασύλλαβο, η οποία μας αποκαλύπτει περισσότερο γνήσια, ειλικρινής και ρεαλιστική, και επιβιώνει ακόμη και όταν η επίσημη φιλολογία και οι θεσμοί της βυζαντινής κοινωνίας, με το πέρασμα του χρόνου ατονούν και σβήνουν».

Ο Μ. Βίτι δεν κατορθώνει να ξεχωρίσει δύο λογοτεχνίες εντελώς διαφορετικές, όχι μόνο γιατί έχουν διαφορετικό γλωσσικό όργανο, μα κυρίως γιατί προέρχονται, παράγονται από διαφορετικές κοινωνίες, από διαφορετικούς λαούς, το νεοελληνικό και το βυζαντινό. Όσα γράφει ο Βίτι για περιθώριο και επιβίωση, σημαίνουν πως του διαφεύγει η ουσία των φαινομένων. Οι δύο λογοτεχνίες απλώς συμπίπτουν σε τόπο και χρόνο, δηλαδή στο Μεσαίωνα και στην Ελλάδα. Και είναι αυταπόδεικτο πως η νεοελληνική επηρεάζει τη βυζαντινή.

Ο άλλοτε καθηγητής της μεσαιωνικής ελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης Εμμ. Κριαράς, δυσκολεύεται να τοποθετήσει την αφετηρία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, γιατί τη λογοτεχνία αυτή την

εντάσσει στη βυζαντινή λογοτεχνία. Παράλληλα με τη βυζαντινή (μεσαιωνική) , σύμφωνα με τη διατύπωσή του, «έχουμε και έναν άλλον μεσαιώνα, μεσαιώνα "νεοελληνικό", που εκφράζεται με μια νεότερικότερη γλώσσα, δίνει έκφραση σ'ένα νεότερικότερο πολιτισμό, συνιστά την αφετηρία της δημιουργίας του νέου Έλληνα σαν νοοτροπίας. Πότε πρέπει να τοποθετήσουμε την αφετηρία της νοοτροπίας αυτής; Στα χρόνια, νομίζω, της φραγκικής κατάκτησης και της ανάκτησης της πόλης από το Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο. Από δω και πέρα ο Μεσαίωνας συνεχίζεται, αλλά ένας Μεσαίωνας "νεοελληνικός"... Υποφώσκει η Νέα Ελλάδα, αλλά η Νέα αυτή Ελλάδα είναι μεσαιωνική ακόμη, όπως η Γαλλία από το δέκατο αιώνα έως την Αναγέννηση ήταν μεσαιωνική».

Σωστή η διάκριση σε νεοελληνικό μεσαίωνα. Μένει όμως χωρίς σημασία. Με όλες τις λεπτομερείς αναλύσεις και διακρίσεις σε μεσαίωνα βυζαντινό και μεσαίωνα νεοελληνικό, ο Κριαράς τοποθετεί την αφετηρία στα 1204. Αλλά η άλωση της Πόλης από τους Φράγκους αποτελεί τομή στη βυζαντινή ιστορία, ενώ για τη νεοελληνική ιστορία δεν είναι ούτε αρχή, ούτε τομή. Οποσδήποτε, η μείωση της ισχύος του βυζαντινού κράτους βοηθάει την ανάδυση της νέας Ελλάδας και τη συνειδητοποίηση του νέου Έλληνα, όμως άλλο Βυζάντιο και άλλο νέα Ελλάδα. Είναι μεσαιωνική η νέα Ελλάδα, αλλά όχι βυζαντινή. Είναι νέα εθνότητα που σχηματίζεται στα χρόνια και στο γεωγραφικό χώρο του Βυζαντίου, μέσα σε βυζαντινές εξαρτήσεις, σε συνθήκες υποτέλειας και υποδούλωσης. Εξηγεί ο Κριαράς την τοποθέτηση της αφετηρίας στα 1204: «Είναι φυσικό οι περίοδοι της γραμματολογίας να συνδέονται ως

έναν ορισμένο βαθμό με τις περιόδους της πολιτικής ιστορίας, εφόσον και τα πολιτιστικά φαινόμενα βρίσκονται τις περισσότερες φορές σε στενή σχέση με τα πολιτικά γεγονότα».

Χωρίς αμφιβολία με τα χρονολογημένα πολιτικά γεγονότα συμβαίνει να πηγαίνεις στα χρονολογημένα γραπτά κείμενα. Τα ιπποτικά ποιητικά μυθιστορήματα παρά τη φραγκική επίδρασή τους δεν παύουν να είναι κείμενα νεοελληνικά και ως τέτοια είναι αιώνες μεταγενέστερα από τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια. Συνεπώς, για τη χρονολόγηση της αφετηρίας της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν, όσο και αν είναι χρονολογημένα, γραπτά κείμενα: η προτεραιότητα ανήκει στα λαϊκά προφορικά ακριτικά τραγούδια του 9ου και 10ου αιώνα. Τα ακριτικά τραγούδια δεν υπερτερούν σε σημασία μόνο με την παλαιότητά τους, μα ουσιαστικότερα γιατί μας βοηθούν να ψάξουμε αυτό που ο Κριάρης ονόμασε Νέα Ελλάδα, νέο Έλληνα με νέα νοοτροπία, και γιατί όχι και νέα ελληνική συνείδηση. Τα ακριτικά τραγούδια είναι μεσαιωνικά, αλλά νεοελληνικά, και από μια άλλη πλευρά, την κοινωνική. Οι άνθρωποι που τα συνθέτουν ανήκουν σε κοινωνίες Primitif από άποψη οργάνωσης, αφού δίνουν ποίηση προφορική. (*)

Άλλωστε οι λόγιοι που γράφουν τα ιπποτικά μυθιστορήματα παίρνουν τον δεκαπεντασύλλαβο από τη λαϊκή προφορική δημιουργία. Τα ακριτικά

(*) Η μορφή της κοινωνικής οργάνωσης προσδιορίζει το μεσαιωνικό της χαρακτήρα. Φαίνεται παράξενο, αλλά το ότι το κλέφτικο τραγούδι είναι προφορική ποίηση, φανερώνει κοινωνία Primitif που ζει το Μεσαίωνα της μέσα στην εποχή του καπιταλισμού.

τραγούδια είναι μεσαιωνικά, όχι μόνο επειδή δημιουργούνται στο Μεσαίωνα, μα και γιατί ο χαρακτήρας τους είναι μεσαιωνικός.

Το παράδοξο είναι, ότι ζητάμε τις απαρχές της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, χωρίς να ενδιαφερόμαστε για το λαό που τη δημιουργεί, που πρωτομιλάει τη νεοελληνική γλώσσα, που σ' αυτή τη νέα γλώσσα συνθέτει την δημοική προφορική ποίηση, που φπάνει τον εθνικό δεκαπεντασύλλαβο. Τα ακριτικά τραγούδια δεν θα έπρεπε ν' αφήνουν αδιάφορους και τους ιστορικούς του έθνους. Τα μεσαιωνικά δημοικά τραγούδια και η νεοελληνική γλώσσα, στην οποία είναι συνθεμένα, προσφέρονται σαν τις μόνες μαρτυρίες για την ύπαρξη της νεοελληνικής λαότητας από το 10ο αιώνα, αν όχι από τον 8ο αιώνα. Παρόλο που οι ιστορικοί διαπιστώνουν τη διαμόρφωση της νέας γλώσσας σ' αυτούς τους αιώνες, αντιφάσκοντας προς την ίδια τη διαπίστωσή τους αναζητούν μεταγενέστερες αφετηρίες. Η αντίφασή τους είναι πο πολύ κραυγαλέα, όταν παραμερίζουν τα προφορικά δημιουργήματα της νέας λαότητας, για χάρη της λόγιας ποιητικής παραγωγής, που χρησιμοποιεί τη γλώσσα και τη σπικουργία της δημοικής προφορικής ποίησης.

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Απ. Ε. Βακαλόπουλος, αν είμαι καλά ενημερωμένος, είναι ο μόνος που στην πολύτομη "Ιστορία του νέου Ελληνισμού" (Α' τόμος, Θεσσαλονίκη 1961) αναφέρεται στο ρόλο που παίξαν ή δεν παίξαν στη διαμόρφωση του νέου ελληνισμού και του πολιτισμού του, όταν εισβάλαν και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα το Μεσαίωνα οι διάφορες βάρβαρες φυλές του βορά. Η αναφορά του αυτή όμως δεν έχει μεγάλη σημασία, γιατί δεν αργεί να

την εξουδετερώσει απαντώντας αμέσως: «οι ελληνικές χώρες της κερσονήσου του Αίμου από τις αρχές του βου και ιδίως του 7ου αι. δέχθηκαν αλληπάλληλες επιδρομές και εποικισμούς ξένων φύλων, αλλ' αυτοί δεν πλημύρισαν όλη την Ελλάδα ούτε και είχαν ως αποτέλεσμα τη διακοπή της ιστορικής συνέχειας». Ανάμεσα στα διάφορα στηρίγματα που επικαλείται είναι η πολύ αμφισβητημένη μελέτη του Στυλ. Π. Κυριακίδη "Αι ιστορικά αρχαία της δημώδους νεοελληνικής ποιήσεως", 1934. Μα για έναν οπαδό της συνέχειας δεν θα 'πρεπε να υπάρχει πρόβλημα αρχών της ιστορίας μας. Είναι δοσμένη η απάντηση. Συνεχίζουμε την αρχαία.

Ο Βακαλόπουλος, ενώ είναι συνεχιστής, γράφει ιστορία του νέου ελληνισμού και ψάχνει για την αφετηρία της. Παρόλο ότι η έρευνά του τον οδηγεί στον 7ο αιώνα και στα ακριτικά τραγούδια, μένει ανικανοποίητος και συνεχίζει την αναζήτηση: «Πραγματικά η επική ποίηση ανταποκρίνεται στην αφύπνιση του νέου ελληνισμού, γιατί βλέπουμε πως τους αγώνες και τις περιπέτειες των πληθυσμών της Μ. Ασίας τους παρακολουθούν με συγκίνηση οι άλλοι Έλληνες της ηπειρωτικής Ελλάδας. Στη μικρή "Νέα ελληνική ιστορία: 1204-1975", Θεσσαλονίκη 1979, σ.10, γράφει: «Οι ιστορικοί της λογοτεχνίας, ξεκινώντας από τα στοιχεία αυτά, τοποθετούν τη γένεση της νεοελληνικής λογοτεχνίας γύρω στο 1000, στην εποχή ακριβώς που η νέα ελληνική γλώσσα - ύστερα από σιγαλή ανέλιξη αιώνων κάτω από την κρούστα του απικισμού - αρχίζει να διαμορφώνεται και να δοκιμάζεται και ως λογοτεχνικό μέσο. Πραγματικά, τα δεδομένα, τα θετικά στοιχεία που βεβαιώνουν τη γένεση του νέου ελληνισμού, υπάρ-

χουν, και αυτά είναι ο λαός, το νεοελληνικό έπος και η νέα ελληνική γλώσσα. Ο ιστορικός όμως των πολιτικών γεγονότων και του πολιτισμού, που επισημαίνει και αυτός τον μεγάλο εκείνο σταθμό γύρω στον 10ο αι. και τον θεωρεί ορόσημο προς τη γένεση του νέου ελληνισμού, ζητεί και άλλα στοιχεία, πιο χαρακτηριστικά, που να δείχνουν το εθνικό ξύπνημα, την αναγέννηση, ή καλύτερα το ξαναβάπτισμα του ελληνικού έθνους μέσα σε μία νέα κολυμβήθρα, που θα του δώσει πίσω το δικό του, το παλιό του εθνικό όνομα, το όνομα Έλληνες που είχε χάσει, το όνομα που είχε τόσο δυσφημιστεί από τους πρώτους χριστιανούς, ώστε να γίνει συνώνυμο του εκδωλολάτρης».

Αν και δεν είναι αλήθεια πως στο σύνολό τους οι ιστορικοί της λογοτεχνίας τοποθετούν τη γένεσή της γύρω στο 10ο αι., αντίθετα οι περισσότεροι δέχονται τη χρονολογία 1204 ως αφετηρία - είναι αρκετά περίεργο ένας ιστορικός του νέου ελληνισμού να προπημά για αρχή της ιστορίας μας μια χρονολογία, επειδή από αυτή τη χρονολογία και μετά χρησιμοποιούν το όνομα Έλλην λόγιοι και βασιλείς και αυτό να το θεωρεί πιο σοβαρό στοιχείο από τα στοιχεία που μας δίνουν τα προφορικά τραγούδια του λαού στη νεοελληνική γλώσσα. Ο Βακαλόπουλος με αυτά τα επιχειρήματά του αποτελεί περίπτωση λίγο πολύ ανεξήγητη.

Ο Κορδάτος αρνείται τη συνέχεια, όμως αρχίζει την "Ιστορία της νεότερης Ελλάδας" από το 1453. Τα επιχειρήματά του είναι: ο Παπαρρηγόπουλος έγραψε πεντάτομη "Ιστορία του ελληνικού έθνους", προσπαθώντας να αποδείξει πως από την ομηρική εποχή ως το 1821 υπάρχει ιστορική ενότητα της ελληνικής φυλής. Όπως και άλλοι

αστοί, χωρίζει σε τρεις σταθμούς την ελληνική ιστορία: στον αρχαίο ελληνισμό, το μεσαιωνικό και το νεότερο. Αλλά ο χωρισμός αυτός είναι πλάσμα της φαντασίας. Στην αρχαία εποχή υπήρχαν μόνο Έλληνες και ελληνόγλωσσοι πληθυσμοί. Δεν αποτελούσαν συγκροτημένο έθνος. Αυτά λέει ο Κορδάτος.

Όμως ο Παπαρρηγόπουλος δεν ήταν μαρξιστής και τον όρο 'έθνος δεν τον χρησιμοποιεί με την έννοια που του δίνει ο Κορδάτος. Αν ο Παπαρρηγόπουλος έγραφε 'Έλληνες αντί για έθνος, η διαφορά θα μετατοπιζόταν και αλλού. Η εθνικιστική ιστοριογραφία με τα ίδια επιχειρήματα του Κορδάτου υποστηρίζει τη θεωρία της συνέχειας. Οι Έλληνες αφομοίωσαν τους μετανάστες του Μεσαίωνα με τον ανώτερο πολιτισμό τους.

Τις ρίζες του ελληνικού έθνους αναζήτησε και ο Ν. Ζαχαριάδης. Έγραψε: «Το ελληνικό έθνος, απλώνοντας τις ρίζες του στο βυζαντινό μεσαίωνα, πήρε τη βασική του διαμόρφωση κάτω από την κυριαρχία των σουλτάνων». Αυτή ήταν η θέση του Ζαχαριάδη ("Θέσεις για την ιστορία του ΚΚΕ", "Βοήθημα για την ιστορία του ΚΚΕ"). Στην εφαρμογή της η θέση αυτή παίρνει τούτη τη διατύπωση στη "Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας" του Γ. Ζεύγου : «Ο Παπαρρηγόπουλος βρίσκει ελληνικό έθνος από τα μυθικά ακόμα χρόνια και τοποθετεί τη γένεση του ελληνισμού στο Βυζάντιο και συγκεκριμένα στην Πελοπόννησο, το 14ο αιώνα, πριν την οθωμανική κατάκτηση».

Με τη συνέχεια και ασυνέχεια καταπάστηκε και ο Πέτρος Ρούσος. Τα δύο βιβλία του, "Ζητήματα της ιστορίας μας - Διαμόρφωση του ελληνικού έθνους" (1955) και "Βοήθημα νέας

ιστορίας της Ελλάδος" (α' έκδ. στις σοσιαλ. χώρες, β' έκδ. "Σύγχρονη Εποχή", Αθήνα 1982) αποσκοπούσαν στην ανατροπή της θέσης του Ζαχαριάδη: «Ήταν αισθητό πως το ως τότε παραδεγμένο ιστορικό σχήμα ερχόταν σε σύγκρουση με πλήθος δεδομένα της ιστορία μας και της μαρξιστικής - λενινιστικής επιστήμης. Η θεωρία του εντελώς νέου λαού στην ιστορία, ολότελα άσχετου με τον αρχαιότερο δεν ανταποκρινόταν στα γεγονότα. Από την ανάγκη να συμμορφωθεί η θεωρία μας με την ιστορική αλήθεια... προέκυψε το δοκίμιο του υποφαινόμενου "Ζητήματα της ιστορίας μας"...».

Κάνοντας την αυτοκριτική του ο συγγραφέας στο επόμενο βιβλίο του, αναγνωρίζει πως και το δοκίμιο εκείνο δεν ήταν απαλλαγμένο από επιδράσεις του παλιού σχήματος, «παρόλο που στρεφόταν ενάντια του, καθώς και από άλλες ελλείψεις... αλλά η βασική του ιδέα νομίζουμε παραμένει αληθινή, πραγματική».

Η θεωρία του Ζαχαριάδη ανατρεπόταν με την εντελώς αντίθετή της, της συνέχειας. Το δεύτερο βιβλίο είναι πιο συντηρητικό από το πρώτο. Ωστόσο και στα δύο η επιστροφή στη θεωρία της συνέχειας προβάλλεται ανάγλυφα στο χωρισμό της ελληνικής ιστορίας σε περιόδους, όπου η ιστορία της νέας Ελλάδας εντάσσεται στην ενιαία ιστορία. Με την περιοδολόγησή του ο Π. Ρούσος, εκτός που αναιρεί τη θεωρία του εντελώς νέου λαού, αντιφάσκει και με την επιχειρηματολογία του. Ας δούμε την περιοδολόγησή του «...η ενιαία ιστορία της Ελλάδας σωστό θα ήταν να υποδιαιρεθεί στις ακόλουθες ενότητες: Α) Η Ελλάδα κάτω από το κοινοτικό καθεστώς των γενών ως τη διάσπασή του (προϊστορικοί χρόνοι). Β) Η Ελλάδα κάτω από το δουλοκτηπ-

κό καθεστώς που καταλήγει στην κατάρρευση της ελληνικής αρχαιότητας τον 4ο αιώνα της νέας χρονολογίας (διάσπαση του πρωτόγονου κοινοτικού καθεστώτος, εμφάνιση του κράτους, κλασική εποχή, μακεδονική και ελληνιστική εποχή και ρωμαϊκή κυριαρχία. Θα περιλαμβάνει τη διαμόρφωση των αρχαίων φυλών σε λαότητες ή λαόπια των αρχαίων ελλήνων). Γ) Η Ελλάδα κάτω από τον πμριωτισμό - πρῶμη, ανεπτυγμένη και ύστερη φεουδαρχία, που με τις υποδικαιρέσεις της περιλαμβάνει τη βυζαντινή εποχή, την περίοδο της φραγκοκρατίας και την περίοδο της τουρκοκρατίας ως τις παραμονές της ελληνικής επανάστασης και κλείνει μέσα της της διαμόρφωση της νεοελληνικής λαότητας του μεσαιῶνα. Δ) Η Ελλάδα κάτω από την ανάπτυξη των κεφαλαιοκρατικών στοιχείων που αρχίζει περίπου από τις παραμονές της ελληνικής επανάστασης, παρουσιάζει το σχηματισμό του νεοελληνικού έθνους φτάνοντας ίσως ως την εποχή μας, που εγκαινίασε η Μεγάλη Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση. Η νεότερη ιστορία πλάθεται ακόμα με την πάλη του λαού...»

Όταν για πρώτη φορά διατύπωνα τις απόψεις μου για την καταγωγή του δημοτικού τραγουδιού, δεν είχα καθόλου υπόψη μου το βιβλίο του Π. Ρούσου "Ζητήματα της ιστορίας μας". Επίσης δεν είχα υπόψη μου το "Σχέδιο Προγράμματος του ΚΚΕ", που είχε δημοσιευθεί στο περιοδικό "Νέος Κόσμος", 1954, όπου σε μια εισαγωγή θιγόταν το πρόβλημα της καταγωγής των νέων Ελλήνων. Αυτά τα πληροφορήθηκα, όταν ο Δημήτρης Χατζής το Μάιο του 1964 μου έστειλε από την Ουγγαρία τη μελέτη του "Γύρω από τα προβλήματα της συνέχειας", με την οποία είχε πάρει μέρος στη "Συζήτηση

πάνω στο πρόγραμμα (σχέδιο) του ΚΚΕ" (περιοδικό "Νέος Κόσμος", 8/1954). Παρακολουθούσε τα δημοσιεύματά μου τα σχετικά με την καταγωγή του δημοτικού τραγουδιού στο περιοδικό "Οικονομική Έρευνα" και σαν δείγμα της μεγάλης του εκτίμησης μου έστειλε το σπάραγμα του "Νέου Κόσμου" με τη μελέτη του.

Ο Χατζής δεν δεχόταν την αντίληψη που διατυπώνοταν στο Πρόγραμμα, γιατί διαπίστωνε ότι επαναλαμβάνεται η θεωρία της συνέχειας. Με την απάντηση - εικοσασέλιδη - του Δ. Χατζή ασχολήθηκε σοβαρά ο Π. Ρούσος αφιερώνοντας αρκετά κεφάλαια από το βιβλίο του "Ζητήματα της ιστορίας μας". Οι διαφορές απόψεων ανάμεσα στον Π. Ρούσο και το Δ. Χατζή προέρχονταν και από διαφορετική παιδεία. Αυτή η διαφορά δεν βοηθούσε τον πρώτο να εσκωρήσει στην ουσία ορισμένων βασικών επιχειρημάτων του φιλόλογου συζητητή του, αν και ως μαρξιστής έπρεπε κάτι να καταλάβει. Έγραφε ο Δ. Χατζής: «Αν, λοιπόν, ανάμεσα στις δύο λογοτεχνίες, την αρχαία ελληνική και τη νεοελληνική υπήρχε κάποια σχέση αλληλουχίας και διαδοχής, θα 'πρεπε οπωσδήποτε μέσα στη νεοελληνική λογοτεχνία, οσοδήποτε παραλλαγμένα και προσαρμοσμένα στις νέες συνθήκες της ζωής, τις νέες ανάγκες και τις νέες αισθητικές απαιτήσεις, να βρίσκαμε να επιζούν κατά ένα τρόπο τύποι, μορφές, στοιχεία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Δεν έχουμε, όπως είπαμε, τέτοια στοιχεία. Αντίθετα έχουμε για την άποψη της ανυπαρξίας της συνέχειας και κάθε σχέσης αλληλουχίας και διαδοχής, δύο αναμφισβήτητα όσο και βαρυσήμαντα στοιχεία: α) Τη νέα σικουργία, την τονική σικουργία που σημαίνει καταστροφή και εξαφάνιση

κάθε στοιχείου του έμμετρου λόγου, που μπορούσε να επιζεί και να κατανοείται. Η νέα σπικουργία, προϋποθέτοντας απαραίτητα και μια επίσης νέα μουσική (οι παλιότεροι μετρικοί, και ας ήταν μεγαλοϊδεάτες, το είχαν σημειώσει, οι επίγονοι του Δημοτικισμού που δεν είναι τάχα μεγαλοϊδεάτες, τσαλαβουτούν και σ' αυτό), σημαίνει μια ολοκληρωτικά νέα, από την αρχή, συγκρότηση μορφικών στοιχείων, χωρίς να είναι δυνατή καμιά επιβίωση στοιχείων του έμμετρου λόγου βασισμένων στην αρχαία προσωδιακή σπικουργία, που ήταν ακατανόητη για από το σύνολο των ελληνοφώνων ανθρώπων». Και συνέχισε: «Αυτό είναι το ένα. Το δεύτερο είναι το γεγονός πως η νεοελληνική λογοτεχνία ακολουθεί τον ίδιο ακριβώς δρόμο όλων των ευρωπαϊκών λαών, ξαναφτιάχνοντας από την αρχή τα είδη του λόγου που τα είχε ήδη φτιάξει η αρχαία ελληνική λογοτεχνία, και ξαναπερνώντας μαζί με τους νέους αυτούς λαούς τα στάδια της οργανικής εξέλιξης των λογοτεχνικών που τα είχε ήδη περάσει η αρχαία ελληνική λογοτεχνία: Η νέα ελληνική λογοτεχνία αρχίζει από τα Ακριπκά και όσο κι αν το "έπος", όπως μας παραδίνεται, είναι οϊκτρά παραμορφωμένο από τη λόγια κακομεταχείριση, ο βασικός πυρήνας του ακριπκού κύκλου, και έτσι όπως είναι διασωμένος, είναι επικός. Ξαναέχουμε δηλαδή στην αρχή της νέας ελληνικής λογοτεχνίας - ... εν πλήρη αγνοία του Ομήρου - το έπος, την ίδια περίοδο που οι γάλλοι, οι γερμανοί, οι νορβηγοί, οι ρώσοι, ή οι άραβες φτιάχνουν το δικό τους. Μα αν εδώ μπορούσε να προβληθεί η αντίρρηση για το έπος πως είναι είδος του λόγου και όχι στάδιο σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να αμφισβητηθεί πως η λαϊκή ποίηση,

αυτή είναι μόνο στάδιο στην λογοτεχνική ιστορία ενός λαού και ποτέ είδος. Ο νεοελληνικός λαός, λοιπόν, ξαναπερνάει με το δικό του δημοτικό τραγούδι αυτό το στάδιο που το είχε ήδη περάσει η αρχαία ελληνική λογοτεχνία, ακριβώς δηλαδή σαν ένας καινούργιος και άσχετος με τον αρχαίο ελληνικό λαό, στην λογοτεχνική του παραγωγή, λαός».

Η απάντηση του Π. Ρούσου φανερώνει την άγνοια που είχε του θέματος. «Το επείρημα - έγραφε - πως η αλλαγή της ελληνικής σπικουργίας με το πέρασμα από την προσωδιακή στη συλλαβοτονική είναι από τα πιο "αναμφισβήτητα" και "βαρυσήμαντα" στοιχεία υπέρ της ανυπαρξίας της συνέχειας δεν είναι επείρημα σοβαρού μελετητή (...). Σωστό είναι πως έχουμε στο Μεσαίωνα βασικά καινούργιο ελληνικό λαό. Σωστό είναι πως περνάει βασικά - αλλά μόνο βασικά - τον ίδιο δρόμο των άλλων ευρωπαϊκών λαών υπό βασικά όμοιες ή περίπου όμοιες συνθήκες κοινωνικού καθεστώτος. Δεν είναι όμως σωστό πως ξαναφτιάχνει από την αρχή τα ίδια είδη του λόγου που είχε περάσει η αρχαία ελληνική λογοτεχνία. Δεν είναι σωστό, γιατί είναι σα να έχουμε μια κυκλική επανάληψη της ιστορίας, πράγμα που δε γίνεται στη ζωή».

Η γνώση της μαρξιστικής θεωρίας και ιδιαίτερα της σοβιετικής βιβλιογραφίας δε βοήθησε τον Π. Ρούσο να εκτιμήσει σωστά τα στηρίγματα των απόψεων του συνομιλητή του και τον κατηγορεί ότι βρίσκεται κάτω από την επίδραση του Κρουμπάκερ, πως δεν χρησιμοποιεί δημιουργικά τη μαρξιστική μέθοδο στην ιστορία μας. Την παράληψη αυτή του Δ.Χατζή την αναπληρώνει ο Π.Ρ. με πλήθος δικές του αναφορές στο Μάρξ και στο Λένιν,

πράγμα πολύ συνηθισμένο σε μελετητές της κατηγορίας του, που όμως φανερώνει πως γνωρίζει καλύτερα τους κλασικούς του μαρξισμού από το θέμα της συζήτησης. Και κάτι πολύ χειρότερο σχετικά με τις παραπομπές στους Σοβιετικούς επιστήμονες: τους επαναλαμβάνει άκριτα και εκεί που παρά τον μαρξιστικό τους οπλισμό - και εξ αιτίας αυτού του οπλισμού - κάνουν σοβαρότατα λάθη εις βάρος του Μάρξ και εις βάρος της νοημοσύνης και της ιδεολογίας μας, όπως θα φανεί πιο κάτω.

Στο επίλογο που έχει προσθέσει στο "Βοήθημα νέας ιστορίας της Ελλάδας" (αθηναϊκή έκδοση 1982, "Σύγχρονη Εποχή") διατυπώνει με περισσότερη σαφήνεια τις παλιές του απόψεις, αλλά και τις αναθεωρεί σε καίρια σημεία: «... μέσα από πτώσεις και ανόδους, μέσα από εξοντώσεις, επιμυξίες, επιβιώσεις και αναζωογονήσεις - κοντολογίς μέσα από κοινωνικούς αγώνες, πληθυσμιακές αλλαγές - μίξεις και ιδεολογικά αναζυμώματα διαμορφωνόταν στο Μεσαίωνα μια νέα, σχετική πάντως, κοινότητα ελληνικών πληθυσμών στο πολυεθνικό Βυζάνιο σε ορισμένη εποχή. Πρόκειται για κοινότητα διαφορετική από κείνη του ελληνισμού της αρχαιότητας που είχε παρακμάσει μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση και τις μεγάλες ματαναστεύσεις των "βαρβάρων" που ακολούθησαν. Στην εποχή όμως του Βυζαντίου, όπου παρά τις αλλοιώσεις και μεταλλαγές, το τοπικό ελληνικό στοιχείο κατόρθωσε να αποκτήσει πάλι με ορισμένη έννοια και σε ορισμένη έκταση, πρωτεύουσα θέση, αρχίζει στον πρώιμο Μεσαίωνα και παρατηρείται να διαμορφώνεται περισσότερο γύρω στο 10ο αιώνα μια νέα πληθυσμιακή κοινότητα, όπως εξελίχτηκε μέσα στους αιώνες, αυτό που ονομάστηκε το γένος των Ρωμαίων: Μ'

άλλα λόγια με απομεινάρια των παλαιότερων Ελλήνων αναχωνεύονται ή αφομοιώνονται διάφορες φυλές (όχι με ρατσιστική έννοια) και λαότητες της Μικρασίας, Βλάχοι της Ελλάδας, μεγάλες ομάδες επίλυδων Σλάβων, Αρβανιτάδων, Φράγκοι και άλλοι. Σαν επιστημονική υπόθεση, σ' αυτό το γένος των Ρωμαίων βλέπουμε να κατασταλάζει στο Μεσαίωνα αυτή η νέα, σχετική κοινότητα λαοτήτων, διαφορετική από την κοινότητα των αρχαίων ελληνικών φυλών. Είναι κατά τη γνώμη μας, η νεοελληνική εθνότητα με ορισμένα κοινά γνωρίσματα και νιοποηαλιές της μεσαιωνικής και σε συνέχεια, της νέας ελληνικής γλώσσας. Είναι δύσκολο να την προσδιορίσεις χωρίς κίνδυνο να πέσεις σε σχηματικότητα. Έχει κοινά στοιχεία, όχι όμως όλα τα γνωρίσματα του σύγχρονου έθνους. Δεν είναι τυχαίο πως ο Μάρξ στα μέσα του 19ου αιώνα μιλώντας για τους βαλκανικούς λαούς και εθνότητες χρησιμοποιεί εναλλακτικά τους χαρακτηρισμούς "ράτσες", "εθνότιτες", "έθνη με θρησκευτικό γνώρισμα".

Ο Π. Ρούσος με το να καταφεύγει διαρκώς στο Μαρξ και στους Σοβιετικούς ιστορικούς - που δεν μπορούσαν να τον βοηθήσουν στο σημείο και στο βαθμό που τους επικαλούνταν - δεν κατορθώνει να διαμορφώσει μια δική του προσωπική γνώμη, πέφτει σ' ένα φαύλο κύκλο, του "ναι μεν αλλά", όπου οι σημερινοί Έλληνες είναι νέος λαός αλλά και δεν είναι εντελώς νέος, όπως το δείχνουν τα κείμενά του, που παραθέσαμε παραπάνω. Όταν ο Απ. Ε. Βακαλόπουλος δέχεται συμβατικά το 1204 σαν αφετηρία του νέου ελληνισμού, βρίσκει το θέμα ενδιαφέρον και συζητήσιμο, «γιατί, αλήθεια, από την περίοδο εκείνη εμφανίζονται εκτός από νέα εθνοτικά (δηλαδή της εθνότητας,

όπως τα είπαμε το 1955) και ορισμένα νεότερα εθνικά στοιχεία». Η εξήγηση βρίσκεται στην αναφορά του Μάρξ ("Η Νίκαια έγινε το κέντρο του ελληνικού πατριωτισμού").

Όπως σημειώσαμε και σε άλλο σημείο της μελέτης μας, από το 10ο αιώνα οι λαογράφοι και οι ιστορικοί χρονολογούν τα παλιότερα ακριτικά τραγούδια αλλά και την οριστική διαμόρφωση της νέας γλώσσας. Αυτά τα στοιχεία δεν είναι καθόλου συμβατικά και συνεπώς πρέπει να αναγνωριστούν ως ισχυρότερα από μια συμβατική χρονολογία όχι του νέου ελληνισμού αλλά της βυζαντινής ιστορίας. Ο Π. Ρούσος πλουσιότερος σε στοιχεία θα μπορούσε να έχει εγκυρότερη γνώμη από το Μάρξ, αλλά με το να νομίζει τον εαυτό του υποχρεωμένο να δέχεται άκριτα και τα λάθη του, κλονίζεται και καταλήγει να θεωρεί συζητήσιμο το θέμα της αφετηρίας της νεοελληνικής ιστορίας, όπως τα θέτουν οι οπαδοί της συνέχειας. Αλλά το πράγμα παίρνει σοβαρότερες διαστάσεις με τους Σοβιετικούς ιστορικούς του Ινστιτούτου Γκόρκι, που θα μας απασχολήσει παρακάτω.

Εν πάση περιπτώσει οι ιστορικοί και οι άλλοι μελετητές που ασχολήθηκαν ως τώρα με το θέμα της συνέχειας ή μη, εκτός από ελαχιστότατες εξαιρέσεις, που απαριθμήθηκαν κιόλας, είναι επηρεασμένοι από τις εθνικιστικές σκοπιμότητες που από τον περασμένο αιώνα κυριάρχησαν στην έρευνα, είτε συντάσσονται με την αρχαιοελληνική καταγωγή μας είτε όχι. Στο σύνολό τους σχεδόν ακολουθούν τη μέθοδο, που επιβλήθηκε στην έρευνα από τους εθνικιστές.

Η λαογραφία στην Ελλάδα από τη γέννησή της έταξε στον εαυτό της το καθήκον να αποδείξει, ανασδεικνύοντας το νεοελληνικό λαϊκό πολιτισμό, πως

καταγόμαστε κατευθείαν από τους Έλληνες της αρχαιότητας. Σκοπός της λαογραφίας ήταν, τόνιζε - έχει πεθάνει πρόσφατα - η καθηγήτρια της λαογραφίας Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος ήταν να πείσει τον κόσμο για την αδιάσπαστη ενότητα του ελληνικού έθνους από την απώτατη αρχαιότητα ως τα σήμερα. Γι' αυτό και ο Ν. Πολίτης στέκεται πλάι πλάι με τον Κ. Παπαρρηγόπουλο. Και οι δύο τους υπηρετούσαν τον κοινό σκοπό, ο Παπαρρηγόπουλος με την ιστορία κι ο Πολίτης με τη λαογραφία. Ο μαθητής του Πολίτη ο Στίλπων Κυριακίδης - πατέρας της καθηγήτριας - καθηγητής και ακαδημαϊκός, συνέχισε την παράδοση της εξαρτημένης επιστήμης, αλλά με κάποιες τροποποιήσεις. Η απόφαση του Κυριακίδη να μεταβάλει την προοπτική της ελληνικής λαογραφίας δεν είναι αποτέλεσμα τυχαίας επιστημονικής ανακάλυψης ούτε έστω εξαντλητικής έρευνας των δεδομένων - γι' αυτό άλλωστε και την τόλμησε: υπαγορεύτηκε από την ίδια εκείνη ανάγκη που ώθησε και τον Πολίτη στη θέση που πήρε απέναντι στην επιστήμη του. Υπαγορεύτηκε, με άλλα λόγια, από το εθνικό χρέος. Είναι ενδεικτικό ότι πρώτη φορά που διατυπώνει την άποψή του ότι οι αρχές του νεοελληνικού πολιτισμού (και τονίζει "του ιθαγενούς") βρίσκονται στη μεταγενέστερη αρχαιότητα, και μάλιστα στους μακεδονικούς χρόνους, είναι σε μια διάλεξή του το 1926, στον Παρνασσό, "επί τη επετείω της Μακεδονικής Εκπαιδευτικής Εταιρείας". Ο τίτλος της διάλεξης: **ο μακεδονικός ελληνισμός και ο νεώτερος**. Η διάλεξη έχει, νομίζω, δύο στόχους: έναν λαογραφικό και έναν εθνικό. Ο πρώτος μπορεί να ορισθεί ως η αποκατάσταση της ιστορικής αλληλουχίας στο αντικείμενο της λαογραφίας, δηλαδή η γεφύρωση

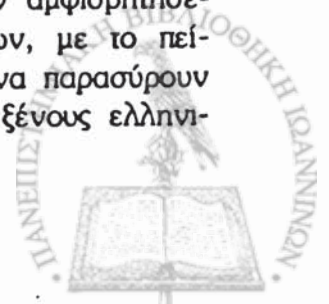
του χρονικού χάσματος ανάμεσα στον αρχαίο ελληνικό και το νεοελληνικό πολιτισμό (...). Ο δεύτερος στόχος της διάλεξης, ο εθνικός, είναι νομίζω να αποδεικτεί η ελληνικότητα του μακεδονικού πολιτισμού. Για να τον επιτύχει, ο Κυριακίδης ακολουθεί αντίστροφη κατεύθυνση από τη συνηθισμένη: αντί δηλαδή ν' αναζητήσει την ελληνικότητα των Μακεδόνων πηγαίνοντας προς τα πίσω (στους μύθους λ.χ. και στα άλλα στοιχεία από την απώτατη αρχαιότητα που αποδεικνύουν την ελληνική τους καταγωγή), προτιμά να διαπιστώσει την εξέλιξη του ίδιου του κλασικού ελληνισμού προ τα εμπρός, προ το μακεδονικό δηλαδή πολιτισμό και κατόπιν τον ελληνιστικό και τον ελληνορωμαϊκό. Με άλλα λόγια, δεν φέρνει τους Μακεδόνες προς τους αρχαίους Έλληνες, αλλά τους Έλληνες προς τους Μακεδόνες. (Α. Κυριακίδου-Νέστορος, Η θεωρία της νεοελληνικής λαογραφίας, 1978, σ.125-126).

Μεταθέτει, λοιπόν, το κέντρο του ελληνικού δυναμισμού ο Κυριακίδης στα χρόνια, που οι Μακεδόνες ξαπλώνουν την κυριαρχία τους στην Ασία. Η ελληνική παρουσία ακτινοβολεί πολιτισμό. Οι βάρβαρες φυλές αφομοιώνονται. Σχηματίζονται συμπαγείς ελληνικοί όγκοι, εκεί όπου άλλοτε δεν υπήρχαν παρά αραιές παράλιες ελληνικές αποικίες. Θράκες και Παίονες και Βιθυνοί και Φρύγες και Παφλαγόνες και Λύκιοι και Κίλικες και Καππαδόκες και άλλοι βάρβαροι πριν εξελληνίζονται "την φωνήν και την ψυχήν". Οι κατακτήσεις αυτές δεν αλλάξαν μόνο τη μορφή της ανατολής μα και τον κλασικό πολιτισμό κάτω από την επίδρασή τους τον διαμόρφωσαν σ' ένα καινούριο σύνολο, το μακεδονικό πολιτισμό, ο οποίος «υπήρξε το μέγα κωνευτήριο της Ανατολής, εν τω

οποίω λαοί και πολιτισμοί εκωνεύθησαν, και εκύθη και εσφυρηλατήθη εξ αυτών ο νεώτερος ελληνικός πολιτισμός».

Μέσα σ' αυτό το κωνευτήριο λαών και πολιτισμών το επιχείρημα για την καθαρότητα του αίματος χάνει τη σημασία του και μαζί μ' αυτό εξασθενούν και το επιχείρημα της εκβαρβάρωσης της ελληνικής γλώσσας και το επιχείρημα της εκβαρβάρωσης του κλασικού πολιτισμού. Η καθαρότητα του αίματος ήταν ένα από τα ισχυρότερα οχυρά της, όπως νόμιζε η εθνικιστική ιστοριογραφία. Ο Κυριακίδης το εγκαταλείπει, όταν βλέπει ότι έρχεται σε αντίθεση με την καινούρια, τη δική του θεωρία της ενότητας ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού και της συγχώνευσης τόσων ασιατικών φυλών με διαφορετικό αίμα. Δεν τον εξυπηρετεί πια, αφού επιδιώκει με την ενότητα ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού και την επέκτασή της μέσα στο Βυζάντιο να καλύψει το κενό του Μεσαίωνα, γιατί γι' αυτούς τους αιώνες αμφισβητείται η ελληνικότητα, επειδή είναι οι αιώνες των μεταναστεύσεων των λαών, που με την παρέμβασή τους διακόπουν τη συνέχεια. Την διαφοροποίηση της αρχαίας γλώσσας και του κλασικού πολιτισμού δεν τη θεωρεί ως εκβαρβάρωση μα ως εξέλιξη.

Οι εθνικιστές ιστορικοί μας δεν διστάζουν μπροστά σε κανένα εμπόδιο. Δεν αρνούνται τις επιμιξίες με τις τόσες και τόσες πρωτόγονες φυλές της Ασίας και της Ευρώπης: οι αρχαίοι Έλληνες τις αφομοιώνουν όλες χωρίς να πάρουν τίποτα απ' αυτές. Το περίεργο είναι ότι, αντί να υποχωρήσουν κάτω από την πίεση των αμφισβητήσεων σοβαρών επιστημόνων, με το πείσμα τους κατορθώνουν να παρασύρουν προς το μέρος τους και ξένους ελληνι-

στές που δεν φροντίζουν να ελέγξουν την ποιότητα των στηριγμάτων τους. Τέτοια είναι η περίπτωση του Ινστιτούτου Παγκόσμιας Λογοτεχνίας Γκόρκι της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ. Η γνώμη τους είναι διατυπωμένη στην "Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας", ελληνική μετάφραση, έκδοση "Κέδρος", Α' σελ. 3: «Παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές στη ζωή του ελληνικού λαού είχαν μερικές φορές επαναστατικό χαρακτήρα, μπορούμε να θεωρούμε, ως ένα βαθμό, όλη την ιστορία της λογοτεχνίας που είναι γραμμένη στην ελληνική γλώσσα, - από την αρχή της πρώτης χιλιετίας π.χ. ως τις μέρες μας - σαν ένα ενιαίο σύνολο». Και συμπληρώνουν στη σελ. 32: «Γι' αυτό η ενότητα της ιστορίας της ελληνικής λογοτεχνίας, στη διάρκεια τριών περίπου χιλιάδων χρόνων, αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο. Στο γεγονός αυτό ανταποκρίνεται το ότι στα ήθη και στα φολκλόρ των σημερινών Ελλήνων (και σε μερικές περιπτώσεις και στα λαϊκά γλωσσικά ιδιώματα) διακρίνονται αρκετές επιβιώσεις από τις μακρινές εποχές της ιστορίας της Ελλάδας. Σύμφωνα με αυτές τις απόψεις, η ιστορία της ενιαίας ελληνικής λογοτεχνίας χωρίζεται σε πέντε περιόδους: την αρχαία, την μεταβατική (4ο-6ο αιώνα μ.Χ.), τη βυζαντινή, της τουρκικής κατοχής (1453-1829) και της πολιτικής ανεξαρτησίας (από το 1829)».

Το Ινστιτούτο Γκόρκι πιστεύει πως η δύναμη των παραδόσεων που σχηματίστηκαν γύρω από το ρόλο που έπαιξε η αρχαία Ελλάδα στην παγκόσμια ιστορία, έκανε τους Έλληνες να διατηρούν πάντα την ιδέα της ιστορικής ενότητας του λαού τους. Η ιδέα αυτή όχι μόνο δεν έσβησε στην εποχή της ρωμαιοκρατίας και του φεουδαρχισμού,

αν και η κυρίαρχη εκκλησιαστική ιδεολογία υπογράμμισε το χάσμα ανάμεσα στο "χριστιανικό" και "εθνολατρικό" πολιτισμό, αλλά έμεινε ολοζώντανη στην ψυχή του λαού και κάτω από τον τουρκικό ζυγό (1453-1829) και μάλιστα έγινε πολύ ξεκάθαρη από την επανάσταση. Ένα τέτοιο επιχείρημα κάθε άλλο παρά έχει γερά στηρίγματα, όπως έδειξαν ειδικές έρευνες (Αλκη Αγγέλου, Πλάτωνος τύχαι, Αθήνα 1963, Νίκου Κ. Ψημμένου, Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821, Εσαγωγή, τόμος Β', εκδόσεις "Γνώση", 1989).

Αυτό πια στην εποχή μας είναι κοινό μυστικό και απορίας άξιο πώς δεν το αντιλήφθηκαν και οι Σοβιετικοί και οι δικοί μας μαρξιστές, που καταπάνονται με αυτά τα θέματα. Και η απορία μεγαλώνει, γιατί από πολλές δεκαετίες τώρα και αυτό το αστικό κίνημα του δημοτικισμού πολέμησε εναντίον των προγονόπληκτων και των αρχαϊστών πάνω στο σημείο αναφοράς των τελευταίων στην ομηρική και κλασική αρχαιότητα. Στη μελέτη της "Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας" της Κυριακίδου-Νέστορος εξηγείται και ιστορικά η γέννηση της λαογραφίας στην Ελλάδα κάτω από την "εθνικής" ανάγκη να αποδειχτεί η καταγωγή των νεοελλήνων από τους αρχαίους Έλληνες. «Το αρχαιολογικό ενδιαφέρον - γράφει - της λαογραφίας αναζωπυρώθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα με μια σειρά από Έλληνες λόγιους που καταγίνονταν με τον παραλληλισμό των αρχαίων προς τα νεώτερα ελληνικά ήθη και έθιμα (...). Η συνεργασία τώρα λαογραφίας και κλασικής φιλολογίας γίνεται φυσικά προς όφελος της δεύτερης. Η λαογραφία έχει βοηθητικό ρόλο, και ούτε είναι δυνατόν μέσα απ' αυτή τη σχέση να αυτονομηθεί ως

ιδιαίτερη επιστήμη, εφόσον το αντικείμενό της, δηλαδή ο σύγχρονος ελληνικός λαός και πολιτισμός του, δεν έχει αξία καθεαυτό, αλλά ενδιαφέρει μονάχα η συνάρτηση με την καταγωγή του, ως επιβίωμα δηλαδή του παρελθόντος».

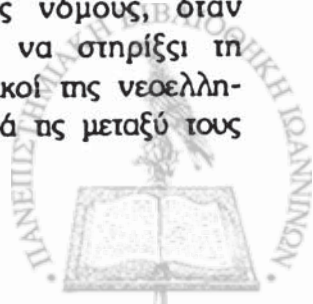
Έχει περάσει εκατονταετία από τότε που η λαογραφία υποτάσσεται στις...εθνικές ανάγκες και υπηρετεί σκοπούς αντιεπιστημονικούς. Και βέβαια έχει δημιουργηθεί ειδική νοοτροπία, η οποία εξακολουθεί να ισχύει στην ερμηνεία και την κριτική των λαογραφικών φαινομένων. Πανεπιστημιακός καθηγητής της λαογραφίας και ακαδημαϊκός γράφει στην εισαγωγή σ' ένα από τα βιβλία του, όπου πραγματεύεται θέματα λαϊκών παραδόσεων και δημοτικών τραγουδιών: «Ένα σημείο, γύρω από το οποίο μέγα μέρος του βιβλίου περιστρέφεται, είναι το αδιαίρετο που παρουσιάζει η ελληνική παράδοση. Ανάμεσα σ' όλους τους αιώνες της ελληνικής ιστορίας, οι ιστορικοί έχουν ορθώσει λογής χρονολογικούς φραγμούς. Οι ξένοι κλασικοί φιλόλογοι ορίζουν άλλους φραγμούς. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός ήταν, κατ' αυτούς, ένα μαγικό όνειρο που κράτησε ως τα χρόνια του Λουκιανού και έπειτα έσβησε οριστικά (...). Αυτά νόμιζαν και αυτά πολλοί εξακολουθούν να υποστηρίζουν. Τώρα όμως η συστηματική έρευνα της λατρείας και των εθίμων και των δοξασιών, αποκαλύπτει όχι μόνο ότι πρόκειται για την ίδια ράτσα και ότι συνεχίζουν έως σήμερα να διατηρούνται αρχαιότατες συνθήκες, αλλά και ότι, πράγμα που είναι σπουδαιότατο, συνεχίζεται η ίδια, ο ίδιος εθνικός χαρακτήρας, παρόμοιες αντιδράσεις, ψυχικές, καλλιτεχνικές».

Κλείνοντας την εισαγωγή εκφράζει την ελπίδα πως η λαογραφική έρευνα

θα βρεί το δρόμο του Ν. Πολίτη και τότε θα δημιουργηθεί ένας ειδικός, αυτοδύναμος και ανεξάρτητος κλάδος, που αποστολή του θα έχει τη συστηματική προπαρασκευή των λαογράφων πάνω σε θέματα της κλασικής φιλολογίας και της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Θα τους κάμει έτσι ικανούς, αν μάλιστα θα ευτυχίσουν να έχουν προικισθεί από τη φύση με οξύνοια και φαντασία δημιουργική, να προχωρήσουν σε πρωτότυπη και συνθετική έρευνα της θρησκευόμενης ψυχής του ελληνικού λαού, αδιαίρετης σ' όλη την ιστορική της πορεία από την αυγή των Μινωικών χρόνων έως και σήμερα (Κ. Ρωμαίου, Κοντά στις ρίζες, 1959).

Δύο απόψεις διαμετρικά αντίθετες. Η μια ζητάει τη χειραφέτηση της λαογραφίας από την αρχαιολογία και να πάψει να υπηρετεί αλλότριους σκοπούς, αντιεπιστημονικούς. Η άλλη επιμένει να ανάγει τα πάντα στους "προγόνους" από τη μινωική εποχή. Σε τούτη τη δεύτερη στηρίζεται η θεωρία της συνέχειας και αυτηνής τη διαστρέβλωση έχει η ερμηνεία του λαογραφικού υλικού, που συγκεντρώθηκε μέσα σε δύο εκατοντάδες χρόνια για να αποδειχτεί με το ζόρι πως η ιδέα της ενότητας της ενιαίας ελληνικής ιστορίας, της ίδιας ράτσας, έμεινε ολοζώντανη και μέσα στην τουρκοκρατία...

Από τις δύο αυτές τάσεις οι Σοβιετικοί προτίμησαν τη δεύτερη, της αδιάκοπης συνέχειας από τους απώτατους χρόνους της ελληνικής αρχαιότητας, επικαλούμενοι μάλιστα και το φολκλόρ, που κάθε άλλο παρά συνηγορεί με την ενιαία ελληνική ιστορία. Οι οπαδοί της συνέχειας παραβιάζουν βασικούς κοινωνικούς νόμους, όταν βιάζουν το φολκλόρ να στηρίξει τη θεωρία τους. Οι ιστορικοί της νεοελληνικής λογοτεχνίας παρά τις μεταξύ τους

διαφορές στο πρόβλημα της αφετηρίας της, λαβαίνουν σοβαρά υπόψη τους την προφορική δημοική ποίηση των ακριτικών τραγουδιών, που χρονολογείται από τον 10ο αιώνα, αν όχι και νωρίτερα. Η θεωρητική εξήγηση μπορεί να δοθεί με το νόμο που αναφέρουν στην "Ιστορία" τους οι Σοβιετικοί ιστορικοί του Ινστιτούτου Γκόρκι:

«Η ποιητική δημιουργία κάθε λαού αρχίζει πολύ πριν από την εμφάνιση του γραπτού λόγου του. Αυτή η δημιουργία έχει προφορικό χαρακτήρα και προφορικά επίσης μεταδίδεται από γενιά σε γενιά. Τέτοια είναι όλη η λαϊκή ποίηση της προταξικής κοινωνίας. Με την εμφάνιση της γραφής, που στις περισσότερες περιπτώσεις παρουσιάζεται κιόλας την εποχή που σχηματίζεται η ταξική κοινωνία, η προφορική λαϊκή δημιουργία εξακολουθεί να υπάρχει. Είναι η πρώτη πηγή της γραπτής λογοτεχνίας και από τότε εξακολουθεί να επιδρά πάνω σ' αυτήν, αλλά και να υφίσταται καμιά φορά και η ίδια την αντίστροφη επίδραση (Α', σ.29)».

Αφού τα ακριτικά τραγούδια ανήκουν στην λαϊκή προφορική ποίηση και με τέτοια ποίηση αρχίζει η λογοτεχνία κάθε λαού, εξηγείται γιατί τα ακριτικά τραγούδια ασκούν τέτοια επιβολή πάνω στους ιστορικούς της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ώστε να αναγκάζονται να τοποθετούν κάποιοι απ' αυτούς τις αρχές της στον 10ο αιώνα, έστω και αν δεν έχουν συνειδητοποιήσει τους κοινωνικούς λόγους, για τους οποίους το κάνουν.

Αλλά με τούτον το νόμο, τον ειδικό για τη λογοτεχνία, δεν έρχεται σε αντίθεση η ενιαία ελληνική λογοτεχνία από το 1000 π.Χ. ως τα σήμερα, που είναι κι αυτή άποψη του Ινστιτούτου Γκόρκι; Οι Σοβιετικοί ιστορικοί δέχο-

νται πως προφορική είναι όλη η λαϊκή ποίηση της προταξικής κοινωνίας. Άρα για να υπάρχει στο 10ο αι. μ.Χ. προφορική λαϊκή ποίηση πρέπει να υπάρχει και προταξική κοινωνία, που δεν έχει φτάσει στην ανακάλυψη της γραφής ακόμα. Είχαμε λοιπόν στον ελληνικό χώρο αταξική κοινωνία στο 10ο αιώνα; Αυτό τουλάχιστο μαρτυρούν τα ακριτικά τραγούδια. Και η μαρτυρία αυτή είναι απόλυτης αξίας. Αυτό το γεγονός ανατρέπει, νομίζω, όλα τα συμπεράσματα των οπαδών της ενιαίας ελληνικής λογοτεχνίας και της ενότητας της ελληνικής ιστορίας από την προομηρική αρχαιότητα ως τα χρόνια μας.

Μια μαρξιστική αρχή δεν ανατρέπει μια άλλη μαρξιστική αρχή. Ο μαρξισμός διδάσκει πως η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται. Αυτό το ίδιο διατυπωμένο πιο απλά : λαός που πέρασε από ένα κοινωνικό στάδιο δεν ξαναγυρίζει πια ποτέ σ' αυτό. Η ανθρωπότητα δεν ξαναγύρισε στην πρωτόγονη κοινότητα, στην κοινωνία των γενών, όπου την ξεπέρασε. Πώς λοιπόν, αφού ξεπέρασε την προταξική του εποχή η αρχαία Ελλάδα, ξαναγυρίζει σ' αυτή, δύομισι χιλιάδες χρόνια μετά, στην κοινωνία των ακριτών; Η αρχαία ελληνική λογοτεχνία άρχισε, όπως όλες οι εθνικές λογοτεχνίες του κόσμου, από την προφορική λαϊκή ποίηση - "έτσι γεννήθηκε η ποίηση και στους Έλληνες", βεβαιώνουν οι Σοβιετικοί ιστορικοί - πέρασε ύστερα από το έπος και προχώρησε στην προσωπική ποίηση. Εκεί κλείνει αναμφισβήτητα η ιστορία. Στην Ελλάδα όμως έχουμε πάλι προφορική λαϊκή ποίηση, που δε φτάνει στο λαϊκό έπος, - ο "Βασίλειος Διγενής Ακρίτας" είναι λόγια σύνθεση, βασισμένη και στα δημοικά ακριτικά τραγούδια - και προσωπική ποίηση. Μπο-

ρεί αυτή η νέα λογοτεχνία να προέρχεται από τον ίδιο λαό των Ελλήνων της αρχαιότητας; Μπορεί η προφορική λαϊκή νεοελληνική ποιητική δημιουργία του 10ου αιώνα να είναι συνέχεια της προσωπικής ποίησης των αρχαίων Ελλήνων;

Θα κλείσουμε το κεφάλαιο με την "περιοδοτόμηση" του Π.Ρούσου.

Δεν εξηγεί πώς έγινε το πέρασμα από τη δουλεία στο φεουδαρχισμό στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το Βυζάντιο. Ο Ενγκελς, μιλώντας για το δυτικό τμήμα, το αποδίδει στην κάθοδο και την κυριαρχία των βαρβάρων, που περνάν το στάδιο της πρωτόγονης κοινότητας. Καμιά επανάσταση των δούλων δεν ήταν δυνατόν να καταλύσει το δουλοκτητικό καθεστώς. Καμιά επανάσταση των δούλων δεν μπόρεσε να το καταλύσει. Ποιά δύναμη το κατέλυσε στον ελληνικό χώρο και γενικά στο δυτικό Βυζάντιο, αν όχι αυτοί οι "ειρηνικοί" βόρειοι μετανάστες, αυτοί που αφομοιώθηκαν γλωσσικά, αυτοί που διατρέχαν, όπως και οι Γερμανοί, το ανώτερο βαρβαρικό στάδιο του πολιτισμού τους και ήταν επίσης οργανωμένοι σε γένη; Το ότι διανύαν αυτό το στάδιο το πληροφορούμαστε από τις βυζαντινές πηγές. Ο Π.Ρούσος δέχεται πως «οι Σλάβοι έφερναν το κοινοπκό τους σύστημα οργάνωσης και τόνωσαν αρκετά την παρακμασμένη αυτοκρατορία». Αλλά χωρίς να καταλύσουν το δουλοκτητικό καθεστώς ήταν αδύνατο να τονώσουν μια παρακμασμένη αυτοκρατορία. Αυτά τα αναφέρει ο Ρούσος, αλλά τα προσπερνάει, για να προχωρήσει ανεπηρέαστος από τα ίδια τα στοιχεία, που μόλις παραδέχτηκε την εγκυρότητα τους, προς την περιοδοτόμηση της ενιαίας ιστορίας της ελληνικής λογοτεχνίας, που δεν είναι παρά

η περιοδοτόμηση των Σοβιετικών ιστορικών του Ινστιτούτου Γκόρκι.

Άδικα κατηγορήσε το Δ.Χατζή ο Π.Ρούσος, γιατί δεν έφυγε πέρα από τις απόψεις της κλασικής ασπκής φιλολογικής επιστήμης, πέρα από τον Κρουμπάχερ. Ο επικριτής του Δ.Χατζή δεν κατάλαβε τα κυριότερα επιχειρήματα του συνομηλητή του, που περισσότερο τα έπαιρνε από το Νικόλαο Πολίτη παρά από τον Κρουμπάχερ: η δημοική ποίηση είναι στάδιο στην ιστορία της λογοτεχνίας ενός λαού και πότε είδος. Ο νεοελληνικός λαός, λοιπόν ξαναπερνάει με το δικό του δημοικό τραγούδι αυτό το στάδιο που το είχε ήδη περάσει η αρχαία ελληνική λογοτεχνία, ακριβώς σαν ένας καινούριος λαός. Αυτή η άποψη βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με τη διαπίστωση του Π. Ρούσου πως οι μετανάστριες φυλές του Μεσαίωνα φέρναν μαζί τους στην Ελλάδα το κοινοτικό τους σύστημα οργάνωσης, με το οποίο τόνωσαν την παρακμασμένη αυτοκρατορία. Η προφορική λαϊκή ποίηση είναι εποικοδομημα αυτού του κοινοπκού συστήματος οργάνωσης, δηλαδή της προταξικής κοινωνίας. Δεν πρόκειται λοιπόν για κυκλική επανάληψη της ιστορίας, αλλά για απαρχή νέας λογοτεχνίας και νέας ιστορίας. Ο Μάρξ ήξερε πολύ καλά τι έλεγε, όταν έγραφε στην "Κριτική της πολιτικής οικονομίας" - το αναφέρει ο Π.Ρούσος - : «Είναι ποτέ δυνατό να υπάρξει Αχιλλέας στην εποχή του μαρουτιού; Ή και γενικότερα η Ιλιάδα δίπλα στο τυπογραφικό πιεστήριο;». Όμως κάτι σχετικό θα μπορούσε να ειπωθεί και εδώ, μιλώντας για το δημοικό τραγούδι: Είναι ποτέ δυνατό στην εποχή της σουλιώπικης φάρας να υπάρξει Αισχύλος; Είναι ποτέ δυνατό το κλέφτικο ανώνυμο προφορικό τραγούδι ν' αποτελεί συνέχεια της προσω-

πικής αρχαίας τραγωδίας;

Όταν ο Δ.Χατζής έγραφε πως η νεοελληνική λογοτεχνία ακολουθεί τον ίδιο δρόμο όλων των ευρωπαϊκών λαών, ξαναφτάχνοντας από την αρχή τα είδη του λόγου, που τα είχε φτάξει η αρχαία ελληνική λογοτεχνία, καθόλου δεν εννοούσε πως η νέα ελληνική αποτελούσε συνέχεια της αρχαίας, ώστε να μπορεί ο Π.Ρ. να του αποδώσει αντλήψεις για κυκλική επανάληψη της ιστορίας. Ο Δ.Χ. μιλούσε για νέα αρχή άσχετη με τους αρχαίους. Βάζει το νεοελληνικό λαό μαζί με τους σύγχρονους του ευρωπαϊκούς λαούς που φτάνουν τη λογοτεχνία του από τα πρώτα στάδια, όπως έγινε με τους αρχαίους Έλληνες και όλους τους λαούς.

Ο Π.Ρ. του καταλογίζει του Δ. Χατζή μια σειρά αμαρτήματα. Ένα απ' αυτά είναι η όχι σωστή χρήση της μαρξιστικής μεθόδου στην ιστορία μας, η απόσπασή της από τη ζωή και τα προβλήματά της. Η όλη απαρίθμηση των αμαρτημάτων καταλήγει στην αποκάλυψη της πηγής των λαθών του: Αν αντί του Κρουμπάχερ «πρόσεχε πως η υπό σύγχρονη και άρτια φιλολογική επιστήμη, η σοβιετική, θεωρεί το πρόβλημα της ελληνικής γραμματείας». Αλλά με τα αποσπάσματα που παραθέτει από την "Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας" της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, αποκαλύπτει την πηγή των δικών του λαθών: είναι αυτή η "Ιστορία" της σοβιετικής Ακαδημίας, στην έκδοσή της στα ρωσικά του 1946. Από αυτή την "Ιστορία" άντλησε τα επιχειρήματα της συνέχειας, της ενιαίας ιστορίας της ελληνικής λογοτεχνίας.

Ασφαλώς η σοβιετική φιλολογική επιστήμη είναι από τις πιο προχωρημένες στον κόσμο. Αυτό όμως δε σημαίνει πως δεν της ξεφεύγουν λάθη. Ένα από αυτά τα λάθη, τα πολύ σο-

βαρά, είναι ότι προβάλλει την ενιαία ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας. Θύμα αυτής της "Ιστορίας" είναι ο Π.Ρούσος και θύματα επίθεσης με τα επιχειρήματά της του Π.Ρ. ο Δ.Χατζής και άλλοι. Αν ο Π.Ρ. περιόριζε λίγο το θαυμασμό του προς κάθε τι το σοβιετικό και δεν δεχόταν τα πάντα εντελώς άκριτα, θα έβρισκε στην ίδια αυτή "Ιστορία" και άλλα αποσπάσματα με γνώμες εντελώς αντίθετες με τις παραπάνω, θα διαπίστωνε τις αντιφάσεις και θα δίσταζε να προχωρήσει στην ανατροπή της εμπειρικής άποψης του Ζαχαριάδη, που έλεγε πως «το νεοελληνικό έθνος απλώνοντας τις ρίζες του στο βυζαντινό μεσαίωνα, πήρε τη βασική του διαμόρφωση κάτω από την κυριαρχία των σουλτάνων» και να αναγκάσει το ΚΚΕ να δεχθεί τη θεωρία της ενιαίας ελληνικής ιστορίας, που είναι θεωρία εθνικιστική.

Βέβαια ο Ν.Ζαχαριάδης διατύπωνε μια άποψη ως εμπειρικός κάτω από την επίδραση του κινήματος του δημοτικισμού, που μαχόταν την αρχαιομανία και την αρχαιοπληξία, για να αναγνωριστεί επίσημα η νεοελληνική γλώσσα και ο νεοελληνικός λαϊκός πολιτισμός και αυτή η άποψη είχε ρίζες. Άλλωστε κανείς δεν αρνείται πως το σύγχρονο ελληνικό έθνος αναφαίνεται το Μεσαίωνα με τη συμβολή των βορεινών βαρβαρικών φύλων, που εισδύσαν στον ελληνικό γεωγραφικό χώρο. Οι εθνικιστές αρνούνται αυτή τη συμβολή. Αλλά η λαϊκή προφορική ανώνυμη ποίηση, για να μην πούμε και ολόκληρος ο λαϊκός νεοελληνικός πολιτισμός (γλώσσα, ποίηση, μουσική, χορός, αρχιτεκτονική, υφαντική, ξυλογλυπτική, ζωγραφική κ.λπ.), μαρτυρούν για το αντίθετο. Ο λαϊκός πολιτισμός διαμορφώνεται, όπως και το έθνος, στον πρώιμο Μεσαίωνα.

Η ιδεολογία της επανάστασης στο κλέφτικο τραγούδι (*)

του Ερατοσθένη Γ. Κατωμένου
Καθηγητή Παν/μίου Ιωαννίνων

Α· Τότε και τώρα

Ο καλύτερος τρόπος να τιμήσουμε μια ιστορική επέτειο σαν τη σημερινή είναι, νομίζω, να συλλάβουμε, ν' αποσαφηνίσουμε, να εσωτερικεύσουμε τα προβλήματα και αιτήματα του παρόντος, υπό το φως της κορυφαίας Πράξης της Επανάστασης και να τ' ανημερώσουμε με ανάλογη ευθύνη και γενναιότητα. Εκατόν εβδομήντα χρόνια ύστερα από το '21, βρισκόμαστε, αναμφίβολα, σε μια ανάλογα κρίσιμη καμπή της ιστορίας μας· που επιπλέον τυχαίνει να συναρτάται μαζί του με μια σχέση αντίστροφης συμμετρίας. Τότε, ο λαός μας, γεμάτος έξαρση και αυτοπεποίθηση, που αντιλούσε από την εθνοφυλετική του αυτοσυνειδησία, ετοιμαζόταν να βγει μαχητικά από ένα πολυεθνικό κράτος, αξιώνοντας να υπάρξει και να

οικοδομήσει το μέλλον του ως αυτόνομη οντότητα.

Τώρα, ο λαός μας, γεμάτος ενοχές για την οικονομική και κοινωνική του υπανάπτυξη και μέσα σε συνθήκες μιας πολύπλευρης κρίσης, που διαβρώνει την αυτοσυνειδησία του, οδηγείται παθητικά σ'ένα άλλο πολυεθνικό κράτος, ελπίζοντας να εξασφαλίσει εκεί την ανεξαρτησία και την ανάπτυξη που δεν μπόρεσε ή δεν του επιτράπηκε να πετύχει αυτόνομα.

Η αντίστροφη συμμετρία του τότε με το τώρα, έτσι διατυπωμένη, ηχεί οδυνηρά και θα ήταν άδικο να μη συνοπολογίσουμε τις ριζικές διαφορές στις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, διεθνείς και τοπικές. Θα μπαίναμε μάλιστα στον πειρασμό να επικαλεσθούμε ορισμένα τρέχοντα επιχειρήματα, όπως λ.χ. ότι η εποχή των εθνικών κρατών έχει παρέλθει οριστικά, αν δεν τα διέψευδε η ορμητική

(*) Πανηγυρική ομιλία για τον εορτασμό της Επανάστασης του 1821, που εκφωνήθηκε στην Πρέβεζα, την 24η Μαρτίου 1991, στην αίθουσα της Θεοφανείου Σχολής.

διεκδίκηση των γειτονικών μας λαών για εθνική αυτονομία, που τείνει να διαλύσει τα υφιστάμενα πολυεθνικά κράτη. Θα μπορούσαμε ακόμη να επικαλεσθούμε το θετικό δράμα μιας ενωμένης και ισχυρής Ευρώπης, ανεξάρτητης απέναντι στις υπερδυνάμεις, αν κι αυτό δεν είχε καταρρεύσει μπροστά στις στρατιωτικοπολιτικές σκοπιμότητες της υπό διαμόρφωση "νέας τάξης", που φαίνεται να επιβάλλει στις ενδοευρωπαϊκές εξελίξεις έναν εξωευρωπαϊκό **επκαθορισμό**.

Θα μπορούσαμε τέλος να επικαλεσθούμε τις συμφωνημένες ρυθμίσεις στο εσωτερικό της Κοινότητας, εάν τα οικονομικά κριτήρια, στη βάση των οποίων δρομολογείται η ευρωπαϊκή ενοποίηση, ήταν δυνατό να έχουν υπερεθνικό και διαταξικό χαρακτήρα.

Οι όροι με τους οποίους προχωρούμε στη νέα ιστορική φάση είναι ασφαλώς αρνητικοί, όπως εξάλλου ήταν και τότε, στην αρχή της Επανάστασης. Δεν τίθεται ζήτημα φυσικά να κρίνουμε εδώ πολιτικές αποφάσεις, που έτσι κι αλλιώς δεν είναι αναστρέψιμες. Το ζήτημα που τίθεται σε μια επέτειο σαν κι αυτή, που ένας λαός αναμετριέται με τις ευθύνες του απέναντι στην ιστορία και στην εθνική του παράδοση, είναι - καθώς είπαμε - ν' αποσαφηνίσουμε τα αιτήματα της παρούσας ιστορικής φάσης, και να στοχαστούμε πάνω σ'αυτά. Και ο τομέας που προσφέρεται γι' αυτό - και εξαιτίας του χαρακτήρα αυτής της εκδήλωσης αλλά και εξαιτίας της στρατηγικής του σημασίας - είναι ο τομέας των αξιών, ο τομέας του πολιτισμού. Για να διατυπώσουμε γενικά αιτήματα μας χρειάζεται μια κοινή αφηγηρία, που δε μπορεί να είναι άλλη από την αυτογνωσία, δηλαδή τη συνείδηση της πολιτισμικής μας ταυτότητας.

Το πρόβλημα της πολιτισμικής μας ταυτότητας

Ο πολιτισμός δεν είναι μια περιθωριακή και επουσιώδης πλευρά της ζωής μας. Είναι το πεδίο διαρθρωτικής και σημασιοδοτικής δραστηριότητας που ορίζει τη θέση και τη σχέση του ανθρώπου με τον Κόσμο, τους κανόνες και τις αξίες που ρυθμίζουν την ατομική και συλλογική ζωή, μ'ένα λόγο, τα κοσμοθεωρητικά και βιοθεωρητικά μοντέλα πάνω στα οποία διαρθρώνεται και λειτουργεί μια κοινωνία. Έτσι, ο πολιτισμός δημιουργεί και οργανώνει μια κοινωνική σφαίρα γύρω από τον άνθρωπο, η οποία είναι τόσο απαραίτητη για την ύπαρξη κοινωνικής ζωής, όσο απαραίτητη είναι η βίοςφαιρα για την ύπαρξη οργανικής ζωής.

Επομένως, το πολιτισμικό σύστημα μιας εθνοφυλετικής κοινότητας δεν είναι όπως ένα ρούχο που θα τ' αλλάξει μαζί με τη μόδα. Εμπεριέχει τα γενετικά και συνεκτικά στοιχεία, το νόημα και το σκοπό ύπαρξης της συγκεκριμένης πολιτισμικής ομάδας. Η εξαφάνισή του συνεπάγεται και την ιστορική εξαφάνιση της κοινότητας, ως υπόστασης με αυτά τα πολιτισμικά γνωρίσματα και με αδιάλειπτη αυτοσυνείδηση.

Και είναι βέβαια δύσκολο να φανταστούμε μια οποιαδήποτε εθνοφυλετική ομάδα (τοπική ή ευρύτερη) που να προσβλέπει στην ευρωπαϊκή ενοποίηση με την ελπίδα ν'αποβάλει τη γλώσσα, τη θρησκεία, την ιστορική μνήμη, τις παραδόσεις, τις αξίες της, ό,τι εν γένει συνιστά την πολιτισμική της ταυτότητα, προκειμένου να μεταμορφωθεί σε κάτι άλλο, ξένο προς τον εαυτό της.

Είναι γι'αυτό λοιπόν που ο πολιτισ-

σμός συνιστά ένα από τα πιο ζωικά και ακανθώδη προβλήματα, που έχει - και πρέπει - ν'αντιμετωπίσει *σήμερα* η *αυριανή ενιαία* Ευρώπη, αν βέβαια έχει τη θέληση και την πρόνοια να μη γίνει ο ηθικός αυτουργός των δοκιμασιών του εικοστού πρώτου αιώνα· δοκιμασιών που θα μπορούσαν να προκύψουν από τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των περιφερειακών κοινοτήτων ή πολιτικών μεινοτήτων, ενάντια στην ισοπεδωτική και ελεγχόμενη δημοκρατία ενός πιθανού αυταρχικού πολυεθνικού κράτους. Κατά μείζονα λόγο, οφείλουν να το αντιμετωπίσουν οι μικρές εθνοφυλετικές ομάδες που αποτελούν τις πιο αδύναμες συνιστώσες· προπάντων όταν σηκώνουν, όπως εμείς, θέλοντας ή μη, το βάρος και την ευθύνη μιας πολιτισμικής παράδοσης χιλιετηρίδων. Απ' αυτή την ευθύνη - και την κρισιμότητα της ιστορικής στιγμής - απορρέει και δικαιώνεται η επιλογή του πολιτισμού ως επίκεντρου της σημερινής εορταστικής ομιλίας.

Ορισμοί της κουλτούρας

Προκαταρκτικά, θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε τα κύρια σημεία μιας προβληματικής, βασισμένης σε μια ορισμένη θεωρία του πολιτισμού.

1. Μιά κοινή παραδοχή για τον ορισμό της κουλτούρας είναι ότι η κουλτούρα *δεν είναι ποτέ ένα οικουμενικό σύνολο*, αλλά πάντοτε ένα υποσύνολο, οργανωμένο μ' ένα ιδιαίτερο τρόπο, που συναρτάται με τους όρους υλικής ύπαρξης και κοινωνικής οργάνωσης της ομάδας. Σχηματίζει μια κλειστή περιοχή, *οριοθετημένη* από ορισμένα διακριτικά γνωρίσματα τόσο απέναντι σ' ένα ευρύτερο σύνολο όσο

και απέναντι στη μη-κουλτούρα, που ορίζεται από ό,τι δε μετέχει σ' ένα τύπο ζωής ή συμπεριφοράς.

Ο ορισμός αυτός θέτει πρώτα απ' όλα υπό αμφισβήτηση την ιδέα της ύπαρξης ενός κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού, που να αντιστοιχεί όχι σε μία, ομοιογενή και ομόγλωσση κοινότητα, αλλά σε πολλούς λαούς και παλλαπλασίες κοινότητες, με διαφορετικούς όρους υλικής ύπαρξης, διάφορες γλώσσες, διαφορετικές παραδόσεις.

Ένας δεύτερος, ουσιώδης ορισμός είναι ότι: Τα πολιτισμικά φαινόμενα ορίζονται ως δευτερογενή πρότυπα συστήματα, που σημαίνει πως είναι παράγωγα της φυσικής γλώσσας. Καμιά κουλτούρα δεν μπορεί να υπάρξει, αν δεν έχει στο κέντρο της τη δομή της φυσικής γλώσσας. Και καμιά γλώσσα δεν μπορεί να υπάρξει αν δεν είναι βαθύτατα ενταγμένη στο πολιτισμικό περιβάλλον.⁽¹⁾

Σύμφωνα με τα παραπάνω, είναι δύσκολο να βοηθεί μια ευρωπαϊκή κουλτούρα ως ενιαίο συνεκτικό σύστημα, που ωστόσο, κατά παράβαση του ιστορικού κανόνα, να αντιστοιχεί σε περισσότερες φυσικές γλώσσες και συνεπώς διάφορα κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Έτσι, αυτό που ορισμένοι ιστορικοί του πολιτισμού έχουν ονομάσει "*ελληνο-δυτικό πολιτισμό*" μεταφράζεται με αυστηρούς όρους, σε ένα σύνολο διαφορετικών

(1) Βλ. λ.χ. J.Lotman-B.Ouspenski, «Για το σημειωτικό μηχανισμό της κουλτούρας», μτφρ. Άρη Μπερλή, *Σπείρα* (Β' περ.), αρ.1 (1984), σ.105-106. Επίσης: Umberto Eco, «Social Life as a Sign-System», στον τόμο: D.Robey (ed.), *Structuralism*, Oxford, Clarendon Press, 1973. A.J.Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, Seuil, 1976, σσ.49-50 (κεφ. «La dimension sémiotique de la société»).

πολιτισμικών συστημάτων, με κάποια κοινά δομικά γνωρίσματα, τα οποία, στην εποχή μας, πρέπει ίσως να θεωρούνται παγκόσμια. Άρα, δεν δικαιώνεται θεωρητικά καμιά ιδιαίτερη συνεκτική σχέση ανάμεσα στα πολιτισμικά συστήματα της ευρωπαϊκής ηπείρου, τουλάχιστον σε σχέση με τη ευρύτερη περιοχή της μεσογειακής λεκάνης, για παράδειγμα.

Όσο για τη δυνατότητα συγκρότησης στο μέλλον ενός κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμικού μοντέλου, αν λάβομε υπόψη την αμοιβαία και αναγκαστική συνάρτηση γλώσσας-κουλτούρας, η πιθανότερη εξέλιξη σ'αυτή την κατεύθυνση είναι να επικρατήσει μια γλώσσα και μια κουλτούρα, εξοβελίζοντας τις άλλες.

Ένα πρέπει να είναι ξεκάθαρο: ότι η ενοποίηση της Ευρώπης είναι ένα εγχείρημα οικονομικής και πολιτικής σκοπιμότητας, μια τεχνητή ασφαλώς επέμβαση ενάντια στους νόμους που διέπουν την εξέλιξη των κοινωνιών και των πολιτισμών. Ας αρκεστούμε στο αυτονόητο ότι ένα τέτοιο εγχείρημα, για να έχει τη συναίνεση και συνεργασία των ενδιαφερομένων και να μην καταλήγει σε εύσχημη απαλλοτρίωση της εθνικής κυριαρχίας, θα πρέπει - τουλάχιστον προκαταρκτικά - να συμφέρει όλους: δηλ. να λαμβάνει πρόνοια για την εναρμόνιση των διαφορετικών συμφερόντων και τον αποκλεισμό εξελίξεων που θα ευνοούν μονομερώς κάποιους και θα ζημιώνουν άλλους.

Ένα πρώτο λοιπόν αίτημα που αναδύεται είναι ότι - για ν' αποτραπεί η επικράτηση μιας ευρωπαϊκής γλώσσας - και - κουλτούρας πάνω στις άλλες- είναι απαραίτητο να κατοχυρωθεί μια ουσιαστική και πλήρης ισοτιμία μεταξύ των ευρωπαϊκών γλωσσών. Και

δεν αρκεί βέβαια εδώ μια απλή διακήρυξη αρχών (που υπάρχει). Πρέπει όλες οι ευρωπαϊκές γλώσσες ν'αποκτήσουν την ίδια "ανταλλακτική αξία", δηλ. η γνώση τους (διατήρηση ή εκμάθηση) να εξασφαλίζει τα ίδια ακριβώς πλεονεκτήματα, να είναι εξίσου "εμπορεύσιμη", αξιοποιήσιμη. Κι αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο με κανονιστικές παρεμβάσεις των κεντρικών οργάνων της Κοινότητας. Αν αφεθούμε στη δυναμική των πραγμάτων, η ελληνική γλώσσα θα είναι πιθανότατα η πρώτη που θα εξαφανισθεί.

Ο μηχανισμός μνήμης-λήθης

Μιαν άλλη συμπληρωματική διάσταση αποκαλύπτει ο ορισμός της κουλτούρας ως μη κληρονομικής μνήμης της κοινότητας^ε μιας μνήμης που εκφράζεται σ'ένα σύστημα απαγορεύσεων, περιορισμών και εντολών. Εφόσον μια κουλτούρα αναγνωρίζει την ύπαρξή της μόνο μέσα από την αναγνώριση των σταθερών κανόνων της μνήμης της, η συνέχεια της μνήμης και η συνέχεια της ύπαρξής της ταυτίζονται.

Από την άλλη μεριά, θεωρείται ότι η συλλογική μνήμη έχει ορισμένα όρια. Η χωρητικότητα της συλλογικής μνήμης καθορίζει την απόσβεση ορισμένων "κειμένων" και την εγγραφή άλλων. Η επιλογή των γεγονότων και εμπειριών που θα μεταλλαγούν σε "κείμενα", δηλ. θ'αξιολογηθούν ως "ουσιώδη" και θ' απομνημειωθούν, πραγματοποιείται κάθε φορά σύμφωνα με τις ιδιαίτερες σημειωτικές νόρμες της δεδομένης κουλτούρας. Σε περιόδους οξείας κοινωνικής διαπάλης στο χώρο της κουλτούρας, όπως μπορούμε να υποθέσουμε πως θα είναι οι πρώτες

δεκαετίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δημιουργούνται επιτακτικές πιέσεις να λησμονηθούν ορισμένες απόψεις της ιστορικής εμπειρίας και ν' απομνημειωθούν στη θέση τους άλλες. Στη διαπάλη αυτή την πλεονεκτική θέση έχουν οι δυναμικές οικονομικά-πολιτικά-πολιτισμικά κοινωνίες ή ομάδες, των οποίων ο αξίες ως άμεσα εκμεταλλεύσιμες, καθίστανται "ουσιώδεις" και επομένως απομνημονεύσιμες. Αντίθετα, οι κοινωνίες που βρίσκονται σε παρακμή συνοδεύονται από μιαν αδράνεια του μηχανισμού της συλλογικής μνήμης και από μια ολοένα αυξανόμενη τάση συστολής.

Ας συνυπολογίσουμε εδώ τον τεράστιο ρόλο που παίζουν ως μοχλοί εξωτερικής πίεσης για τις τοπικές κουλτούρες τα διεθνή μαζικά μέσα επικοινωνίας (ΜΜΕ), που δίνουν μια ακαταγώνιστη προτεραιότητα στα επεισόδια πολιτισμικά αγαθά, ενώ αντίθετα τα εγχώρια δεν έχουν καμιά δυνατότητα να ασκήσουν αντίδρομη πίεση, δηλ. να υπάρξουν, σε διεθνές επίπεδο, ως ανταγωνιστές. Αξίζει να σταθούμε σ' αυτό το φαινόμενο. Τα ΜΜΕ, ως αυτόνομοι ιδεολογικοί μηχανισμοί (με την αλτουσεριανή έννοια) παρεμβαίνουν κυριαρχικά και δημιουργούν τεχνητά, δηλ. ανεξάρτητα από τη δυναμική των πραγματικών αντιθέσεων, μια συντριπτική συσσώρευση ευνοϊκών παραγόντων για τα πολιτισμικά αγαθά των ισχυρών παραγωγών (εξωευρωπαϊκών (2) ή ενδοευρωπαϊκών), εξουδετερώνοντας οποιαδήποτε κοινωνική διαλεκτική, στο πεδίο των πολιτισμικών

αξιών και αγαθών. Δεν θα 'ταν λοιπόν υπερβολή να πούμε ότι προχωρούμε προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση υπό συνθήκες ενός ανεξέλεγκτου πολιτισμικού βιασμού, που αν δεν αλλάξουν, με συνειδητές και δραστικές ρυθμίσεις εξισορρόπησης, θα οδηγήσουν, με μαθηματική ακρίβεια, μέσα από το μηχανισμό μνήμης-λήθης που αναφέραμε, στην εκτόπιση μεγάλου τμήματος της συλλογικής μνήμης που στηρίζει τις περιφερειακές κουλτούρες, για να "χωρέσουν" τα πλέον "αξιωματικότερα" επεισόδια πολιτισμικά αγαθά. Αυτό, με τη σειρά του, μπορεί να επισπεύσει την αποδιοργάνωση της συνάρτησης *γλώσσα-κουλτούρα*, σε βαθμό που η αλλοτριωμένη μνήμη να απωθεί στο περιθώριο την τοπική γλώσσα. Κι έτσι, περιφερειακές κουλτούρες όπως η δική μας, να οδηγούνται με ταχύτερους ρυθμούς στην αποδυνάμωση και εξαφάνιση, ως ενιαία συλλογική οντότητα. Ένα πρώτου μεγέθους πρόβλημα είναι λοιπόν πώς να συμβιβαστεί η *μαζική κουλτούρα* της εποχής μας με την *πολιτισμική ιδιαιτερότητα*.

Η "στρατηγική σημασία" του πολιτισμού

Όσο μας αφορά, ο μόνος αλλά και ο πιο αποτελεσματικός τρόπος ν' αντιδράσουμε απέναντι στον κίνδυνο αλλοτρίωσης του λαού μας από την εισαγόμενη μαζική κουλτούρα, είναι ασφαλώς να προωθήσουμε στο μέγιστο

(2) Ας μην ξεχνούμε πως οι μεγάλοι παραγωγοί μαζικής κουλτούρας είναι σήμερα, κοντά στις ΗΠΑ, οι χώρες της Άπω Ανατολής. Στην πράξη, λοιπόν, ο κοινός ευρωπαϊκός πολιτισμός, πλάθεται ήδη και ίσως θα συνεχίσει να πλάθεται πιο συντονισμένα στο μέλλον, όχι καθόλου από τα προϊόντα κάποιων εξωτικών πολιτισμών (που θα είχε επιτέλους κάποιο ενδιαφέρον), αλλά βάσει διεθνών συνταγών, από τα τηλεοπτικά υποπροϊόντα της σημερινής δυτικόφρονης Ιαπωνίας, Κορέας ή Ταϊβάν.

βαθμό την εθνική μας αυτογνωσία. Κι αυτό θα γίνει με τη σπουδή των αξιών που συνιστούν την πολιτισμική μας ταυτότητα, σε συνδυασμό με το κριτήριο της βιωσιμότητάς των, δηλ. με το αν και σε ποιο βαθμό ανταποκρίνονται σε αιτήματα και απαντούν σε προβλήματα του σημερινού ανθρώπου.

Κι εδώ, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι ο πολιτισμός είναι ένα προνομιακό πεδίο για τον ελληνισμό. Αν σε άλλους παραγωγικούς τομείς δεν έχουμε καταφέρει να ξεπεράσουμε τον επαρχιωτισμό και την υπανάπτυξη, στον τομέα του πολιτισμού μια μακρά και αδιάσπαστη παράδοση έχει συσσωρεύσει στη συλλογική μνήμη του λαού μας έναν ανεκτίμητο πλούτο πολιτισμικής εμπειρίας και αξιών. Από την άλλη μεριά, η ανατροπή των υλικών όρων ύπαρξης της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας έχει συμβάλει ασφαλώς σε μια σημαντική αποδυνάμωση των παραδοσιακών πολιτισμικών κωδικών, έτσι ώστε οι αστικοί ελληνικοί πληθυσμοί να βρίσκονται σε μια ορισμένη πολιτισμική διαθεσιμότητα ενώ έχει χαλαρώσει - χωρίς να σπάσει εντελώς - ο σύνδεσμός του με την παραδοσιακή κουλτούρα, δεν έχουν ωστόσο δεσμευτεί οριστικά σε νέους περιοριστικούς κώδικες. Αυτή η "διαθεσιμότητα", σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη άρδευση από δυο πηγές, την πλούσια τοπική παράδοση και την διεθνή αστική κουλτούρα, αποτελεί καταρχήν μια γόνιμη κατάσταση, για μια νέα σύνθεση ισορροπίας. Μ' αυτούς τους όρους, ο ελληνισμός θα μπορούσε ίσως να παίξει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός νέου ευρωπαϊκού ανθρώπινου τύπου. Το πλεονέκτημα που διαθέτει απέναντι στους άλλους ευρωπαίους είναι η ιδιομορφία και η γονιμότητα της δικής του

πολιτισμικής παράδοσης. Η σπουδή της λοιπόν αποτελεί πρωταρχικό καθήκον.

Β

Το κλέφτικο τραγούδι

Μέσα σε μια τέτοια προβληματική, προτείνουμε μια σύντομη διερεύνηση των αξιών του Κλέφτικου τραγουδιού, που αντιπροσωπεύει την κατεξοχήν έκφραση της ιδεολογίας των αγροτοκτηνοτροφικών πληθυσμών της ηπειρωτικής Ελλάδας (Στερεάς - Ηπείρου - Θεσσαλίας - Δυτικής Μακεδονίας) στα χρόνια που προετοίμασαν την Επανάσταση και όλη τη διάρκειά της. Οι ενόπτιες τραγουδιών που έχουμε επιλέξει για μια ιδεολογική ανάλυση είναι δυο θεματικές ομάδες από τις πιο πολυάριθμες και αντιπροσωπευτικές του κλέφτικου τραγουδιού. Τα τραγούδια αυτά έχουν ως αντικείμενο αναφοράς τη ζωή και τα κατορθώματα των "κλεφτών", λησταντάρτικων σωμάτων της Οθωμανικής περιόδου, που αντιπροσωπεύουν για τον ελληνικό χώρο-σύμφωνα με το εύστοχο χαρακτηρισμό του Σπύρου Ασδραχά- την παρατεταμένη εκδήλωση μιας "πρωτόγονης επανάστασης". Ας υπενθυμίσουμε ότι τα κλέφτικα τραγούδια αποτελούν τη συνέχεια της λαϊκής επικής παράδοσης που εγκαινιάζεται με το ακριτικό τραγούδι, αλλά ταυτόχρονα σημαδεύουν και έναν μετασχηματισμό αυτής της παράδοσης που προσδιορίζεται από τις νέες ιστορικοκοινωνικές συνθήκες και εκδηλώνεται σε μια καινούρια - νεοελληνική - αντίληψη του λαϊκού ήρωα.(3)

(3) Το μετασχηματισμό αυτόν έχουμε επισημάνει σε προγενέστερες εργασίες μας (συγκεντρωμένες τώρα στον τόμο: *Δημοτικό τραγούδι. Μια διαφορετική προσέγγιση*, Αθήνα, Αρσενίδης 1990).

Ανάλυση των τραγουδιών

Για οικονομία χώρου, εδώ θα εκθέσουμε συνοπτικά τα βασικά πορίσματα της αφηγηματικής ανάλυσης των τραγουδιών.

Οι θεματικές ομάδες που αναλύσαμε ανάγονται σε ένα κοινό "αφηγηματικό μοντέλο". Άξονας αυτού του μο-ντέλου είναι μια κύρια δοκιμασία, με τη μορφή πολεμικής σύγκρουσης, που αναδεικνύει μια ισχυρή ατομικότητα ("αναφερόμενη" κατά κανόνα σε μια επώνυμη ιστορική προσωπικότητα), η οποία εκδηλώνεται κάτω από συνθήκες αντίστασης ενάντια στην επιθετική δράση των δυνάμεων της τάξης, συνθήκες που συνιστούν τους κατεξοχήν όρους υπό τους οποίους εκδηλώνεται το ήθος του λαϊκού ήρωα στο κλέφτικο τραγούδι. Πρόκειται για έναν ηρωικό αγώνα, κατά τον οποίο το υποκείμενο, σε μια κορυφαία στιγμή της ζωής του, αντιμετωπίζει το δίλημμα της υποταγής ή του θανάτου. Η αφήγηση, σύντομη και λιτή (ύστερα από μια στερεότυπη εισαγωγή, που περιγράφει την αντίδραση της έμφυκτης φύσης απέναντι στο γεγονός), επικεντρώνεται στην κρίσιμη στιγμή του αγώνα, που έχει ως άξονα έναν διάλογο ανάμεσα στον αντίμαχο και στον ήρωα. Σύμφωνα με την αφηγηματική ανάλυση, το μοντέλο διαρθρώνεται ως εξής:

Τύπος Α' : ΤΟΥ ΠΙΑΝΗ ΓΚΟΥΡΑ

*Δεν κλαίει δέντρα κι κλαριά κι σεις κουντουρακούλις,
δεν κλαίει για τ'ς αρματολούς, για του καπιταναίους,
που πήγαν κι τους κλείσανε στου κάστρου της Αθήνας.
Μιριά τους δέρν'ου θάνατους, μιριά τους δέρν'ου χάρους,
κι αφού μιριά ου Κιουταής μι μπόμπις, μι κανόνα.
- "Νέβγα, Γκούρα μ', προσκύνησι τουν Κιουταή βιζίρη"
- "Νόσου 'ν'ου Γκούρας ζωντανός, πασιά δεν προσκυνάει
πασιά 'κ 'ου Γκούρας του σπαθί, βιζίρη του ντουφέκι".
"Μόν'φωνάκι κι έλιγι, μόν' φωνάκι κι λέει:
- "Νέβγα μι δικατέσιρους κι 'γώ μι τουν Αράπη,
να ιδής του Γκούρα του σπαθί, τ'Αράπη του ντουφέκι".*

Δοκιμασία (κύρια και δικαίωσης)		
Πολιορκία (Αντ.)	vs (4)	Αδιέξοδο (Η)
Πρόκληση (Αντ.)	vs	Απόρριψη (αλαζονική) (Η)
(=Πρόταση σύμβασης)		Αποτυχία σύμβασης
<Αγώνας (Αντ.-Η)	vs	'Ηπτα/Νίκη (Η)>
Συνέπεια θετική: θρίαμβος (ηθικός ή πραγματικός) (Η)		

(4) vs (=verso): δηλώνει κάθε λογής αντίθεση

Τύπος Β' :

ΤΟΥ ΛΕΠΕΝΙΩΤΗ

Ανταριάσανε τα βουνά, συννέφιασαν οι κάμποι
βγήκε κι ο ήλιος κόκκινος και το φεγγάρι μαύρο.
Κι εκεί γ'αστέρι το λαμπρό, που πάει να βασιλέψει
κι οι κλέφτες το καρτέρεσαν και το συκνορωτάνε:
-Πες μας, πές μας, αστέρι μου, κάνα καλό χαμπέρι !
-Τί αν σας πω, μαύρα παιδιά, τί να σας μολοήσω;
Το Λεπενιώτη βάρεσαν μες το δέξι το χέρι.
Δεν μπορ'να βγάλει το σπαθί, ν' αδειάσει το ντουφέκι,
ψιλή φωνίτσαν έσυρε, σαν παλικάρι οπού'ταν:
"Το πού 'σαι, Τσόγκα μ' αδερφέ κι εσύ, Λάμπρο Σουλιώτη,
γυρίστε να με πάρετε, πάρτε μου το κεφάλι,
να μην το πάρει η Τουρκιά κι αυτός ο Νικο-Θέος.

(παραλλαγή): *Δοκιμασία* (κύρια-δικαίωσης)

Ενέδρα (Ανι.)	vs	Αιφνιδιασμός (Η)
Αγώνας (λάβωμα του Η)	vs	Αποτυχία (αδυναμία αντίστασης) (Η)
Προτροπή (στους συντρόφους να του κόψουν το κεφάλι) (Η)	vs	Αποδοχή (υπονοούμενη) (Βοηθός)
(=Πρόταση σύμβασης	vs	Καθιέρωση σύμβασης)
Συνέπεια θετική: ηθικός θρίαμβος		

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, το τραγούδι τελειώνει με τα λόγια του ήρωα, αποσιωπώντας την έκβαση του αγώνα. Αυτή η αποσιώπηση έχει σημασιοδοτική αξία, γιατί εστιάζει την προσοχή του δέκτη όχι στο γεγονός καθαυτό, αλλά στα λόγια του ήρωα, που επειδή ακριβώς είναι τα τελευταία πριν από το θάνατό του, συνοψίζουν τα επενδυμένα σημασιακά περιεχόμενα του κειμένου.

Το αντίστοιχο μοντέλο δράσης ορίζεται από τη βούληση του ήρωα, ξακουστού καπετάνιου των κλεφτών, να υπερασπίσει την ατομική του ακεραιότητα ανεξαρτησία, την οποία κατέκτησε στο πείσμα της κατεστημένης τάξης. Και από την αντίπαλη βούληση του συλλογικού αντίμαχου (στραπωπικού σώματος, που εκπροσωπεί την εξουσία) να επιβάλει ή να αποκαταστήσει την κοινωνική σύμβαση που ο ήρωας έχει παραβιάσει. Σ' αυτή την αντιθετική συνάρτηση, η πρωτοβουλία επιθετικής δράσης ανήκει στον αντίμαχο. Η χαρακτηριστική στάση του ήρωα είναι αυτή της αντίστασης και δεν υπαγορεύεται από κανέναν εξωτερικό πομπό, παρά από τη σταθερή συνείδηση ότι υπερασπίζεται ένα αυτονόητο φυσικό δικαίωμα. Μια συνείδηση που ο ήρωας αποκαλεί "Εγώ" και που στο μοντέλο δράσης παίζει το ρόλο του Πομπού. Έτσι, έχουμε μια ταύτιση Πομπού-Δέκτη στο πρόσωπο του ήρωα, γεγονός που σε δομικό επίπεδο σημασιοδοτεί, κατά την ερμηνεία του A.J.Greimas,(5) την κατεξοχήν εκδήλωση της ελεύθερης βούλησης.

(5) *Semantique structurale*, Paris, Larousse, 1966, σ.210

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το κοινό στις δύο ομάδες μοντέλο δράσης κωδικοποιείται ως εξής:

Υποκ.	:	Κλέφτης (εξεγερμένος σκλάβος
Αντικ.	:	ατομική ανεξαρτησία/αξιοπρέπεια
Πομπός	:	"Εγώ" (συνείδηση ατομικής ακεραιότητας)
Δέκτης	:	ήρωας (κλέφτης)
Βοηθός	:	έμπυκτη φύση/σύντροφοι (παράνομοι)
Αντίμ.	:	Εξουσία (δυνάμεις καταστολής)

Ένα σημαδιακό στοιχείο, κοινό σε όλα τα τραγούδια, είναι η συντριπτική υπεροχή του Αντίμαχου (λ.κ. 12 χιλ. στραιώτες ενάντια σε 12 κλέφτες), που σε συνδυασμό με τις συνθήκες πολιορκίας (ή ενέδρας), καθιστά εντελώς αδιανόητη κάθε δυνατότητα διαφυγής. Άρα, ο ήρωας δεν έχει άλλη λύση από το να παραδοθεί ή να πεθάνει, όπως εξάλλου εκτίθεται ρητά σε αρκετές παραλλαγές της ομάδας Α:

"Κόρη, για ρίξε τ'άρματα, γλίτωσε τη ζωή σου"

Η πρόταση του Αντίμαχου, κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες, έχει μια ακαταμάχητη πειστικότητα, γιατί ενώ περιλαμβάνει τους θετικούς όρους μιας σύμβασης, υπονοεί ωστόσο και τους αρνητικούς όρους της. Οι πρώτοι προσφέρουν μια διέξοδο στον αποκλεισμένο ήρωα: οι δεύτεροι συνιστούν μια καθαρή εκβιαστική απειλή. Θα μπορούσαμε να τους αναλύσουμε ως εξής:

Διαταγή (= πρόταση σύμβασης)

υποταγή = ζωή

άρνηση υποταγής = θάνατος

Απέναντι σ' αυτό τον εκβιασμό ο ήρωας αντιδρά με μια αντιστροφή των όρων: αντί ν' απαντήσει για τη συγκεκριμένη περίπτωση, απαντά με μια διακήρυξη γενικών αρχών, προβάλλοντας μια πάγια στάση ζωής, ανεξάρτητα από τις ειδικές συνθήκες:

*-Όσο 'ν' ο Γκούρας ζωντανός Τούρκο δεν προσκυνάει.
Πασά 'χει ο Γκούρας το σπαθί, βεζύρη το ντουφέκι.
-Εγώ 'μ' ο Γιώργης του Γιαννιά, του πρώτου καπετάνιου.
Το πώς τα ρίχνουν τ'άρματα: το πως τα παραδίδουν;
-Εγώ 'μαι η Λένω Μπότσαρη, η αδερφή του Γιάννη
και ζωντανή δεν πάνουμαι εις των Τουρκών τα κέρια. (6)*

Όπως βλέπουμε, η απάντηση του ήρωα στα τραγούδια αυτού του θεματικού κύκλου έχει αποκρυσταλλωθεί σε χαρακτηριστικές φόρμουλες από στερεότυπους στίχους, ισοδύναμους σημασιακά, όπου διακηρύσσεται το ασυμβίβαστο ανάμεσα στους όρους της προτεινόμενης σύμβασης:

ζωή (ως ατομική ύπαρξη)	vs	υποταγή,
όνομα (=φήμη)	vs	εξευτελισμός,

(6) Βλ. αντίστοιχα Ακαδημίας Αθηνών, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια* (Εκλογή), τ. Α', εν Αθήναις 1962, 245. ΝΒ', 231-32. ΜΓ'Α, 152. ΚΕ.

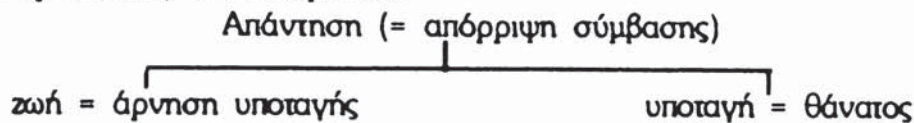
ασυμβίβαστο που αναδείχνει την απόλυτη αντίθεση του Ήρωα στους όρους της σύμβασης που του προτείνει ο Αντίμαχος.

Οι αρνητικές αυτές συναρτήσεις εμπερικλείουν τις θετικές συναρτήσεις:

ζωή = άρνηση υποταγής (δηλ. ανεξαρτησία)

υποταγή = άρνηση της ζωής (δηλ. θάνατος)

Οι αναγκαστικές σχέσεις αμοιβαίας συνάρτησης ανάμεσα στους τέσσερις όρους, καθιερώνουν ένα πλήρες σύστημα σημασίας, που είναι ευθέως αντίστροφο προς αυτό της πρόκλησης του αντίμαχου:

Έχομε λοιπόν εδώ ένα σύστημα αξιών, που συντίθεται από μια σειρά απόλυτες ταυτότητες και αντιθέσεις, οι οποίες ανατρέπουν τον εκβιασμό της βίας. Ο λαϊκός ήρωας αντιμετωπίζοντας το δίλημμα: υποταγή (δηλ. σκλαβιά) και ζωή ή άρνηση υποταγής και θάνατος, απορρίπτει χωρίς κανένα δισταγμό την πρόκληση σε υποταγή και προκρίνει το θάνατο (που είναι και η τελική έκβαση στα περισσότερα τραγούδια, είτε ρητή είτε υπονοούμενη). Θυσιάζει τη ζωή του, με πλήρη συνείδηση, αρνούμενος να διαχωρήσει την ατομική του ύπαρξη από την ανεξαρτησία και την ακεραρότητα του Εγώ. Που σημαίνει πως αυτές οι αξίες αποτελούν τα μόνιμα και "διακριτικά" στοιχεία της έννοιας της ζωής και άρα είναι αξεχώριστα απ' αυτήν. Γιατί, χωρίς αυτά η ζωή δεν είναι πια ζωή αλλά ένας ουσιαστικός θάνατος κι επομένως ανάξια να τη ζει κανείς.

Η αξιολογία αυτή αντιπαρατίθεται στην αυταρχική αξιολογία του αντίμαχου, σε συνάρτηση με άλλες, σημαίνουσες αντιθέσεις, ρητές η υπονοούμενες, που καθορίζουν τους όρους υπό τους οποίους λειτουργεί αυτή η αντιπαράθεση.

Οι τροπικότητες είναι ως προς τον αντίμαχο:

υλική υπεροχή ως προς τον ήρωα vs ηθική κατωτερότητα (:επιθήμενος-εκβιαστής)

υλική αδυναμία vs ηθική υπεροχή (:αμυνόμενος-υπερασπιστής)

Κάτω απ' αυτούς τους όρους, η πραγματική ήττα (θάνατος) του ήρωα μετασχηματίζεται σε ηθικό θρίαμβο.

Το σύστημα αξιών

Ξέρουμε ότι η τελική σημασιοδότηση των αντιπαρατιθέμενων συστημάτων σε ένα αφηγηματικό κείμενο προσδιορίζεται από την έκβαση της δοκιμασίας* αυτός που νικά δικαιώνει στην πράξη την αξιοκρατία που υπερασπίζεται. Μ' αυτό το κριτήριο, ο ηθικός θρίαμβος του ήρωα σημασιοδοτεί τις αξίες που εκπροσωπεί ως θετικές, και συνακόλουθα, τις αντίπαλες αξίες ως αρνητικές. Έτσι, προκύπτουν δύο πόλοι, ο ένας αρνητικός, ο άλλος θετικός, που αντιστοιχούν ο καθένας σε ένα πλέγμα σχέσεων ανάμεσα σε τέσσερις όρους (ζωή vs θάνατος, υποταγή vs ανεξαρτησία), με αντίθετη αξιοκρατική ιεράρχηση. Η άρθρωση που επιβάλλει η αφηγηματική οργάνωση είναι από τον αρνητικό πόλο (αξιοκρατία του αντίμαχου) στο θετικό πόλο (αξιοκρατία του ήρωα). Κωδικοποιώντας αυτή την άρθρωση σε αντίστοιχες δομές σημα-

σίας, έχομε ένα μετασχηματιστικό μοντέλο, που συνοψίζει τα σημασιακά περιεχόμενα της ομάδας κειμένων που εξετάζομε:

$$\frac{\text{Περιεχόμενα αντεστραμμένα}}{\frac{\text{υποταγή}}{\text{ανεξαρτησία}} = \frac{\text{ζωή}}{\text{θάνατος}}}$$

$$\frac{\text{Περιεχόμενα αποκατεστημένα}}{\frac{\text{ανεξαρτησία}}{\text{υποταγή}} = \frac{\text{ζωή}}{\text{θάνατος}}}$$

Ας θυμηθούμε ότι ο ήρωας του κλέφτικου τραγουδιού εμφανίζεται σε αφηγηματικό επίπεδο ως μια ατομικότητα πολύ ισχυρή που υπερασπίζεται ενάντια σε κάθε εξουσία την ανεξαρτησία του και την προσωπική του ακεραιότητα με μια οξύτητα, θα λέγαμε, πρωτόγονη, ως αυτονόητο φυσικό δικαίωμα. Οι αξίες αυτές, με τις οποίες ταυτίζει την ύπαρξή του, σημασιοδοτούνται ως αξίες φυσικές, συναρτημένες με το ζωικό ένστικτο του ήρωα.

Κατά συνέπεια, στον ήρωα αντιστοιχεί το άτομο, η φύση και ο νόμος της ζωής, ενώ στον αντίμαχο αντιστοιχεί η κοινωνία, η κουλτούρα και ο νόμος του θανάτου. Έτσι, τα σημασιακά περιεχόμενα που αντιστοιχούν στους δύο ριζικά αντίθετους πόλους, ανάγονται στη σύνθετη ισοτιμία:

$$\frac{\text{άτομο}}{\text{κοινωνία}} = \frac{\text{φύση}}{\text{κουλτούρα}} = \frac{\text{ζωή}}{\text{θάνατος}}$$

όπου οι πρώτοι όροι (άτομο-φύση-ζωή) αντιστοιχούν στο κοσμολογικό επίπεδο και οι δεύτεροι (κοινωνία-κουλτούρα-θάνατος) στο κοινωνικό επίπεδο.

Η αξιοπρέπεια του ανθρώπινου προσώπου

Σ' αυτό το σύστημα, που συνθέτει μια ολοκληρωμένη όραση του κόσμου, υπάρχει μια διάσταση που επιδέχεται παραπέρα ανάλυση. Η αξιοκρατία του ήρωα εκφράζεται πάντοτε μέσα από μια αυθεντία που ονομάζεται "εγώ" και που, στα τραγούδια της ομάδας που εξετάζομε, εναλλάσσεται ή συνυπάρχει με το όνομα του ήρωα. Αυτό το "εγώ", όπως εξάλλου και το ξακουστό "όνομα" του ήρωα, δεν είναι μόνο διακριτικά της συγκεκριμένης ατομικότητας σ' αντίθεση με την κοινωνία. Είναι επίσης σημεία αναγνώρισής του στα πλαίσια της κοινότητας, δηλ. αντιπροσωπεύουν τη φήμη του, το κοινωνικό του κύρος, που οφείλεται στη στάση του απέναντι στην εξουσία και στους εκπροσώπους της (μηχανισμούς επιβολής και καταστολής). Φήμη και κύρος, που ορίζονται σε αναφορά προς την κοινότητα, η οποία αναγνωρίζει στη στάση του ήρωα την ενσάρκωση ενός κοινού ιδεώδους. Αντιπροσωπεύουν λοιπόν την κοινωνική διάσταση της προσωπικότητας του ήρωα. Υπερασπίζοντας αυτές τις αξίες (το "Εγώ" του, το ονομά του) ο ήρωας θυσιάζει την ίδια τη ζωή του, ανακηρύσσοντάς τις έτσι σε αξίες ανώτερες από την ατομική του ύπαρξη. Στάση που φανερώνει ότι ο ήρωας έχει υπερβεί κι αυτό το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, που ορίζει τα πλαίσια της ατομικής αντίληψης του εγώ.

Η ίδια κοινωνική διάσταση του εγώ εκδηλώνεται πιο καθαρά στα τραγούδια της ομάδας Β. Ο καπετάνιος των κλεφτών, πληγωμένος βαριά σε ενέδρα και κινδυνεύοντας να συλληφθεί καλεί τους συντρόφους του να του κόψουν το κεφάλι:

*Το πού 'σαι, Τσόγκα μ' αδελφέ κι εσύ, Λάμπρο Σουλιώτη;
Γυρίστε να με πάρετε, πάρτε μου το κεφάλι,
να μη το πάρει η Τουρκιά κι αυτός ο Νικο-Θέος.*

Η έκκληση αυτή του ήρωα εμπεριέχει τις ακόλουθες αντιθετικές συνυποδηλώσεις:

θάνατος υπό όρους ανεξαρτησίας	vs	θάνατος υπό όρους αιχμαλωσίας
θάνατος από τα χέρια των φίλων	vs	θάνατος από το χέρια των εχθρών
πλημμένος θάνατος	vs	απμωπικός θάνατος.

Οι σημασιοδοτήσεις αυτές στηρίζονται στη λογική ότι ένα σώμα χωρίς κεφάλι που πέφτει στα χέρια του εχθρού, δεν είναι αναγνωρίσιμο, γεγονός που ισοδυναμεί, κατά κάποιο τρόπο, με μια συμβολική επιβίωση του ήρωα. Αντίθετα, ένα κεφάλι χωρίς σώμα αναμένει, κατά την πάγια πρακτική της εξουσίας, να υποστεί μια εξευτελιστική διαπόμπευση, γεγονός που σημασιοδοτεί έναν απμωπικό θάνατο, καθώς αναδείχνει την απόλυτη επικράτηση του αντίμαχου πάνω στον ήρωα, αποθαρρύνοντας συντρόφους και φίλους.

Ο ήρωας, με την έκκληση στους συντρόφους, μεριμνά για τη σωτηρία του κεφαλιού του από έναν τέτοιο διασυρμό, γιατί το κεφάλι αντιπροσωπεύει το πρόσωπο, δηλ. την προσωπικότητα του, τη φήμη του, σε τελευταία ανάλυση, το σεβαστό πρόσωπο του ανθρώπου, μια αξία καθαυτή, που ο ήρωας την υπερασπίζεται ακόμη και πέρα από τα όρια της ατομικής του ζωής.

Η αντίληψη αυτή δεν έχει καμιά σχέση με τον ατομισμό, που εξ ορισμού, εξαντλείται μέσα στα όρια της ατομικής επιβίωσης. Ο ήρωας υπερασπίζοντας τις ατομικές του αξίες υπερασπίζεται ταυτόχρονα ένα ιδεώδες της κοινότητας. Γεγονός που μας επιτρέπει να καταλήξουμε ότι το σημασιακό περιεχόμενο αυτής της αξιοκρατίας αποτελεί μια σύνθεση του ατομικού ενστίκτου (αξιών καθαρά ζωικών) με ορισμένες ουσιώδεις εκδοχές της ιδέας του ανθρώπου: την ανεξαρτησία, την ακεραιότητα του προσώπου, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η συνείδηση του Εγώ διευρύνεται, κατά κάποιο τρόπο, για να περιλάβει την αξία "άνθρωπος", βιωμένη ως αξία ζωική, φυσική. Πρόκειται εδώ για μια σαφή κοινωνικοποίηση των φυσικών αξιών. Κατά συνέπεια, οι ζωικές αξίες (άτομο-φύση-ζωή) που προβάλλονται στο αφηγηματικό επίπεδο, αποκαλύπτονται, σε σημασιακό επίπεδο βάθους, φορτισμένες με μια ουσιώδη κοινωνική επένδυση.

Έτσι, η αντίφαση που διαπιστώθηκε, στο πεδίο της παραπάνω σύνθεσης ιστοτόπιας, ανάμεσα στη φύση και στην κουλτούρα, μπορεί τώρα να ερμηνευθεί ως ένα είδος σύγκλισης των δύο αντίθετων όρων, μέσα από την αντικατάσταση της αρνητικά σημασιοδοτημένης κουλτούρας από την κοινωνικοποιημένη φύση.

Κατακλείδα

Αυτή η ώριμη αξιοκρατία, που εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα στις ορεινές κοινότητες της ηπειρωτικής Ελλάδας, αντιπροσωπεύει μέσα στη νεοελληνική πολιτιστική ιστορία, ένα σημαδιακό μετασχηματισμό από την ατομιστική συνείδηση του "εγώ" στη συνείδηση του "ανθρώπινου προσώπου". Μια αντίληψη που σημαδεύει την αποφασιστική στροφή προς μια νέα πολιτισμική φάση, αυτήν του ανθρωπιστικού ιδεώδους της εποχής μας.

Η αντίληψη αυτή θεμελιώνεται σε ένα σύστημα αξιών που ορίζεται από τη δυαδική αντίθεση: *λευτεριά vs σκλαβιά = ζωή vs θάνατος*.

Σύμφωνα με το σχήμα αυτό η σκλαβιά ισοδυναμεί με το θάνατο (αρνητικός πόλος) και η λευτεριά με τη ζωή (θετικός πόλος). Το κλειδί αυτού του μοντέλου είναι η απόλυτη ταύτιση της ζωής με την κατάσταση της λευτεριάς και ο απόλυτος διαχωρισμός της από την κατάσταση της σκλαβιάς. Που θα πει πως ζωή και σκλαβιά είναι κατηγορίες ασυμβίβαστες, όσο ασυμβίβαστες είναι οι κατηγορίες ζωή - θάνατος. Για να κατανοήσουμε αυτή τη συνάρτηση, χρειάζεται να αναλογιστούμε ότι συνοψίζει την ιδεολογία μιας κοινότητας που πέρασε στη σκλαβιά μια πολύ μακριά ιστορική περίοδο. Κάτω από τη στυγνή δουλεία των πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας ο λαός μας έζησε ωμά και βαθιά το δράμα της ύπαρξης, μέσα από το τραγικό δίλημμα που κάθε μέρα έθετε μπροστά του η ακόρεστη αυθαιρεσία του κατακτητή: την εκλογή ανάμεσα στη ζωή και στην αξιοπρέπεια του ατόμου. Αυτή η απειλητική σύγκρουση ανάμεσα σε δυο ορμές που πηγάζουν από το βαθύτερο υπαρξιακό πυρήνα του όντος - την προσήλωσή στ. ζωή και το ένστικτο της ατομικότητας, που στο λαό μας στάθηκαν κι οι δύο εξίσου υπερτροφικές - βαθαίνει μέσα στην ψυχή του τη συνείδηση της ανθρωπίνης του υπόστασης και της δίνει μια διάσταση, η οποία στην ιστορία των λαών σε λίγες κορυφαίες στιγμές κατακτήθηκε, σε βαθμό που ν' αποτελέσει κεντρικό συλλογικό βίωμα και απαράβατο κανόνα ζωής. Η διάσταση αυτή είναι ένα πέρασμα από τη συνείδηση του ατομικού Εγώ στην συνείδηση του ανθρώπινου "προσώπου", τη συνείδηση δηλαδή της ταύτισης του Εγώ με την αξία "άνθρωπος". Η ταύτιση αυτή μεταφράζεται σε μια αλύγιστη ιεράρχηση αξιών, που βασίζεται στην αρχή ότι η ζωή δεν αξίζει να τη ζεις αν δεν είναι αντάξια της ανθρωπίνης σου ιδιότητας και συνεπάγεται τη θυσία της ατομικής ζωής στο όνομα της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και ανεξαρτησίας. Προκρίνοντας δηλαδή το θάνατο αντί για τη σκλαβιά και την ταπείνωση, ο λαϊκός ήρωας αρνείται με τον πιο εμφατικό τρόπο το διαχωρισμό της ζωής από τη λευτεριά και την αξιοπρέπεια του Εγώ. Που θα πει ότι στη συνείδηση του ήρωα ο διαχωρισμός αυτός ακρωτηριάζει τη ζωή, ισοδυναμεί με άρνηση της ζωής, δηλαδή με θάνατο. Θυσιάζοντας λοιπόν τη ζωή ο ήρωας στην ουσία καταφάσκει την ακεραιότητα της ζωής, που ταυτίζεται με την πληρότητα της ύπαρξης.

Πάνω σ' αυτό το ηρωικό ιδανικό βλάστησε και ωρίμασε με τον καιρό η λαϊκή επαναστατική ιδεολογία, που συγκέντρωσε και οδήγησε τους πρωτόγονους αναρχικούς λησταντάρτες των αρχών του 19ου αιώνα στην ολοκληρωτική αναμέτρηση με τον κατακτητή, κάτω από τα μπαϊράκια της Επανάστασης με το σύνθημα "Λευτεριά ή Θάνατος".

πολιτισμικές ΜΟΡΦΕΣ

ΑΡΙΘ. ΤΕΥΧΟΥΣ 2
ΓΕΝΑΡΗΣ
ΦΛΕΒΑΡΗΣ 91
ΙΟΑΝΝΙΝΑ
ΤΙΜΗ ΔΡΧ 300

ΕΚΔΟΣΗ
ΟΜΑΔΑΣ
ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑΣ
ΦΟΙΤΗΤΩΝ

ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΣΟΥΡΕΦ - ΝΙΓΣΙΑΚΟΣ - ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ - ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ

ΠΟΙΗΣΗ - Ν. ΧΡΗΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
Ο Ποιητής του σώματος

**Αφηγηματικές τεχνικές στο
«Τέλος της μικρής μας πόλης»
του Δημ. Χατζή. (*)
Ένα παράδειγμα ανάλυσης:
«Ο Ντέτεκτιβ»**

της Ιφιγένειας Δ. Τριάντου

Ο "Ντέτεκτιβ" είναι ένα από τα δυο διηγήματα της συλλογής που δεν περιλαμβάνονταν στην Ρουμανική έκδοση του "Τέλους της μικρής μας πόλης" του 1953. Μαζί με τον "Τάφο" και τη νέα μορφή των πέντε διηγημάτων που αποτελούσαν την α' έκδοση του 1953, αποτέλεσαν την ελληνική έκδοση του 1963, που θεωρείται η οριστική.

Το διήγημα διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά που το διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα της συλλογής: Το κύριο πρόσωπο της ιστορίας είναι ένας

(*) Η ανάλυση που δημοσιεύεται εδώ είναι απόσπασμα ευρύτερης μελέτης που υποβλήθηκε στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης (Πανεπιστήμιο Παρισίων IV). Ο γαλλικός τίτλος της μεταπτυχιακής αυτής εργασίας (D.E.A.) είναι: *Techniques narratives chez Dim. Hatzis: "La fin de notre petite ville"*.

"αντι-ήρωας", ενώ κανένας χαρακτήρας στην ιστορία δεν προβάλλει ένα θετικό πρότυπο. Το κενό καλείται να καλύψει ο αναγνώστης, συγκρίνοντας τον κύριο χαρακτήρα του διηγήματος με τους χαρακτήρες άλλων διηγημάτων της συλλογής (π.χ. τη Μαργαρίτα Περδικάρη).

Η αφήγηση είναι κι εδώ, όπως και στα άλλα διηγήματα της συλλογής, "παραδειγματική"(1): ο αφηγητής επιδιώκει να μας πείσει για μια αλήθεια με την βοήθεια ενός παραδείγματος. Ο αφηγητής προτείνει στον αναγνώστη - φανερά ή υπαινικτικά- ένα αξιολογικό κανόνα με ανώτερο στόχο να τον

(1) "Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παραδειγματικής αφήγησης (*récit exemplaire*) εξετάζονται από τη Susan Suleiman σ' ένα εμπειριστατωμένο άρθρο της στο περιοδικό *Poétique*, αρ. 32, Νοέμβ. 1977, σ.468-489.

διδάξει ένα κανόνα συμπεριφοράς. Η παραδειγματική χρήση της ιστορίας είναι εδώ υπαινικτική. Σ' άλλα διηγήματα της συλλογής είναι πολύ περισσότερο φανερό.

Ένα άλλο στοιχείο διαφοροποίησης είναι το γεγονός ότι η κυρίως αφήγηση αναφέρεται περισσότερο σε γεγονότα "προσωπικά" παρά συλλογικά. Η ιστορία αφορά την προσωπική περιπέτεια ζωής ενός νέου της ελληνικής επαρχίας, ο οποίος στην ωριμότητά του διαπιστώνει το λανθασμένο δρόμο που διάλεξε προσπαθώντας να διακριθεί, ενώ ουσιαστικά οδηγήθηκε στην περιθωριοποίηση.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του διηγήματος είναι η εισαγωγή - κι ο επίλογός του. Εδώ ο αφηγητής-συγγραφέας αποκαλύπτει την πηγή της έμπνευσής του, όσον αφορά τον τίτλο ολόκληρης της συλλογής κι αναπτύσσει ένα διακειμενικό διάλογο με τον Αμερικανό συγγραφέα Thornton Wilder.

Πρόκειται για τον συγγραφέα του θεατρικού έργου "Η μικρή μας πόλη",⁽²⁾ ο οποίος πριν καθιερωθεί σαν θεατρικός συγγραφέας, μ' αυτό του το έργο, ήταν ήδη ονομαστός πεζογράφος κι είχε τιμηθεί το 1927 με το βραβείο "Πούλιτζερ" για το μυθιστόρημά του "Η γέφυρα του Σαν Λούις Ρέι".

(2) Ο αγγλικός τίτλος είναι "Our town". Το έργο πρωτοπαίχτηκε στο θέατρο "Henry Miller" της Νέας Υόρκης το Φεβρουάριο του 1938. Το 1940 ο Σαμ Γουντ το γύρισε ταινία με τη Μάρθα Σκοτ και τον Ουίλλιαμ Χόλντεν. Στην Ελλάδα πρωτοπαίχτηκε πριν το 1950 από την Κατερίνα, από το "Θέατρο Τέχνης" το 1954 και από το θίασο της Έλλης Λαμπέτη το 1962 στο θέατρο "Διονύσια". Έχει παρουσιαστεί κι από την τηλεόραση στη σειρά "Το θέατρο της Δευτέρας".

Η εισαγωγή, λοιπόν, χαρακτηρίζεται από την ρητορική αποστροφή του εξωκειμενικού συγγραφέα Δ. Χατζή προς τον επίσης εξωκειμενικό συγγραφέα Th. Wilder. Μέσα απ'αυτή τη ρητορική αποστροφή προς τον Wilder, ο συγγραφέας Χατζής διαπιστώνει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά της "μικρής πόλης" του Αμερικανού συγγραφέα με την ελληνική "μικρή πόλη" του ίδιου του συγγραφέα - αφηγητή.

Μ'αυτόν τον τρόπο η κύρια (ενδοδιηγητική) ιστορία αποτελεί μια μεταδιήγηση (Métadiégese: διήγηση δεύτερου βαθμού. Η πράξη της αφήγησης που την παράγει είναι ένα γεγονός που ιστορείται μέσα στην πρώτη διήγηση). Αυτή η δεύτερη διήγηση έχει σχέσεις αντίθεσης ή αναλογίας με την πρώτη κι αποτελεί την μεταδιήγηση "par exemple" (δια παραδείγματος) του Genette, η οποία όμως δεν μπορεί να επηρεάσει τα γεγονότα της πρώτης διήγησης γιατί χωροχρονικά η δεύτερη διήγηση βρίσκεται σε διαφορετικό επίπεδο.

Η εισαγωγή μ' αυτό τον τρόπο, αποτελεί μια αφηγηματική σύμβαση, όπου με πρόθεση την διαπίστωση των κοινών χαρακτηριστικών των δύο "μικρών πόλεων" - ουσιαστικά των δύο έργων δύο συγγραφέων - εκτίθεται η ιστορία που ακολουθεί.

Η εισαγωγή περιλαμβάνει μια περιληπτική αναφορά στο έργο του Wilder, που παρατίθεται με ειρωνικό επιτονισμό: «Τι ωραία που την επαραστήσατε εσείς τη ζωή γενικώς της μικρής πολιτείας σε κείνη την ξακουσμένη σας την "Μικρή μας πόλη". Την διαβάσαμε και την είδαμε κι εμείς στο θέατρο στην Ελλάδα και έχετε βέβαια δίκιο πως τίποτα ποτέ δεν συμβαίνει. Όλα κυλούν ειρηνικά κι ισορροπημένα μέσα

στην αδιατάρακτη αρμονία της παιρο-παράδοτης τάξης... Το πρωί έρχεται ο γαλατάς. Σε λίγο πουλάν τις εφημερίδες. Το μεσημέρι τελειώνουν τα σχολειά και τα παιδάκια γυρίζουν χαρούμενα και πεινασμένα στο σπίτι. Τ' απόγευμα τα κορίτσια βγαίνουν περίπατο...». Η απρόσωπη περιγραφή γίνεται "προσωπική" με την προσθήκη της αντωνυμίας "μας" και τη χρήση του α' πληθυντικού προσώπου του ρήματος αντί για το γ' πληθυντικό: «έρχονται οι ψυχές των αγαπημένων νεκρών μας... και μιλούνε μαζί μας... για τις δουλειές μας... για τα κορίτσια μας που... πρέπει να τα παντρέψουμε».

Έτσι περνούμε ανεπαίσθητα από το χώρο και το χρόνο της περιγραφής της μικρής αμερικάνικης πόλης, του Γκρόβερ Κόρνερς στα 1901-1913 του έργου του Wilder, στην περιγραφή του χώρου και χρόνου της μικρής πόλης του συγγραφέα-αφηγητή.

Η σύζευξη αυτή επιτυγχάνεται, όχι μόνο χάρη στην αφηγηματική σύμβαση του αφηγητή, αλλά και χάρη στην ομοιότητα των δραστηριοτήτων και την ομοιόμορφη επανάληψή τους. Η χωρο-χρονική διαφορά εξουδετερώνεται από τον τύπο της θαμιστικής αφήγησης που χρησιμοποιείται, η οποία βασισμένη στο χρόνο του ιστορικού ενεστώτα έχει συγκεκριμένη εσωτερική χρονική αλληλουχία (specification) - πρωί, μεσημέρι, απόγευμα - αλλά αόριστο ιστορικοχρονικό καθορισμό (determination),(3) που επιτρέπει όχι μόνο την ανεπαίσθητη μετάβαση από το χρόνο της ιστορίας-πρότυπο στο χρόνο της ιστορίας-αφήγημα, αλλά ουσιαστικά τη σύζευξή τους.

Η "συνομιλία" του αφηγητή-συγγραφέα με τον συγγραφέα Wilder εξε-

λίσσεται σιγά-σιγά σε "συνομιλία" των δυο έργων σε διάφορα επίπεδα: Η ειρωνική και απομυθοποιητική περιγραφή της φύσης στην εισαγωγή ("όμορφα είναι και δω σε τούτη τη μικρή πολιτεία, μια κωμόπολη στην ελληνική επαρχία. Τα βουναλάκια τριγύρω, τα ποταμάκια, τα λουλουδάκια..."), πρέπει να έχει τη βάση της στο νεωτεριστικό τρόπο παράστασης του θεατρικού έργου του Wilder που ανταρπατίθενταν στο σχολαστικό νατουραλισμό. «Ο Wilder παρουσίαζε ένα έργο» λέγει ο Μάριος Πλωρίτης,(4) σκηνοθέτης του έργου στην παράσταση του 1962 με την Έλλη Λαμπέτη στο θέατρο "Διονύσια", «όπου δε υπήρχαν ούτε σκηνικά, ούτε "αξεσουάρ". Γυμνή η σκηνή, δυο τραπέζια, μερικές καρέκλες. Τίποτ' άλλο. Ο θεατής έπρεπε να "φανταστεί" τα σπίτια, του δρόμου, τα δέντρα, τους κήπους, τα ζώα. Έπρεπε ακόμα, να φανταστεί και τ' αντικείμενα - τα πιάτα και τα ποτήρια, τις εφημερίδες και τα φασολάκια.. Οι μιμικές κινήσεις των ηθοποιών, που έπιναν από αόρατα φλυτζάνια ή έκοβαν αόρατα λουλούδια, θα ήταν τα μόνο του βοήθημα».

Το έργο του Wilder χαρακτηρίζεται από την κυριαρχική παρουσία του "Διευθυντή σκηνής" (-αφηγητή), ο οποίος κάνει την εισαγωγή και τον επίλογο του έργου, ενώ ταυτόχρονα παρεμβαίνει σαν θεατρικό πρόσωπο για επεξηγήσει το ένα ή το άλλο στους θεατές, να κάνει τις συνδέσεις των σκηνών μεταξύ τους καλύπτοντας τις χρονικές ελλείψεις με την περιληπτική του αφήγηση, να καλέσει τους ηθοποιούς να "στήσουν" τις σκηνές που εκείνος θέλει να παρουσιάσει στους θεατές ή να τους διακόψει όταν θελή-

(3) Genette, *Figoures III*, σ.157-167 (fréquence=συχνότητα).

(4) Στην εισαγωγή του στο κείμενο του έργου (σε μετάφραση Μίνα Βολανάκη) στο περιοδικό "Θέατρο '62".

σει κ.λπ. Αυτή η κυριαρχική παρουσία του αφηγητή - που δεν είναι καθόλου απαραίτητη στο θεατρικό έργο - δηλώνεται με την παρουσία του στο "ενδοσκηνικό" (αντίστοιχο με το "ενδοδιηγητικό") επίπεδο. Ανάλογη λειτουργία του αφηγητή, συναντούμε με τον ίδιο επιδεικτικό τρόπο - στο διήγημα του Χατζή όταν επιχειρείται η "θεατρική" αναπαράσταση της αποκάλυψης του μυστηρίου που βασάνιζε τον ήρωά του (βλέπε παρακάτω).

Οι χρονικές δομές παρουσιάζουν επίσης μια συγγένεια. Το θεατρικό του Wilder βασίζεται σε τρεις πράξεις που καθορίζονται χρονικά από το "διευθυντή σκηνής". Η πρώτη διαδραματίζεται στις 7 Μαΐου 1901. Η δεύτερη στις 7 Ιουλίου 1904 και η τρίτη το καλοκαίρι του 1913. Η δεύτερη αποτελεί μια εξέλιξη της πρώτης. Η τρίτη, 14 χρόνια μετά, βασίζεται στις άλλες δυο, ανπαράτιθεται, όμως, δομικά σ' αυτές καθώς δρουν ταυτόχρονα στη σκηνή πρόσωπα που στις προηγούμενες σκηνές δρούσαν ως ζωντανά, ενώ τώρα δρουν ως πεθαμένα, ταυτόχρονα με τα ζωντανά. Ανάλογη χρονική και θεματική εξέλιξη έχουμε και στο διήγημα του Χατζή. Κεντρικό θέμα της ιστορίας είναι ένα γεγονός που δεν ορίζεται χρονικά με τρόπο συγκεκριμένο (ένα πρωί) και η σχέση που θ' αναπτύξει ο ήρωας της ιστορίας μ' αυτό το συγκεκριμένο γεγονός και το μυστήριο που το περιβάλλει, γύρω από το οποίο περιστρέφεται (και περιγράφεται) η ζωή του. Η περιγραφή της ζωής του ήρωα γίνεται σε τρία χρονικά σημεία. Το πρώτο σημείο είναι πολύ κοντινό στο "γεγονός" ενώ το δεύτερο κάπως απομακρυσμένο. (Αντιστοιχία με την Α' και Β' πράξη του θεατρικού έργου). Το τρίτο σημείο ορίζεται δεκαπέντε χρόνια μετά το πρώτο (:Χρονική Αντιστοιχία με την Γ'

πράξη του θεατρικού έργου) και χαρακτηρίζεται από την "αναπαράσταση" των τελευταίων στιγμών ενός νεκρού (που ο θάνατός του αποτέλεσε την αφετηρία της ιστορίας, "το γεγονός") με τρόπο που ο νεκρός φαίνεται να δρα σαν ζωντανό πρόσωπο.

Συγγένειες κι αντιστοιχίες υπάρχουν και σε πολλά επί μέρους σημεία, αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι αυτές αφορούν την ουσία των δύο έργων, καθώς τα πρόσωπα κι η δράση τους είτε στο θεατρικό του Wilder είτε στο αφήγημα του Χατζή λειτουργούν όχι σαν ξεχωριστές και μοναδικές περιπτώσεις, αλλά με τρόπο παραδειγματικό: «Ο Wilder, καταργώντας τα σκηνικά, βοηθάει την "υπόθεση" να λυτευρωθεί από το τοπικό και χρονικό πλαίσιο της και ν' απλωθεί σε ιστορία του κάθε ανθρώπου κάθε καιρού και κάθε τόπου», γράφει ο Μ. Πλωρίτης στην εισαγωγή του στο έργο του Wilder. Και συνεχίζει: "Η ποίηση της καθημερινής ζωής, που περνάει χωρίς να αφήσει σημάδια στην ιστορία, μα που συνεχίζει τον ατέλειωτο κύκλο της ανθρώπινης πορείας: γέννηση, έρωτας, θάνατος. Κι απ' την ποιητική τούτη ενατένιση της γης μας, αναδίνεται κι η απέραντη αγάπη του συγγραφέα για τον άνθρωπο και τη φευγαλέα ζωή του - γι αυτό το "θαύμα" που τόσο λίγο το καταλαβαίνουμε όσο το ζούμε, και που τόσο λίγο το ζούμε όσο δεν το καταλαβαίνουμε».

Τούτα τα λόγια θα μπορούσαν - με μικρές αλλαγές - νάχουν γραφεί για το Χατζή και το πνεύμα που διαπνέει τα συγκεκριμένο διήγημα.

Η φράση του Jules Laforgue που χρησιμοποιεί ο Πλωρίτης σαν υπόπλο στο κείμενο της εισαγωγής του θα ταίριαζε και στο Χατζή, «Ah, comme la vie est quotidienne!». Ωστόσο, για

μερικούς ο θάνατος δεν έρχεται ομαλά. Ο περίεργος θάνατος ενός "ασήμαντου προσώπου", θ'αποτελέσει το βασικό άξονα της ιστορίας που θα διηγηθεί ο Χατζής. Η ζωή του προσώπου αυτού, του Συρεγκέλα,(5) περιγράφεται αναληπτικά, με θαμσοτική αφήγηση και λεκτικές επαναλήψεις που τονίζουν την αυστηρή ομοιομορφία της ασήμαντης ζωής του: «Ως τις έντεκα (6) την περασμένη νύχια ήταν στο συνηθισμένο του κρασοπουλειό, στη βορεινή άκρα της κωμόπολης κι έπνε ήσυχα-ήσυχα τα κόπια της μέρας, όπως πάντα. Μεθυσμένος όπως πάντα κι ήσυχος όπως πάντα, καληνύχισε με ταπεινοσύνη κι έφυγε μοναχός του, όπως πάντα».

Ανοικείωση (defamiliarisation) προκαλείται από την αντίθεση ανάμεσα στην ομοιομορφία αυτή της ζωής του και το μυστήριο της εξαφάνισής του - στην αρχή -, του ασυνήθιστου θανάτου στη συνέχεια. Η περιέργεια του αναγνώστη εξάπτεται παράλληλα με την περιέργεια των συμπολιτών του Συρε-

(5) Παρατσούκλι, "προσωνύμιο" που αποδίδει το επάγγελμα ("Σύρε κι έλα") του θεληματάρη και βαστάζου στο παζάρι. Κάποια αναλογία υπάρχει ανάμεσα στον Συρεγκέλα του Χατζή και το Σίμον Στίμσον του Wilder, ο οποίος παρουσιάζεται σχεδόν πάντα μεθυσμένος, περνάει από τη σκηνή χωρίς να παίρνει μέρος στη δράση, ενώ τ' άλλα πρόσωπα αναφέρονται στα βάσανά του και στην αυτοκτονία του. Είναι από τα πρόσωπα που συμμετέχουν "ζωντανά" και "πεθαμένα". Για ανάλογη χρήση των προσωνομίων στον Παπαδιαμάντη βλ. Γ.Φαρινο-Μαλαματάρη, σ.167, σημ. 28.

(6) Στο έργο του Wilder αναφέρεται για τον Σίμον Στίμσον: «Πόσες φορές δεν την είχα δει (την Κα Στίμσον), στις έντεκα η ώρα νυχτιάτικα, να τριγυρνά στους δρόμους και να κυνηγά τον άντρα της» (περ. "Θέατρο '62" σ.117).

γκέλα. Η ιστορία αποκτά ενδιαφέρον αστυνομικού αινίγματος. Ο υποκατάστατος λόγος καθώς γλιστρά προς τον Ε.Π.Λ., αποδίδει τα εύλογα ερωτήματα των συμπολιτών «πού μπορούσε, λοιπόν, νάχε πάει και κάθηκε; Νάφευγε από την πόλη τους - και γιατί να φύγει κρυφά: Νάκλεβε, να σκότωνε κάποιον, θα μαθευόταν. Να πέθανε πάλι- και που θα πήγαινε, λοιπόν, να πεθάνει;». Ο υποκατάστατος (ευθύς) λόγος (7) (discours par substitution) οφείλει την αναγνώρισή του στο Bakhtine (: "Le marxisme et la philosophie du langage": essai d'application de la methode sociologique en linguistique, σ.190-193. Κατά το Bakhtine «μια τέτοια υποκατάσταση προϋποθέτει ένα ταυτόσημο προσανατολισμό της φωνής» (ενν. ήρωα και αφηγητή), (σ.191) και «είν' αλήθεια ότι απ' αυτό το σημείο ως τον ελεύθερο πλάγιο λόγο, δεν υπάρχει παρά μόνο ένα βήμα» (σ.193).

Έντεκα είναι η ώρα κι όταν ο Συρεγκέλας εμφανίζεται μετά 15 χρόνια στη "σκηνή" που στήνει ο Χατζής, για ν'αναπαραστήσει τις τελευταίες στιγμές της ζωής του. Στο έργο του Wilder είναι έντεκα η ώρα όταν ο αφηγητής-"διευθυντής σκηνής" καληνυχτίζει το κοινό: «Οι περισσότεροι έχουν κοιμηθεί (...) χμ... Έντεκα η ώρα στο Γκρόβερ Κόρνερς - Πηγαίνετε κι εσείς ν'αναπαυθείτε. Καληνύχια". (περ. "Θέατρο '62", σελ.120).

Το φαινόμενο οφείλει την αρχή του σε μια παραλλαγή του "ρητορικού ευθέος λόγου" (discours direct rhetorique) και κατέληξε να θεωρείται ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στον ευθύ

(7) Massimo Peri: «Στην οδό προς τον ελεύθερο πλάγιο λόγο: παρέμβαση, υποκατάσταση-διαπλοκή» "Ελληνικά, 39, Θεσ/νίκη 1988, σ.103-122.

λόγο και τον ελεύθερο πλάγιο λόγο (Βλ. Μ. Ρερί, (όπως παραπάνω) ό.π., σελ.105). Το βήμα προς τον Ε.Π.Α. λόγο αποτελεί εδώ η φράση "Νάφυγε από την πόλη τους - (και γιατί να φύγει κρυφά;)" όπου η τριποπρόσωπη αντωνυμία δείχνει ακριβώς μία διαφοροποίηση του αφηγητή από το λόγο των προσώπων - κάποιου που φέρνει τη φράση πλησιέστερα προς τον Ε.Π.Α. Το φαινόμενο είναι ενδιαφέρον όχι μόνο από την άποψη του λόγου, αλλά και γιατί προδίδει μια διάθεση για αποστασιοποίηση του συγγραφέα-αφηγητή από τους συμπολίτες τη στιγμή που έχει αρχίσει τη διήγηση της ιστορίας του, περιλαμβάνοντας τον εαυτό του στο σύνολο των πολιτών: «Ένα πρωί σε μας, αυτή την αδιατάρακτη γαλήνη της αρμονικής και ισορροπημένης ζωής μας την τάραξε κάπως η εξαφάνιση του Συρεγκέλα». Το απόσπασμα προδίδει μια ιδιότυπη σχέση του αφηγητή-συγγραφέα Χατζή με την αφήγησή του. Υπάρχει σ' όλα τα διηγήματα "της μικρής μας πόλης" μια λεπτή ισορροπία ανάμεσα στο μας (όπου περιλαμβάνονται κι ο αφηγητής-συγγραφέας) και στο αυτοί (όπου περιλαμβάνονται οι συμπολίτες ή οι περισσότεροι από τους συμπολίτες). Στη "Διαθήκη του Καθηγητή" η διαφοροποίηση μπορεί να εξηγηθεί με βάση την κοινωνικοϊδεολογική διαφοροποίηση μιας ομάδας συμπολιτών (στην οποία περιλαμβάνει και τον εαυτό του ο αφηγητής) σε σχέση με το σύνολο των άλλων. Τούτο όμως δεν ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Εδώ, αν λάβουμε υπόψη μας και τις αναλογίες με το έργο του Wilder που χαρακτηρίζει η ενισχυμένη και κατά κάποιο τρόπο "μεταλληπτική" παρουσία του αφηγητή-"διευθυντή σκηνής", ο Χατζής θέλει να διατηρήσει την απόλυτη ελευ-

θερία που του προσφέρει το σχήμα του παντογνώστη αφηγητή (narrateur omniscient) - έτσι φροντίζει να κρατά τις αποστάσεις του, ενώ ταυτόχρονα θέλει να ενισχύσει τη ρεαλιστική περιγραφή με την πιστοποιητική λειτουργία που του εξασφαλίζει το **μας** όταν περιλαμβάνει τον ίδιο σαν μάρτυρα σύγχρονο στα γεγονότα.

Εξάλλου ο αφηγητής-συγγραφέας χρησιμοποιεί την αντωνυμία "μας", καθώς και το α' πληθυντικό πρόσωπο του ρήματος με πολλούς τρόπους. Στο ίδιο διήγημα τοποθετεί τον εαυτό του στους θεατές και τους αναγνώστες του θεατρικού του Wilder: «Τη διαβάσαμε και την είδαμε κι εμείς στο θέατρο στην Ελλάδα (τη "μικρή μας πόλη") (Εισαγωγή), ενώ στη συνέχεια τοποθετεί τον εαυτό του ανάμεσα στους αναγνώστες του Παπαδιαμάντη: «... να μη πέφτουμε μέσα τα παιδάκια και γίνονται εκείνα τα δραματικά πράγματα που διαβάζουμε στη "Φόνισσα" κι άλλα διηγήματα του Παπαδιαμάντη μας». (8)

(8) Το αποτέλεσμα της "Φόνισσας" στο οποίο αναφέρεται ο Χατζής, είναι πιθανότατα το ακόλουθο: «Το στόμιον του πηγαδιού, τετράγωνον, ήτο φραγμένον με σανίδας ανίσου πλάτους, ώστε αι πλευραί δεν είχαν το αυτό ύψος. Η μικρά σανίς, επ' ης έκυπτεν η Ξενούλα, ήτο χαμηλοτέρα των άλλων τριών, φθαρμένη, ολισθηρά, φαγωμένη από την προστριβήν του σχοινίου του κουβά, δι' ου ήντλουν ύδωρ, με σκουριασμένα καρφία, σαπρά και κινουμένη. Καθώς έκυπεν η παιδίσκη, εστηρίχθη όλη, με το βάρος του σώματος επί της αριστεράς χειρός, επάνω εις αυτήν την σανίδα, εγγλίστησεν, η σανίς ενέδωκεν, εξεκώλησεν από την μίαν άκραν και η Ξενούλα έπεσε κατακέφαλα μέσα εις το χάσκον στόμα του φρέατος. Ηκούσθη πνιγμένη κραυγή...»): Α. Παπαδιαμάντης, 'Απαντα τ. Γ', κριτική έκδοση Ν. Δ.

Διαπιστώνουμε την διάθεση του συγγραφέα-αφηγητή να εντάσσει τον εαυτό του σε σύνολα ατόμων κάποιου που είναι ιδιαίτερα αισθητό στο διήγημα "η θεά μας η Αγγελική", το μόνο στο οποίο ο συγγραφέας παρουσιάζει τον εαυτό του (σαν παιδί) στο ενδοδιηγητικό επίπεδο χωρίς ποτέ να μιλήσει σε α' ενικό πρόσωπο. Είναι σχεδόν πάντα μέλος ενός συνόλου, μιας ομάδας, - εδώ των αδελφών του.

Πάντως η θέση του σαν θεατή ή αναγνώστη άλλων έργων, δημιουργεί μία αμβίγους οικήωση ανάμεσα σ' αυτόν και τον δυνητικό αναγνώστη του (Lecteur Virtuel), εκτός από την

Τριανταφυλλόπουλου, Αθήνα, Δόμος, 1984, σ.470-471.

Κάποια ουσιαστική σχέση ανάμεσα στον Παπαδιαμάντη και τον Δημ. Χατζή, διαπιστώνει η 'Αντεια Φραντζή, κυρίως όσον αφορά τον ηθογραφικό χαρακτήρα των έργων τους και πιστεύει ότι θα πρέπει να υπάρξει διεξοδικότερη μελέτη του θέματος. Μόνο που η διαπίστωσή της : «'Ετσι μνημονεύει ρητά, πρώτη φορά όσο γνωρίζω τον Παπαδιαμάντη το 1979 (σ.σ. Δημ. Χατζή, "Χριστουγεννιάτικο αντιδιήγημα σύγχρονης ηθογραφίας", περιοδικό "Αντί" 141, 21/12/1979, σελ.10-12) και επανέρχεται με μεγαλύτερη σαφήνεια το 1980 (σ.σ. Δ.Χατζή, "Ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου", περ. "Αντί" 162, 10/10/1980, σελ.10-11)», δεν είναι προφανώς σωστή. Ρητή αναφορά στον Παπαδιαμάντη έχουμε πρώτα στο παρόν διήγημα, δημοσιευμένο πολύ νωρίτερα (1963) : 'Αντειας Φραντζή, "Ούτως ή άλλως", Αναγνωστάκης - Εγγονόπουλος - Καχτίσης - Χατζής. Εκδ. "Πολύτυπο", Αθήνα 1988,σελ. 81-82 (Βασίζεται σε προφορική ανακοίνωση στην Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη Αίνου Πολίτη, Α. Π. Θεσ/νίκης, τον Ιανουάριο 1986. Πρώτη δημοσίευση στο περιοδικό "Διαβάξω", τ.180, 9/12/1987, σ.51-56).

πιστοποιητική λειτουργία που ασκούν αυτές οι αναφορές.

Ο αφηγητής χρησιμοποιεί τον αφηγηματοποιημένο λόγο (discours narrativise) για να περιγράψει με συντομία την ανακάλυψη του πτώματος του Συρεγκέλα μέσα σ' ένα ξερό πηγάδι (9) που βρίσκεται στην πλατεία κοντά στο κρασοπουλειό που περνούσε λίγες ώρες κάθε βράδυ. Τούτο του δίνει την ευκαιρία να περιγράψει προληπτικά το γύρω χώρο, που θα του χρειαστεί σαν σκηνικό στο β' μέρος της (μετα-) διήγησής του.

Το μυστήριο αντί να λυθεί με την ανεύρεση του πτώματος, ενισχύεται και προκαλεί την ανάμιξη των αρχών που έρχονται από την πρωτεύουσα του νομού για να κάνουν ανακρίσεις. Μια σειρά συλλογισμών γύρω από το θέμα, διατυπώνονται από τον αφηγητή, με τρόπο που να αποδίδονται μάλλον οι συλλογισμοί των υπευθύνων: «'Ηρθε τότε κι ο εισαγγελέας από την πρωτεύουσα του νομού, ένας γιατρός, ήρθε κι ο διοικητής της κωροφυλακής, η ανάκριση ξανάρχισε, τραβούσε μέρες. Αποκλείστηκε απ' όλους η αυτοκτονία. Ήταν ολοφάνερο πως αν ήθελε να σκοτωθεί δεν θα πήγαινε σ' αυτό το πηγάδι, τόσο ρηκό: Μα κι αν ήθελε με κάθε τρόπο εκεί σ' αυτό να πνιγεί μπορούσε να τραβήξει πρώτα το σκέπασμα, καμιά ανάγκη δεν ήταν να το σπάσει με το κεφάλι του για τα πέσει μέσα - αφήνουμε βέβαια που κι η αυτοκτονία είναι προνόμιο των καλλίτερων κάπως στρωμάτων». Πρόκειται για συνδυασμό Ε.Λ.Π. και ευθύ. Η πρόταση σε ευθύ λόγο είναι - ιδεολογικό, ειρωνικό σχόλιο του αφηγητή.

(9) Ξερό πηγάδι - να πνιγεί : πρόκειται άραγε για ηθελημένη παράβαση της πραγματικότητας, απροσεξίας, ή μήπως "έλεη" από τον Παπαδιαμάντη;

Η παύλα διαχωρίζει με υπαινικτική σαφήνεια το λόγο απ' αυτόν των προσώπων.

Αφού η αυτοκτονία αποκλείστηκε, «απομένανε, λοιπόν, δυο εκδοχές, το τυχαίο ατύχημα και το έγκλημα». Η δηλωμένη παράθεση των απόψεων των αρμοδίων εκτίθενται χωριστά, αντιπαραπθέμενες, δείχνοντας το αδιέξοδο. Ο αφηγητής υιοθετεί το λόγο των προσώπων, είτε σε ευθύ είτε σε Ε.Π.Λ. Πέρα από το ζωντανέμα του κάθε προσώπου, ή "προφορική" υποστήριξη των λεκτικών αντιπαραθέσεων, δημιουργεί και την ανάλογη χρονικότητα: «Οι συζητήσεις ανάμεσα στις αρμόδιες αρχές και μες την κωμόπολη πώς πήγε ο χρισπανός κι έπεσε μέσα κρατήσαν μερικές μέρες ακόμα, ύστερα ο φάκελλος της ανάκρισης κλείστηκε, κλείστηκε και το πηγάδι με καινούργιο σκέπασμα, στερεότερο κι ο Συρεγκέλας παραδόθηκε στην αιώνια λήθη».

Παρόλο που - υποτίθεται - ότι ο Συρεγκέλας λησμονήθηκε, ωστόσο η επόμενη ενότητα αρχίζει με τη διαπίστωση ότι «δυο άνθρωποι μόνο μέσα στην κωμόπολη δεν τον ξεχάσανε τόσο γρήγορα το χαμό του».

Διαπιστώνουμε εδώ, ότι ο Χατζής αρέσκει να εξελίσει την ιστορία του στη βάση της αντιθετικής σύζευξης των ενοτήτων: Η εισαγωγή τέλει με τη διαπίστωση ότι ποτέ τίποτε το ασυνήθιστο δεν συμβαίνει στη μικρή πόλη. Η επόμενη ενότητα, ανατρέπει αυτή τη διαπίστωση, διότι τη ζωή στη μικρή πόλη αναστάτωσε η μυστήρια εξαφάνιση κι ο ασυνήθιστος θάνατος του Συρεγκέλα.

Στο τέλος της ενότητας αυτής που αρχίζει με τη διαπίστωση ότι «δυο άνθρωποι μόνο μέσα στην κωμόπολη δεν τον ξεχάσανε τόσο γρήγορα το χαμό του», αναφέρεται ότι «ο Θεωράκης

δεν το βρήκε ακόμα το φοβερό μυστικό πως γίνηκε τότε και πνίγηκε στο πηγάδι εκείνος ο έρημος άνθρωπος...», ενώ ολόκληρη η επόμενη ενότητα, αφιερώνεται ακριβώς στη λύση του μυστηρίου του θανάτου του Συρεγκέλα, που έχει πα δεθεί αναπόσπαστα με την ζωή του ήρωα, του Θεωράκη.

Κάθε αντίθεση σ' ένα συλλογισμό ή σε μια κατάσταση χρειάζεται διευκρίνιση κι αιτιολόγηση. Έτσι, μετά την έκφραση της αντίθεσης, αρχίζει η έκθεση της αιτιολόγησης, που θα μας οδηγήσει στην καρδιά της αφήγησης.

Σύμφωνα με την αιτιολόγηση του αφηγητή, ο λόγος που τα δυο αυτά πρόσωπα δεν ξεχάσανε την υπόθεση του Συρεγκέλα, είναι το συμφέρον. Για τον αστυνόμο αυτό είναι κατανοητό. Για το Θεωράκη δεν είναι. Ο αφηγητής θ' "αναγκαστεί" ν' ανατρέξει στο παρελθόν του για να αιτιολογήσει το "συμφέρον" του Θεωράκη.

Η αφήγηση της έκθεσης των συμφερόντων του αστυνόμου προηγείται. Είναι πρόσωπο γνωστό από την προηγούμενη ενότητα. Του Θεωράκη έπεται: είναι ένα καινούργιο πρόσωπο, αλλά παρουσιάζεται σαν αν είναι γνωστό. Το υποκοριστικό του ονόματος συντελεί σ' αυτό, αλλά και το γεγονός ότι η αιτιολόγηση του "συμφέροντος" δίνεται άμεσα, με εσωτερική εστίαση και συνδυασμό Ε.Π.Λ. και ευθύ λόγου (όπως και του αστυνόμου εξάλλου). Ο Ε.Π.Λ. είναι πολύ κοντά στο λόγο (και τις σκέψεις ακόμα) των προσώπων, αλλά εμπεριέχει και τον ειρωνικό επιτονισμό του αφηγητή: (10)

(10) M.Bakhtine "Le marxisme et la philosophie du langage" 1977, σ. 213: "Αυτό που συνυπάρχει αντικειμενικά στο χλωσσολογικό φαινόμενο του Ελευθερου Πλάγιου Λόγου, δεν είναι η ευαίσθητη συμπαράσταση απ'τη μιά πλευρά

«Απάνω στην ώρα που περίμενε την προαγωγή του πήγε κι αυτός ο χριστιανός και του πνίγηκε. Και σα να τόκανε επίτηδες για να τον στενοχωρήσει και να τον βλάψει, δεν άφηνε πίσω του κανένα χνάρι... και μπορούσε και την προαγωγή του να δυσκολέψει, έτσι που γίναν τα πράγματα. Και που κλείστηκε ο φάκελλος, αυτός δεν πούχασε - και μ' όλο το δίκιο του.»

Η εστίαση στο Θοδωράκη περιέχει μια προσήμανση, μια πρόληψη, η οποία στο τέλος επαληθεύεται, όχι όμως όπως θα ήθελε ο Θοδωράκης, αλλά το αντίθετο: «Αν μπορούσε ο Θοδωράκης, όταν σταμάτησαν όλοι - κι αστυνόμος κι εισαγγελέας και ανακριτής και σπκώσαν τα χέρια, έβγαινε τότες αυτός και τους τόδειχνε πώς είχαν τα πράματα, έτσι και έτσι, ορίστε κύριοι και τους έβαζε τα γυαλιά - είναι ολοφάνερο πως δεν πρόκειται εδώ για τμή και για δόξα μονάχα. Άλλαζε η ζωή του μεμάς, άλλαζαν όλα».

Ο Θοδωράκης δεν απόλαυσε την τμή και την δόξα που ήλπιζε, αλλά η ζωή του άλλαξε προς το χειρότερο: Βυθίστηκε στη ρουτίνα και την ερημιά, στην απελπισία και τη μοναξιά.

Η σειρά (ordre) της αφήγησης αλλάζει για να μας δοθούν αναληπτικά πληροφορίες για το Θοδωράκη και τη ζωή του, και να εξηγηθεί έτσι το ενδιαφέρον του για την υπόθεση. Η ανάληψη (11) είναι εξωτερική, ομοδι-

και η αποστασιοποίηση απ' την άλλη, κι όλ' αυτά μέσα στα όρια ενός υποκειμένου, αλλά αντίθετα οι τόνοι του ήρωα (ευαισθησία) και εκείνοι του συγγραφέα (αποστασιοποίηση) μέσα στα όρια μιάς και μόνης γλωσσικής κατασκευής".

(11) Κατά το Genette η ανάληψη είναι «κάθε ανάκληση μετά την πραγματοποίηση ενός γεγονότος που συνέβη νωρίτερα από το σημείο της ιστορίας που βρισκόμαστε σε κάθε δεδομένη στιγμή». Πρό-

γνική, πλήρης (complete) και το **εύρος** της είναι δυο περίπου χρόνια: από τότε που τέλειωσε το γυμνάσιο μέχρι που ξανασυναντάει την πρώτη αφήγηση.

Η σημασία της ανάληψης αυτής είναι σημαντική, όχι μόνο γιατί αιτιολογεί το ενδιαφέρον ενός προσώπου για τη λύση του μυστηρίου, αλλά γιατί ουσιαστικά δίνει την ευκαιρία στον αφηγητή να επικεντρώσει τη συνέχεια της ιστορίας γύρω από το πρόσωπό του και τη ζωή του. Αυτό που είναι ο αντικειμενικός του στόχος. Έτσι ο πυρήνας της πρώτης αφήγησης (το μυστήριο του θανάτου του Συρεγκέλα) δεν γίνεται, αλλά εμπεριέχεται σ' ένα άλλο αφηγηματικό πυρήνα.

Στην ανάληψη υπάρχει μια χρονική διαβάθμιση σε πρώτο και δεύτερο κείται δηλ. για μια ασυμφωνία στη χρονική αλληλουχία των γεγονότων και τη διάταξή τους στο κείμενο. Είναι μια μορφή αναχρονίας. Η άλλη μορφή αναχρονίας είναι η πρόληψη, δηλ. «κάθε αφηγηματικός ελιγμός που σύγκειται στο να αφηγούμαστε ή ν' ανακαλούμε εκ των προτέρων ένα γεγονός που θα διαδραματιστεί αργότερα». Κατά τον Genette (Figures III, 1972, σ.100-101) «ο καθορισμός της χρονικής απόστασης (proté) θα επέτρεπε τη διαί' ιρεση των αναλήψεων σε δυο κατηγορίες: εξωτερικές και εσωτερικές, ανάλογα με το αν το σημείο της χρονικής απόστασης βρίσκεται έξω ή μέσα στο χρονικό πεδίο της πρώτης αφήγησης. Η μικτή κατηγορία - που έχει εξάλου μικρή συχνότητα - πρακτικά καθορίζεται από τη χρονική έκταση της ανάληψης (amplitude), εφόσον πρόκειται για εξωτερικές αναλήψεις οι οποίες προεκτείνονται μέχρι να συναντήσουν και να ξεπεράσουν το σημείο εκκίνησης της πρώτης αφήγησης (...). Η πλήρης ανάληψη έρχεται να ενωθεί με την πρώτη αφήγηση χωρίς διακοπή της συνέχειας ανάμεσα στα δυο αποσπάσματα της ιστορίας».

χρόνο απ' την αποφοίτηση του Θεωδωράκη. Στον πρώτο χρόνο, ο Θεωδωράκης που τέλειωσε με άριστα (12) το Γυμνάσιο, έχει πολλές ελπίδες για επαγγελματική αποκατάσταση στο δημόσιο.

Η προσωπικότητά του ποτίστηκε από την υπεροψία μιας ανωτερότητας χωρίς αντίκρουσμα. Σιγά-σιγά βούλιαζε στην απραξία της μικρής κωμόπολης, και κατέφυγε στ' αστυνομικά μυθιστορήματα και στα όνειρα, σε φανταστικά ανδραγαθήματα που καταλήγουν στη δικαίωσή του.

Στο δεύτερο χρόνο, ο πατέρας του ντρεπόταν να του βλέπει ακαμάτη και φρόντισε να πάει να εργαστεί στο τυπογραφείο του Πραξιτέλη. (13) Ο Θεωδωράκης το δέχτηκε σαν κάτι προσωρινό. Περίμενε πάντα τη θέση "γραφέως" που του είχε υποσχεθεί ο βουλευτής του νομού. Συνεχίζει τ' αστυνομικά μυθιστορήματα και φαντάζεται πάντα κατορθώματα. Σ' αυτό το σημείο

(12) Κάποια αναλογία ανάμεσα στο Θεωδωράκη και την Έμιλυ (κύριο πρόσωπο) του θεατρικού του Wilder υπάρχει σ' αυτό το σημείο. Η Έμιλυ, άριστη μαθήτρια, πέθανε πολύ νέα, στη γέννα του δεύτερου παιδιού της. Η κηδεύα της είναι η αφορμή για να παρακολουθήσουμε τις συζητήσεις των νεκρών στο κοιμητήριο. Η ίδια θέλησε να ξαναζήσει μια μέρα της ζωής της, παρά τις προειδοποιήσεις των άλλων νεκρών - αλλά καταλήγει να επιθυμεί να ξαναγυρίσει στον κόσμο των νεκρών, γιατί διαπιστώνει πόσο τυφλοί είναι οι άνθρωποι όσο ζούνε: «Καταλαβαίνουν οι άνθρωποι ποτέ, νοιώθουν οι άνθρωποι τη ζωή όσο τη ζούνε;», λέει η Έμιλυ. Και ο Θεωδωράκης θα ανακαλύψει στο τέλος πως χαράμισε τη ζωή του και τη νεότη του για "ένα όνειρο ψεύτικο".

(13) Το πρόσωπο αυτό έχει ένα σημαντικό ρόλο και στο διήγημα "Η διαθήκη του Καθηγητή".

έρχεται ο χαμός του Συρεγκέλα, που το μυστήριό του, το θεώρησε «σαν ένα κλαδί γερμένο πάνω του, ν' αρπαχτεί να παστεί».

Σ' αυτό το σημείο τελειώνει η εξωδιηγητική ανάληψη κι αρχίζει ανάληψη ενδοδιηγητική, που δια φωτίζει αναληπικά τους αναγνώστες για τη σχέση του αστυνόμου με το Θεωδωράκη και την πρώτη πρόγνωση του Θεωδωράκη για το Συρεγκέλα που επαληθεύτηκε προκαλώντας το θαυμασμό του αστυνόμου που άρχισε να τον θαυμάζει και να τον συμβουλευτεί στην συγκεκριμένη υπόθεση, δίνοντάς του το χαρακτηρισμό του "ντετέκτβ".

Η αφήγηση στην πρώτη ανάληψη είναι περιληπτική, ενώ στη δεύτερη περισσότερο αναλυτική, τείνοντας προς την ισοχρονία καθώς χαρακτηρίζεται από τις αλληπάλληλες διαλογικές "σκηνές" (14) του Θεωδωράκη και του αστυνόμου.

Η αφήγηση στην πρώτη ανάληψη, γίνεται από τον αφηγητή σε πλάγιο λόγο. Μπορούμε, όμως, να επισημάσουμε εδώ ένα φαινόμενο που επισημαίνει ο Bakhtine, και το οποίο είναι χαρακτηριστικό του λόγου του Χατζή, αν και δεν γνωρίζω να το έχουν επισημάνει άλλοι μελετητές σε οποιοδήποτε Έλληνα συγγραφέα. Ο Bakhtine (15) επισημαίνει το φαινόμενο στον Ντοστογιέφσκι: «Όλη η αφήγηση μπορεί να μπει σε εισαγωγικά σαν ν'

(14) G. Genette, *Figures III*, σ.129: «Η σκηνή, που συνήθως είναι διαλογική (...), πραγματοποιεί συμβατικά την ισότητα του χρόνου ανάμεσα στην αφήγηση και την ιστορία (...). Η περιληπτική αφήγηση (*sommaire*) είναι φόρμα μεταβλητή που καλύπτει με μεγάλη ευλυγισία όλο το πεδίο ανάμεσα στη σκηνή και την έλλειψη».

(15) M. Bakhtine: "Le marxisme et la philosophie du langage", 1977, σ.186-189.

ανήκει σ' ένα "αφηγητή", παρόλο που αυτό δεν σημειώνεται ούτε στο θέμα ούτε στη σύνθεση. Αλλά στο εσωτερικό της αφήγησης, πρακτικά κάθε επίθετο, κάθε χαρακτηρισμός, κάθε αξιολογική κρίση, μπορούν επίσης να μπουν σε εισαγωγικά, σαν να προέρχονταν κατευθείαν από τη συνείδηση αυτού ή του άλλου ήρωα». Πρόκειται για ένα φαινόμενο «που σπάνια μελετήθηκε: τις λεκτικές παρεμβολές» (Bakhtine, σ.189), που ο Bakhtine ονομάζει: "αναφερόμενο λόγο (...) διάσπαρτο, κρυμμένο μέσα στο αφηγηματικό περιεχόμενο». Ο Bakhtine διαπιστώνει ότι λέξεις και φράσεις που υπάρχουν (μέσα) στον αφηγηματοποιημένο λόγο του αφηγητή, «θα μπορούσαμε να τις βάλουμε μέσα σε εισαγωγικά, σαν αν επρόκειτο για αναφερόμενο λόγο (του ήρωα). Αλλά, (...) εφόσον είναι ο αφηγητής που κρατά τα νήματα της αφήγησης (...), είναι αυτός ο ίδιος που μιλά τη γλώσσα των ηρώων του αλλά ταυτόχρονα (ο αφηγητής) προσθέτει ένα τόνο προκλητικής υπερβολής, απελευθερώνοντας μ' όσα εκφραστικά μέσα διαθέτει την ειρωνία και το σαρκασμό του συγγραφέα». (Bakhtine, ό.π., σ.188).

Μ' αυτό τον τρόπο ο Χατζής, ειρωνεύεται τα μικροασπικά πρότυπα και τις αντιλήψεις, παρουσιάζοντας ένα ήρωα που είναι σχεδόν ολοκληρωτικά διαβρωμένος απ' αυτά, υιοθετώντας την οπτική του και το λόγο του (ρηματικό ή ενδόμυχο) για να τον ρεζιλέψει: «Και στραβοκοίταζε, λοιπόν, τα κορίτσια με την υπεροψία γαμπρού περιζήτητου, που θα διάλεγε βέβαια το καλύτερο, όταν θάθελε αυτός - και θάσκαζε τότες από τη ζήλεια της η Δέσποινα του Δημούλη, πούτανε φτωχή σειράς και μαγαζί δεν είχε ο πατέρας της κι ούτε θάπρεπε να ονειρεύεται βέβαια να

παντρευτεί μ' έναν δημόσιο υπάλληλο...».

Αλλά οι εναλλαγές του λόγου που προβάλλουν το λόγο των ηρώων άμεσα ή έμμεσα είναι συνεχείς, όπως συνεχής είναι και η παρουσία του αφηγητή που δεν διστάζει να παρεμβαίνει οργανώνοντας, "σκηνοθετώντας" το λόγο και την ιστορία: Από τις ελλείψεις περνά στις σκηνές, από τη μηδενική εστίαση στην εστιασμένη αφήγηση, από την μοναδική αφήγηση στην θαμιστική, τότε βλέπει τους ήρωές του από απόσταση και τότε από πολύ κοντά, τότε ή αφήγησή του είναι *verbal-analytique* (16) και τότε *objecto-analytique*.

Χωρίς να παραλείπει ο αφηγητής να υπογραμμίζει την δική του κυριαρχική παρουσία διατηρώντας την επαφή του με τους αναγνώστες, με φράσεις όπως: «Δεν θα πρέπει ωστόσο να παραλείψω εγώ που τα γράφω, αν καθαρίσω καλά πως...», «χάθηκε ολότελα εκείνη η έφεση για το καλό που λέγαμε». «Και δεν πρέπει και τούτο να παραλείψω να πω, πως...».

Στο τέλος της ενότητας, όχι μόνο επιβεβαιώνεται η κυριαρχική παρουσία του αφηγητή, αλλά κι ο αναγνώστης "μπαίνει", χάρη στη "σκηνοθεπική" του ικανότητα στο "σκηνικό" της μικρής πόλης. «Αν έρθετε καμιά φορά στην κωμόπολή μας, μπορείτε να τον γνωρίσετε με το πρώτο. Θα τον βρείτε κάπου εκεί κοντά στο μοναδικό της εμπορικό δρόμο, που σταματούν τα λεωφορεία, στα καφενεία που κάθονται και διαβάζουν τις εφημερίδες με τα

(16) Bakhtine, ό.π., σελ. 179: "Στη μια περίπτωση η σημασία αποσυντίθεται σε σημασιακά δεδομένα - σε στοιχεία αντικειμενικά. Στην άλλη περίπτωση το ίδιο το εκφώνημα, αυτό καθαυτό, αναλύεται σε επίπεδο γλωσσολογικό - υφαλογικό".

καθαρευουσιάνικα άρθρα για τ' αθάνατο πνεύμα της ελληνικής φυλής, θορυβούνε με τα τάβλια και παίζουνε πρέφα. Θα τον γνωρίσετε αμέσως...».

Πέρα από τη σκηνοθετική λειτουργία που ασκούν οι φράσεις αυτές για τα πρόσωπα και το χώρο που περιγράφονται στην αφήγηση, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μετάληψη,⁽¹⁷⁾ εφόσον ο - δυνητικός - αναγνώστης εισέρχεται στον αφηγηματικό χώρο του ήρωα και μπορεί να τον αναγνωρίσει σε κάποιο σημείο της πόλης, που περιγράφεται με απόλυτο ρεαλισμό, σαν ο αφηγητής να μας δίνει τη διεύθυνση του ήρωα για να τον γνωρίσουμε από κοντά.

Αλλά, αν η αφηγηματική αυτή περικοπή ασκούσε μόνο πιστοποιητική λειτουργία, η αφήγηση θα μπορούσε να σταματήσει εδώ.

Το απόσπασμα αυτό θα μπορούσε να είναι ένα είδος επιλόγου.

Ωστόσο, αυτό που θέλει να πετύχει ο αφηγητής, δεν είναι να πιστοποιήσει - μόνο - τη ρεαλιστικότητα της αφήγησής του. Αυτό που θέλει είναι να συγχρονίσει απόλυτα την αφήγησή του με το χρόνο ανάγνωσής της, ούτως ώστε ο δυνητικός αναγνώστης, να γίνει ο δυνητικός θεατής της "παράστασης" που σπίνει (με βάση το πρότυπό του θεατρικό έργο) στην επόμενη ενότητα. Η διαβεβαίωση του αφηγητή ότι μπορεί ο αναγνώστης να (?) τον ήρωα πώρα

(17) G.Genette, *Figures III*, σελ. 135, σημ. 1 : "... η μετάληψη, δια μέσου της οποίας ο αφηγητής προσποιείται ότι εισέρχεται (μαζί με τον αναγνώστη ή χωρίς αυτόν) μέσα στο διηγητικό σύμπαν" και στη σελ. 244: "κάθε εισβολή του αφηγητή ή του εξωδιηγητικού αποδέκτη της αφήγησης μέσα στο διηγητικό σύμπαν", καθώς και στη σελ.244, σημ. 4 : "Μετάληψη: το ν' αφηγείται κανείς αλλάζοντας [διηγητικό] επίπεδο".

σε κάποιο σημείο της κωμόπολης, δίνει την ψευδαίσθηση στον αναγνώστη ότι παρακολουθεί απόψε (στην επόμενη ενότητα: «πέρασε απόψε χωρίς να το θέλει») και εδώ («Είναι σαν όνειρο ύστερα από δεκαπέντε χρόνια να ξαναβρίσκεται εδώ»), όσα διαδραματίζονται στην πλατεία της μικρής πόλης.⁽¹⁸⁾

Μια άλλη παράμετρος που θα συντελέσει στη δραματική ένταση που είναι απαραίτητη στο στήσιμο της τελευταίας σκηνής είναι η κατάσταση του Θοδωράκη. Τα στοιχεία που μας έχει δώσει στην προηγούμενη ενότητα, συμπληρώνονται τώρα με καινούργια. Στην προηγούμενη ενότητα ο αφηγητής χρησιμοποίησε τον αόριστο για να δείξει το αδυσώπητο πέρασμα του χρόνου: «Ο πατέρας του πέθανε κι έπαψε από καιρό να υπάρχει το μικρό μαγαζί στο παζάρι, για να τον λογαριάζουν κι αυτόν νοικοκύρη. Η Δέσποινα παντρεύτηκε αργότερα μ' άλλον. Ο αστυνόμος πήρε κάποτε την προαγωγή του κι έφυγε απ'την κωμόπολη - κάθικε ο αξιόπιστος μάρτυρας της μεγάλης αξίας του». Η στασιμότητα του Θοδωράκη αποδόθηκε με θαμιστική αφήγηση,

(18) Μπορεί να θεωρηθεί άραγε τυχαίο το ότι περιγράφοντας τις αλλαγές που έγιναν σ'αυτά τα δεκαπέντε χρόνια στην κωμόπολη, ο αφηγητής μετατρέπει το κρασοπουλειό όπου πήγαινε ο Συρεγκέλας και το οποίο βρισκόταν ακριβώς απέναντι από την πλατεία που ήταν το πηγάδι όπου βρήκε το θάνατο, στο μοναδικό ξενοδοχείο της κωμόπολης, («Το παλιό κρασοπουλειό που πήγαινε ο Συρεγκέλας το γκρέμισαν κι ένα τρίπατο κτίριο από τσιμέντο υψώνεται εκεί - το ξενοδοχείο της κωμόπολης»). Το ξενοδοχείο αυτό θα ήταν το μόνο στο οποίο θα μπορούσε να μείνει ένας ξένος επισκέπτης και θ'αποτελούσε - απ'τη θέση του - ένα "θεωρείο" για τους δυνητικούς αναγνώστες - επισκέπτες - θεατές.

βασισμένη στον ιστορικό ενεστώτα, και χρονικά επιρρήματα που δηλώνουν απαρέγκλητη επανάληψη: «Πιστεύει πάντα πως έχει δυο μεγάλα φτερά και μια αδικία της μοίρας του τα κρατάει κλεισμένα... Και τα παίρνει **κάθε πρωί** τα φτερά του, τα διπλώνει κάτω απ' το τριμένο παλτό του και τραβάει στο τυπογραφείο γρήγορα-γρήγορα, σαν νάναι ένας δρόμος που βιάζεται να περάσει, να τελειώσει, να ξεμπερδέψει - τελευταία φορά σήμερα. Πλένει το βράδυ με την ποιάσα τα χέρια του να φύγουνε τα μελάνια, που μπαίνουνε μέσα-μέσα στα νύχια και τραβάει σκυφτός, μουλωχτός, σαν ένοχος για τη μέρα που πέρασε και δεν άλλαξε τίποτα, για τη μέρα που θάρθει και θα κάνει **πάλι**, θα τον **ξανακάνει** τον ίδιο δρόμο». Η *determination* σ' αυτή τη θαμιστική αφήγηση είναι αόριστη (θα καθοριστεί αναληπτικά στην αρχή της επόμενης ενότητας: δεκαπέντε χρόνια), η *specificatian* καθορίζεται εσωτερικά (κάθε μέρα), κάθε πρωί, κάθε βράδυ. Ο τύπος αυτός της θαμιστικής αφήγησης τονίζει ιδιαίτερα την καθημερινότητα μέσα στην οποία αναγκάζεται να ζει ο ήρωας, παρόλες τις φιλοδοξίες του. Δημιουργείται η αίσθηση ενός ασφυκτικού κλοιού που περισφίγγει τον ήρωα, ο οποίος έχει χάσει και τα σπρίγματα του (:τον πατέρα του, τη Δέσποινα, το μαγαζί), αλλά επιμένει να κρύβει τα φτερά του κάτω απ' το τριμένο του παλτό. Μια αντίθεση που δημιουργεί αίσθηση τραγικότητας, ένα κλίμα Καρυωτακικό. Οι συγκεκριμένες λεπτομέρειες, γύρω από τη ζωή του ήρωα, την "κατάντια" του, δίνονται σταδιακά από τον αφηγητή και γίνονται περισσότερο σαφείς και συγκεκριμένες όσο πλησιάζουμε στην κορύφωση του δράματος. Ο αφηγητής θέλει να τονίσει τώρα την οριστική αποτυχία

του ήρωα, να δείξει πως αυτή είναι αμετάκλητη αντικειμενικά και πλησιάζει η στιγμή που αυτό θα το αποδεχτεί κι ο ίδιος ο Θεωράκης. Αυτό είναι το "κλειδί" που θα οδηγήσει στη λύση του μυστηρίου.

Ταυτόχρονα, ο αφηγητής, φροντίζει να περιγράψει και τον περιβάλλοντα χώρο, από το γενικό κι αόριστο («η μικρή πολιτεία μεγάλωσε λίγο κι αυτή μέσα σ' αυτόν τον καιρό»), ως το μερικό και συγκεκριμένο (το κρασοπουλειό που έγινε ξενοδοχείο, η πλατεία που στρώθηκε με άσφαλτο, το πηγάδι που κλείστηκε και μερικά παγκάκια στήθηκαν στη θέση του. μόνο το σπίτι της Δέσποινας απόμεινε το ίδιο). Έτσι, χωρίς να φαίνεται ο απώτερος στόχος του αφηγητή, στήνονται τα φυσικά σκηνικά που θα περιβάλουν τη θεατρική σκηνή που στήνει.

Η στιγμή αποκτά δραματική ένταση γιατί ο ήρωας "ξεχάστηκε περπατώντας" και βρέθηκε εκεί, όπου απέφυγε για δεκαπέντε χρόνια. Η χαλάρωση της εγρήγορσης της λογικής, δημιουργεί τις ευνοϊκές συνθήκες, δηλώνει το ράγισμα, απ' όπου εισβάλουν οι επιθυμίες, τα όνειρα, το παρελθόν.

Το παρελθόν αντιπροσωπεύεται στην αφήγηση από το "τετράδιο". Η ενδοκειμενική αυτή αναφορά παραπέμπει στην προηγούμενη ενότητα, όπου ο ήρωας κρατούσε τετράδιο με όσα στοιχεία είχε κατορθώσει να συλλέξει σχετικά με το θάνατο του Συρεγκέλα. Το όνειρο είναι εκείνο που παρεμβαίνει για να μετατρέψει τη συγκεκριμένη στιγμή σε χρονική ένωση τριών διαφορετικών "στιγμών" που ενοποιούνται στην "πάρσταση": Του παρόντος, της νύχτας θανάτου του Συρεγκέλα και κάποιας συνομιλίας του ήρωα με τη Δέσποινα - που δεν ήθελε να την παντρευτεί γιατί θεωρούσε ότι ανήκει

σε κατώτερη κοινωνική τάξη -, οι λεπτομέρειες της οποίας εκτίθενται αναληπτικά και αποτελούν παράλειψη (19) (Paralipse), ως προς την πρώτη αφήγηση.

Το πραγματικό λογοτεχνικό κατόρθωμα του Χατζή στην αφήγηση της τελευταίας σκηνής είναι ο τρόπος που καταφέρνει να συνδυάσει την εσωτερική εστίαση και τον εσωτερικό μονόλογο του ήρωα με την επιδεικτικά φανερή παρουσία του αφηγητή. Η παρουσία του αφηγητή μπορεί να είναι διακριτική - όπως φαίνεται από την απόσταση (20) που τηρεί ως προς τον ήρωα, π.χ. «εδώ κλείστηκε, κομποδέθηκε του Θεωδράκη η ζωή», «ήταν εδώ, ακριβώς εδώ που στέκεται τώρα κι ο Θεωδράκης» - αλλά μπορεί και να φτάνει να γίνεται ένας φανερός "σκυνοθέτης", σαν το "Διευθυντή σκηνής" του Wilder. Η λειτουργία του αφηγητή-σκυνοθέτη διαπιστώνεται από φράσεις όπως: «Όλα σαν ένα θέατρο.

(19) G.Genette, ό.π., σελ. 212 : "Ο κλασικός τύπος της παράλειψης" είναι η αποσιώπηση της τάδε σημαντικής πράξης ή σκέψης του εστιαζόμενου ήρωα, που ούτε ο ήρωας ούτε ο αφηγητής μπορούν ν'αγνοούν, αλλά που ο αφηγητής επιλέγει ν'αποκρύψει από τον αναγνώστη".

(20) G.Genette, ό.π., σελ. 184: "Απόσταση" και "προοπτική" είναι δύο ουσιαστικές τροπικές κατηγορίες της γενικότερης κατηγορίας του "Τρόπου" [G.G. η ανάλυση του αφηγηματικού έργου βασίζεται σε τρεις κατηγορίες από το Genette. Στην ανάλυση του χρόνου (temps), του τρόπου (mode) και της φωνής (voix).], που ρυθμίζουν την αφηγηματική πληροφορία, όπως π.χ. η άποψη ενός πίνακα μπορεί να εξαρτάται από την απόσταση που μας χωρίζει απ'αυτόν και γενικότερα από τη θέση μας σε σχέση με κάποιο εμπόδιο που μπορεί να μας κρύβει τη θέα λίγο ή πολύ".

Κι η σιωπή. Και περιμένουν όλα ν'αρχίσει η παράσταση». «Κι είναι σα θέατρο εδώ, με τα σπίνα αντίκρυ και γύρω και μοιάζουνε ψεύτικα - σκηνικά μπογιατισμένα κόκκινο και γαλάζιο», ή με παρέμβλητες επεξηγήσεις που μοιάζουν με σκυνοθετικές οδηγίες: «Εδώ το τετράδιο σταματάει», «πάλι η παράσταση», «Ξαναρχίζει το τετράδιο»..., «Η παράσταση τέλειωσε μονομιάς» (κ.λπ.).

Η εσωτερική εστίαση αρχίζει από τη στιγμή που ο ήρωας βρέθηκε μόνος του στην πλατεία - νύχτα καλοκαιριού με πανσέληνο -, (21) και θα διαρκέσει ως της στιγμή που ένα "εξωσκηνικό πρόσωπο" θα εμφανιστεί: ο σημερινός αστυνόμος της κωμόπολης.

Η αφηγηματική ευφυΐα του αφηγητή, για την οποία μιλήσαμε, συνδυάζει δυο τεχνικές που έχουν σχέση με την απόσταση (distance) και την προοπτική (perspective-focalisation). Η φανερή παρουσία του αφηγητή προϋποθέτει κάποια απόσταση από τον ήρωα, ενώ η εσωτερική εστίαση και προ πάντων ο εσωτερικός μονόλογος, προϋποθέτουν μηδενική απόσταση καθώς η αφήγηση μοιάζει ν'αναβρύζει απ' τη συνείδηση του ήρωα. Ο συγγραφέας-αφηγητής καταφέρνει να συγκεράσει τη φωνή του μ' αυτήν του ήρωα. Τούτο γίνεται δυνατό χάρη στον αμφίσημο λόγο που

(21) Διακειμενικές αναλογίες με το έργο του Wilder υπάρχουν εδώ. Η αναφορά στο κατακαλόκαιρο (Ιούλιος) υπάρχει στη Γ' πράξη. Η αναφορά στ' αστέρια και το φως τους υπάρχει στη Γ' πράξη, αλλά κύρια στην Α' πράξη, όπου τα πρόσωπα μιλούν επανειλημμένα για το σπουδαίο φεγγάρι, την πανσέληνο που επηρεάζει την διάθεσή τους. Αλλά η επίδραση της πανσελήνου στην απελευθέρωση του ανθρώπινου υποσυνείδητου, είναι κοινός τόπος. Ας θυμηθούμε και τον "Κρητικό" του Σολωμού.

χρησιμοποιεί. Π.χ. η φράση: «Είναι σαν όνειρο ύστερα από δεκαπέντε χρόνια να ξαναβρίσκεται εδώ», θα μπορούσε να είναι ταυτόχρονα τόσο η κλασική τριτοπρόσωπη αφήγηση που εκφράζεται με τη φωνή του αφηγητή, όσο και Ε.Π.Λ. που περιλαμβάνει το λόγο του ήρωα και του αφηγητή. Ενισχυτικό, όμως της δεύτερης περίπτωσης, είναι:

α. το γεγονός ότι έχουμε εσωτερική εστίαση, πράγμα που οδηγεί στην ύπαρξη Ε.Π.Λ.(22)

β. Είναι η χαρακτηριστική περίπτωση που αναφέρει η D.Cohn,(23) ότι δηλ. ο Ε.Π.Λ. είναι το προνομιακό μέσο αναπαράστασης των σκέψεων (γενικά της εσωτερικής εμπειρίας), του αφηγηματικού προσώπου, ώστε να σχετίζεται περισσότερο με την "σκέψη με"

(22) Massimo Peri, περ. "Ελληνικά", τόμος 36ος, Θεσ/νίκη 1985, σελ. 299: «Η πρώτη, ίσως αυτονόητη παρατήρηση είναι ότι η χρήση του Ε.Π.Λ. συνεπάγεται πάντα εσωτερική εστίαση, επειδή η πιο χαρακτηριστική συνέπεια αυτού του τύπου λόγου είναι πως συγχωνεύονται και αναμειγνύονται οι φωνές του αφηγητή και του αφηγηματικού προσώπου».

(23) D.Cohn: "La transparence interieure", Paris, Seuil 1981, σ.135:

"Ο αφηγηματοποιημένος μονόλογος δεν προέρχεται όμως από την "όραση μαζί" (vision avec), αλλά απ'αυτό που θα μπορούσαμε ν'αποκαλέσουμε "σκέψη μαζί" (pensée avec): η σύμπτωση των απόψεων σχετίζεται με την συμφωνία των φωνών": η γλώσσα του κειμένου γίνεται στιγμιαία η ηχώ του εσωτερικού λόγου του ήρωα. Μ'αυτή την έννοια μπορούμε να θεωρήσουμε τον αφηγηματοποιημένο μονόλογο σαν το απόσπασμα της εστιαμένης αφήγησης, αν όχι κάθε αφήγησης: αυτό είναι πραγματικά το σημείο όπου το νήμα της σκέψης του ήρωα συνδέεται κατευθείαν με τη δομή της τριτοπρόσωπης αφήγησης".

(pensee avec) από την "όραση με" (vision avec), καθώς σ'αυτό το απόσπασμα έχουμε πραγματικά αναπαράσταση της εσωτερικής σκέψης και εμπειρίας του ήρωα.

Ο Ε.Π.Λ. εξάλλου «κατορθώνει να αποδώσει την προρρηματική ή μη αρθρωμένη σκέψη του ήρωα ως οιονειρηματική».(24)

γ. Ο συγγραφέας-αφηγητής, για να μην προδώσει το αφηγηματικό "τροκ" που χρησιμοποιεί, φροντίζει να διατηρεί τον Ε.Π.Λ. του ήρωα, ακόμη και σε περιπτώσεις που θ'ανέμενε κανείς ευθύς λόγο, γιατί ο ήρωας συνδιαλέγεται με άλλο πρόσωπο (στη συνείδησή του), το οποίο χρησιμοποιεί τον ευθύ λόγο. Τούτο αφορά τις αναληπτικές συμπληρωματικές σκηνές που "αναδύονται" από το "τετράδιο", όπου το ένα συνδιαλεγόμενο πρόσωπο - η Δέσποινα - ακούγεται σε ευθύ λόγο, ενώ ο λόγος του ήρωα αποδίδεται με Ε.Π.Λ.: «Είδα μια σκιά και στεκόταν δίπλα στο πηγάδι, τούχε πει τότες η Δέσποινα. Νόμιζα πως ήσουν εσύ. - Όχι δεν ήταν αυτός. - Και γιατί να μην είσαι;» Έτσι η φράση «τούχε πει τότες η Δέσποινα» μπορεί να είναι επεξήγηση του αφηγητή, αλλά και εκμυστήρευση ή σκέψη του Θεοδώρακη. Αυτός ο τρόπος αφήγησης, συντηρεί την παρουσία του αφηγητή μέσα στο λόγο, τη στιγμή που η ευρύτερη σκηνή είναι μια αναπαράσταση του εσωτερικού παραληρήματος του ήρωα. Είναι μια θαυμαστή και σπάνια αφηγηματική σύζευξη λόγων, γιατί δίνει στον αφηγητή την ευχέρεια να κρατά τα νήματα της αφήγησης (στο τέλος της σκηνής αυτής της αναπαράστασης, περ-

(24) Γ.Φαρίνου-Μαλαματάρη: "Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη 1887-1910", εκδ. "Κέδρος" 1987, σελ. 230.

νάει με άνεση στην εσωτερική εστίαση του αστυνόμου που εμφανίζεται εκεί), αλλά ταυτόχρονα η "αναπαράσταση" γίνεται δυνατή μόνο χάρη στη δυνατότητα να παρακολουθούμε τις πιο μύχιες σκέψεις του ήρωα **την ίδια τη στιγμή της γένεσής τους**. Γιατί μόνο μέσα στη συνείδηση του ήρωα μπορούν οι χρονικές στιγμές του παρελθόντος μπορούν να ενωθούν με το παρόν, ούτως ώστε τα αισθήματα του Θοδωράκη **τώρα**, ν' αντανακλούν απόλυτα τα αισθήματα του Συρεγκέλα **τότε**, δίνοντας το κλειδί για τη λύση του αινίγματος της πώσης του Συρεγκέλα στο πηγάδι. Η λύση του μυστηρίου προϋποθέτει την ταύτιση του Θοδωράκη με το Συρεγκέλα. Ο αφηγητής έχει φροντίσει να διασπείρει στην αφήγησή του προσημάνσεις, που λειτουργούν ως προλήψεις για την ταύτιση αυτή, που ο Θοδωράκης τη συνειδητοποιεί στο τέλος, όπως:

1) Η επικράτηση του προσωνυμίου του Θοδωράκη, "ντέτεκτβ" σ' αναλογία με το "Συρεγκέλα" που ήταν «εκείνος ο έρμος άνθρωπος, δίχως όνομα καν, με παρατσούκλι μονάχα».

2) Η αφήγηση από την αρχή τόνισε το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Συρεγκέλα: την μοναξιά και την ερημιά του. Ο Θοδωράκης σκέφτεται μόνο τον εαυτό του χωρίς να προσέχει την ερημιά που τον περιτυλίγει σιγά-σιγά, με το θάνατο του πατέρα του, το γάμο της Δέσποινας, την αλλαγή του αφεντικού και του χώρου εργασίας που γίνεται απρόσωπος, τη μετάθεση του αστυνόμου που ήξερε την αξία του. Μόνο στο τέλος του αφηγήματος ο Θοδωράκης συνειδητοποιεί τη δική του ερημιά και μοναξιά, την αποξένωση: «...είναι ένας τόπος πεντάξενος αυτός εδώ γύρω... Δεν υπάρχει καμιά Δέσποινα σε κείνο το σπίτι, σ'αυτή

την πόλη, πουθενά δεν υπάρχει».(25)

3) Η αναληπτική συμπληρωματική σκηνή-συνομιλία της Δέσποινας με το Θοδωράκη που είχε παραλειφθεί από τον αφηγητή, λειτουργεί σαν πρόληψη σε δυο χρονικές στιγμές: Μια πριν από δεκαπέντε χρόνια, όταν ο Θοδωράκης προσπαθούσε να εξιχνιάσει το θάνατο του Συρεγκέλα συγκεντρώνοντας στοιχεία, και μια πολύ κοντινή στην αποκάλυψη. Η Δέσποινα μιλά για το Συρεγκέλα: «Είδα μια σκιά και στεκόταν δίπλα στο πηγάδι, τούχε πει τότες η Δέσποινα. Νόμιζα πως ήσουν εσύ. Όχι δεν ήταν αυτός. Και γιατί να μην είσαι;...» και παρακάτω: «Όταν έσβυσα το φως, είχε πει η Δέσποινα, κοίταξα κρυφά πίσω απ' την κουρτίνα να μη φαίνομαι (...) Ήθελα νάσουν εσύ...»

4) Οι κινήσεις του Συρεγκέλα (26) και του Θοδωράκη, σ' αυτή την ταύτιση σκηνή, ταυτίζονται απόλυτα, μέσα στο ίδιο περιβάλλον, κάτω από τις ίδιες συνθήκες, την ίδια ώρα: «Πανσέληνος ήταν και τότε», «έντεκα η ώρα όπως πάντα»,(27) ήταν εδώ, ακριβώς εδώ που στέκεται τώρα κι ο Θοδωράκης, «έβαλε τα χέρια στο πρόσωπό του, έγυρε πίσω, σωριάστηκε

(25) Η φράση θυμίζει στίχους από την "Πόλη" του Καβάφη «...έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ στην κώχη τούτη τη μικρή, σ' όλην την γή την χάλασες».

(26) Η "σκηνική" παρουσία του Συρεγκέλα, ενός νεκρού («Και νάτος... βγήκε φεύγει απ' το κρασοπουλειό του...») παραπέμπει στην ταυτόχρονη παρουσία στη θεατρική σκηνή, ζωντανών μαζί και νεκρών, στο έργο του Wilder.

(27) Οι φράσεις αυτές αποτελούν διακειμενική (με το έργο του Wilder) και ενδοκειμενική αναφορά. Ο Συρεγκέλας έφευγε πάντα στις έντεκα απ' το κρασοπουλειό, μοναχός του, "όπως πάντα" (βλ. σημ. 6).

πάνω στο μπάγκο - να κλάψει. Το κάθισμα έτρεξε από το βάρος του κορμιού του - πνάχτηκε ορθός, κατάπληκτος σα καμένος». (28)

5) Η ταύπιση του Θοδωράκη με το Συρεγκέλα, γίνεται κι από ένα αντικειμενικό μάπι: Το καινούργιο αστυνόμο που διασχίζει την πλατεία τη στιγμή που ο Θοδωράκης έχει αναλυθεί σε λυγμούς: «Στάθηκε, τον κοίταξε μια στιγμή, τον γνώρισε πως ήταν εκείνος ο ανόητος, ο τυπογράφος ο Θοδωράκης, ο επιλεγόμενος ντέτεκτιβ (...) τράβηξε το δρόμο του.

Ύστερα δεν υπήρχε πια κανένα πηγάδι εκεί πέρα για να φοβάται το πάθημα του παλιού προκατόχου του με κάπι τέτοιους δυστυχοσμένους, που τους πάνει το παράπονο κάπι τέτοιες νύκτες και σωριάζονται όπου βρεθούνε και κλαίνε.»

Η γενικευτική αναφορά της τελευταίας φράσης στα πρόσωπα (κάπι τέτοι-οι δυστυχοσμένοι) και η θαυμαστικότητα της φράσης (ιστορικός ενεστώτας) συντελούν αφενός στην ταύπιση Θοδωράκη-Συρεγκέλα, αλλά δίνουν και στην ιστορία χαρακτήρα παραδειγματικό: Στα πλαίσια της σαθρής αυτής μικροαστικής κοινωνίας, είναι πολλοί οι δυστυχοσμένοι που ενώ έχουν όνειρα για κάπι ξεχωριστό, καταλήγουν στην περιθωριοποίηση, στη δυστυχία, «κατρακυλόνε κάποτε στο θάνατο». Η γενίκευση και η θαμιστικότητα δημιουργούν αδρίστη επανάληψη, άρα χρονική προέκταση πέρα από τα όρια του χρόνου της συγκεκριμένης ιστορίας. Συνδολωπικά, η δυστυχία και η μοναξιά του Θοδωράκη ταυτίζονται με

το θάνατο. Θάνατος, έτσι, είναι η έλλειψη ελπίδας, η συνειδητοποίηση «μιας νεότης χαμένης, μιας ζωής που παραπλανήθηκε σ' ένα όνειρο ψεύτικο». Θάνατος είναι η μικρή πόλη κι οι προκαταλήψεις της που συντρίβει όσους δεν έχουν τη δύναμη ν' αντισταθούν, να προσπαθήσουν ν' αλλάξουν την κοινωνία με τα ευτελιστικά της πρότυπα. Η κοινωνική παθητικότητα του Θοδωράκη δηλώνεται ρητά: «Έγινε κι ο πόλεμος, τέλειωσε κι ο πόλεμος, έγιναν και τάλλα που γίνανε στην Ελλάδα, τέλειωσαν και τάλλα. Ο Θοδωράκης δεν πήγε από δω, δεν πήγε από κει - ήταν με τον εαυτό του». Η παγίδα της ατομικότητας που συνυπάρχει μαζί με την αστική κοινωνία, είναι ο κόμπος όπου «κλείστηκε, κομποδέθηκε του Θοδωράκη η ζωή». Στον αντίποδα του ήρωα αυτού του διηγήματος, βρίσκεται η Μαργαρίτα Περδικάρη, όπου η ηρωίδα καταφέρνει να ξεφύγει απ' τα δεσμά της μικροαστικής κοινωνίας και της ατομικότητάς της και ν' αγωνιστεί για την «ελπίδα όλου του κόσμου». Είναι ένας αντιήρωας ο Θοδωράκης, μα ο συγγραφέας τον βλέπει με συμπάθεια, σαν πατέρα. Γνωρίζει ότι πολλοί είναι οι νέοι που πέφτουν στην παγίδα της ατομικότητας, του εγωισμού της παθητικότητας. Αυτοί που - όπως ο Θοδωράκης - δεν έχουν ταξική συνείδηση, αλλά ξεγελούνται με ψεύτικα όνειρα ευτυχίας κι ουρανοκατέβατου πλούτου (χαρακτηριστικά είναι τα όνειρα του Θοδωράκη, που θυμίζουν ελληνικές ταινίες της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας). Ο Θοδωράκης είναι ένα αρνητικό πρότυπο παραδειγματισμού. Ο παραδειγματικός χαρακτήρας της ιστορίας τονίζεται κι από τον ίδιο τον συγγραφέα-αφηγητή στον επίλογό του, ο οποίος μας μεταφέρει από το χρόνο δράσης της

(28) Το τριξίμο του πάγκου παραπέμπει στον ανάλογο ήχο των σανίδων του πηγαδιού, που έσπασαν καθώς σωριάστηκε με ανάλογη απελπισία κι ο Συρεγκέλας.

ιστορίας, στο χρόνο γραφής της, καθώς ο συγγραφέας-αφηγητής Χατζής, στρέφεται πάλι στο συγγραφέα Wilder. Το αφήγημα τελειώνει με τον τρόπο που άρχισε κάνοντας μια κυκλική τροχιά: «Κι εκεί σε σας, ασφαλέστατα, κύριε Θόρντον Γουάϊλντερ, στην ωραία μικρή σας πόλη και στην κωμόπολη τη δική μας. Μονάχα που εμείς, τέτοιαν ώρα- εσείς, η Δέσποινα, εγώ έχουμε σβύσει το φώς,(29) έχουμε κλείσει πια το παράθυρο και δεν τους βλέπουμε, δεν τους ακούμε που πέφτουν απάνω στους πάγκους, κατρακυλούνε κάποτε στο θάνατο».

Η ιστορία του Wilder είναι περισ-

(29) Βλ. τον επίλογο της μικρής πόλης του Wilder: «Οι περισσότεροι έχουν κοιμηθεί στο Γκρόβερ Κόρνερς. Είναι ακόμα λίγα φώτα αναμένα εδώ κι εκεί».

σότερο μια υπαρξιακή υπόμνηση στους ανθρώπους, πως κάθε στιγμή της ζωής είναι μοναδική, όσο κι αν μοιάζει κοινότυπη. Η ιστορία του Χατζή πάει παραπέρα. Στην ευτυχία των ζωντανών, αντιπαρατίθεται η δυστυχία εκείνων που κάποτε κατάλαβαν - όσο είναι ζωντανοί - πως χαράμισαν τη ζωή τους σε πράματα ανώφελα, ασήμαντα, ψεύτικα.

Η μοναξιά κι η ερημιά τους είναι ένας ζωντανός θάνατος. Κι η αστική υποκριτική κοινωνία διαιωνίζεται γιατί όλοι εμείς «έχουμε κλείσει πια το παράθυρο», έχουμε κλειστεί στην ατομικότητα και τον εγωισμό, στο "σπιτάκι μας". Η διαπίστωση είναι ουσιαστικά έκκληση για εγρήγορση και ξεπέραςμα της ατομικότητας που μας κλείνει τα μάπα, μας στερεί το φως της αλήθειας.

ΕΤΑΙΡΙΑ

Περιοδική έκδοση της Εταιρίας Γραμμάτων και Τεχνών

Η ΠΑΛΙΑ
ΦΩΦΙΝΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ
ΑΝΔΡΕΟΥ
(ΚΙΤΤΙΠΗΣ)

ΝΙΚΟΣ ΠΑΣΑΠΙΤΟΠΟΥΛΟΣ
«ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ»
ΣΤΗ ΦΩΦΙΝΑ

6

Αγγέλος Κ. Ανατοπόπουλος: ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΦΩΦΙΝΗΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΛΕΩΝΑΣ * Μήρες Μελισση: ΕΠΙ ΤΕΙΟΣ 30 * Αντιγόνη Τσαμπί: Ο ΜΟΔΕΛΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΗΤΕΣ * Δημήτρης Α. Δημητριάδης: ΤΑ ΠΑΡΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΟΤΑΧΗΣ * Πανος Δ. Σουλωνής: ΜΕΝΗΘΙΟΣ ΣΑΦΕΙΤΙΡΟΣ * Γιώτα Λαχίδου: FOR MAXIMUM EFFECT... * Εκπαινωσδης Τζώνας: IN MEMORIAM... (ΑΝΕΙΩΝΗΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ) * Μαργα Μιχαηλίδου-Λουνη: ΑΠΟΦΥ * Αθηνά Ζωγράφου: ΠΑΙΟΒΑΣΙΣΜΑ * Δημητρώς Μικωσής: ΤΑ ΠΑΛΙΑ ΦΩΦΙΝΑ * Άρης Λακός: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΣΚΕΥΕΙΣ

Χριστοφόρου Ράπη

ΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ ΧΡΟΝΙΑ 1941 - 1949

ΠΡΕΒΖΑ 1990

Μέχρι τελικής πώσεως...

του Φώτη Μπάου

Ο κύβος είχε ριφθεί. Η πρόκληση δεν μπορούσε να μείνει χωρίς απάντηση. Υπήρχε κάποιο όριο που καλό θα ήταν να μη ξεπερασθεί από κανένα μέλος της συμμορίας. Λειτουργούσε μια ιεραρχία - αρχηγός, 2 υπαρχηγοί, στραπώτες -, που όλοι τη σεβόμαστε και κάναμε ό,τι μπορούσαμε, για να λειτουργεί αρμονικά. Διάβολε, είχαμε ένα όνομα που το δημιουργήσαμε με πολύ κόπο, ανάμεσα στις άλλες συμμορίες της Πρέβεζας. Χρειάστηκαν αμέτρητες μάχες, ηρωϊσμοί, σκληρή εκπαίδευση, πειθαρχία και προπάτινων μυστικότητα, εχεμύθεια, συνωμοτικότητα. Οι ανταγωνίστριες συμμορίες ωχριούσαν μπροστά μας! Έμοιαζαν με θλιβερές απομμήσεις, με ισικό υπερομάδας, με ασήμαντους κομπάρσους, που εκλιπαρούν κάποιο μεγαλύτερο ρόλο. Γι' αυτό δεν έπρεπε να φτάσουμε ως εδώ. Αυτή η δυσάρεστη εξέλιξη θα μπορούσε να είναι η αρχή του τέλους για τη συμμορία των Νίκας. Κι ύστερα, άντε αν ξανασηκώσεις κεφάλι. Όμως, το πρόβλημα υπήρχε. Το διέκρινα στα μάτια των φίλων μου, στις χειρονομίες τους, στις υποτονικές, πα, απαντήσεις τους, στα εύγλωπτα μισόλογα που μου απύθηναν, δίκην απαντήσεως, σε ό,τι τύχαινε να τους πω! Όταν μάλιστα, οι υπεύθυνοι του γραφείου κηδειών δε μου εμπιστεύθηκαν, για πολλοστή φορά, εξαπέρυγο, για να συνοδέψω κάποια κηδεία, με αμοιβή ικανοποιητική για την αγοραστική μου δύναμη της εποχής, τάλλητρο 1957, ένοιωσα την αμφισβήτηση να μεγαλώνει γύρω μου και το θρόνο του υπαρχηγού να τρίζει κάτω από τα πόδια μου. Ήταν φανερό, είχε τεθεί θέμα υπαρχηγού. Ή μάλλον, υπαρχηγών. Ένας από τους δύο έπρεπε να υποβιβασθεί. Η αντίστροφη μέτρηση για μένα και τον Αιμίλιο, το δεύτερο υπαρχηγό, είχε αρχίσει. Έκανα μια βόλτα στην παραλία, περνώντας μέσα από διάφορα σοκάκια, για να μην πέσω πάνω σε

τίποτα αμφισβητίες. Κωστούλας, το γνωστό καφενείο στην παραλία. Ανηφόρισα στο Σεΐτάν Παζάρ, όπου στην αρχή του υπήρχε ένα υποδηματοποιείο με ένα τεραστίων διαστάσεων παπούτσι, του θεού μούλεγε ή μάνα μου, και μετά έστριψα στον "νέο δρόμο" στο ποτάμι, όπου πέρασα απ' του "Τσάϊμου", γνωστό αριστοκρατικό εσπιατόριο-πάμπ της Πρέβεζας, όπου η ιντελιγκέντσια της εποχής, όπως εγώ και ο Αιμίλιος και άλλοι πολλοί γόννοι ονομαστών οικογενειών της μικρής πόλης εντρυφούσαμε αρκετά μεσημέρια.

Στην επιστροφή και, ενώ προσπαθούσα να καταπιώ κάπ τεράστιες βιταμίνες που μας εφοδιάζαν στον Τσάϊμο, έπεσα επάνω σ' ένα αμφισβητία, τον Κώστα τον Τζίμα, που έμενε εκεί κοντά στο Β' Δημοτικό Σχολείο. Με κοίταξε με οίκτο και το πέταξε:

- Παλεύεις το απόγευμα με το Μήλιο;

Προσπάθησα να κοιτάξω αδιάφορα το χέρι, που υποτίθεται υπάρχει ένα ρολόϊ, αλλά δεν είχα αγοράσει ακόμη. Έκανα μια κίνηση σαν να 'θελα να δείξω την παγερή μου αδιαφορία και την εν γένει αποστασιοποίησή μου από το επικείμενο γεγονός, αλλά ο Τζίμας ήταν αμείλικτος.

- Αν χάσεις, Φώτη, κάθηκες, ψιθύρισε με ολοφάνερη λύπη και, βάζοντας τα χέρια στις τσέπες, έσκυψε το κεφάλι και απομακρύνθηκε με μεγάλα βήματα. Σωστά. Δυο υπαρχηγοί με μια συμμορία ήταν πολλοί. Λες και είμαστε στη Σπάρτη με τους 2 βασιλιάδες, ο ένας από τον οίκο των Αγιδών και ο άλλος από τον οίκο των Ευρυκωντιδών. Για δεκαμελή συμμορία παραείμαστε ανταποδοτικοί. Σε τρισήμιση στραπώτες αντιστοιχούσε ένας αρχηγός. Πληθωριστικές καταστάσεις. Ήδη είχαμε μισομιλήσει με τον Αιμίλιο και είχαμε καθορίσει τον τόπο που θα παλεύαμε, μόνοι μας, χωρίς μάρτυρες, χωρίς διαιτητή, "μέχρι τελικής πώσεως", που έλεγε και η "Αθλητική Ηχώ" για κάποιον αγώνα κατς στα ρεπορτάζ της. Λίγο πιο κάτω από το σπίτι που έμενε ο Καρυωτάκης, πιο πάνω απ' την ταβέρνα "Ψάθα" υπήρχε το σπίτι που έμενε ο Αιμίλιος. Κάπου εκεί θα παλεύαμε. Κι ο νικητής θα ήταν πια ο μοναδικός και αδιαμφισβήτητος υπαρχηγός ...

Το απόγευμα ήρθε πολύ γρηγορότερα από ό,τι περίμενα. Χαιρέτησα τη μητέρα μου και κατευθύνθηκα προς το σημείο, που η ιστορία σε λίγο θα έδινε τη λύση της. Φουσκωμένος από οίστρο και πλήρης αυτοπεποιθήσεως, έκλεισα το μάτι στη μικρή ξανθιά, που μ' άρεσε και που έμενε κοντά στο Β' Δημοτικό Σχολείο, φθάνοντας με μικρή καθυστέρηση στο ραντεβού που είχα με τον αντίπαλό μου.

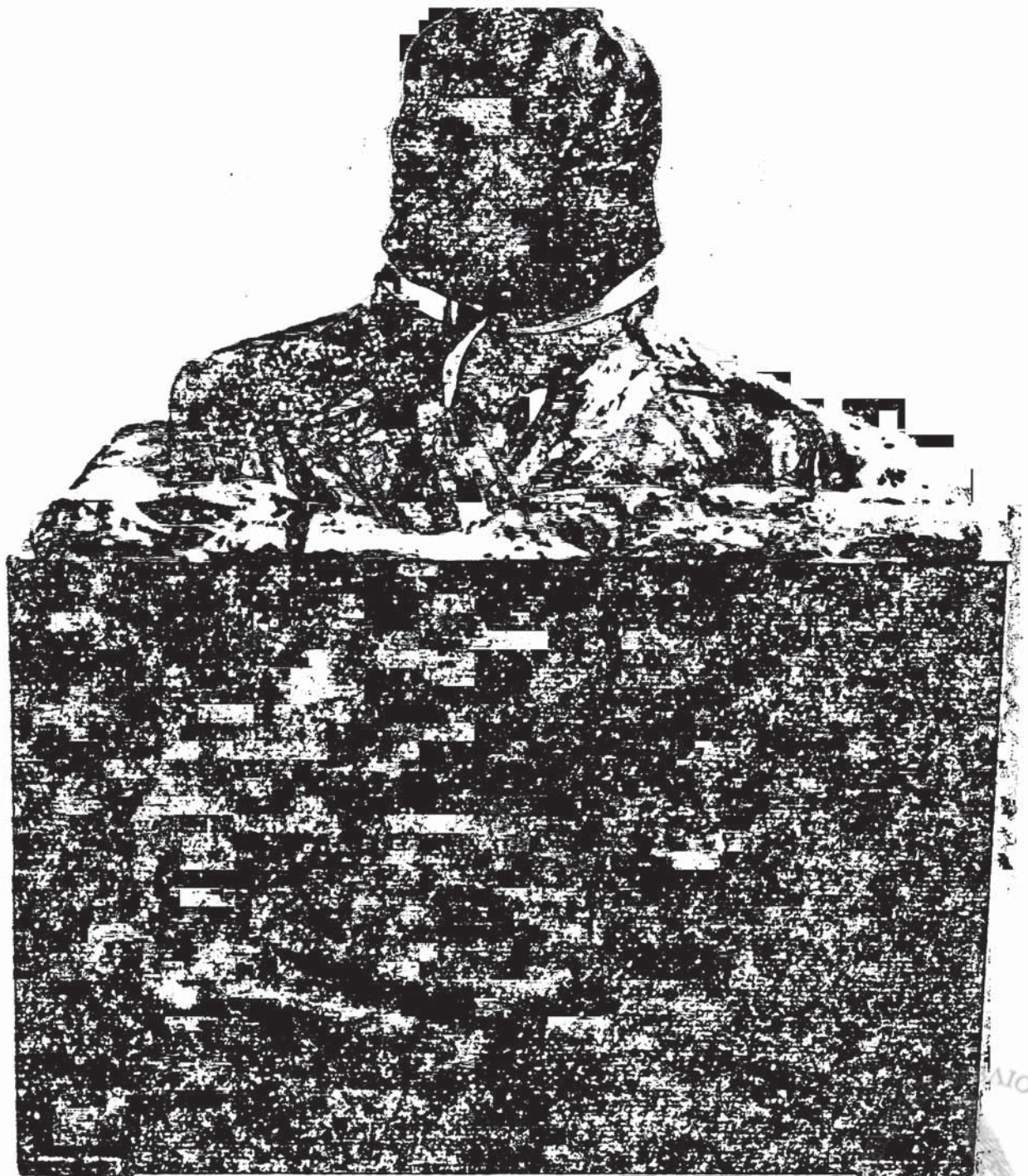
Βγάλαμε τα πουκάμισά μας και σταθήκαμε αντιμέτωποι.

Κοιτάξαμε ο ένας τον άλλον χωρίς φόβο. Με αμηχανία όμως αρκετή. Ήμαστε οι καλύτεροι φίλοι. Αχώριστοι. Στο σχολείο, όταν έτρωγε ο ένας αποβολή έπαιρνε και ο άλλος, για να μη χωρίσουμε. Μας άρεσε το ίδιο κορίτσι. Μαζί ονειρευόμαστε. Τώρα, η κρίμα, είμαστε αναγκασμένοι να παλέψουμε για ένα αξίωμα ...

Ο αγώνας υπήρξε λυσσαλέος και επίμονος. Με διακυμάνσεις ως προς την τροπή του. Ο θρίαμβος και η πανωλεθρία εναλλάσσονταν για τους δύο μας σ' αυτή τη σώμα με σώμα μάχη της ζωής μας, που δίναμε χωρίς λύπηση. Ένας για τον άλλο. Κοιταζόμαστε με μίσος, με μάπα γεμάτα αίμα και πρόσωπα ξένα, με χέρια που άδραχναν, έσπρωχναν, πονούσαν, έσφιγγαν με οργή. Ήδη αγκομακούσαμε ανήμποροι. Κάθε μας πώση συνοδευόταν από σκληρά κεφαλοκλειδώματα, ψαλίδια, λαβές ζίου-ζίτσου κι ό,τι άλλο είχαμε δει σε ταινίες εγώ κι εκείνος. Οι κινήσεις μας όσο περνούσε η ώρα γίνονταν όλο και πιο αργές, οι δυνάμεις μας εγκατέλειπαν, όχι όμως το πείσμα μας. Αν μπορούσαμε να δούμε τους εαυτούς μας σε καθρέφτη! Γεμάτοι χώματα, ματωμένοι, με σκισμένα ρούχα, άγρια θηρία που βλέπουν το τέλος να πλησιάζει, βαριά τραυματισμένα από τον κυνηγό ...

Ο ήλιος έδυε βιαστικά βιαστικά και οι πιο ρομαντικοί τρέχανε στην παραλία ή στον Παντοκράτορα να θαυμάσουν αυτή τη σημαντική αναχώρηση όπως κάνανε χιλιάδες χρόνια πριν κι όπως ίσως θα κάνουν για πολύ ακόμη. Η μικρή μας επαρχιακή πόλη έβαζε τις πυζάμες της, οι μαθητές ήταν ήδη σπύα νωρίς νωρίς - μετά τις 8 ο παιδονόμος είχε το λόγο -, οι δρόμοι άρχιζαν να αραιώνουν σιγά σιγά και μόνο στου Γκάφα ακούγονταν κάποιες φωνές μεθυσμένες και γέλια. Το ρολόι στην αγορά έκανε το καθήκον του σημαίνοντας και ταράζοντας τον ύπνο των λιονταριών που ξερνούσαν νερό κάτω στις βρύσες, ενώ καχύποποι χωροφύλακες ήδη άρχιζαν την περιπολία κάπου στα Χάνια και μόνο εκεί κάτω, λίγο πιο κάτω από το σπύα που έμενε ο Καρυωτάκης, πιο πάνω από την ταβέρνα "Ψάθα", κάπου εκεί δυο σκοτεινές σιλουέτες αγκαλιάζονταν, απωθούνταν, πέφταν κάτω, βουβά, χωρίς λόγια ... Όλα έδειχναν ότι η συμμορία των Νίκας το άλλο πρωί θα είχε πάλι 2 υπαρχηγούς. Ίσως ήταν αναπόφευκτο. Ίσως πάλι, ποιος ξέρει, να καταγόμεστε όντως και οι δυο από τα γένη των Αγιδών και των Ευρυκωντιδών ...

Ανεξερεύνητο δυστύχημα

του Θωμά Μανόπουλου

Μέσ' την πουχία τη σχεδόν νεκρική που επικρατούσε στο θάλαμο του επαρχιακού νοσοκομείου, ακούστηκε η φωνή του μπάτσου.

- Μου φαίνεται πως συνέρχεται.

Αυτό το είπε για τον εαυτό του και για να τ' ακούσει μια ξεπλυμένη νοσοκόμα που 'μοιαζε με ψείρα και που εκείνη τη στιγμή ρύθμιζε τον ορό που ήταν πάνω από το κρεβάτι ενός φευγάτου γέρου. Με αυστηρά επαγγελματικό τρόπο, αφού κούνησε ικανοποιημένη τις κεραίες κατευθύνθηκε προς την πόρτα. Ο μπάτσος που έμοιαζε με παχουλή ακρίδα, καφεπράσινη, χορτασμένη, νωχελική, ύπουλη και βλακώδη, πετάχτηκε και την έπασε με βάναυσο τρόπο από το μπράτσο.

- Καλά, είσαι κουφή ή μας κάνεις την κουφή, αφού σου είπα ότι ο άνθρωπος συνέρχεται, της φώναξε αυστηρά.

- Είναι δικό του θέμα κύριε υπαστυνόμε, τονίζοντας με έμφαση το υπ, τράβηξε το χέρι της απ' το δικό του και με περιφρόνηση ελέφαντα η ξανθιά ψείρα απομακρύνθηκε.

- Παλιοποιούτανα, έχες χάρη που είμαι σε υπηρεσία, είπε και πλησίασε τον τραυματισμένο. Τον κοίταξε απογοητευμένος και τα χέρια του δεν μπορούσε να τα βάλει σε τάξη. Ήθελε να καπνίσει, αλλά σκέφτηκε τη νοσοκόμα που μπορούσε να τον κάνει τσακωτό και δεν αποτόλμησε να κάνει την κίνηση που τόσο επιθυμούσε.

- Ρε Γερμανέ, ξημερώνει της Παναγίας και δε βλέπω να 'χεις σκοπό να μιλήσεις.

Στην τελευταία λέξη σαν από θαύμα η άσπρη μπάλλα που ήταν πάνω στο κρεβάτι, κινήθηκε, έτοιμη να κυλήσει στο διάδρομο, την εμπόδισε όμως το παραπέτο στην άκρη και σταμάτησε.

Το πρόσωπο του μπάτσου φωτίστηκε. Με ασυγκράτητη

καρά πήρε από το κομοδίνο ένα μάτσο καρπά κι άρχισε να φωνάζει στην άσπρη μπάλλα που στέκονταν σκαλωμένη στο παραπέτο του κρεβατιού.

- Είσαι ο Μήτσος Καραμήτσος του Βαγγέλη απ' το χωριόν Ανθούσα Πρεβέζης;

- Είσαι προσωρινός κάτοικος του ΖΑΜΠΡΙΚΕΝ, πόλεως της Δυτικής Γερμανίας;

Συνέχισε ο Ανθυπασπιστής να επιβεβαιώνει τα στοιχεία της άσπρης μπάλλας κι ο Μήτσος που ήταν η άσπρη μπάλλα βυθίστηκε για μια φορά ακόμη στο βαθύ του πηγάδι.

Έβλεπε εκείνο το βρώμικο κακάσχημο παιδάκι με τα πεταμένα αυτιά που τον κορόιδευαν κούνελο να τριγυρνά τις αγριακλαδιές, μπας και ρίξει κάνα γκόρτσο στο στομάχι. Τον πατέρα του, το μπάρμπα-Βαγγέλη που κάπνιζε την καλαμποκιά και του χάιδευε τ' αυτιά.

- Θα γίνει μεγάλο άνθρωπο τούτο το παιδί. Πήγε να χαμογελάσει, αλλά άκουσε τα ερωτικά τσιρικτιά της Άιρλιχ στο σαβανωμένο σπίτι με τα γεροντικά άσπρα μπράτσα, τα διακλαδωμένα με τις σπασμένες φλεβίτσες, το φθαρμένο δέρμα, τα μάπα τα κωμένα στην ηλιθιότητα και την αρπαγή. Τα 'βλεπε όλα. Έβλεπε που κατέθετε τα πενήντα μάρκα, που ήταν η πληρωμή του από τη Γερμανίδα για λογαριασμό του γιού του του Λουκά, κι ύστερα να πίνει μύρα στο μαγαζί του Γούσια του Γιαννιώτη.

Ζεσταινόταν, καιγόταν το κορμί του ολόκληρο, ήθελε να βγάλει τη γραβάτα που τον έσφιγγε, να πετάξει τα παπούτσια και ξυπόλυτος να πάρει την ωτομπάνα να γυρίσει με τα πόδια στην Ανθούσα, να κοιτάξει απ' το ψήλωμα τη θάλασσα και ο θαλασσινός μαϊστρος να τον καθαρίσει απ' τη γλίτσα που του 'φαγε σα λέπρα το κορμί.

Στο σπίτι δεν ήθελε να πάει, γιατί ήξερε πως θα 'τανε και η Κατερίνα με τον ξάδελφό της, δεν του μιλάγανε και τα παιδιά του ούτε που γύριζαν να τον κοιτάζουν.

- Μια μύρα, γαμώτο, είπε και τράβαγε τη γραβάτα σα καλινό, τον έπνιγε και το κορμί του τσουρουφλιζόταν. Ήθελε να βγάλει τα παπούτσια, αλλά το κορμί του ήταν άκαμπο, δεν μπορούσε να σκύψει να λύσει τα κορδόνια. Ήταν και τα τσιρικτιά της γέρικης καμήλας, της Άιρλιχ που εμετικά τον πρόσταζαν να συνεχίσει το ερωτικό του φορτισάρισμα κι αυτός να μη μπορεί, να θέλει να κοιμηθεί και να ξαφνιάζεται, όπως μια κραυγή αναστατώνει τον ύπνο και τρομαγμένος προσπαθεί να καταλάβεις τι έγινε.

- Σε παρακαλώ, είπε στη Γερμανίδα, δεν μπορώ άλλο, ζαλίζομαι. Κι αυτή με το διπλοσάγωνο κρεμασμένο σάπιο μήλο τον απειλεί, ένας στρόβιλος από λάσπη, ένα τεράστιο

ζυμάρι έτοιμο να τον καταπειεί. Εβαλε το πρόσωπο στις κούφτες να κρυφτεί κι αυτά σαν τανάλιες τον έσφιγγαν. Οι ρόζοι έμπαιναν στο πρόσωπό του.

Δεν μπορούσε να πάρει ανάσα, αλλά δεν ήθελε να πάει ούτε στο σπίτι του, στο μπλόκ με τους Τούρκους και τους Γιουγκοσλάβους με τα μαγνητόφωνα και τις πλεοράσεις στη διαπασών, με τα σκυλιά να γαυγίζουν και τους Ιταλούς να φωνάζουν σα να τους μαχαιρώνεις. Δεν ήταν το χέρι της μάνας του αυτό που τον τράβαγε προς την πόρτα. Ήταν η Άιρλιχ πάλι που του 'λεγε πως δεν είναι ξενοδοχείο το σπίτι της και του 'βαλε στην τσέπη του παντελονιού τριάντα μάρκα, είκοσι μάρκα λιγότερο, γιατί δεν την ικανοποίησε όσο έπρεπε κι αυτός κράτησε τα πέντε για τη μύρα και τα υπόλοιπα τα έβαλε στο ταμειυτήριο στ' όνομα του γιού του του Λουκά.

Πολλή ώρα κοίταζε τη λεκάνη και πηγαίνοντας πέρα δώθε περίμενε να κατουρήσει. Σφιγγότανε, χωρίς να βγάλει στάλα κάουρο. Χαλάρωσε και μέτρησε ως το πενήντα. Αμέσως μετά σφίχτηκε χωρίς να καταφέρει να κατουρήσει.

- Μήτσος, Μήτσος, ακούστηκε η φωνή του βοηθού του απ' το διάδρομο κι αυτός βογγώντας από ένα σφάκτι στα νεφρά του αποκρίθηκε:

- Αασε με, ρε Μάρκο, να κατουρήσω.

- Ο επιστάτης γκρινιάζει, Μήτσο. Λέει, δε βγάλαμε τα κομμάτια. Φωνάζουν κι απ' τ' άλλο τμήμα που δε στείλαμε τα κομμάτια, του είπε σχεδόν κλαψουριστά.

- Θα σκάσει η φούσκα μου, θα πάθω τέτοια πλάκα, σκέφτηκε και τράβηξε το φερμουάρ της φόρμας ως το λαιμό. Φόρεσαν τις μάσκες κι άρχισαν να οξυγονοκολλούν τα κομμάτια που έλεγε ο επιστάτης και που είχαν τόση ανάγκη στο άλλο τμήμα.

- Ρύθμισε λίγο τη φλόγα σου, ρέ Μάρκο, θα βάλεις πάλι καμιά φωτιά.

- Εγώ το ρυθμίζω, μάστορα, κι αυτό απορυθμίζεται, μάστορα, δεν το βλέπεις;

- Πράγματι, είπε ο Μήτσος, σα ζωντανό μοιάζει.

Κοίταξε το ρολόι. Η ώρα δεν πέρναγε και ζεσταινόταν. Έφταιγε η οξυγονοκόλληση. Μπά, μονολόγησε κι έπασε το κάτω μέρος της κοιλιάς του. Μπά, η φούσκα φταίει.

Έβγαλε τη μάσκα.

- Και σκύλος να 'μουνα θα μου φέρνονταν καλύτερα.

Με νοήματα ο Μάρκος του έλεγε πως δεν ακούει. Τον πλησίασε στ' αυτή του.

- Από τις πέντε που ξυπνάω, περπατάω στα νύχια μην ξυπνήσει η κοκαλιάρα και ο ξάδερφός της και αρχίσουμε

τους καυγάδες. Δε θέλω να ξυπνήσω και τα παιδιά. Τα βρωμόπαιδα που δε μιλάνε ποτέ Ελληνικά και φωνάζουνε στα Γερμανικά πατέρα τον ξάδερφο της μάνας τους.

Ο Πορτογάλος βοηθός του έβγαλε τη μάσκα και τον άκουγε.

- Θα τη χώριζα την κοκαλιέρα σκύλα, αλλά σκέφτομαι τα παιδιά, τα επιδόματα και πού να βρείς σπίτι μόνος σου. Έμεινα τέσσερα χρόνια στην τρύπα πίσω από το γκαράζ. Σταμάτησε να πάρει ανάσα και χτύπησε στην πλάτη το βοηθό του.

- Πάω να κατοκυρήσω, η φούσκα μου έγινε τούμπανο, είπε.

- Μήν αργήσεις, του φώναξε ο βοηθός και του 'δειξε τα κομμάτια που ήθελε ο επιστάτης και που τους απειλούσε να τους κόψει το πρίμ.

- Κατουράει ρε, κοιτάζτε τον, κατουριέται ο ξεφτίλας, ξεφώνισε ο μπάτσος κοιτώντας την άσπρη μπάλλα που υγραινόταν. Πήγαινε προς την πόρτα και ξαναγύριζε στο κρεβάτι.

- Σε παρακαλώ, ρε Καραμήτσο, θέλω να κάνω Δεκαπενταύγουστο στο σπίτι μου. Είναι αμαρτία να τη βγάλω στο νοσοκομείο, του 'λεγε χαμπλόφωνα. Στ' αυτιά του Μήτσου όμως ήρθαν σαν τα ουρλιαχτά του επιστάτη, όταν πήραν φωτιά τα καλώδια από απροσεξία του Μάρκου. Ύστερα πάλι οι ερωτικές κραυγές της Άιρλιχ που τον καλούσαν να της το κάνει και διέκρινε την απειλή της. Συνέχισε να σέρνεται πάνω της, γιατί το πρόσωπό της είχε σκοτεινιάσει. Άρχισε να φοβάται. Σίγουρα, αν δεν κατάφερνε να τελειώσει, η υστερική γριά θα του 'κανε ζημιά.

Απογοητευμένος ο μπάτσος πήρε στα χέρια του την έκθεση και διάβαζε αδιάφορα.

«Περί τας δύο ώρα Ελλάδος μετά τα μεσάνυκτα εις την περιοχίν Κακότοπος βορειοδυτικά του όρους Σουλίου, συνεκρούσθη αυτοκίνητον μάρκας Μερσεντές, που οδηγούσε ο Δημήτριος Καραμήτσος, με ογκώδες οικόσιτον εισαγωγικά αγελάδα».

- Τι μαλακίες γράφω, γαμώ τα γράμματα που 'μαθα. Τι οικόσιτο, αφού είναι ελευθέρας βοσκής, είπε και συνέχισε να διαβάζει.

«Λόγω της υπερβολικής ταχύτητος του αυτοκινήτου, της βραδύτητος του οικόσιτου και της κακής καταστάσεως του οδοστρώματος, σε εισαγωγικά κωματόδρομος, το αυτοκίνητον κατεκρημνίσθη εις παρακείμενον κρημνόν».

Από την πώσιν εύρον ακαριαίον θάνατον, η σύζυγος και συνεπιβάτης του οδηγού Κατερίνα Καραμήτσου το γένος

Λέκκα. Θανάσιμα τραυματίσθηκαν ο Δημήτριος Καραμήτσος και τα δύο τέκνα του Λουκάς και Μαρίνα, πέντε και επτά χρονών αντίστοιχα. Το οικόσιτον ευρέθη ημιθανές εις ...» Σταμάτησε έντρομος την ανάγνωση από το ρόγχο του Καραμήτσου και πλησίασε. Μέσ' από τους επιδέσμους τα μάτια του ήταν ανοικτά σα μωρού που ζητάει βοήθεια. Ξεροκατάπε και δειλά ακούμπησε το χέρι πάνω του.

Τον σκούντηξε απαλά.

- Καραμήτσο, είσαι εντάξει; Εντάξει φαίνεσαι, πατριωτάκι, πες τώρα στον ανθυπασπιστή σου να γράψει τι έγινε.

- Τα πόδια μου καίγονται, βγάλε τα παπούτσια είπε σβησμένα ο Μήτσος και ξανάκλεισε τα μάτια.

- Έλα, Καραμήτσο, κάνε μια προσπάθεια ακόμα.

Έσφιγγε τα δόντια, γιατί δεν ήθελε το μέλι με τα καρύδια που του 'δινε η Άιρλιχ. Είχαν μυρουδιά κλεισούρας, σαπισμένα δόντια, αποσυντεθειμένη σάρκα.

- Πρέπει να τα φας, επέμενε η Γερμανίδα κι απ' την ανοικτή πουκαμίσια της πρόβαλαν τα στήθεια της σα χαλασμένα σύκα.

Στο ψωνιστήρι του Όππο πήγε πιστεύοντας πως θα βρεί κάπι της προκοπής. Ύστερα μέθυσε και δεν ξεχώριζε τίποτε. Την κοκαλιάρρα είχε μήνες να την αγγίξει και η Άιρλιχ που εκείνο το βράδυ το φχαριστήθηκε του έδωσε πενήντα μάρκα.

- Πρέπει να τα φάς, του ούρλιαξε και του 'βαλε στο στόμα τη φριχτή μάζα. Το στομάχι του συσπάστηκε. Έκανε εμετό και μαζί με το κίτρινο υγρό πετάχτηκαν και μερικά κομμάτια αίμα σκοτωμένο. Ο μπάτσος, γεμάτος ακαθαρσίες, έτρεξε και κάλεσε τις νοσοκόμες. Ο Μήτσος ανάσαινε βαριά και το κίτρινο υγρό έτρεχε παχύρευστο από το στόμα του.

- Δεν πα να πηδηκτεί και η έκθεση, μονολόγησε ο μπάτσος, εδώ ο άνθρωπος πεθαίνει.

- Είσαι πολύ βλάκας, του απάντησε η κοκαλιάρρα, όταν της ζήτησε να μοιράσουν τα μάρκα που είχανε στ' όνομά της και τα παιδιά γκρίνιαζαν στα Γερμανικά που δεν ψύχάζαν για να δούν πλεόραση και ο μπάρμαν, ο Γούσιος ο Γιαννιώτης, του έλεγε συνέχεια:

- Να πας στο χωριό, ν' ανοίξεις καφενείο, να τα κονομάς.

Πάνος Αποστολίδης (*)

ένας Πρεβεζάνος ποιητής

ΕΡΩΤΗΣΗ: Θα θέλαμε να μας πείτε μερικά πράγματα για σας.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ: Γεννήθηκα στην Πρέβεζα, όπου και τέλειωσα Δημοτικό και Γυμνάσιο. Σπούδασα Ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και από είκοσι και πλέον χρόνια είμαι νοσοκομειακός ιατρός, με την ειδικότητα του Παθολόγου.

ΕΡ: Πως συνδυάζετε, κύριε Αποστολίδη, το επάγγελμά σας με την ποίηση; Με δεδομένο ότι δεν είστε ο πρώτος γιατρός ποιητής, υπάρχει, κατά τη γνώμη σας, κάποια εσωτερική επικοινωνία ανάμεσα στην ποίηση και την ιατρική;

ΑΠ: Η ιατρική, δεν νομίζω ότι έχει σχέση με την ποίηση. Αν κάποιοι γιατροί υπήρξαν και επώνυμοι ποιητές, αυτό δεν σημαίνει ότι υπήρξαν και επώνυμοι Ασκληπιάδες. Στην περίπτωση μου, η ιατρική με βοηθάει να χρησιμοποιώ και να περιγράψω ορθά ό,τι ιατρικόν, στα ποιήματά μου. Κάποια ελάχιστα ποιήματα που έγραψα, με ιατρικόν περιεχόμενο, ίσως ήταν ανάγκη ψυχής.

ΕΡ: Ποιος είναι ο κύκλος των πραγμάτων που σας ενέπνευσαν;

ΑΠ: Δεν νομίζω ότι έχω κάποιο κύκλο πραγμάτων που με εμπνέει. Εξ άλλου πιστεύω λίγο στην έμπνευση. Τα περισσότερα είναι θέμα δουλειάς και αφαίρεσης. Αν όμως έμπνευση είναι σκέφτομαι "ποιητικώ τω τρόπω"..., τότε ομολογώ ότι κάποιες εποχές της ζωής μου, είναι περισσότερο ποιητικές από άλλες.

ΕΡ: Ποιες οι επιδράσεις στο έργο σας από τους Έλληνες και ξένους ποιητές, παλιότερους και σύγχρονους;

ΑΠ: Αν υπάρχουν επιδράσεις στα ποιήματα μου, δεν είμαι διατεθειμένος να τις αρνηθώ. Κανείς δεν ξεκίνησε μόνος του. Όμως, μετά από κάποια χρόνια, ο καθένας γράφει μόνος του. Είχα την τύχη να απορρίψω πολλά, πριν δημοσιεύσω τα όσα λίγα έχουν δει το φως της δημοσιότητας μέχρι σήμερα. Έτσι, νομίζω, ότι κάποιες παλιές επιδράσεις κάθηκαν ή εξαντλήθηκαν με τον καιρό.

ΕΡ: Ποιος είναι ο ρόλος του ποιητή, του δημιουργού στη σύγχρονη σκληρή πραγματικότητα;

ΑΠ: Στο ερώτημα σας, για το ρόλο του δημιουργού στη σημερινή σκληρή πραγματικότητα δεν έχω απάντησει. Ίσως η μόνη απάντηση να είναι η δημιουργία.

ΕΡ: Η σχέση σας με την Πρέβεζα ποια είναι; Πιστεύετε ότι οι Πρεβεζάνοι δημιουργοί, όπως εσείς κι άλλοι, έχουν ολοκληρώσει την προσφορά τους στη γενέτειρα;

ΑΠ: Η σχέση μου με την Πρέβεζα, είναι πάντα ζωντανή. Στην Αθήνα, υπάρχω πάντα σαν μέτοικος. Και τώρα ακόμα, ύστερα από τριάντα χρόνια απουσίας, κάνω λάθος αρχίζοντας την ημερομηνία και γράφω... εν Πρεβέζη ... Κι ακόμα όταν γράφω θάλασσα, ξέρω πως γράφω Πρέβεζα και λυπούμαι που δεν λένε έτσι τη θάλασσα.

Τυρέμο.

Ο Τυρέμο
ὅταν ζωγράφιζε τὸν Ἅγιο Σεβαστιανό
τὸν μάρφωβε μ' ἓνα βέλος ἐπὶ τὴν καρδιά,
Μὲ ἄλλα μὲν
βαίτεψε τὸ δέντρο πού τὸν εἶχε δεμένο
-νεμάτη ἦταν ἡ φαρέτρα τῆς καρδιᾶς του-

Σαραντα χρόνια μετὰ, ὁ Τυρέμο
ἀνοίξε τὸ εἶδος μὴ ἔριξε ἄλλο τὸ βέλη
ἐπὶ τὴν „Κοιτίδα τοῦ Τολέδο“

Καταλάνης
7!

Τὰ ἄνθη τῆς ἑρίδος.

Δέν ἦταν βροχὴ πούχει τίς ἐποχές τῆς.
Ὅμως, ὅταν τὸν κήρυξες ἔνοχο
τὸ δίκιο τοῦ πῆρες,
Τὰ λουλούδια, πρὶν ἔρθεις
νέμικαν ἄρωμα τὸ αἰμάτιο.

Κιὰ ἀνθοδέσμη σοὶ γιὸ γυναικὸ
ζηλεύονται ἐπὶν ἴδια μάγαρα.

Καλλιόπη

ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΑ.

Ἡ αἰωνιότητα, ἵαπου μοιάζει με τὰ κυπαρίσσια
ὄχι ἐπὶ χρῶμα
ὄχι ἐπὶν υἴνησιν
ἐπὶν ὑπέροχῃ αὐταρέσεια τῆς ἀνάστασις, μοιάζει.

Ἡ αἴχμη τῆς αἰωνιότητος εἶναι νοσθισοῦ ρυθμοῦ.

3.

Μυθολόγος ἑρατοῦς.

Πανέμορφα ἦσαν τὰ στήθη τῆς
ἦσαν δὲν ἦσαν τρίοντα ἔτη.
Μετὰ τὴν ἐπέμβαση, ἐμείνος
τὴν φώναξε, Ἀμαζόνα.

Ερατοῦς

Τοῦ θανάτου τὸ σύμβολο.

... καὶ ἐπὶ ἔρωτα, ἀθελήτως
τὴν μοιχάδα τοῦ στήθους τῆς θώπυε
ὁ χρυσεὸς σταυρὸς πού φοροῦδε.

Ἐν τούτοις, αὐτὸς δὲν πίστευε
ὅτι τοῦ θανάτου τὸ σύμβολο, συμμετείχε
ἐπὶ ἐπερχόμενο θαῦμα τοῦ τέλους.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ

Ἀπογεύματα τοῦ Δαίδιου μήνα.

Τῆς ὅλης νύκτος ἔδοξε μάλιστα αἴτιος γεγονέναι.

Διόδωρος Σικελιώτης

Τοῦ Ἀχιλλέου λέγει, τὸν τάφο σὸ Ἴλιον πρῶτα
προσούνησε καὶ μετὰ σὸ Γρανιό νὰ βυκαυτῆσει
τοὺς ἐχθρούς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆ μοῖρα τοῦ Πηλέως.

Οἱ στρατηγοὶ ἐπρότειναν
τὴν ἄλλη μέρα ν' ἀρχίσει ἡ μάχη.
Ἀπόγευμα ἦταν τοῦ Δαίδιου μήνα.
Ἐξ ἄλλου « ἡ τραχύτητα τῶν πέραν ὀχθῶν »
τὸ ποταμὶ ἔβανε δύσβατο.

Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε ρίξει τὸν κύβο
ἀμεταύλητος ἦταν ν' ἀρχίσει ἀμέως ἡ μάχη.
Ὅταν ὅμως τοῦ θυμήσαν, πῶς ὁ μήνυς
ἀντιξοός εἶναι, θυμωμένος ὀπόντησε.
« Δεύτερον Ἀρτεμίδιον ἀγεῖν ».

Ἀπόγευμα ἦταν τοῦ Δαίδιου μήνα
καὶ ὁ ἰκῶρ νὰ κυχάει ἐπὶς φλέβες τοῦ ἔπαυσε.
Νὰ θυμήθῃτε τότε τὰ λόγια του;
Ἐντετα χρόνια μόλις εἶχαν περάσει.

(Handwritten signature)

τρία ποιήματα
του Θανάση Κούγκουλου (*)

Ο ποιητής του ευκάλυπτου
αντάμωσε στον ύπνο του
την Πρέβεζα

*Και μέσα στις βάρκες, γλυκύταται
παρθένοι, κόραι αλιέων, ύστατοι φορείς
του ρομαντισμού, λικνίζονται παθητικότητας
υπό τους κλαυθμηρισμούς των αμανέδων.*

Κ. Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ
Από επιστολή στον Θ. Δ. Καρυωτάκη

Ο ποιητής Κώστας Καρυωτάκης
ύστερα από τόσα χρόνια
αντάμωσε την Πρέβεζα στο μεγάλο ύπνο του
και του 'πε:
- Ιδανική αυτόχειρα με το κοστούμι, τη γραβάτα και το ψαθάκι
το πιστόλι που αγόρασες
από το οπλοπωλείο Αναγνωστοπούλου
ήταν ψεύτικο
κι ο καφές του "Ουράνιου Κήπου"
νοθευμένος
Τη σκανδάλη πάτησε ο κύριος νομάρχης
υπάλληλος πολλά υποσχόμενος
με κλίση στη φιλολογία
και προπάντως νομιμόφρων.

(*) Γεννήθηκε στην Αλεξανδρούπολη το 1970. Σπουδάζει Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Δημοσίευσε ποιήματά του στα περιοδικά «Ενέδρα» και «Γραφή».

Το αερόστατο

Το κορίτσι φόρεσε
λευκά εσώρουχα
ύστερα καρφίτωσε
το φυλαγμένο λουλούδι στα μαλλιά της.
Άνοιξε το παράθυρο
κι έδωσε ένα σάλτο.
Στην αρχή τα φτερά της
άμαθα στο πέταγμα
τη δυσκόλεψαν.
Σε λίγο έκανε
ωραίους μεγάλους κύκλους.
Έτσι γνώρισε τον κόσμο
στο απέραντο του δευτερολέπτου.

Ο ποιητής βυθίζεται για το απαγορευμένο στεφανοπούλι (*)

Ως ξυλοκόπος των ρημάτων
ο μέγας ποιητής Θανάσης Τζούλης
έμειξε κεκοιμημένους αγίους
κι αγγέλου πήσιν
στις εξώπολης τις υδάτινες λέξεις.
Παλαιά καιόμενα ποτάμα
ανέβαιναν ολοένα
καθώς φύσαγε βόρειος άνεμος
μέσα στα ποιήματά του
κι ο νυχτερινός επισκέπτης
ανοιγόκλεινε την πόρτα.

(*) Στίχος του Θ.Τζούλη από το ποίημα "Το απαγορευμένο στεφανοπούλι" Ρινόκεροι, Κέδρος 1975, σ.13.

Αμβρακικός κόλπος

της **Ευδοκίας Ματσίγκου**
Βιολόγου-Ιχθυολόγου,
Διευθύντριας Δημοτικής Συνεταιριστικής
Αλιευτικής Επιχείρησης «Πρέβεζα»

Ωκεανογραφικά-βιολογικά χαρακτηριστικά

Η περιοχή του Αμβρακικού κόλπου βρίσκεται στη Δυτική Ελλάδα, στο

Αμβρακικός κόλπος. Λιμνοθάλασσα Τσουκαλιό.

νότιο μέρος της Ηπείρου. Γεωγραφικά είναι ένας κόλπος που εκτείνεται σε βόρειο πλάτος $38^{\circ}55'$ - $39^{\circ}04'$ και σε ανατολικό μήκος $20^{\circ}40'$ - $21^{\circ}10'$.

Η περιοχή αποτελεί ένα σύνθετο σύστημα βιοτόπων, που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην επίδραση φυσικών παραγόντων όπως είναι τα ποτάμια Λούρος-Άραχθος-Βωβός αλλά και δευτερογενώς στην ανθρωπογενή παρέμβαση. Σύμφωνα με τη μελέτη του ΕΚΘΕ η περιοχή του Αμβρακικού κόλπου διαιρείται σε 2 ενότητες: τον κυρίως κόλπο και την παράκτια ζώνη (η οποία περιλαμβάνει: α. Λιμνοθάλασσες και δέλτα, β. Υπόλοιπες πεδινές περιοχές).

Ο Αμβρακικός κόλπος αποτελεί μια διείσδυση του Ιονίου πελάγους στην ηπειρωτική Ελλάδα. Η είσοδος του κόλπου έχει άνοιγμα 600 m μεταξύ Ακτίου και Πρέβεζας. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να κατατάξουμε τον κόλπο στην κατηγορία των κλειστών. Το βάθος της εισόδου κυμαίνεται από 7-10 m. Η επιφάνεια του κόλπου ανέρχεται σε 406 km² περίπου. Ο κόλπος είναι αβαθής, με μέγιστο βάθος περίπου 60 m.

Οι φυσικοχημικές παράμετροι που συναντώνται στον Αμβρακικό κόλπο είναι:

ΘΕΡΜΟΚΡΑΣΙΑ

Χειμώνας: Οι επιφανειακές θερμοκρασίες κυμαίνονται από $10,7^{\circ}$ - $11,4^{\circ}$ C. Οριζόντιες κατανομές της θερμοκρασίας στα διάφορα βάθη παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές μικρές διακυμάνσεις ($10,7^{\circ}$ - $11,9^{\circ}$ C). Στα 10 m οι οριζόντιες διακυμάνσεις της θερμοκρασίας ήταν μικρότερες των $1,3^{\circ}$ C και η μέση θερμοκρασία περίπου 12° C.

Άνοιξη: Οι επιφανειακές θερμοκρασίες κυμαίνονται από $18,7^{\circ}$ - $21,4^{\circ}$ C στον κόλπο. Στα 10 m οι θερμοκρασίες ήταν μεγαλύτερες κατά 3° - 6° C.

Καλοκαίρι: Οι υψηλές θερμοκρασίες ($28,4^{\circ}$ - $29,9^{\circ}$ C) των επιφανειακών νερών, σαν αποτέλεσμα του υψηλού ποσοστού θερμότητας, που απορροφούν τα ανώτερα στρώματα νερού.

Φθινόπωρο: Οι επιφανειακές θερμοκρασίες ήταν περίπου κατά 10° C μικρότερες αυτών που παρατηρούνται κατά την θερινή περίοδο και κυμαίνονται από $16,8^{\circ}$ - 19° C.

ΑΛΑΤΟΤΗΤΑ

Χειμώνας: Οι επιφανειακές αλατότητες κυμαίνονται από 26,3-32,4‰. Χαμηλές τιμές παρατηρούνται στις εκβολές του Αράχθου (22,4‰).

Άνοιξη: Τιμές αλατότητας 23,8-25,6‰. Σε βάθος 10 m οι τιμές αλατότητας ήταν μεγαλύτερες κατά 10-15‰.

Καλοκαίρι: Χαμηλές τιμές αλατότητας 26,4-28,8‰. Στα 20 m βάθος τιμές αλατότητας 35,7-36,3‰.

Φθινόπωρο: Οι επιφανειακές τιμές αλατότητας είναι σημαντικά μεγαλύτερες αυτών που παρατηρήθηκαν κατά τη θερινή περίοδο (30,5-34,8‰).

ΔΙΑΛΥΜΕΝΟ ΟΞΥΓΟΝΟ

Οι μεγαλύτερες επιφανειακές τιμές οξυγόνου στον Αμβρακικό κόλπο κυμαίνονται σε 6,0-7,0 ml/l (το Φεβρουάριο), 4,0-5,0 ml/l (τον Ιούλιο) και 5,0-5,5 ml/l (το Νοέμβριο).

Οι χαμηλότερες τιμές οξυγόνου βρίσκονται στα μεγαλύτερα βάθη: 2,0-5,0 ml/l (Φεβρουάριο-Μάιο), 0,5-1,0 ml/l (Ιούλιο-Νοέμβριο).

PH

Οι μέσες επιφανειακές τιμές του PH κυμαίνονται σε 8,5-8,6 (Μάιο και Νοέμβριο) και 8,1-8,4 (Φεβρουάριο και Ιούλιο). Στα μεγαλύτερα βάθη είναι ελαφρά μειωμένες.

Οι βιολογικές παράμετροι του Αμβρακικού κόλπου είναι:

ΦΥΤΟΠΛΑΓΚΤΟ

Το φυτοπλαγκτό αποτελεί τον πρώτο κρίκο της αλυσίδας του θαλάσσιου οικοσυστήματος και εξασφαλίζει ενέργεια (τροφή) στους καταναλωτές.

Οι τιμές αφθονίας φυτοπλαγκτού που μετρήθηκαν κατά την διάρκεια της ωκεανογραφικής μελέτης στον Αμβρακικό (ΕΚΘΕ) είναι τόσο υψηλές που μπορούν να συγκριθούν με εκείνες των πλέον ευτροφικών περιοχών της χώρας, όπως ο εσωτερικός Θερμαϊκός. Σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Μεσογείου, οι τιμές του Αμβρακικού είναι υψηλότερες από εκείνες που αναφέρονται στον κόλπο του Fos της Γαλλίας, στον όρμο Castella της κεντρικής Αδριατικής και στις εκβολές του Πάδου στη βόρεια Αδριατική.

Είναι φανερό ότι η συνεχής παροχή θρεπτικών αλάτων από τους μεγάλους ποταμούς Λούρο και Άραχθο, καθώς και από την αποστράγγιση της εντατικά καλλιεργούμενης γύρω περιοχής, σε συνδυασμό με τα οικιακά λύματα της Πρέβεζας, οδηγεί στη μεγάλη ανάπτυξη του φυτοπλαγκτού στον Αμβρακικό κόλπο, καθιστώντας τον μια από τις ευτροφικότερες περιοχές της χώρας.

ΖΩΟΠΛΑΓΚΤΟ

Η μεγαλύτερη αφθονία ζωοπλαγκτού στον Αμβρακικό εμφανίζεται το Φεβρουάριο. Παρόμοιες τιμές έχουν παρατηρηθεί μόνο στον Θερμαϊκό κόλπο.

ΒΕΝΘΟΣ

Το είδος το οποίο επικρατεί είναι το *Cymodocea nodosa* το οποίο έχει δυσμενείς επιπτώσεις για το σύνολο της θάλασσας ζωής στον Αμβρακικό, διότι πολλά είδη ζώων έχασαν τον τόπο αναπαραγωγής ή διατροφής τους.

Ευρύτερη περιοχή Αμβρακικού κόλπου**ΠΟΤΑΜΙΑ**

Ο Λούρος και ο Άραχθος ποταμός είναι από τις κύριες πηγές γλυκού νερού που χύνονται στον Αμβρακικό κόλπο. Ο Λούρος έχει μήκος περίπου 70 km, μέσο πλάτος 10 m και μέση ετήσια παροχή 20 m³/sec. Ο Άραχθος έχει μήκος 110 km, πλάτος που κυμαίνεται από 30-100 m και μέση ετήσια παροχή 61m³/sec, με τεράστιες διακυμάνσεις από τη θέση "Φράγμα" στο Πουρνάρι μέχρι τις εκβολές του.

ΛΙΜΝΟΘΑΛΑΣΣΕΣ

Οι λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού είναι οι εξής:

1. Το συγκρότημα λιμνοθαλασσών Αυλερής-Τσουκαλιού-Ροδιάς, συνολικής έκτασης 28.800 στρεμμάτων, με σχετικά μικρό βάθος (Αυλερή 0,4-1,2 m, Ροδιά 1,5-3,5 m). Η επικοινωνία με τον κόλπο γίνεται με 8 στόμια.

2. Λιμνοθάλασσα Λογαρού, έκτασης 25.000 στρεμμάτων, βάθους 0,4-2,8 m.

3. Οι μικρές λιμνοθάλασσες Κόφτρα, Παλιομπούκα και Άγριλλος, συνολικής έκτασης 3.500 στρεμμάτων.

4. Οι μικρές λιμνοθάλασσες Τσοπέλι, Μάζωμα, Πωγωνίτσα και Βαθύ,

συνολικής έκτασης 3.600 στρεμμάτων.

5. Οι λιμνοθάλασσες Ρούγα, Μυρτάρι, Κόκκαλα, συνολικής έκτασης 1.500 στρεμμάτων.

Διαχείριση Αμβρακικού κόλπου και ευρύτερης περιοχής του (Αλιεία-Υδατοκαλλιέργεια)

Ο Αμβρακικός κόλπος είναι μια περιοχή στην οποία λόγω των οικολογικών και γεωμορφολογικών συνθηκών και της πανίδας του, αναπτύχθηκαν ορισμένες μέθοδοι αλιείας οι οποίες δεν εμφανίζονται σε άλλη περιοχή.

Οι ψαράδες της περιοχής χωρίζονται σε δυο κατηγορίες:

α) Στους ελεύθερους παράκτιους, που εξασκούν την αλιεία στην ευρύτερη περιοχή του κόλπου με δίχτυα ή άλλα μη δυναμικά εργαλεία. Αυτοί διακρίνονται στους επαγγελματίες ψαράδες και στους ερασιτέχνες.

β) Στους συνεταιρισμένους ψαράδες που διαχειρίζονται τα ιχθυοτροφεία κατά μήκος των ακτών του κόλπου (λιμνοθάλασσες) και έχουν επίσης το δικαίωμα να ψαρεύουν με τα “νταλιάνια”.

Η διαχείριση των λιμνοθαλασσών είναι υποτυπώδης και έγκειται στην αλιευτική εκμετάλλευση. Η αλιευτική εκμετάλλευση των λιμνοθαλασσών στηρίζεται στο βιολογικό φαινόμενο ανόδου-καθόδου.

Εξετάζοντας τις διαδοχικές μετακινήσεις των ψαριών στην λιμνοθάλασσα παρατηρούμε ότι την άνοιξη κοπάδια μικρών ψαριών και άλλα μεγαλύτερα μετακινούνται προς την λίμνη. Ο κυριότερος λόγος αυτής της μετακίνησης είναι ότι το υφάλμυρο νερό προσφέρει καλύτερες συνθήκες διατροφής. Στο τέλος του καλοκαιριού αρχίζει η κάθοδος. Σ' αυτή τη φάση τα ψάρια νιώθουν τα κάλεσμά του αλμυρού νερού από την θάλασσα, το οποίο το φθινόπωρο έχει υψηλότερες θερμοκρασίες σε σύγκριση με το νερό της λιμνοθάλασσας (η λιμνοθάλασσα προσφέρει ιδανικότερες συνθήκες για την αναπαραγωγή και καλύτερη διαβίωση κατά τη διάρκεια του χειμώνα).

Τα πρώτα ψάρια που πέφτουν στις ιχθυοσυλληπτικές εγκαταστάσεις είναι οι ώριμοι αυγωμένοι κέφαλοι, από τους οποίους παρασκευάζεται το αυγοράχαο. Στη συνέχεια ακολουθούν τσιπούρες και λαυράκια.

Με τους πρώτους νοτιάδες κατά την αύξηση της υγρασίας (βροχές, δυνατοί άνεμοι, ασέληνες νύχτες) αρχίζει η μετανάστευση των χελιών.

Η πιο παλιά και περισσότερο χρησιμοποιούμενη μέθοδος σύλληψης των ψαριών γίνεται με την τοποθέτηση σε επίκαιρες θέσεις της λιμνοθάλασσας ειδικών ιχθυοφραγμών και τη σύλληψη των ψαριών με ειδικές ιχθυοπαγίδες κατά τη διάρκεια της καθόδου τους προς τη θάλασσα.

Η αλιεία του κόλπου από τους αλιευτικούς συνεταιρισμούς γίνεται με τα “νταλιάνια”. Η αλιεία αυτή γίνεται με τη βοήθεια 5-10 ψαράδων. Ένας από αυτούς ανεβασμένος σε μια εξέδρα στην ακτή, παρατηρεί τη θάλασσα και όταν επισημάνει κοπάδι ψαριών κυρίως κεφαλοειδών, ειδοποιεί τους υπόλοιπους ψαράδες οι οποίοι κυκλώνουν το κοπάδι με τα δίχτυα.

Η αλιεία του κόλπου από τους ελεύθερους αλιείς γίνεται με δίχτυα, τα οποία διαφέρουν για τα διαφορετικά είδη ψαριών.

Τα αλιευτικά πεδία της παράκτιας αλιείας στον Αμβρακικό κόλπο εκτείνονται καθόλο το μήκος των ακτών του και σε βάθος που δεν ξεπερνά το 30 m εξαιτίας των δυσμενών αβιοτικών συνθηκών που υπάρχουν σε μεγαλύτερα βάθη. Το δυτικό μέρος του κόλπου εμφανίζει μεγαλύτερη αλιευτική παραγωγή σε σχέση με το ανατολικό.

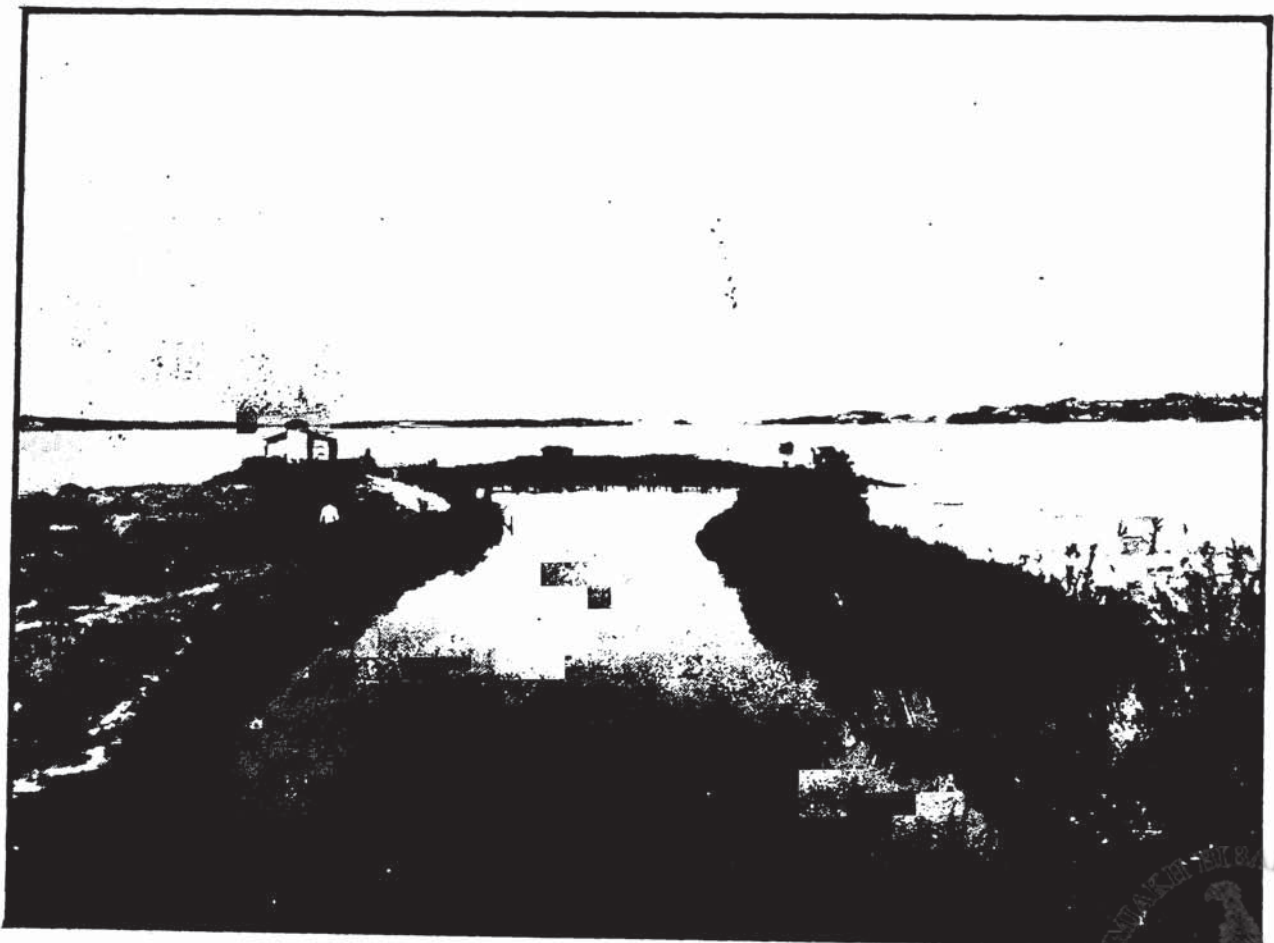
Είναι δύσκολο να προσδιορισθεί το μέγεθος της παράκτιας αλιείας εξαιτίας της έλλειψης στατιστικών δεδομένων και του διοικητικού διαχωρισμού της περιοχής σε τρεις νομούς με αποτέλεσμα την αδυναμία συγκέντρωσης των στοιχείων. Επίσης στις λιμνοθάλασσες της Άρτας επιτρέπεται σε ελεύθερους αλιείς να ψαρεύουν με "καμάκι". Η ποσότητα των αλιευμάτων με αυτή τη μέθοδο δεν καταγράφεται στατιστικά.

Βιβλιογραφία

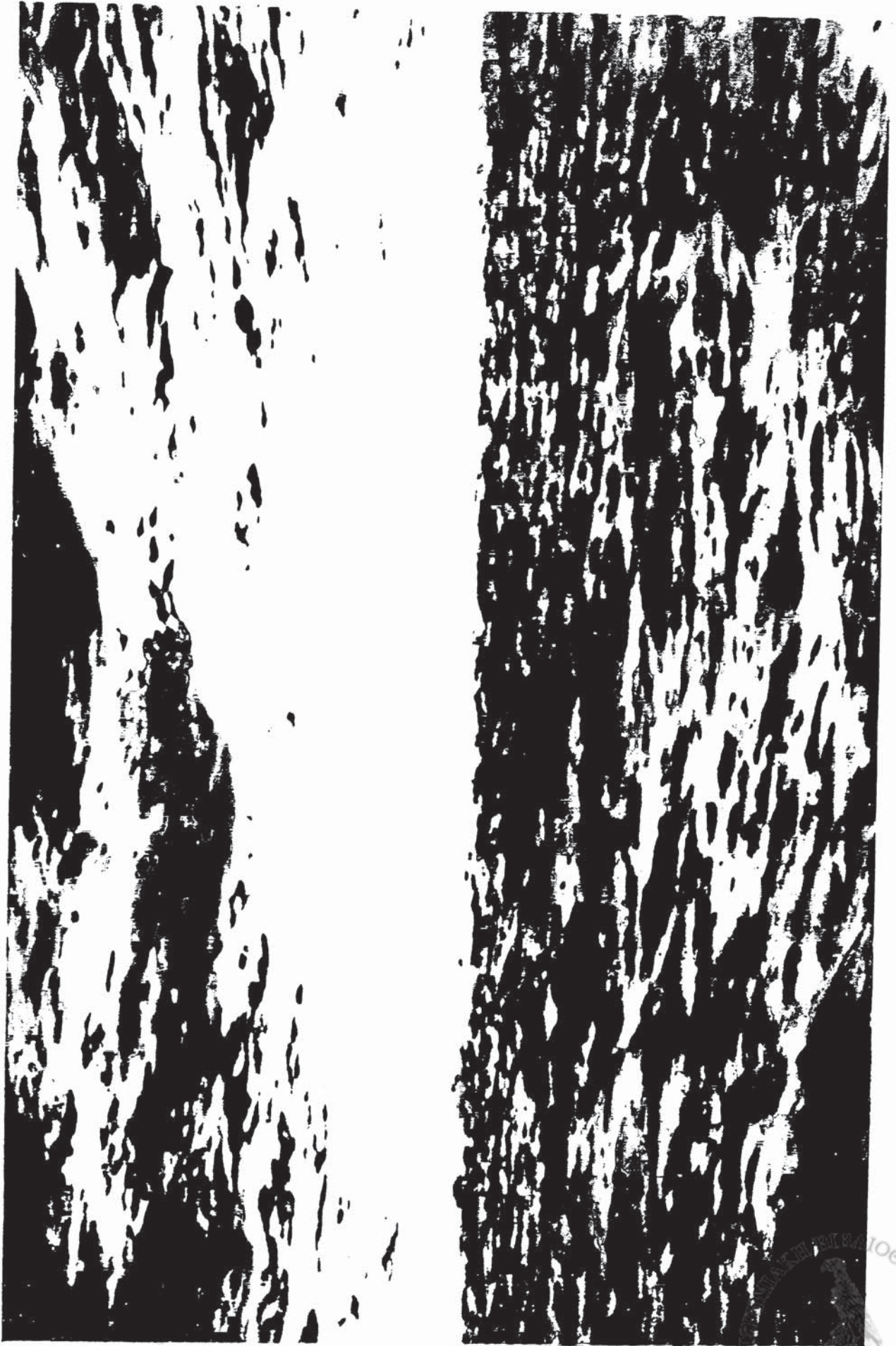
ΕΚΘΕ: Ωκεανογραφική μελέτη Αμβρακικού κόλπου, 1989

Ε.Ματσίγκου: Λιμνοθάλασσες Αμβρακικού κόλπου: Διαχείριση-προστασία, 1988

Θ.Παπαγιάννης: Αμβρακικός κόλπος: Ανάπτυξη πόρων και προστασία περιβάλλοντος

Παραδοσιακή μορφή ιχθυοσυλλεπτικών εγκαταστάσεων στις λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού κόλπου

Προστασία Αμβρακικού κόλπου

του Κώστα Αρβανίτη
Χημικού Μηχανικού
της ETANAM

Ο Αμβρακικός Κόλπος μαζί με τις λιμνοθάλασσες της βόρειας κύρια πλευράς του και τον εκτεταμένο υγροβιότοπο αποτελεί ένα οικοσύστημα που προσφέρει σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης τόσο ιχθυοκαλλιέργειας και οστρακοκαλλιέργειας όσο και ήπιων μορφών τουρισμού (οικολογικός και επιστημονικός τουρισμός).

Όμως για να διατηρηθεί σαν πλουτοπαραγωγικός πόρος ο Αμβρακικός και η ευρύτερη περιοχή του πρέπει να προστατευθεί αποτελεσματικά από τις επιδράσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας και ειδικότερα από τη ρύπανση των νερών που καταλήγουν άμεσα ή έμμεσα στον Κόλπο αλλά και από τις πιέσεις που δέχεται για άλλες χρήσεις που έρχονται σε αντίθεση με την προστασία του.

Η ρύπανση του Κόλπου προέρχεται από τη δραστηριότητα της γύρω περιοχής και καταλήγει στον Κόλπο είτε άμεσα είτε κυρίως έμμεσα μέσω των ποταμών και των στραγγιστικών καναλιών. Πιο συγκεκριμένα η ρύπανση αυτή προέρχεται από τις παρακάτω πηγές:

Τη μεταποιητική δραστηριότητα της γύρω περιοχής η οποία μπορεί να θεωρηθεί σχετικά περιορισμένη.

Από τις κτηνοτροφικές και κυρίως χοιροτροφικές μονάδες που βρίσκονται στην περιοχή Φιλιππάδας - Άρτας και οι οποίες άμεσα είτε έμμεσα ρυπαίνουν τον ποταμό Λούρο και τα στραγγιστικά αυλάκια της περιοχής. Να σημειωθεί ότι ο υπάρχων αριθμός χοιρομητέρων στην περιοχή (γύρω στις 13.000) αντιστοιχεί σε ισοδύναμο πληθυσμό από άποψη αποβλήτων μεγαλύτερο από 300.000 άτομα.

Από τα οικιακά λύματα των πόλεων και των οικισμών της γύρω περιοχής και κυρίως της πόλης της Πρέβεζας που εκβάλλουν απευθείας στο στόμιο του Κόλπου, της Αμφιλοχίας, της Βόνιτσας και του Μενιδίου που είναι οι μεγαλύτεροι παράλιοι οικισμοί.

Τέλος σημαντική πηγή ρύπανσης όχι όμως σημειακή αποτελούν τα λιπάσματα και τα φυτοφάρμακα των καλλιεργούμενων εκτάσεων τα οποία συμβάλλουν καθορι-

σπικά στον ευτροφισμό του Κόλπου.

Αποτέλεσμα της ρύπανσης που δέχεται ο Κόλπος αλλά και της ιδιόμορφης μορφολογίας του (στενό άνοιγμα επικοινωνίας με το Ιόνιο) είναι, σύμφωνα με την ωκεανογραφική μελέτη που εκπονήθηκε από το ΕΚΘΕ αλλά και σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία που διαθέτει η ΕΤΑΝΑΜ, να βρίσκεται ο Κόλπος σε οριακή κατάσταση από άποψη οικολογικής ισορροπίας. Κύριο πρόβλημά του είναι ο αυξημένος ευτροφισμός σε σχέση με το ολιγοτροφικό Ιόνιο και η υποβάθμιση του πυθμένα του κυρίως στο ανατολικό του τμήμα. Ιδιαίτερα χαμηλά είναι επίσης τα επίπεδα οξυγόνωσης των βαθύτερων στρωμάτων του Κόλπου.

Όσον αφορά τους τρεις κύριους ποταμούς που καταλήγουν στον Κόλπο σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί από την ΕΤΑΝΑΜ σε συνεργασία με το ΠΕΡΓΙΑ, η κατάσταση είναι επίσης προβληματική. Πιο συγκεκριμένα, τα νερά του ποταμού Λούρου από τη Γέφυρα Καλογήρου και κάτω είναι υποβαθμισμένα σε σχέση με την προηγούμενη ποιότητα του ποταμού και είναι κατάλληλα και μάλιστα οριακά για την διαβίωση μόνο ανθεκτικών ειδών ψαριών (κυπρινιδών). Επίσης ο ποταμός, παρά την αυξημένη δυνατότητα αυτοκαθαρισμού που διαθέτει, δεν είναι σε θέση να αποδομήσει όλη την ρύπανση που δέχεται, με αποτέλεσμα σημαντικό της μέρος να καταλήγει στον Αμβρακικό.

Παραπέρα επιβάρυνση του ποταμού θα σήμαινε ελάτπωση των ιχθυοπληθυσμών του και πρόσθετη επιβάρυνση στον ήδη επιβαρυσμένο Κόλπο.

Ο ποταμός Αραχθός είναι επίσης προβληματικός για το οικοσύστημα του Αμβρακικού Κόλπου όχι λόγω της ρύπανσης που δέχεται, η οποία σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι περιορισμένη, αλλά κυρίως λόγω της ασυνέχειας της ροής του, λόγω της λειτουργίας του φράγματος της ΔΕΗ στο Πουρνάρι.

Τέλος ο μικρότερος ποταμός Βωβός κατά την περίοδο Δεκεμβρίου-Μαΐου βρίσκεται σε κατάσταση πέρα από κάθε λογικό όριο, αφού έχουν μετρηθεί στη γέφυρα Κόπραινας συγκεντρώσεις διαλυμένου οξυγόνου μικρότερες από 1 mg/l. Η κατάσταση του ποταμού αυτού για τη δεδομένη χρονική περίοδο, εκτός από την επιβάρυνση που προκαλεί στον Κόλπο, δημιουργεί κινδύνους και για τη δημόσια υγεία της περιοχής, αφού εμφανίζονται σπικτικές καταστάσεις που προκαλούν έντονη δυσοσμία.

Γίνεται επομένως φανερό, με βάση την υπάρχουσα κατάσταση, ότι οποιαδήποτε παραπέρα επιβάρυνση του Κόλπου πρέπει να αποφευχθεί και να γίνουν και τολμηρά βήματα στον περιορισμό της ήδη υπάρχουσας ρύπανσης.

Η ΕΤΑΝΑΜ, που δημιουργήθηκε τον Ιούλιο του '88 και έχει σαν μετόχους όλους του φορείς της περιοχής γύρω από τον Αμβρακικό Κόλπο, καταβάλλει υπεράνθρωπες προσπάθειες σε σχέση με τις δυνατότητές της, για να παρέμβει αποτελεσματικά στην κατεύθυνση της προστασίας του Κόλπου και του οικοσυστήματος της ευρύτερης περιοχής.

Πιο συγκεκριμένα οι δράσεις της Εταιρείας προς την κατεύθυνση αυτή είναι οι ακόλουθες:

1. Πρόγραμμα μόνιμης παρακολούθησης των επιφανειακών νερών της περιοχής του Αμβρακικού Κόλπου σε συνεργασία με το ΠΕΡΓΙΑ και πιο συγκεκριμένα των ποταμών Λούρου, Αράχθου και Βωβού.
2. Πρόγραμμα παρακολούθησης του Αμβρακικού Κόλπου με ταυτόχρονη εκτίμη-

ση των δυνατοτήτων ανάπτυξης μονάδων υδατοκαλλιέργειας.

3. Έρευνα των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των μονάδων υδατοκαλλιέργειας.

4. Μέριμνα (σε συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ) για την υλοποίηση της οριοθέτησης των ζωνών προστασίας του Αμβρακικού σύμφωνα με την συνθήκη RAMSAR.

5. Πρόγραμμα οικοτουρισμού σαν εναλλακτική μορφή ανάπτυξης που να συμβαδίζει με τους στόχους διατήρησης και διαχείρισης φυσικών συστημάτων.

Επιπλέον βρίσκεται σε συνεχή επαφή με εκπροσώπους των κοινοτόρων της περιοχής Φιλιπιάδας για να βοηθήσει αποτελεσματικά στην προώθηση συνολικής επεξεργασίας των αποβλήτων τους.

Αφού εισηγήθηκε τη δημιουργία θυροφράγματος στο ανάχωμα του ποταμού Λούρου προς την αρμόδια ΔΕΚΕ, διαχειρίζεται τη λειτουργία του σε συνεργασία με άλλους φορείς για την τροφοδότηση του υγροβιότοπου με γλυκά νερά, για να αποκατασταθεί η παλιότερη ισορροπία του.

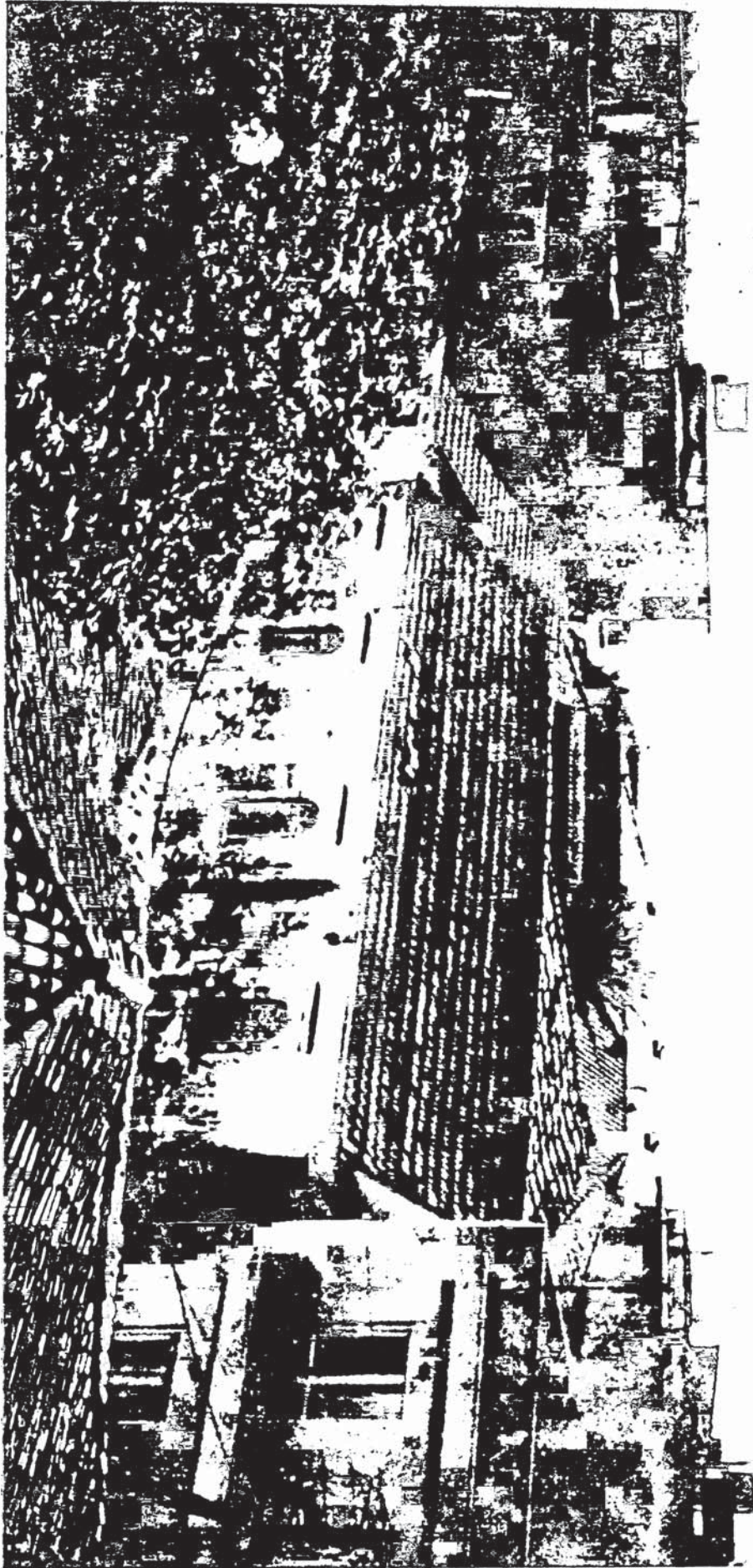
Τέλος βρίσκεται σε συνεχή συνεργασία με τους νομαρχιακούς φορείς ελέγχου των αποβλήτων και πιο συγκεκριμένα με το Λιμεναρχείο και τα αστυνομικά τμήματα των περιοχών όπου παρατηρούνται οξυμένες καταστάσεις στους ποταμούς και τον Κόλπο. Βέβαια η ETANAM δεν έχει εκείνες τις νομοθετημένες αρμοδιότητες να παρέμβει από μόνη της με επιβολή κυρώσεων σε περιπτώσεις που παρατηρούνται επεισόδια αυξημένης ρύπανσης και το μόνο που είναι σε θέση να κάνει είναι να εισηγείται στις προαναφερθείσες υπηρεσίες.

Όσον αφορά την οργάνωση της Εταιρείας, διαθέτει κατάλληλο εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό και έναν minimum εργαστηριακό εξοπλισμό για τις ανάγκες των επιτόπιων μετρήσεων και εργαστηριακών αναλύσεων, ενώ ένας μεγάλος αριθμός παραμέτρων αναλύονται στο ΓΕΡΓΙΑ, με το οποίο υπάρχει στενή συνεργασία για τα ποτάμια.

Βέβαια, είναι απαραίτητο να ολοκληρωθεί ο εργαστηριακός εξοπλισμός της Εταιρείας και προς την κατεύθυνση αυτή έχει υποβληθεί αίτηση με σχετική μελέτη και όλα τα απαιτούμενα δικαιολογητικά προς την Επιτροπή Παρακολούθησης των ΜΟΠ Δυτικής Ελλάδας για πλήρως εξοπλισμένο εργαστήριο υδρολογικών και εδαφολογικών αναλύσεων σε συνεργασία με την Ε.Γ.Σ.Πρέβεζας. Στο εργαστήριο αυτό, εκτός από τη δυνατότητα άμεσου και αποτελεσματικού ελέγχου της ρύπανσης των νερών, θα δίνεται η δυνατότητα να γίνονται και εδαφολογικές αναλύσεις, ώστε να αποφεύγεται η αλόγιστη μέχρι σήμερα χρήση λιπασμάτων στη γύρω περιοχή.

Η παρέμβαση της ETANAM στην προστασία του περιβάλλοντος της περιοχής και του Κόλπου είναι συνεχής και θα κλιμακώνεται όσο θα λύνονται και μερικά ζητήματα οικονομικής φύσης και αρμοδιοτήτων της Εταιρείας, που εκκρεμούν.

Η Καθολική εκκλησία του Αγίου Ανδρέα στην Πρέβεζα

της Κυριακής Παραθυρά
Αρχιτέκτονος Μηχανικού Α.Π.Θ.

Τον Ιούνιο του 1990, στα πλαίσια της συνεργασίας του Δήμου Πρέβεζας με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, έγινε η παρουσίαση της διπλωματικής μου εργασίας μαζί με αυτή του συναδέλφου Δημήτρη Χριστοφή. Η διπλωματική μου αφορούσε την καθολική εκκλησία του Αγ. Ανδρέα στην Πρέβεζα, την αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης και προτάσεις αποκατάστασης και νέας χρήσης του συγκροτήματος της εκκλησίας. Ένα συγκρότημα κτισμάτων στην καρδιά της πόλης της Πρέβεζας με ιδιαίτερο ιστορικό και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον.

Οι εξελίξεις μετά την παρουσίαση αυτή ήταν ευνοϊκές για την τύχη της εγκαταλελειμμένης εκκλησίας και του συγκροτήματός της. Πρώτα άδειασε από τα παλιά έπιπλα που γέμιζαν τους χώρους της αρκετά χρόνια τώρα, καθώς χρησιμοποιούνταν σαν αποθήκη επιπλοποιίας. Στη συνέχεια ο Δήμος Πρέβεζας με τα σχέδια και το κείμενό της διπλωματικής κατάφερε μέσω της 8ης Εφορίας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων να

Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων να κατοχυρωθεί ως μνημείο το συγκρότημα της καθολικής εκκλησίας του Αγ. Ανδρέα.

Ι. ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΓ.ΑΝΔΡΕΑ

1. Θέση και κτίσματα

Το συγκρότημα της καθολικής εκκλησίας του Αγ. Ανδρέα βρίσκεται στην οδό Θεοφάνους, μέσα στον παραδοσιακό πυρήνα της Πρέβεζας. Ο κάθετος άξονας της Θεοφάνους οδηγεί στη θάλασσα και συγκεντρώνει κατά μήκος του πολιτιστικές δραστηριότητες και μάλιστα στεγασμένες σε παλιά παραδοσιακά κτίσματα. Στην ίδια πάντα περιοχή, υπάρχει δυνατότητα κάλυψης και άλλων παρόμοιων αναγκών της πόλης σε αξιόλογα παραδοσιακά κτίσματα και συγκροτήματα. Το συγκρότημα της καθολικής εκκλησίας του Αγ. Ανδρέα περιλαμβάνει: το ναό του Αγ. Ανδρέα, ένα διώροφο κτίσμα και άλλο ένα ισόγειο, όλα κολλημένα σε συνέχεια μεταξύ τους.

2. Ιστορικά

Από το 1902 (1), όταν οι καθολικοί έκτισαν την εκκλησία του Αγ. Ανδρέα, στο όνομα του αυτοκράτορα Φραγκίσκου Ιωσήφ της Αυστρίας, ως το 1943, το συγκρότημα λειτούργησε περίπου σαν Μονή.(2) Το 1950, αφού το συγκρότημα περνά στο ελληνικό δημόσιο, παραχωρείται η εκκλησία στη Χριστιανική Αδελφότητα και τα υπόλοιπα κτίσματα σε υπαλλήλους της Νομαρχίας για κατοικία. Το 1953, ο τότε δήμαρχος γκρεμίζει το καμπαναριό (3) της εκκλησίας. Το

(1) Η χρονολογία αναφέρεται στη μαρμάρινη λατινική επιγραφή στο υπάθριο του ναού, μαζί με άλλα στοιχεία που αφορούν την ίδρυσή του.

(2) Τα ιστορικά στοιχεία περιλαμβάνονται σε σειρά 15 εγγράφων και 5 άρθρων εφημερίδων που αναφέρονται στο συγκρότημα και φυλάσσονται σε αρχείο του Δήμου Πρέβεζας.

(3) Το καμπαναριό της καθολικής εκκλησίας είναι γνωστό στους παλιούς Πρεβεζάνους με το όνομα «Φράγκος».

1962 το συγκρότημα περνά πάλι στους καθολικούς, που από το 1970 περίπου νοικιάζουν την εκκλησία και το δώροφο σαν αποθήκη επιπλοποιίας, ενώ το ισόγειο κτίσμα σαν κατοικία. Το 1968 παραχωρήθηκε, με αντιπαροχή, τμήμα του προαυλίου της εκκλησίας, όπου ανεγέρθηκε πολυκατοικία.

3. Φάσεις του συγκροτήματος

Η σημερινή κατάσταση του συγκροτήματος διαμορφώθηκε μέσα από τις εξής φάσεις:

1η φάση: 1902-1905, στο οικόπεδο της εκκλησίας υπάρχει μόνο το κτίσμα της.

2η φάση: Στο οικόπεδο προστίθεται νότια της εκκλησίας το καμπαναριό.

3η φάση: Κτίζεται στη νότια πλευρά της εκκλησίας και σε επαφή ένα δώροφο κτίσμα, μέσα στο οποίο ενσωματώνεται το καμπαναριό.

4η φάση: Διαμορφώνεται στην περίοδο 1932-1968 (4) και περιλαμβάνει την εκκλησία, το δώροφο και το ισόγειο κτίσμα.

5η φάση: Υπάρχουσα κατάσταση (1968-σήμερα): Τα κτίσματα του συγκροτήματος παραμένουν όπως στην 4η φάση. Αλλοιώνεται το μέγεθος του προαυλίου με την ανέγερση της πολυκατοικίας στο μεγαλύτερο τμήμα του.

4. Περιγραφή συγκροτήματος

4.1 Η καθολική εκκλησία του Αγ. Ανδρέα

Η εκκλησία βρίσκεται σε καλή κατάσταση. Το σχήμα της είναι ορθογώνιο, με διαστάσεις 7,5 X 15 μέτρα περίπου και καθαρό ύψος 8,5 μέτρα. Είναι χτισμένη με πέτρα και το πάχος των τοίχων φτάνει τα 65 εκατοστά.

4.1.1 Εξωτερική περιγραφή: Εξωτερικά η εκκλησία είναι απέρριπτη, με νεοκλασικά στοιχεία. Η είσοδος της βρίσκεται στη δυτική όψη. Η βορεινή όψη έχει τέσσερα σε σειρά παράθυρα, ενώ η νότια μόνο ένα. Η στέγη της εκκλησίας είναι δίρικτη, με γαλλικά κεραμίδια. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της εξωτερικά είναι η πόρτα εισόδου με την υπέρθυρη μαρμάρινη λατινική επιγραφή, που αναφέρεται στην ίδρυση της εκκλησίας.

4.1.2 Εσωτερική περιγραφή: Η εκκλησία χωρίζεται σε κυρίως ναό και ιερό. Ο κυρίως ναός καταλαμβάνει τα δύο τρίτα του ναού και στις δύο μεγάλες πλευρές του έχει δύο κόγχες, μία σε κάθε τοίχο. Ένας ξύλινος εξώστης σε σχήμα Π διατρέχει το τμήμα του ναού πάνω από την είσοδο. Η ξύλινη οροφή φέρει ζωγραφισμένη διακοσμητική τρέσσα με σταυρούς, ενώ στο κέντρο της υπάρχει μεγάλος ζωγραφιστός σταυρός με λατινική επιγραφή γύρω του. Το δάπεδο καλύπτεται με πλακάκια διαστάσεων 20 X 20 εκατοστών. Το ιερό βρίσκεται ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από τον κυρίως ναό και καλύπτεται σε μεγάλο τμήμα του από την ξύλινη βαθμιδωτή διάταξη της ιερής τραπέζας. Ο χώρος του ιερού συνδέεται με πόρτα με το ισόγειο του δώροφου κτίσματος. Η οροφή και οι τοίχοι του ιερού φέρουν ζωγραφικό διάκοσμο, ενώ το δάπεδο καλύπτεται επίσης με πλακάκια διαστάσεων 20 X 20 εκατοστών, με ιδιαίτερα ενδιαφέρον σχέδιο.

4.1.3 Κινητά αντικείμενα: Λειτουργικά σκεύη, δύο λατρευτικά αγαλματίδια και μικρή βιβλιοθήκη με ψαλτήρια (σε λατινικά, γαλλικά κ.ά.).

4.2 Δώροφο κτίσμα

Οι γενικές διαστάσεις του κτίσματος είναι περίπου 9,5 X 12,5 μέτρα και το

(4) Τοπογραφικό διάγραμμα που συνέταξαν οι Ιταλοί το 1932-33, όπου υπάρχουν όλα τα κτίσματα του συγκροτήματος (φυλάσσονται σε αρχείο του Δήμου Πρέβεζας).

συνολικό ύψος των δύο ορόφων και της στέγης του φτάνει αυτό της εκκλησίας. Το πάχος των εξωτερικών πέτρινων τοίχων φτάνει τα 55 εκατοστά, ενώ αυτό των εσωτερικών ξυλόδετων τοίχων τα 25-30 εκατοστά. Η κατάσταση του κτίσματος είναι κακή, σε σχέση με αυτήν της εκκλησίας.

4.2.1 Εξωτερική περιγραφή: Οι τρεις όψεις του διώροφου κτίσματος φέρουν δύο σειρές παραθύρων, μία σε κάθε όροφο. Η είσοδος του κτίσματος βρίσκεται επίσης στη δυτική όψη του και ακριβώς πάνω της στον όροφο προεξέχει τετράγωνη βεράντα. Η στέγη του κτίσματος είναι δίριχτη με γαλλικά κεραμίδια και συναντά κάθετα αυτή της εκκλησίας.

4.2.2 Εσωτερική περιγραφή: Το κτίσμα αποτελείται από τέσσερις χώρους σε κάθε όροφο. Τους ορόφους συνδέει μία πέτρινη σκάλα. Στο ισόγειο τα δάπεδα διαφοροποιούνται σε κάθε χώρο. Έτσι, στο χώρο υποδοχής το δάπεδο είναι στρωμένο με πλακάκια διαστάσεων 20 X 20 εκατοστών που φέρουν διακοσμητικούς μαιάνδρους. Το νοτιοδυτικό δωμάτιο είναι στρωμένο με λίθινες πλάκες, πλευράς 30-50 εκατοστών περίπου. Το βορειοδυτικό δωμάτιο έχει δάπεδο με ποικιλία από πλακάκια, διαστάσεων 20 X 20 εκατοστών, και λίθινες πλάκες, πλευράς 30-50 εκατοστών. Υπάρχει επίσης θυροδός με ανάγλυφη παράσταση στο υπέρθυρο της εισόδου του χώρου αυτού. Στο χώρο που ενσωματώθηκε το καμπαναριό το δάπεδο είναι κωμάτινο. Οι οροφές του ισόγειου είναι όλες ξύλινες εκτός από το χώρο υποδοχής που είναι καλαμωτή. Στον όροφο, ενδιαφέρον παρουσιάζει το νοτιοδυτικό δωμάτιο με την οροφή που εισχωρεί κλιμακωτά προς τα πάνω και έχει ζωγραφισμένη παράσταση. Στο ίδιο δωμάτιο υπάρχει διακοσμητική κόγχη στον ανατολικό τοίχο του. Τα δάπεδα του ορόφου, όπως και οι οροφές, είναι όλα ξύλινα.

4.3 Ισόγειο κτίσμα

Πρόκειται για ένα μόνο χώρο με μονόριχτη στέγη και είσοδο στη δυτική του όψη. Συνδέεται με πόρτα με το διώροφο κτίσμα και βρίσκεται σε πολύ κακή κατάσταση.

II. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Μετά από την επί τόπου μελέτη της υπάρχουσας κατάστασης προτείνεται η κατεδάφιση του ισόγειου κτίσματος, που αλλοιώνει τη μορφή του διώροφου και δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Κατεδαφίζεται επίσης το μισογκρεμισμένο καμπαναριό - δεν υπάρχει δυνατότητα αποκατάστασης στην αρχική μορφή του - και ελευθερώνονται οι χώροι του διώροφου. Ξηλώνεται ο ξύλινος εξώστης της εκκλησίας, που αποτελεί προσθήκη στο χώρο και είναι σε κακή κατάσταση, χωρίς να μπορεί να προσφέρει ουσιαστικές λειτουργικές δυνατότητες. Τέλος, αποκαθίστανται οι ζημιές που επιστημάνθηκαν και ανοίγονται τα κουφώματα, όπου αυτά κλείστηκαν σε ενδιάμεσες φάσεις.

III. ΠΡΟΤΑΣΗ ΝΕΑΣ ΧΡΗΣΗΣ

Ωδείο και αίθουσα συναυλιών

Η πρόταση για νέα χρήση ωδείου και αίθουσα συναυλιών έγινε μετά από μελέ-

τη των αναγκών της πόλης και των δυνατοτήτων ακουστικής (5) και χωρικής επάρκειας του συγκροτήματος.

Η εκκλησία χτίστηκε, ώστε να ικανοποιεί όλες τις ακουστικές απαιτήσεις ενός τέτοιου χώρου. Η μορφή, το ορθογώνιο σχήμα, οι διαστάσεις, τα δομικά υλικά εξυπηρετούν τους κανόνες ακουστικής. Έτσι, ο ναός μπορεί να διαμορφωθεί σε αίθουσα συναυλιών και να φιλοξενήσει 112 θεατές, ορχήστρα 8-10 ατόμων και χορωδία 15-20 ατόμων.

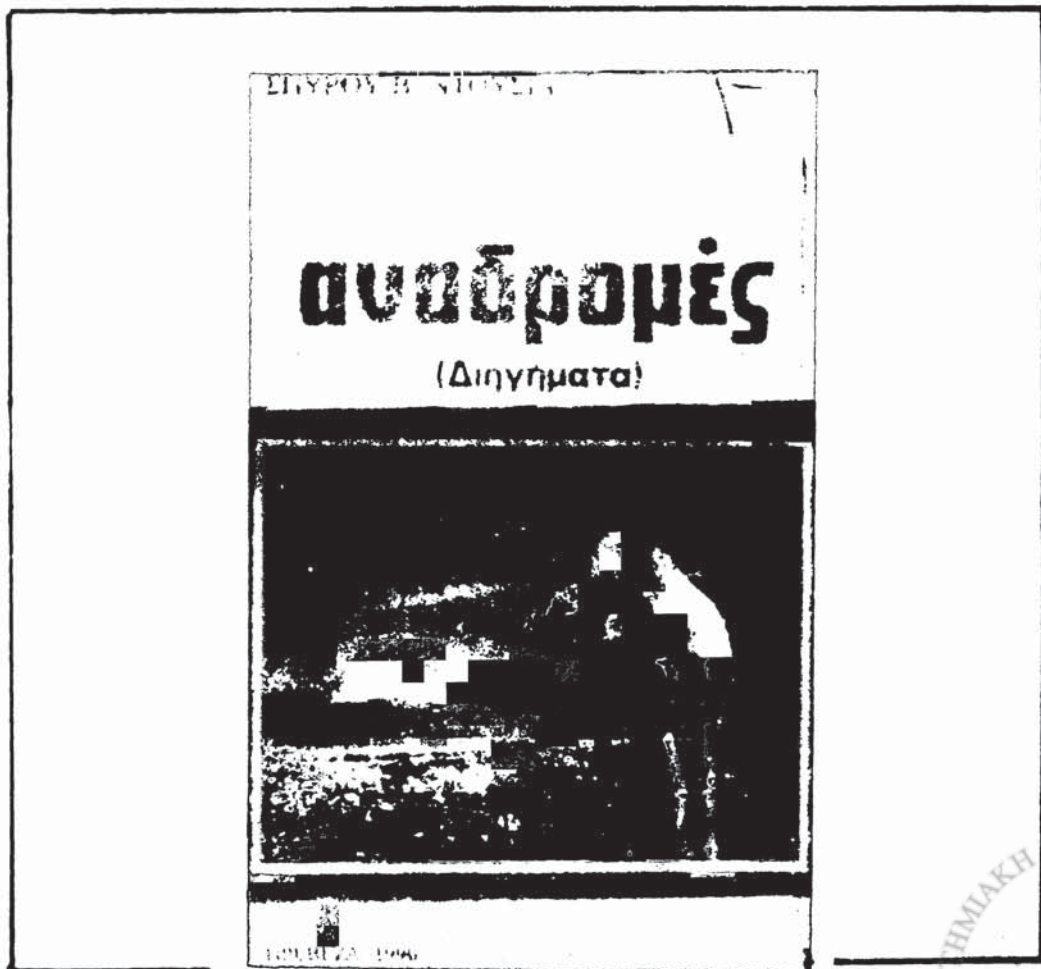
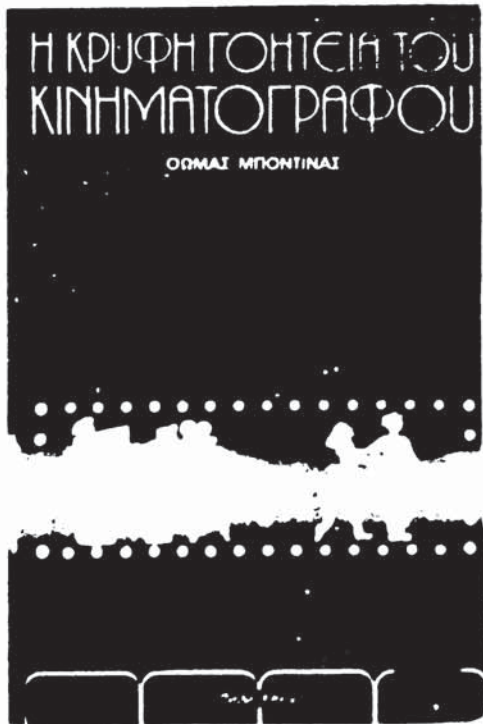
Το δώροφο μετατρέπεται σε ωδείο και η δυνατότητά του (6) φτάνει τους 120-130 μαθητές ανά ακαδημαϊκή χρονιά. Η κατανομή των χώρων γίνεται ως εξής: 4 χώροι πρακτικής διδασκαλίας (1 στο ισόγειο και 3 στον όροφο), 1 χώρος θεωρητικής διδασκαλίας (ισόγειο), γραμματεία (ισόγειο), διοίκηση (όροφος), φουαγιέ, που εξυπηρετεί την αίθουσα συναυλιών, και χώροι υγιεινής (ισόγειο).

Τέλος, ο υπαίθριος χώρος προτείνεται να διαμορφωθεί με πλακόστρωτα και πράσινο, ώστε να αναδεικνύονται τα κτίσματα του συγκροτήματος.

(5) NEUFERT, Οικοδομική, Ακουστική (σελ. 100), 3η έκδοση, Αθήνα 1984.

(6) Στοιχεία από το δάσκαλο πάνου του Κραπκού Ωδείου Θεσσαλονίκης κ. Πάτροκλο Γεωργιάδη.

Λόγος και Αντίλογος

Αγαπτιέ κ. Αυδίκο

Σας συγχαίρω θερμότατα για τα «Πρεβεζάνικα Χρονικά», που δεν έχουν να ζηλέψουν τίποτα και στην εμφάνιση και το περιεχόμενο, από τα καλά περιοδικά του κέντρου. Ας με θεωρείτε του λοιπού, ως ένα τακτικό αναγνώστη σας η όποια, εξ άλλου συνεργασία μου με το περιοδικό σας, θα είναι για μένα ιδιαίτερη χαρά.

Τέλος, σας ευχαριστώ από καρδιάς για την απόφασή σας να πμήσετε μέσα από τις σελίδες των «Πρεβεζάνικων Χρονικών» τα ποιήματά μου.

Παν. Αποστολίδης
Αθήνα

Αγαπτιέ μου Βαγγέλη

Ευχαριστώ για την αποστολή του πρόσφατου τεύχους των «Πρεβεζάνικων Χρονικών». Έξοχη δουλειά, τόσο από πλευράς εμφάνισης, όσο και περιεχομένου. Η ιδέα της κατάταξης της ύλης κατά θεματικές ενότητες είναι πολύ καλή και συμβάλλει ώστε το σύνολο του τεύχους να δίνει εικόνα συνοχής (θα έπρεπε οι σχετικές ρουμπρίκες να φαίνονται και στον πίνακα περιεχομένων). Εύχομαι καλή συνέχεια.

Στάθης Δαμιανάκος
Παρίσι

ΜΟΝΟΣ!

ΕΞΕΤΗΡΟΛΟΓΟΣ
ΜΑΡΤΗΣ 1991

